Istoria Desrobirei Religioase a Românilor din Ardeal

în secolul XVIII

de

Silviu Dragomir

profesor universitar,
membru coresp. al Academiei Române.

Vol. I.

Cu 150 documente anexate.

Sibiiu.

Editura și tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

1920.

Sorin Șipoș

S-a născut la 14 iunie 1969 în satul Cuzap, comuna Popești, județul Bihor. A absolvit Facultatea de Istorie-Filozofie din Cluj-Napoca, specializarea istorie medievală, în anul 1993. Actualmente este conferențiar dr. la Facultatea de Istorie, Geografie și Relații internaționale de la Universitatea din Oradea, unde predă istoria medie a României, istoria Transilvaniei, imaginea societății românești în relatările călătorilor străini, antropologie regională. A publicat, ca unic autor sau în colaborare, șapte cărți, între care: Etnie. Națiune. Confesiune, 1996; Silviu Dragomir, Studii de istorie medievală, 1998; Silviu Dragomir–istoric, 2002; Antoine -Françoise Le Clerc, Memoriu topografic și statistic asupra Basarabiei, Valahiei și Moldovei, provincii ale Turciei Europene, 2004 (în colaborare cu Ioan-Aurel Pop); De la „Mica la Marea Europă" Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii și documente, 2006 (în colaborare cu Ioan Horga), și peste 70 de studii și articole în reviste din țară și din străinătate. A prezentat comunicări la peste 60 de manifestări științifice în țară și în străinătate. Este redactor-șef la revista Crisana antiqua et mediaevalia, secretar de redacție la revista Eurolimes și redactor la revista Munții Apuseni.

Silviu Dragomir

ISTORIA DESROBIREI RELIGIOASE A ROMÂNILOR DIN ARDEAL ÎN SECOLUL XVIII

Vol. I

Cuvânt introductiv de
Ioan-Aurel Pop

Ediţie şi studiu introductiv de Sorin Şipoş
Vol. I

Editura Universităţii din Oradea
2007

Memoriei scumpe a tatălui meu
Simion,
care m-a învățat să-mi iubesc biserica și neamul,
mai pe sus de toate, închin această carte.

© SORIN ȘIPOȘ, 2007
Toate drepturile rezervate

Descrierea CIP a bibliotecii Naționale a României
DRAGOMIR, SILVIU
Istoria dezrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII / Silviu Dragomir ; cuvânt înainte: Ioan-Aurel Pop ; studiu introductiv, îngrijitor ed.: Sorin Șipoș. - Oradea : Editura Universității din Oradea, 2007-
vol.
ISBN 978-973-759-250-7
Vol. 1. - 2007. - Bibliogr. - ISBN 978-973-759-251-4

I. Pop, Ioan Aurel (pref.)
II. Șipoș, Sorin (pref. ; ed.)

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA ESTE ACREDITATĂ DE CNCSIS, COD 149.

Printed in Romania by
METROPOLIS SRL
Str. Nicolae Jiga, 31, Oradea
Tel. 0729-845-160; 0788-845160
Tel/Fax 0259-472-640
e-mail: metropolis@rdslink.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Această cartea a apărut cu sprijinul SC CRIȘANA CONS SA, ORADEA

Design copertă Vasile Sarca
Procesare imagine Alex Szabó

Cuprinsul

Cuvânt introductiv……
Silviu Dragomir-istoric al unirii religioase……
Notă despre ediţie……
Prefaţă …….....

Capitolul I

Introducere .....
Unirea protopopilor români .....
Dieta şi guvernul din Ardeal în contra unirii .....
Convertirea mitropolitului Atanasie .....

Capitolul II

Instalarea lui Atanasie şi protestele în contra unirii .....
Opoziţia lui Gavril Nagszegi împotriva unirii .....
Decretul de toleranţă şi procesul lui Nagszegi .....
Ruperea legăturilor bisericeşti cu Ţara Românească .....
Biserica românească până la moartea lui Atanasie .....

Capitolul III

Alegerea episcopului Patachi .....
Înfiinţarea episcopiei unite .....
Răpirea bisericii din Făgăraş .....
Românii ortodocşi sub Patachi .....
Biserica românească din Şcheii Braşovului .....
Protopopul din Braşov Eustatie Vasilievici în Rusia .....

Capitolul IV

Jertfa politică a unirii: Inochentie Klein .....
Călugărul Visarion .....
Efectul propagandei lui Visarion .....

Eroismul religios al poporului .....
Regimul teroarei .....……

Capitolul V

Protectorii unirii .....
Jalbele către crăiasă .....
Opera unui renegat .....…….
Un erou al credinţei: Nicolae Oprea .....
Protopopul Nicolae Pop în Rusia .....
Un nou protector: mitropolitul din Carloviţ .....
Apelul mitropolitului Nenadovici .....
Acţiunea călugărului Nicodim în Rusia .....

Capitolul VI

Lupta din districtul Hălmagiului .....
Vizitaţiunile din Hălmagiu .....….
Triumful ortodoxiei în Hălmagiu .....

Cuvânt introductiv

Gândul nostru îndreptat spre Silviu Dragomir – o puternică personalitate a culturii și vieții politice românești din secolul trecut – nu poate ocoli viața sa de universitar clujean, de teolog, de istoric, de om politic și ministru și nici, firește, pe cea de istoric al bisericii. Dar mai presus de toate, când ne gândim la Silviu Dragomir, ne vin în minte câteva cuvinte latinești, scrise la finele vieții, într-un fel de testament moral: Quod potui feci, faciant miliora sequentes! Cu alte cuvinte, în expresie românească: Am făcut ce-am putut, facă mai bine urmașii! Ne urmăresc aceste cuvinte latine invocate de un mare slavist și de un intelectual ortodox – puse în lumină tot de Sorin Șipoș, în teza sa de doctorat – pentru sinceritatea lor dezarmantă, pentru omenia lor simplă, pentru un spirit civic și patriotic autentic, tot mai rare astăzi.

Silviu Dragomir a fost un mare istoric al evului mediu, al instituțiilor românești transilvane, al vieții sociale (cnezi, voievozi, crainici), al românilor de la sud de Dunăre (vlahii balcanici), al Revoluției de la 1848-1849 (mai ales al figurii lui Avram Iancu), al bisericii. Studiile sale universitare temeinice – visate la Institutul Teologic din Karlowitz, dar efectuate la Facultatea de Teologie Cernăuți – i-au înlesnit familiarizarea timpurie cu istoria bisericească a românilor, cu cercetarea trecutului vieții spirituale a poporului său. Eforturi îndelungate depuse în arhive și biblioteci i-au permis istoricului să încredințeze tiparului lucrări importante de istorie bisericească, cum ar fi relațiile bisericii românești transilvane cu Rusia în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea sau sinteza de istorie ecleziastică dedicată unei lungi perioade de timp, de la unirea cu biserica Romei până la restabilirea ierarhiei superioare ortodoxe transilvane. Teolog, istoric și slavist de prim ordin, profesor al Universității din Cluj vreme de aproape trei decenii, Silviu Dragomir a privit cercetarea trecutului ca pe o muncă de specialitate extremă, cu o metodologie bine elaborată, după criterii pozitiviste, care privilegiau documentul, care promovau comparatismul și criticismul. Firește, ca orice ființă umană, nu s-a putut desprinde complet de contextul istoric în care a trăit, de educația din familie și de formația intelectuală dobândită, de apartenența confesională, de spiritul național dominant legat de înfăptuirea Marii Uniri. Istoricul autentic era privit atunci și ca un slujitor al națiunii sale. Copleșit de atâtea dezbinări și înrobiri ale românilor, istoricul și tribunul național ar fi vrut să poată descoperi toate cauzele neîmplinirilor trecute, toate tarele care au împiedicat propășirea

națiunii sale, toate amăgirile puternicilor acestei lumi, spre a le arăta contemporanilor pentru a putea fi pildă în prezent și viitor. De aceea, poate a subliniat uneori prea apăsat interesele materiale ale unirii cu Biserica Romei, presiunile Casei de Austria și rolul iezuiților, lipsa de autenticitate a unora dintre documentele unirii, aspectele pozitive ale unora dintre mișcările ortodoxe din secolul al XVIII-lea, orchestrate din afară etc. Este important de notat că Silviu Dragomir a fost un istoric ortodox și a scris de pe pozițiile Bisericii Ortodoxe Române, care privea cu ochi mult prea sever unirea unei părți a românilor cu Roma. În epocă însă atitudinile partizane erau la ordinea zilei, iar istoricii greco-catolici recurgeau la același tip de exagerări, dar în sens opus. Nu este mai puțin adevărat că opera lui Silviu Dragomir marchează o etapă nouă în cercetarea frământărilor religioase din Transilvania secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, o etapă caracterizată prin seriozitate, rigoare, spirit critic, comparatism și cumpătare. Partizanatul său – deplin explicabil și motivabil – se înscrie în cadrele umanului, iar anii grei de detenție comunistă îl absolvă și de vina instrumentalizării de către un regim care exploata în chip imoral slăbiciunile și convingerile omenești.

Viața și opera lui Silviu Dragomir au constituit un subiect predilect de cercetare pentru tânărul istoric Sorin Șipoș, odinioară student al nostru la Cluj, azi marcant cadru didactic al Universității din Oradea. Decizia fericită de a publica o nouă ediție a Istoriei desrobirii religioase, în condiții grafice și științifice impecabile, vine, prin urmare, din partea unei autorități în materie, de fapt din partea celui mai bun cunoscător contemporan al temei. Spunem acest lucru nu numai pentru aduce un binemeritat elogiu editorului, ci și pentru a descuraja întreprinderi firave, modeste și grăbite de acest gen, care fac mai mult rău decât bine. Edițiile lucrărilor antecesorilor fac parte dintr-o meserie, țin de o specialitate anume și nu se pot sprijini doar pe bunăvoință și pe inițiativă. De aceea, suntem fericiți să constatăm că, în cazul ediției de față, sunt întrunite câteva condiții care-i asigură reușita deplină: actualitatea și utilitatea lucrării republicate, calitatea editorului de desăvârșit cunoscător al subiectului (teza de doctorat a lui Sorin Șipoș este dedicată lui Silviu Dragomir), experiența aceluiași istoric în publicarea de texte, în elaborarea edițiilor.

Încă un cuvânt lămuritor: Silviu Dragomir a fost un luptător pentru „desrobirea" Transilvaniei și pentru păstrarea sa întreagă în hotarele Regatului României. A făcut-o și cu armele diplomației și ale politicii, dar mai ales prin scris, prin conferințe, prin forța intelectului. A creat, între altele, pentru cauza Transilvaniei sale amenințate, periodicul Revue de Transylvanie (în 1934) și Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania (1942), ambele desființate brutal de regimul comunist în 1948. A făcut-o cu cel mai înalt profesionalism, cu demnitate și cu onoare, convins până la moarte de justețea convingerilor sale. Fie și numai pentru

această rectitudine, pentru noblețea caracterului, pentru tăria sufletească în fața vicisitudinilor, figura istoricului hunedorean trebuie să rămână mereu vie. Sorin Șipoș ne propune acest lucru fără ostentație, cu „armele" eroului său, motivându-și opțiunea deopotrivă prin lecția de viață lăsată de Dragomir și prin valoarea actuală a operei sale. Astfel de inițiative se cuvin lăudate nu prin cuvinte de circumstanță, ci prin aprecieri de profunzime și îndemnuri sincere la lectură. Cunoașterea trecutului face parte din esența umană, este o profesiune de credință lăsată nouă de înaintași de talia lui Silviu Dragomir și înnoită în chip peren de emuli precum Sorin Șipoș. În astfel de circumstanțe nu putem decât să exclamăm aidoma studenților/studioșilor de odinioară: Gaudeamus igitur!

Veneția, 30 octombrie 2006 Ioan-Aurel Pop

Silviu Dragomir – istoric al unirii religioase

1. Originea și formația intelectuală

Silviu Dragomir s-a născut la 1/13 martie 1888, în comuna Gurasada din județul Hunedoara[1]. Localitatea este atestată documentar în anul 1292, sub numele de Zad[2]. Tatăl, Simion Dragomir, era notar comunal, fiind de origine din Ohaba de pe Secaș[3]. Funcția deținută de Simion, însemnată în lumea rurală de la sfârșitul secolului al XIX-lea, plasa familia Dragomir în rândul elitei satului românesc. Pregătirea intelectuală a lui Simion Dragomir, precum și credința sa religioasă i-au oferit posibilitatea și șansa să se implice în activitatea Bisericii Ortodoxe din Transilvania. El a fost membru al protopopiatului de la Ilia și în Sinodul Mitropoliei Ortodoxe de la Sibiu[4].

Simion Dragomir a decedat în anul 1907, la vârsta de numai 56 de ani[5]. Mama sa, Reghina Dragomir, născută Ciura, era originară din Munții Apuseni. A fost o femeie deosebit de energică și dârză, calități pe care le-a moștenit și fiul ei mai mic, Silviu[6].

Familia Dragomir a avut trei copii: Virgil, primul născut, a murit la vârsta de doi ani[7], Alexandru, născut în 1886, și Silviu, care era cu doi ani

---

[1] Conform extrasului din „Matricula botezaţilor" a comunei bisericeşti ortodoxe române din Gurasada, Arhivele Naţionale-Direcţia Judeţeană Deva (în continuare: A.N.-D.J. Deva), *Fond Silviu Dragomir*, dosar 1; Nicolae Stoian, „Date privitoare la formaţia intelectuală a istoricului Silviu Dragomir", în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, XXVIII, 1987-1988, p. 563 (în continuare: „Formaţia intelectuală"); Mircea Păcurariu, „O sută de ani de la naşterea istoricului Silviu Dragomir (1888-1962)", în *Mitropolia Ardealului* (Sibiu), anul XXXIII, 1988, nr. 2, p. 109 (în continuare: „O sută de ani"). Vezi, mai recent, Sorin Şipoş, *Silviu Dragomir-istoric*, Cluj-Napoca, 2002 şi Emanuil Rus, *Silviu Dragomir şi raporturile româno-slave*, Cluj-Napoca, 2004. Din păcate, Emanuil Rus omite, în repetate rânduri, să citeze lucrările şi studiile publicate şi din care a preluat date şi informaţii. Bine documentat şi cu multe informaţii inedite este studiul lui Liviu Pleşa, „Istoricul Silviu Dragomir în plasa Securităţii", în *Dosarele istoriei*, an. X, nr. 11, 2005, p. 40-47.

[2] Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. II, Bucureşti, 1967, p. 272.

[3] Stoian, „Formaţia intelectuală", p. 563.

[4] *Ibidem*.

[5] Conform extrasului din „Matricola morţilor a comunei bisericeşti greco-orientale Gurasada din data de 10 octombrie 1921", A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 1.

[6] Stoian, „Formaţia intelectuală", p. 364.

[7] „Revin din nou la nepoţii Domniei sale de frate pe care i-am vizitat când am fost la Bucureşti şi cărora le-am sugerat ideea că trebuie să se facă în jurul mormintelor bunicilor lor o bordură de ciment şi să includă acolo şi pe bunica părinţilor lor, precum şi pe fratele mai mare a lui Alexandru şi Silviu – pe Virgil decedat în vârstă de numai doi ani şi care n-are cruce şi oricând pot fi expuşi deshumării, fiindcă nimeni nu ştie de mormântul lor afară de mine, care am vegheat mereu ca să nu fie exhumaţi"

mai mic decât fratele său mijlociu. Silviu și Alexandru au dovedit o înclinație lăudabilă spre studiu, ei fiind dotați și cu o inteligență nativă, prezentă adesea la fiii de țărani români. Alexandru a urmat școala primară în localitatea învecinată Ilia, iar mai apoi gimnaziul la Blaj și datorită rezultatelor de excepție obținute la învățătură a constituit un exemplu pozitiv pentru Silviu, fratele mai mic. A urmat studii universitare de drept și a devenit un avocat de succes.

Silviu Dragomir a urmat primii ani de școală în comuna învecinată Ilia. Studiile elementare le-a finalizat în 1897. Certificatul școlar, purtând data de 31 iulie 1897, ilustrează pentru tânărul elev român calificativele: *excelent* și *eminent*, iar certificatul general: *excelent*. Școala din Ilia fiind o școală de stat, limba de predare era maghiara, astfel încât copilul își însușește de mic limba oficială a statului, care îi va folosi în cercetările istorice viitoare[8]. În toamna aceluiași an, el este înscris la gimnaziul românesc din Blaj, unde urmează doar primele șase clase. În anul 1903, Silviu este transferat la liceul sârbesc din Novi Sad, pentru a-și finaliza studiile[9]. Din analiza foilor matricole se constată că Silviu Dragomir, pe măsură ce s-a acomodat cu școala din Blaj, obține rezultate de excepție. În clasa a șasea, frecventată la gimnaziul greco-catolic din Blaj, Silviu Dragomir obține rezultate foarte bune la toate disciplinele[10].

Din clasa a VII-a, Silviu Dragomir este transferat la liceul sârbesc din Novi Sad, ca bursier al Fundației Gojdu. În felul acesta, tânărul ardelean, beneficiind de un stipendiu acordat de Fundația Gojdu, în valoare de 360 de coroane, este înscris din toamna lui 1903 în anul al VII-lea la liceul sârbesc din Novi Sad[11]. Studiile urmate acolo i-au fost de mare folos. El mărturisea, mai târziu, că învățarea limbii sârbe l-a ajutat în cercetările istorice. Rezultatele obținute la învățătură de tânărul elev român în anii petrecuți la Novi Sad sunt remarcabile.

Finalizându-și studiile la Novi Sad, Silviu Dragomir face demersuri pentru a se înscrie la o instituție de învățământ superior. Astfel, tânărul absolvent înainta din Gurasada, unde se afla pe perioada vacanței, o cerere mitropolitului Ioan Meţianu și Consistoriului Arhidiecezan, cu data de 6/19 iulie 1905, în care își manifesta interesul pentru a urma studii de teologie și a „se dedica carierei bisericești"[12]. Or, în condițiile în care a studiat la Novi

(„Scrisoarea inginerului Haida Titus către Florica Enescu, Gura Sadului în 12 I 1982", în Arhiva familiei Enescu, p. 4).

8 Stoian, „Formaţia intelectuală", p. 565.

9 *Ibidem*, p. 567; Păcurariu, „O sută de ani", p. 109.

10 În anul şcolar 1902-1903, Silviu Dragomir obţinea calificativ maxim la următoarele materii: religie, limba română, limba maghiară, limba latină, limba greacă, limba germană, istorie, istorie naturală, matematică, gimnastică, forma estetică a ocupaţiilor, muzică vocală şi instrumentală.

11 A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 11, p. 53; Stoian, „Formaţia intelectuală", p. 567.

12 Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului (în continuare: A.A. Sibiu), *Fond consistoriu*, dosar III/393, 1905, documentul 8779, p. 1.

Sad, el considera că ar fi de preferat să-și continue studiile într-un centru ortodox slav, pentru a-și perfecționa cunoașterea limbilor slave[13]. În ședința Consistoriului Arhidiecezan din Sibiu, desfășurată în 23 august 1905, în condițiile în care patriarhul George Brancovici nu acceptase ca Silviu Dragomir să fie înscris la Institutul de Teologie din Karlowitz, fiindcă nu avea loc decât pentru sârbi, i s-a recomandat să meargă în persoană acolo spre a se înscrie ca externist. Dacă nu reușea să obțină acceptarea la Karlowitz, consistoriul îi sugera să se înscrie la Facultatea de Teologie din Cernăuți. În aceeași ședință i s-a votat un ajutor în valoare de 500 de coroane, necesar pentru continuarea studiilor[14]. Din raportul redactat de Silviu Dragomir în 16 septembrie 1905 și înaintat mitropolitului Ioan Mețianu aflăm care a fost rezultatul călătoriei la Karlowitz. În urma audienței solicitate de tânărul Silviu patriarhului George Brancovici pentru a-și susține cauza, este refuzat pe motiv că: „Institutul teologic din Karlowitz este exclusiv sârbesc, național și greco-ortodox pentru mitropolia Karlowitzului, iar elevi externiști în virtutea normelor institutului nicicând nu se pot primi“[15]. Dată fiind situația, Ioan Mețianu hotărăște, în ședința din 13 septembrie 1905, să intervină pe lângă Consistoriul Arhiepiscopesc din Cernăuți, pentru ca tânărul român din Transilvania să fie primit la studii[16]. Mitropolitul Mețianu intuise că șansele lui Silviu Dragomir de-a fi acceptat la Karlowitz erau minime și nu a așteptat raportul din 16 septembrie, care, de altfel, confirma refuzul patriarhului G. Brancovici. În data de 27 septembrie 1905, mitropolitul trimite o scrisoare Consistoriului Arhiepiscopesc din Cernăuți pentru a-l accepta pe Silviu Dragomir la Facultatea de Teologie de la Universitatea din Cernăuți[17]. Astfel, ca urmare a demersurilor făcute de mitropolitul din Sibiu, tânărul român din Transilvania devenea student al Facultății de Teologie de la Universitatea din Cernăuți din toamna anului 1905.

---

[13] *Ibidem*.

[14] *Ibidem*, documentul 8046.

[15] „Urmând părintescul sfat comunicat mie prin prea graţioasa rezoluţiune a Excelenţei Voastre cu datul 23 august, vin cu reverinţă firească a vă aduce la cunoştinţă că am fost în persoană la Carloviţ, de unde m-am întors cu rezultat negativ. Când am sosit în Carloviţ, am fost întâmpinat cu cea mai mare bunăvoinţă. Mai ales în cercul domnilor profesori, unde nu se răspândise vestea despre respingerea mea, toţi spuneau că sunt primit. Chiar şi domnul rector seminarial m-a primit cu multă bunăvoinţă, dar m-a îndrumat la Înalt Prea Sfinţia Sa, Patriarhul, unde m-am prezentat marţi. Înalt Prea Sfinţia Sa mi-a spus, că precum a comunicat şi Excelenţei Voastre, nu-i stă în putinţă nicidecât să mă primească, fiindcă Institutul Teologic din Carloviţ este exclusiv sârbesc naţional greco-ortodox pentru mitropolia Carloviţului, iar elevi externişti, în puterea normelor institutului, nicidecât nu pot primi. În urma acestora mă voi înscrie, nemăsurat părinteştei hotărâri a Excelenţei Voastre, la Facultatea de Teologie a Universităţii din Cernăuţi“ (*ibidem*, documentul 8597, p. 1).

[16] *Ibidem*, documentul 8597.

[17] „Conduşi de dorinţa de a ne califica pe unii dintre candidaţii noştri la preoţie la Facultatea de Teologie din Cernăuţi şi prin aceasta de a lega şi mai strâns legăturile canonice spirituale dintre mitropoliile ortodoxe din monarhia austro-ungară, am avizat pe unii dintre clericii noştri să se înscrie la Facultatea de Teologie de acolo“ (*ibidem*).

La prestigioasa instituție de învățământ superior din Bucovina, unde cu treizeci de ani în urmă absolvise și D. Onciul, Silviu Dragomir audiază și cursuri de istorie, filosofie, literatură etc. Are șansa unor profesori de excepție, din ale căror prelegeri studentul român avea mult de câștigat. El va frecventa, în paralel, încă din primul an universitar, cursurile de filologie slavă de la Facultatea de Filosofie, ce aveau să-i fie utile în cercetările istorice viitoare[18].

În anul universitar 1906-1907 studiau la Facultatea de Teologie din Cernăuți opt tineri români din Transilvania, de care consistoriul se interesa îndeaproape[19]. Între ei, Silviu Dragomir se va dovedi, pe tot parcursul anilor de studii, un student model. Rapoartele anuale trimise de către preotul rector Mihail Dracinschi consistoriului din Sibiu demonstrează că Dragomir era un student conștiincios. Calitatea studiilor realizate de el la Cernăuți este impresionantă. Toate atestatele de trecere a colocviilor (*Coloquium - Zeugnis*) și atestatele de examen (*Prüfungs-Zeugnis*) au calificativul *excelent* (*vorzüglich*)[20], iar la certificatul de atestare a studiilor obține calificativul *distins* (*auszeichnung*) în unanimitate. Fructuoșii ani de studii de la Universitatea din Cernăuți i-au lărgit mult orizontul și i-au îmbogățit cunoștințele în domeniul slavisticii și al științelor auxiliare. Putem afirma chiar că stagiul bucovinean a fost decisiv pentru formația intelectuală a viitorului istoric[21].

Concomitent cu frecventarea cursurilor la Viena, proaspătul teolog își susține la Cernăuți, în 21 martie 1910, al doilea *examen riguros*, în urma căruia a fost numit doctor în teologie. Silviu Dragomir a fost student la Universitatea din Viena doar în anul I. Cursurile urmate la universitatea austriacă au avut o mare influență asupra cercetările sale viitoare. La Universitatea din Viena, Silviu Dragomir audiază, timp de două semestre, cursuri de istorie și filosofie, susținute de profesori de mare prestigiu. Și aici cursurile legate de slavistică și de istoria popoarelor slave sunt precumpănitoare. Astfel, reputatul specialist Constantin Jireček susținea următoarele prelegeri: *Popoarele și statele din Balcani în secolele XII-XV*; *Denumiri slave de localități în Evul Mediu*[22]. Silviu Dragomir a rămas la

[18] „Am cercetat și studiat, după îndrumările Prea Venerabilului Consistor, și prelegerile de limbă slavă bisericească de la Facultatea Teologică, totodată și cursurile de filologie slavă a profesorului de la Facultatea de Filosofie“ (A.A. Sibiu, *Fond consistoriu*, dosar III/393, documentul 6762). Vezi Cornel Sigmirean, *Istoria intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000, p. 693.
[19] „Conspectul tinerilor ardeleni care studiază la Facultatea de Teologie din Cernăuți realizat de Nicolae Stinghe la 24 octombrie 1906. Anul I: Romul Cândea, Constantin Papuc; anul II: Ioan Broșu, Silviu Dragomir, Victor Hermann; anul III: Ioan Felea; anul IV: Pavel Roșu, Nicolae Stinghe“ (A.A. Sibiu, *Fond consistoriu*, dosar III/393, 1906).
[20] A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 1, fila 19.
[21] Stoian, „Formația intelectuală“, p. 570.
[22] A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 1.

Viena numai un an, probabil din lipsa mijloacelor financiare, profitabil însă pentru formația sa istorică.

Ulterior, pentru a-și completa studiile, Silviu Dragomir face demersuri pentru a urma cursurile Academiei Teologice și pe cele ale Universității din Moscova. Viitorul istoric, după ce a renunțat din motive financiare la Facultatea de Filosofie din Viena, s-a orientat spre Moscova, important centru istoriografic și de cercetări teologice, cu speranța obținerii unui nou sprijin financiar din partea consistoriului din Sibiu. Încă din 30 iulie 1910, solicitase Consistoriului Mitropolitan un stipendiu din partea Fundației Trandafil spre a studia la Academia din Moscova. I s-a acordat un ajutor financiar de 1. 000 de coroane pe an. Reîntors de la Karlowitz, unde făcuse cercetări în arhivele patriarhiei, adresa o nouă cerere arhiepiscopiei, solicitând un ajutor extraordinar de 400 de coroane pentru cheltuielile de drum, uniformă etc. Tânărul cerea și două scrisori de recomandare, una către rectorul Academiei Teologice, alta către directorul Arhivelor din Moscova. În ședința consistorială din 16 noiembrie, i s-au acordat doar 300 de coroane. Precizăm că până în prezent nu am descoperit niciun act în arhivele cercetate de noi care să ateste că Silviu Dragomir a frecventat cursurile Academiei Teologice din Moscova. Există doar câteva referiri la perioada petrecută de tânărul din Transilvania în Rusia. Ajuns la Moscova și lipsindu-i o scrisoare de recomandare, Silviu Dragomir a întâmpinat dificultăți în cercetarea documentelor aflate la Ministerul de Externe. Disperat, îi scria, în decembrie 1910, mitropolitului Ioan Mețianu să trimită o scrisoare consulatului austriac din Moscova prin care să-l recomande spre a obține permisiunea de-a consulta documentele ce conțineau date despre trecutul Bisericii Ortodoxe[23]. În aceeași scrisoare, presat de nevoi financiare, Silviu Dragomir solicita să-i fie achitate, până la 1 ianuarie 1911, ratele din bursa votată de consistoriu[24]. Avem dovezi că istoricul, în perioada stagiului moscovit, a cercetat intens în arhivele rusești, îndeosebi în Arhiva Ministerului de Externe. Materialul descoperit de el la Moscova va constitui baza documentară pentru două studii extrem de importante și pentru numeroase alte articole publicate la scurtă vreme după întoarcerea în Transilvania.

[23] „Îndrăznesc din nou a mă adresa la bunăvoinţa Excelenţei Voastre fiind silit spre aceasta de împrejurările total nefavorabile în care mă aflu. Când am venit la Moscova mi-am făcut planul ca întâi să cercetez şi să studiez documentele care se află în arhiva Ministerului rusesc de externe de aici, fiind convins că aceste documente prezintă cel mai mare interes pentru biserica noastră, ele mărturisesc despre vechea noastră mitropolie. Spre părerea mea de rău, însă, fără scrisori de recomandare din partea Excelenţei Voastre nu pot avea intrare aici nicăieri. De aceea vă rog a-mi da o scrisoare către consulatul de aici în care să binevoiţi a mă recomanda pentru a putea fi admis să cercetez în arhiva Ministerului de externe de aici documentele privitoare la biserica noastră“ (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 18).

[24] *Ibidem*.

2. Activitatea didactică desfășurată de Silviu Dragomir

2.1. Profesor la Institutul Teologic din Sibiu (1911-1919)

Silviu Dragomir revine acasă în 1911, după anii consacrați studiului și pregătirii în importante centre culturale ale Europei. La 27 iunie, din Gurasada, el se adresa din nou lui Ioan Meţianu, solicitându-i „un serviciu bisericesc care-l va afla de corespunzător și potrivit modestelor mele puteri"[25]. La scurtă vreme, în 18 iulie, Ioan Meţianu, pe baza autorizării primite de la Consistoriul Arhidiecezan, din data de 11 iunie, și în condițiile în care nu s-au prezentat candidați cu calificare la posturile de profesori din secțiunea pedagogică, îl numește, prin decret, pe Silviu Dragomir profesor seminarial suplinitor pentru secțiunea pedagogică a Institutului Teologic din Sibiu[26].

Conform decretului cu numărul 10 691 din 1912, în urma concursului publicat pentru ocuparea posturilor vacante la Institutul Teologic, Silviu Dragomir a fost numit profesor provizoriu în secțiunea teologică pentru „*Istoria bisericească* și pentru cele *auxiliare*"[27]. În anul următor, dascălul solicita, prin actul din 11/24 februarie 1913, deși avea doar doi ani vechime, să se prezinte la examenul de calificare profesorală pentru secțiunea teologică de la Institutul Teologic [28]. La 7 august, consistoriul a instituit comisia, formată din arhimandritul vicar Ilarion Pușcariu – președinte, asesorul Matei Voileanu, protopopul Ioan Lupaș de la Sălișteˌ George Proca – membri[29]. Examenul a avut loc la 26 august 1913. Ambele lucrări au fost admise, iar la oral a primit calificativul *distincție* la toate disciplinele. La examen, el a primit subiecte din *teologie, istoria universală, istoria Bisericii Române* și *Rituale*[30]. Ioan Lupaș, la rândul său, a făcut un referat elogios asupra celor două lucrări prezentate[31]. Prin decretul cu numărul 12 969, semnat de mitropolitul Ioan Meţianu, Silviu Dragomir a fost numit profesor definitiv la Institutul Teologic din Sibiu[32]. În

[25] A.A. Sibiu, *Fond consistoriu*, dosar II/24, 1911, documentul 8080.
[26] A.N-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 90.
[27] „În înţelesul Regulamentului seminarial, art. 2, alegerea este provizorie, până la facerea examenului de calificaţiune, respectiv, până ţine serviciul de probă. Dotaţiunea împreunată cu acest post este: salar anual 2 000 coroane și bani de cuartir 400 coroane, care se solveşte la oficiul de Casă al Consistoriului pe lângă chitanţă timbrată; salarul în rate lunare anticipative, banii de cuartir în trei rate lunare tot anticipative cu începere din 1 septembrie anul 1912" (Decretul cu numărul 10691 din 1912, în A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 90).
[28] Păcurariu, „O sută de ani", p. 112.
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*.
[31] *Ibidem*.
[32] Decretul de numire a lui Silviu Dragomir ca profesor seminarial definitiv, în A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 90.

decretul de numire, mitropolitul considera activitatea tânărului profesor ca fiind meritorie[33].

A activat la Institutul Teologic din Sibiu până în anul 1919, cu excepția anului școlar 1916-1917, când, după ce România a declarat război Austro-Ungariei și trupele ei au intrat în Transilvania, autoritățile de la Budapesta au decis ca secția teologică a institutului să fie mutată la Oradea, iar cea pedagogică la Arad. În noua conjunctură, Silviu Dragomir și alți doi profesori au fost transferați la secția pedagogică a institutului din Arad[34]. Profesorul s-a străduit, ca și ceilalți colegi, să onoreze catedra care i-a fost încredințată, îndeosebi prin nivelul ridicat al prelegerilor din secția teologică. Activitatea științifică și didactică, precum și implicarea în mișcarea națională a românilor ardeleni au condus la alegerea lui ca membru corespondent al Academiei Române, la 26 mai/9 iunie 1916, pe locul rămas vacant după alegerea lui Ioan Lupaș ca membru activ. Propunerea a făcut-o slavistul Ioan Bogdan, care a prezentat o expunere detaliată a activității lui Silviu Dragomir, stăruind asupra pregătirii sale speciale, asupra importanței celor două lucrări privitoare la relațiile religioase româno-ruse din secolele XVII și XVIII, precum și asupra introducerii din volumul *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe pământul crăiesc*[35]. Propunerea lui Ioan Bogdan a întrunit 19 voturi pentru și trei contra[36].

---

33 „Având în vedere concluzul consistorial din şedinţa plenară de la 18 iulie 1911, nr. 7754, prin care Silviu Dragomir a fost instituit profesor seminarial supleant şi cel din 6 septembrie 1912, nr. 10691, prin care a fost instituit profesor seminarial provizoriu; având în vedere testimoniul de calificaţiune promovat cu data de 10 septembrie 1913; având în vedere mai departe serviciile bune împlinite cu sârguinţă şi purtarea morală bună în curs de doi ani în seminarul arhidiecezan: în virtutea art. 5 din regulamentul seminarial, numitul Silviu Dragomir se întăreşte profesor definitiv al seminarului arhidiecezan cu toate drepturile şi îndatoririle împreunate în acel post“ (*ibidem*).

34 Păcurariu, „O sută de ani“, p. 115.

35 „Domnul Silviu Dragomir, pe care îl propun să fie ales membru corespondent al Secţiunii noastre în locul rămas vacant prin alegerea d-lui Ioan Lupaş ca membru activ, este născut la 1888 la Gurasada, comitatul Hunedoara. Şi-a făcut studiile liceale la Blaj şi în Novisad, unde a învăţat limba sârbească, iar pe cele teologice la Universitatea din Cernăuţi, unde a luat doctoratul în teologie. A ascultat unele cursuri şi la Universitatea din Viena, apoi, a făcut o călătorie de studii în Rusia spre a se perfecţiona în cunoştinţa limbii ruseşti şi a aduna materiale inedite pentru istoria bisericii româneşti din Ungaria. La 1911 a fost numit profesor de istorie bisericească la Seminarul Andreean din Sibiu, unde funcţionează şi astăzi. De la 1915, când a fost ales deputat în Sinodul Arhidiecezan al Bisericii noastre ortodoxe din Transilvania şi Ungaria, este şi membru corespondent al Secţiunii istorice a Asociaţiunii pentru literatura şi cultura poporului român. *Domnul Silviu Dragomir este prin urmare, prin situaţia şi activitatea sa, unul dintre fruntaşii românilor de peste munţi* [s.n.]. Deşi încă foarte tânăr, d-sa a tipărit, afară de articole de cuprins istoric, literar şi pedagogic prin ziarele şi revistele transilvănene […], trei lucrări istorice mai importate: una în *Analele Academiei Române* din 1912, sub titlul *Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul al XVII-lea*; alta într-o ediţie proprie la Sibiu sub titlul *Relaţiile bisericeşti ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul al XVIII-lea* (1914); a treia într-o ediţie colectivă a arhimandritului Puşcariu şi a domnilor Preda, Borcia, Lupaş şi Matei, sub titlul *Contribuţiuni privitoare la trecutul românilor de pe pământul crăiesc* (1913). […] Această introducere, care este un studiu critic amănunţit al cărţii lui Georg Müller, îl arată pe d-l Dragomir ca un excelent cunoscător al istoriei sociale a românilor din Transilvania. Nu vreau să

În anul 1918, profesorul Silviu Dragomir a participat intens la acțiunile desfășurate de românii din Transilvania pentru realizarea statului național. Ca delegat oficial la Marea Adunare Națională, reprezentând presa românească din Transilvania, Silviu Dragomir a luat cuvântul la conferința preliminară de la Alba Iulia din 30 noiembrie, arătând că singura cale pe care trebuiau să o urmeze românii transilvăneni era „unirea necondiționată cu cei de dincolo de Carpați"[37]. În ziua de 1 decembrie 1918, a fost ales prin aclamații secretar al adunării[38]. S-a numărat printre cei care au luat cuvântul pe *Câmpul lui Horea*, în fața celor 100.000 de români prezenți. Istoricul participant a fost ales șef al Biroului presei din cadrul Consiliului Dirigent, post pe care-l va deține până spre sfârșitul anului 1919. Ulterior, va îndeplini funcția de director al învățământului superior din cadrul Resortului instrucțiunii, cultelor și artelor, condus de Valeriu Braniște, până la începutul anului 1920[39].

În 12 septembrie 1919, înainta consistoriului sibian o emoționantă scrisoare, prin care mulțumea pentru sprijinul de care s-a bucurat în timpul studiilor și, mai apoi, ca profesor, făgăduind ca și pe viitor „să promoveze nu numai interesele generale ale Bisericii noastre în a cărei servici am stat, dar și studiul istoriei bisericești, la care am lucrat cu atâta devotament în calitatea mea de profesor"[40]. Lua sfârșit o primă etapă din activitatea didactică a tânărului intelectual ardelean.

2.2. Profesor la Universitatea din Cluj (1919-1947)

În noua instituție de învățământ superior, care și-a deschis porțile în toamna anului 1919, Silviu Dragomir a fost propus pentru angajare de către Sextil Pușcariu, ca profesor agregat pentru istorie. La numirea lui Silviu Dragomir pentru *Seminarul de istorie a popoarelor sud-slave* au contribuit, în primul rând, pregătirea sa în istoria și limbile popoarelor slave,

intru aici într-o analiză mai amănunțită a acestor trei lucrări ale d-lui Dragomir. *Ele se impun oricărui cunoscător de istorie românească ca lucrări de mâna întâia* [s.n.]. Relevez numai că *în studiile sale d-l Dragomir a fost ajutat de cunoștința celor două limbi slave absolut indispensabile pentru cercetările originale de istorie bisericească a românilor, a limbii rușești și a celei sârbești, cari îi înlesnesc și priceperea atât de trebuincioasă a vechii limbi slave bisericești. La românii din Ungaria aceste cunoștințe sunt foarte rare* [s.n.]. Doresc ca titlul de membru corespondent al Academiei Române să fie pentru d-l Dragomir nu atât răsplata activității sale de până acum, *cât îndemnul pentru o muncă și mai stărutoare și în viitor* [s.n.]" (*Analele Academiei Române. Partea administrativă și Dezbaterile*, seria II, tomul XXXVIII, 1915-1916, (București), 1916, p. 196-198).

[36] *Ibidem*, p. 198.

[37] Silviu Dragomir, *Un sfert de veac de la unirea Transilvaniei*, Sibiu, 1943, p. 25; Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Timișoara, 1973, p. 197.

[38] Clopoțel, *Amintiri și portrete*, p. 197; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. II, București, 1983, p. 190.

[39] Eugeniu Sperantia, „Figuri universitare: Silviu Dragomir", în *Steaua* (Cluj), anul XVII, 1966, nr. 11, p. 43.

[40] A.A. Sibiu, *Fond consistoriu*, dosar IV/761, 1919.

precum și cercetările realizate până la momentul repectiv. Specialistul, format în atmosfera riguroasă a Universității din Cernăuți, publicase până în anul 1919 studii consacrate instituțiilor din Transilvania, relațiilor religioase ale românilor cu Rusia, contribuții elogiate și apreciate în epocă. Activitatea științifică și didactică desfășurată de Silviu Dragomir până în 1916 a fost hotărâtoare la alegerea ca membru corespondent al Academiei Române.

Tânărul profesor universitar a susținut la universitatea clujeană prelegeri de istoria popoarelor slave, a românilor balcanici, precum și cursul consacrat Revoluției de la 1848, până în anul 1947, când a fost pensionat abuziv, din motive politice, înainte de împlinirea vârstei legale[41]. Silviu Dragomir a manifestat un interes constant în prelegerile universitare pentru istoria medievală a sârbilor și a bulgarilor, precum și pentru românii din nordul Balcanilor, consacrându-le câteva studii de specialitate. De altfel, activitatea de cercetare a populației românești de la sudul Dunării, precum și a instituțiilor românilor nord-dunăreni a fost elogiată de Ioan Lupaș în răspunsul rostit cu ocazia alegerii lui Silviu Dragomir ca membru plin al Academiei Române, în 1928[42].

---

41 Stelian Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. I, Cluj-Napoca, 1980, p. 187-202 (în continuare: *Viața universitară*). În anii universitari 1919-1920, 1920-1921, Silviu Dragomir, titularul *catedrei de istoria popoarelor sud-est-europene*, a susţinut o serie de cursuri şi seminarii care l-au familiarizat cu realităţile politice, sociale şi etnice de la sud de Dunăre: *Paleografia slavo-română*, 2 ore; *Istoria poporului sârbesc până la 1459*, 3 ore de seminar în semestrul I, iar pentru semestrul următor *Capitole din viața socială și de stat a sârbilor până la 1459*, 1 oră; *Istoria Banatului*, 2 ore de seminar; *Paleografia slavo-română*, 2 ore (*Anuarul Universităţii din Cluj pe anii 1919-1920*, anul I, 1920-1921, Cluj, 1921, p. 32). În anul universitar 1922-1923, directorul *Seminarului de istorie sud-est-europeană* a predat următoarele discipline: *Limba slavă și cancelariile române*, 3 ore, şi *Lecturi de texte slavo-române*, 2 ore de seminar (*ibidem*, Cluj, 1924, p. 112). În primul semestru din anul universitar 1923-1924, Dragomir a predat studenţilor clujeni: *Istoria veche a slavilor*, 1 oră; *Limba slavă a cancelariilor române*, 2 ore; *Documentele slavo-române*, 2 ore de seminar. În semestrul al doilea: *Istoria veche a slavilor*, 1 oră; *Elemente de paleografie și diplomatică slavo-română*, 1 oră; *Documentele slave ale lui Ștefan cel Mare*; *Cruciații în Peninsula Balcanică*, 2 ore (*ibidem*, Cluj, 1925, p. 124). În anul universitar 1925-1926, Dragomir a predat următoarele teme: *Istoria revoluției române din Ardeal în anii 1848-1849*, 1 oră; *Problema românismului balcanic*, 2 ore; *Critica părerilor mai noi despre originea românilor*, 1 oră de seminar (*ibidem*, Cluj, 1926, p. 105). În anul universitar 1929-1930, Silviu Dragomir a susţinut cursul *Limba slavă a cancelariilor române*, 2 ore pe săptămână, şi seminarul *Interpretarea de documente slavo-române*, 2 ore săptămânal (*ibidem*, Cluj, 1930, p. 193). În anul universitar 1930-1931, a susţinut prelegerea intitulată *Mişcările politice din sud-estul Europei în anul 1848*, 2 ore, iar la seminar *Exerciţii de paleografie slavă*, 2 ore săptămânal (*ibidem*, Cluj, 1931, p. 200). În anul următor, a ţinut cursul *Limba slavă a cancelariilor române*, 2 ore, şi seminarul *Lecturi din texte medio-bulgare*, 2 ore (*ibidem*, Cluj, 1932, p. 219). Vezi şi Arhivele Naţionale – Arhivele Naţionale Istorice Centrale Bucureşti, *Fond Onisifor Ghibu*, dosar 282/1919-1929, vol. I, documentul 10.

42 *Analele Academiei Române. Partea administrativă și dezbaterile*, seria III, tomul XXXXIX, 1927-1928, Bucureşti, 1929, p. 139-140. „Ai continuat de atunci, an de an, cu râvnă sporită cercetările, publicând contribuţiuni de interes pentru istoria românilor din judeţul Aradului, pentru vechimea elementului românesc în Banat, pentru aşezămintele tradiţionale, despre care amintesc documentele relative la vlahii din Serbia secolelor XII-XV, precum şi pentru vlahii şi morlacii din Istria“ (Ioan Lupaş, „Activitatea istorică a domnului lui Silviu Dragomir. Din răspunsul d-lui Ioan Lupaş la discursul de intrare în Academia Română a d-lui Silviu Dragomir“ (Sibiu), în *Transilvania*, 1929, nr. 7-8, p. 646) (în continuare: „Activitatea istorică“).

Din anul 1923, Silviu Dragomir este numit profesor titular pentru *istoria popoarelor sud-est-europene*, din comisia de examen făcând parte Ioan Ursu – președinte – și Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu, Nicolae Bănescu, Ioan Popovici – membri[43]. În raportul redactat, cu această ocazie, de către Alexandru Lapedatu se face o trecere în revistă a principalelor contribuții și o apreciere a meritelor științifice. Referentul a supus analizei patru dintre lucrările prezentate de către Silviu Dragomir în dosarul alcătuit pentru ridicarea la rangul de profesor, anume: *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I; *Câteva urme ale organizării de stat slavo-române*; *Vlahii și morlacii* și *Fragmente din cronica sârbească a lui George Brancovici*. Fără a insista asupra lucrărilor, referentul remarca dificultatea cercetărilor amintite și pregătirea specială a lui Silviu Dragomir[44]. Referatul lui Al. Lapedatu este relevant pentru orientarea științifică a istoricului clujean, care a satisfăcut așteptările printr-o prodigioasă activitate, ce l-a situat în galeria marilor istorici români[45].

Prin cercetările de slavistică, Silviu Dragomir va deschide noi direcții de studiu asupra trecutului românilor din nordul-vestul Peninsulei Balcanice, asupra instituțiilor medievale și a unității românilor în Evul Mediu. Investigarea mișcărilor religioase va beneficia de o analiză de bună calitate, e drept în spiritul orientării confesionale a istoriografiei ardelene de la începutul secolului al XX-lea. În același timp, la Cluj, în noua universitate, la mijlocul deceniului al treilea, interesul era reținut de o mișcare amplă monografică consacrată Revoluției de la 1848 și personalităților care au ilustrat-o. Silviu Dragomir publica, în spiritul acestui curent, în 1924, monografia lui Avram Iancu, iar din anul universitar 1924-1925 în norma sa didactică apare și cursul *Istoria revoluției românești din Ardeal în anii 1848-1849*.

Din același an universitar, profesorul va suplini catedra de *istorie universală, medie și modernă*, rămasă vacantă prin plecarea lui Ioan Ursu la Universitatea din București[46]. Prin plecarea lui Alexandru Lapedatu la București, unde i se încredințase funcția de ministru al cultelor și artelor, Silviu Dragomir este însărcinat de către consiliul facultății să suplinească

[43] „Domnule profesor. Prin Înalt Decret Regal – 1977/1923, aţi fost ridicat la rangul de profesor titular pe data de 1 mai 1923, la catedra de *Istoria popoarelor sud-est europene*“, în A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 3; *Anuarul Universităţii din Cluj*, anul I, 1919-1920, Cluj, 1921, p. 112; Vasile Puşcaş, *Universitate. Societate. Modernizare. Organizarea şi activitatea ştiinţifică a Universităţii din Cluj, 1919-1940*, Cluj-Napoca, 1995, p. 244.

[44] Pompiliu Teodor, „Raportul lui Alexandru Lapedatu în vederea concursului organizat pentru ocuparea postului de profesor titular de către Silviu Dragomir“, în *Istoria – ca experienţă intelectuală*, vol. îngrijit de Corneliu Crăciun şi Antonio Faur, Oradea, 2001, p. 346.

[45] *Ibidem*, p. 343.

[46] Ioana Ursu, Dumitru Preda, *Biografia unei conştiinţe – Ioan Ursu*, Cluj-Napoca, 1987, p. 229.

catedra de *istorie veche a românilor* în anul universitar 1927-1928[47]. În această calitate, el a susținut următoarele teme: *Epoca lui Ștefan cel Mare*, 2 ore de curs, și *Cercetări istorico-geografice cu privire la țările române în sec. XV*, seminar[48].

Intelectualul ardelean a deținut în perioada interbelică diverse funcții administrative. Este ales decan în anul universitar 1925-1926 și prodecan în anul universitar 1926-1927[49]. În perioada de refugiu a Universității la Sibiu, Silviu Dragomir a fost unul dintre prorectorii instituției, într-unul din cele mai dificile momente din istoria ei[50]. După 23 august 1944, în condițiile schimbărilor politice produse în România, conducerea universității a luat măsurile care se impuneau în vederea revenirii instituției de învățământ superior la Cluj. În ședința specială a Senatului universitar din 30 august 1944 s-a stabilit o comisie ce avea menirea să pregătească revenirea Universității la Cluj, precum și preluarea tuturor edificiilor și a întregului inventar. Vicepreședinte al comisiei a fost numit Silviu Dragomir[51].

Strădaniile depuse de Silviu Dragomir în activitatea științifică și didactică, cel puțin până în anul 1947, au fost apreciate la justa lor valoare de autoritățile politice și științifice din România. Activitatea științifică deosebită, concretizată în numeroasele studii și cărți publicate după anul 1916, a constituit un argument important pentru alegerea sa ca membru

[47] „Domnule Coleg. Ca urmare la cererea D-voastră cu data de 20 X 1927, am onoarea a vă anunţa că Consiliul profesoral al Facultăţii noastre, luând în dezbatere suplinirea catedrei D-voastre, a opinat ca ea să fie încredinţată unui profesor agregat sau titular la Facultatea noastră. Domnul Victor Motogna nefiind decât docent, Consiliul profesoral şi-a exprimat părerea că D-l Silviu Dragomir ar fi indicat pentru această suplinire. Aşteptăm asentimentul d-voastră spre a putea rezolva definitiv această chestie. Domnului Alexandru Lapedatu, Ministru al Cultelor şi Artelor“ (*ibidem*, documentul nr. 130, din 3 noiembrie 1927). Avându-se acceptul profesorului Al. Lapedatu, decanul Facultăţii de Litere şi Filosofie, Th. Capidan, a solicitat Ministerului Instrucţiunii suplinirea de către Silviu Dragomir a catedrei de istoria românilor. Prin ordinul Ministerului Instrucţiunii, Direcţia generală a învăţământului superior, cu nr. 154754, din 19 noiembrie 1927, se comunica decanului Facultăţii de Litere şi Filosofie următoarele: „Avem onoarea a vă face cunoscut că pe baza recomandării făcute la adresa dumeavoastră cu nr. 190/1927, Ministerul aprobă pe d-l Silviu Dragomir să suplinească pe d-l profesor Al. Lapedatu la catedra de Istoria românilor de la Facultatea de Litere din Cluj, cu începere de la 1 noiembrie 1927. Ministru Burileanu“ (A.N.-D.J. Cluj, *Fond Universitatea. Facultatea de Filosofie şi Litere*, raportul domnului Silviu Dragomir cu privire la înfiinţarea unei Conferinţe pentru Istoria medievală universală, documentul 190/1927-1928).

[48] *Ibidem.*

[49] „În şedinţa ordinară ţinută la 30 octombrie 1925. Prezenţi: V. Bărbat – preşedinte, G. Bogdan-Duică, G. Giuglea, I. Lupaş, Th. Capidan, I. Paul, D. M. Teodorescu, Fl. Ştefănescu-Goangă, O. Ghibu, Şt. Bezdechi, G. Kristof, P. Grimm. Domnul prof. Silviu Dragomir întrunind unanimitatea voturilor este proclamat decan pentru anul şcolar 1925/1926“ (A.N.-D.J. Cluj, *Fond Universitatea din Cluj. Procese verbale 1925-1926*; Neagoe, *Viaţa universitară*, p. 178-179).

[50] Stelian Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică. Triumful rațiunii împotriva violenței*, vol. II, Cluj-Napoca, 1980, p. 335.

[51] *Ibidem*, p. 359.

activ al Academiei Române[52]. Propunerea pentru alegerea ca membru plin a fost făcută de către Ioan Lupaș, care a comunicat, în ședința din 28 mai 1928, plenului academiei decizia secțiunii istorice, luată cu majoritate de voturi, ca Silviu Dragomir să fie ales în locul reputatului și regretatului Vasile Pârvan[53]. *Raportul*, precum și *Răspunsul* la discursul de intrare în Academia Română au fost prezentate, din însărcinarea secțiunii istorice, de Ioan Lupaș. În ambele, se face o trecere în revistă a activității științifice și publicistice desfășurate de profesorul clujean din anul 1916, momentul alegerii sale ca membru corespondent. Subliniind și apreciind în același timp calitățile de istoric ale lui Silviu Dragomir, raportorul recunoștea că speranțele lui Ioan Bogdan s-au împlinit. Dincolo de adevărul celor rostite de Ioan Lupaș în privința activității științifice a celui ales, considerăm că merită să ne oprim asupra a două dimensiuni ale personalității sale, așa cum se desprind din *Răspunsul* lui I. Lupaș. Prima ar fi dimensiunea națională a operei și personalității lui Silviu Dragomir, care, asemenea lui Nicolae Iorga, s-a implicat cu toată forța ființei sale în realizarea unității politice a românilor[54]. Cealaltă dimensiune a cercetătorului, scoasă în evidență de Ioan Lupaș, este probitatea profesională și respectul pentru adevăr[55]. Mulțumind pentru onoarea de a fi ales, istoricul considera alegerea „ca un îndemn luminos la continuarea activității științifice și naționale de până atunci"[56]. În ședința publică solemnă din 29 mai 1929, Silviu Dragomir a citit discursul de recepție, închinat memoriei lui Constantin Romanul Vivu și ideii de unitate a tuturor românilor[57].

---

[52] „Stimate Domnule Coleg. Avem onoarea a vă aduce la cunoştinţă că Academia Română, apreciind activitatea Domniei Voastre în domeniul istoriei românilor v-a ales, în şedinţa plenară de la 25 mai 1928, membru activ al ei în Secţiunea Istorică. Comunicându-vă acest vot, vă rugăm să binevoiţi a lua parte la lucrările sesiunii generale, în care Academia se găseşte întrunită" (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 92, scrisoarea nr. 1235, din 28 mai 1928, trimisă de Academia Română, cu semnătura preşedintelui Emil Racoviţă şi a secretarului general Ion Bianu, prin care Silviu Dragomir era informat de alegerea sa ca membru activ).

[53] „Procedându-se la votarea cu bile conform cu articolul 24 din Statute, d-l Silviu Dragomir întruneşte din 23 de voturi exprimate 17 voturi pentru. Domnul Emil Racoviţă constată că d-l Silviu Dragomir a întrunit două treimi din voturile membrilor prezenţi şi-l proclamă ales membru activ al Academiei la Secţiunea Istorică" (*Analele Academiei Române*, tomul XLVIII, *Şedinţele din 1927-1928*, Bucureşti, 1928, p. 140).

[54] „Dându-ţi seamna că istoria nu se rezumă la cunoaşterea trecutului, ci are ca element dinamic forţa propulsivă de a contribui la îndrumarea prezentului şi la la pregătirea viitorului, nu ai stat la îndoială a pune învăţămintele ei în serviciul problemelor de actualitate în viaţa noastră naţională din ultimele două decenii" (Lupaş, „Activitatea istorică", p. 647).

[55] „Suntem convinşi că în cercetările şi lucrările viitoare vei fi povăţuit, ca şi în cele de până acum, de respectul necondiţionat al adevărului şi de râvna nobilă de a da, prin studiile istorice, generaţiilor care se succedează, putinţa să iubească trecutul, să înţeleagă prezentul şi să creadă în viitorul naţiunii şi patriei române reîntregite" (*ibidem*).

[56] *Analele Academiei Române*, tomul XLVIII, *Şedinţele din 1927-1928*, Bucureşti, 1928, p. 152.

[57] *Analele Academiei Române*, tomul XLIX, *Şedinţele din 1928-1929*, Bucureşti, 1929, p. 193.

Silviu Dragomir a desfășurat, ca membru al Academiei Române, o bogată activitate, concretizată în susținerea de comunicări științifice în fața înaltului for[58]. Majoritatea lor au fost, mai apoi, publicate, fie în revistele Academiei, fie în alte publicații de profil, preliminând contribuțiile fundamentale ale istoricului.

Adiacent cercetărilor istorice, Silviu Dragomir a urmărit evoluția politică europeană, îndeosebi din statele nemulțumite de tratatele de pace încheiate după Primul Război Mondial și care puneau în pericol unitatea teritorială a României. Bun cunoscător al realităților istorice, Silviu Dragomir se angajează într-o intensă campanie publicistică ce urmărea să demonstreze, pe baze științifice, netemeinicia pretențiilor statelor revizioniste. Înființează, în acest sens, în 1934, la Cluj, *Revue de Transylvanie*, publicație care va găzdui în paginile ei studii realizate de pe platforma unui remarcabil profesionalism, în vederea propagării în opinia științifică și publică europeană a rezultatelor cercetării istorice românești[59].

Dacă Silviu Dragomir a intrat și în guvernările din perioada regimului autoritar al regelui Carol al II-lea cu speranța că stabilitatea internă și frontierele României vor fi mai bine apărate, s-a înșelat amarnic. În fața notei ultimative înaintate de Molotov ministrului român la Moscova, Gheorghe Davidescu, în ziua de 26 iunie 1940, la ora 22, prin care Uniunea Sovietică cerea României să-i înapoieze cu orice preț Basarabia și să-i cedeze partea de nord a Bucovinei, regimul regelui Carol și-a dovedit neputința. În ședința Consiliului de Coroană din 27 iunie 1940, 11 dintre participanți s-au pronunțat împotriva acceptării ultimatumului, 10 au fost pentru acceptare și 5 pentru inițierea de negocieri. În schimb, în cel de-al doilea Consiliu de Coroană, 19 participanți au votat în favoarea ultimatumului sovietic și doar 6 împotriva cedării. Împotriva acceptării notei ultimative sovietice au votat: Nicolae Iorga, Victor Iamandi, Silviu Dragomir, Traian Pop, Ștefan Ciobanu și Ernest Urdăreanu[60].

---

[58] Silviu Dragomir a prezentat următoarele comunicări ştiinţifice: Vlahii din Serbia în sec. XII-XV (1922); Originea românilor din Istria (1924); Un precursor al unităţii naţionale, profesorul ardelean Constantin Romanul Vivu (1928); Vechile biserici din Zarand şi ctitorii lor din sec. XIV-XV (1929); Răscoala lui Horea – situaţia de drept a românilor din Ardeal până la 1848 (1935); Din istoria raporturilor româno-ungare. Memoriile fruntaşului ardelean dr. Ioan Mihu (1935); Mormântul lui Mihai Viteazul şi vechea catedrală din Alba Iulia (1938); Consideraţiuni istorice asupra vechiului şi noului statut privitor la graniţele Ardealului românesc (1940); Politica românilor din Ardeal în anii 1848-1849 şi Curtea din Viena (1941); Pătura conducătoare a românilor ardeleni înainte de 1848 (1942); Adunarea naţională de la Alba Iulia şi rolul ei istoric (1943); Probleme critice din istoria veche a românilor. Românismul balcanic în Evul Mediu (1944) (cf. *Analele Academiei Române*, 1921-1945).

[59] Stelian Mândruţ, „La «Revue de Transylvanie» et l'école d'histoire de Cluj (1934-1945)", în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Historia, XXXII, 1, 1987, p. 65.

[60] Ion Constantin, *România, marile puteri și problema Basarabiei*, Bucureşti, 1995, p. 85; *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, coord. Ioan Scurtu, ed. a II-a, Bucureşti, 1998, p. 210.

Era, din păcate, doar începutul unei agonii care se va prelungi prin cedarea nord-vestului Ardealului Ungariei, iar a Cadrilaterului, Bulgariei. Avertismentele lui Ștefan Ciobanu, Nicolae Iorga și Silviu Dragomir, că o cedare în fața rușilor i-ar încuraja pe unguri și pe bulgari, s-au dovedit justificate. Notele ultimative sovietice nu numai că au inaugurat, ci, pur și simplu, au declanșat procesul dezintegrării teritoriale a României. Dictatul impus României la Viena, în 30 august 1940, obliga țara noastră să cedeze Ungariei nord-vestul Transilvaniei, însumând 42.610 km^2 și aproximativ 2,3 milioane de locuitori. În felul acesta, sacrificiile generațiilor de români pentru înfăptuirea unității naționale trebuiau luate de la capăt.

Tragedia este cu atât mai profundă cu cât *Silviu Dragomir nu a fost de acord cu cedarea fără luptă*, însă *a fost constrâns de oamenii politici cu care a colaborat să accepte decizia majorității*.

3. Silviu Dragomir și noile realități politice din România anilor 1947-1955

Încheierea Războiului Mondial nu a adus liniștea atât de dorită de români. Pentru Dragomir a însemnat pierderea catedrei universitare și câțiva ani de detenție în închisorile comuniste.

Necazurile pentru reputatul istoric și om politic erau doar la început. În România, sub diferite pretexte, elita intelectuală și academică a suferit poate cele mai grave agresiuni din istoria ei din partea comuniștilor. Astfel, în *Monitorul oficial* din 4 octombrie 1947 s-a publicat decizia, semnată de ministrul Ștefan Voitec la 2 octombrie 1947, prin care 80 de profesori din învățământul superior sunt puși în retragere din oficiu pe data de 1 septembrie 1947, spre a-și aranja drepturile la pensie. La Cluj au fost pensionați forțat cu această ocazie, între alții, Gh. Giuglea, sociologul Constantin Sudețeanu, etnologul Romulus Vuia, botanistul Alexandru Borza. Printre ei era și Silviu Dragomir, care la momentul respectiv avea 59 de ani[61]. Profesorul Universității din Cluj a fost pensionat deci cu șase ani înainte de împlinirea vârstei minime, fiind în fapt vorba de o înlăturare de la catedră. Un an mai târziu, prin adresa cu numărul 298 din data de 26 iunie 1948, Silviu Dragomir era anunțat că „Ministerul Instrucției Publice l-a

[61] Maria Someşan, Mircea Iosifescu, „Modificarea structurii universității în anii consolidării sistemului comunist", în *Analele Sighet 6. Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, ed. Romulus Rusan, Bucureşti, 1998, p. 447; Toader Buculei, *Clio încarcerată. Mărturii și opinii privind destinul istoriografiei românești în epoca totalitarismului comunist*, Brăila, 2000, p. 91 (în continuare: *Clio încarcerată*); Alexandru Zub, „Clio în derută. Istoriografia română a anului 1947", în *Analele Sighet 5. Anul 1947 – Căderea cortinei*, Bucureşti, 1997, p. 267.

eliberat din funcția de Director al *Centrului de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania*"[62].

În 20 mai 1948, Traian Săvulescu prezenta în fața plenului Academiei Române o rezoluție prin care cerea desființarea ei și înființarea Academiei R.P.R., ca organizație de partid și de stat. La scurtă vreme, respectiv la 9 iunie, a fost semnat Decretul prezidențial nr. 76, prin care Academia Română se transforma în instituție de stat. Potrivit acestui act, nu puteau fi membri ai Academiei R.P.R. persoanele care prin activitatea lor s-au pus în slujba fascismului și a reacțiunii, dăunând prin aceasta intereselor țării și ale poporului. În urma hotărârilor amintite mai sus, precum și la propunerea așa-numitului Comitet Provizoriu al Academiei R.P.R., apărea la 13 august 1948 Decretul prezidențial cu nr. 1454, pentru numirea membrilor titulari activi, a membrilor titulari onorifici și a membrilor de onoare. Conform Decretului prezidențial, erau numiți 27 de membri titulari activi, dintre cei vechi fiind menținuți doar: D. Pompeiu, Simion Stoilov, Gheorghe Spacu, G. Macovei, Tr. Săvulescu, Em. C. Teodorescu, Daniel Danielopolu, C. I. Parhon, Andrei Rădulescu, Iorgu Iordan și M. Sadoveanu[63]. În consecință, mare parte din vechii membri nu se regăseau în noua structură a Academiei. Pe lista celor eliminați se găsea și istoricul Silviu Dragomir[64].

În momentul în care schimbările politice din societatea românească se apropiau de finalizare, Silviu Dragomir, Emil Hațieganu și Ion Agârbiceanu, precum și unii funcționari de la Banca Agrară Cluj se găseau la sfârșitul unui proces penal. Acesta, așa cum se va putea constata din analiza documentelor, are o profundă conotație politică și urmărea eliminarea din activitate și chiar suprimarea fizică a intelectualilor, a oamenilor politici care au ocupat diferite demnități în guvernele din România de până în 1944. Cei trei erau acuzați „prin rechizitoriul cu numărul 2722 din 8 martie 1948 al Parchetului Tribunalului Cluj că prin poziția lor avută la Banca Agrară din Cluj au acordat din fondurile proprii ale băncii un credit de 1300000 lei pentru finanțarea Industriei de Cărămidă și Țiglă din Cluj. Potrivit rechizitoriului, operațiunea financiară a fost executată fără autorizația Băncii Naționale a României și fără respectarea normelor pentru efectuarea operațiunilor de credit elaborate de B.N.R. ca mandatară a statului român, conform dispozițiilor prevăzute în articolul 5 din Legea numărul 1056/1946

[62] În plus, pe 26 iunie 1948, prin adresa cu numărul 298, Silviu Dragomir era anunţat că „Ministerul Instrucţiei Publice l-a eliberat din funcţia de Director al *Centrului de Studii şi Cercetări privitoare la Transilvania*" (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4).

[63] Petru Popescu-Gogan, Claudiu Ilie-Voiculescu, „Desfiinţarea Academiei Române şi înfiinţarea Academiei R.P. Române", în *Analele Sighet 6*, p. 502.

[64] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Bucureşti, 1999, p. 556 (în continuare: *Istoria românilor*).

pentru etatizarea și organizarea Băncii Naționale a României"[65]. Față de acuzațiile aduse membrilor Consiliului de administrație, avocatul apărării a formulat câteva observații care demonstrau netemeinicia învinuirilor. Avocatul preciza, în acest sens, că operațiunea acordării de credite este dificilă și presupune traversarea mai multor etape, respectiv: „1. cererea de credit făcută de client; 2. examinarea ei din partea Consiliului de Administrație și eventual aprobarea ei; 3. realizarea formelor legale pentru convenționea de credit; 4. ordonarea sumelor acordate ca și credit"[66]. Cu alte cuvinte, nu e posibilă o inversare a acestor proceduri. În consecință, nu se putea lua o aprobarea din partea Băncii Naționale a României înainte ca amintitul Consiliu de administrație să accepte acordarea creditelor. „De aici rezultă indubitabil că însăși încuviințarea creditului din partea inculpaților în ședința Consiliului de administrație oricare ar fi fost regimul aprobărilor din partea Băncii Naționale a României, nu avea nevoie de o asemenea aprobare. Or aprobarea, dacă ar fi fost necesară, urma să fie cerută și obținută în cursul facerii formelor necesare pentru ca hotărârea Consiliului de Administrație să fie tradusă în fapt. Realizarea acestor forme nu e nici în atribuțiunea și nici în datoria Consiliului de Administrație sau a Comitetului de cenzori."[67] Apărătorul inculpaților preciza, într-o primă luare de poziție, că hotărârea luată de Consiliul de Administrație era legală și că, în eventualitatea în care trebuia să fie solicitată aprobarea Băncii Naționale a României, aceasta trebuia să fie realizată de către personalul executiv, și nu de membrii Consiliului de administrație. Avocatul angajat de Silviu Dragomir demonstra că, potrivit normelor în vigoare, nu era nevoie de aprobarea Băncii Naționale a României pentru acordarea de credite. Pentru a demonstra că poziția exprimată era justă, avocatul citează tocmai Normativul B.N.R., nr. 277514, pentru acordarea de credite, comunicat Băncii Agrare la 5 august 1947. O modificare a acestor norme a survenit abia la 19 decembrie 1947, deci după derularea împrumutului. Concluzia la care a ajuns apărarea, după analizarea prevederilor cuprinse în Normativul B.N.R., nr. 277514 din 1947, este următoarea: „Pentru creditul acordat la 12 septembrie 1947, sub regimul Normativului nr. 277514, comunicat la 5 august 1947, din fondurile proprii, pentru scopul plății salariilor – scop de exploatare, nu era necesară cererea unei autorizații prealabile a B.N.R. și deci acordarea unui asemenea împrumut, fără aprobarea B.N.R., nu poate constitui infracțiune, nefiind lezată nici o normă de drept sau dispoziție a B.N.R."[68].

---

[65] Decizia penală nr. 1584 dată în şedinţa publică din 5 noiembrie 1948, în A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4, p. 19.

[66] „Referatul elaborat de avocatul apărării din 14 martie 1948", în Arhiva familiei Enescu.

[67] *Ibidem.*

[68] *Ibidem.* În pledoaria făcută, avocatul apărării sublinia diferența existentă între normativul B.N.R. din august 1947 şi cel din decembrie 1947 privind regimul acordării de credite de către B.N.R. „Normativul

Silviu Dragomir și restul membrilor din Consiliul de administrație au făcut recurs la decizia penală cu nr. 1.584, pronunțată de Secția penală de la Curtea din Cluj în ședința publică din 6 noiembrie 1948. Din nefericire, cererea de recurs înaintată de Silviu Dragomir a fost respinsă de Curtea Supremă.

Profesorul este arestat în 1 iulie 1949 la Cluj[69] și, mai apoi, e transferat în penitenciarul din Caransebeș, pentru a-și ispăși pedeapsa de șase luni de închisoare corecțională pentru delict la Legea băncilor, la care se adăugase și o amendă corecțională de 2.600.000 de lei[70]. Amenda corecțională a fost schimbată, ulterior, într-un an de închisoare, astfel încât Silviu Dragomir urma să efectueze un an și șase luni de închisoare corecțională[71]. În data de 6 mai 1950, Silviu Dragomir a fost transferat la închisoarea de la Sighet, alăturându-se oamenilor politici și intelectualilor arestați și închiși aici. Despre locul unde Silviu Dragomir urma să fie transferat este puțin probabil ca personalul penitenciarului din Caransebeș să fi știut ceva. Arestarea și închiderea, respectiv transferarea la Sighet a liderilor politici și a intelectualilor care se găseau încă în libertate și a celor aflați deja în detenție a fost o acțiune desfășurată în cel mai mare secret. Dacă istoricul a fost mutat la Sighet doar din rațiuni de siguranță, atunci urma să fie eliberat la 27 decembrie 1950, când expira condamnarea pronunțată în 1948 pentru delict la Legea băncilor. Destinul intelectualului a urmat un cu totul alt curs. Potrivit deciziei Ministerului Afacerilor Interne nr. 334 (corect este 343) din 1 august 1951, el a fost condamnat la încă 38 de luni de închisoare[72]. În consecință, între 27 decembrie 1950, data la care urma să fie pus în libertate, și 1 august 1951, momentul pronunțării unei noi condamnări, Silviu Dragomir a fost deținut abuziv de autoritățile statului român.

277514 a fost modificat ulterior, cu noul text publicat în M.O. nr. 5 din 7 ianuarie 1948. În acest text /pg. 96 M.O./ se spune că fabricile de cărămidă, ţiglă, var, ipsos şi gips, li se pot acorda credit de băncile particulare, numai cu aprobarea prealabilă a BNR. Deci o inovaţie faţă de Normativul 277514, o nouă măsură de restricţiune, care nu exista în acel Normativ. Normativul nou, comunicat Băncii Agrare la 19 decembrie 1947 şi apărut în M.O. din 7 ianuarie nu numai că nu are putere retroactivă, cum nu poate să aibă asupra unor fapte consumate în conformitate cu normele de la data producerii lor – dar e un puternic argument pentru teza noastră de lipsă de culpă. Dacă noul text diferă de cel vechi, introducându-se o nouă restricţiune, e necesară concluziunea că acea excepţiune nou introdusă nu exista în vechiul text, atunci cel care a stabilit normele nu voia să aibă fiinţă" (*ibidem*).

69 Conceptul cererii adresate de Silviu Dragomir preşedintelui Prezidiului Marii Adunări Naţionale, în Arhiva familiei Enescu, p. 1.

70 Conform hotărârii luate în şedinţa din camera de consiliu din 29 decembrie 1948, „curtea dispunea ca menţiunea: *în solidar* să fie înlocuită cu cuvintele la câte 2 600 000 amendă corecţională fiecare" (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4, p. 23).

71 „Condamnat de Curtea de Apel din Cluj în 6 noiembrie 1948, pentru delict la Legea Băncii de Stat la 6 luni închisoare şi o amendă în bani transformată într-un an de detenţie, am fost arestat la Cluj în iulie 1949, urmând să fiu eliberat la 27 decembrie 1950" (*Autobiografia autorului*, din A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4).

72 „Dar între timp la 6 mai 1950 am fost ridicat din închisoarea principală din Caransebeş şi transportat la închisoarea din Sighet" (*ibidem*).

Dosarul care, probabil, a constituit pentru autorități fundamentul pentru prelungirea detenției lui Silviu Dragomir în penitenciarul de la Sighet a fost întocmit de Ministerul Afacerilor Interne, Serviciul C. El poartă numărul 10162 și conține 44 de file, dintre care 26 sunt articole din ziarele *Lupta*, *România*, *Porunca Vremii*, scrise în perioada în care a fost ministru al minorităților, apoi comentarii ale ziariștilor, precum și comunicate de presă date de Frontul Renașterii Naționale, semnate de către Silviu Dragomir, ca secretar general al organizației[73]. Dosarul mai conține încă cinci materiale, anume: un material redactat de către Inspectoratul Regional de Poliție IV Cluj – Serviciul Poliției de Siguranță, o dare de seamă în legătură cu *Revue de Transylvanie*, considerată publicație cu caracter antirevizionist[74]. La dosar există și trei extrase care îl incriminau pe fostul om politic

Abuzurile Ministerului Afacerilor Interne au continuat însă. Respectiva instituție a emis în anul 1953 decizia cu numărul 559, prin care lui Silviu Dragomir i se majora pedeapsa cu încă 60 de luni, urmând să fie eliberat abia în 1958[75]. Regimul deosebit de sever, alimentația insuficientă, lipsa medicamentelor și a asistenței medicale au făcut ca mulți dintre cei arestați, îndeosebi dintre cei care sufereau de boli ce necesitau tratament specializat, să moară în închisoare. Bătăile erau aplicate deținuților pentru motive neînsemnate, lăsând cel mai adesea traume fizice[76]. Deținuții care comiteau abateri grave, erau pedepsiți aspru cu încarcerarea în două celule numite „neagra". Celulele, aflate la numerele 39 și 69, erau mici, cu lungimea și lățimea de doi metri, și nu aveau fereastră. Aveau ciment pe jos, în schimb nu erau prevăzute cu pat și nici cu alte obiecte, decât un lanț[77]. Regimul alimentar din închisoare a avut și el un rol important în politica de exterminare. Hrana primită de deținuți era insuficientă, autoritățile urmărind ca, în timp, condamnații să moară din cauza epuizării și a foametei[78].

Silviu Dragomir a supraviețuit regimului închisorii. Viața în detenție va lăsa urme adânci asupra sufletului și fizicului său. Regimul impus deținuților în închisoarea de la Sighet urmărea epuizarea fizică și psihică, cu scopul final al lichidării. Hrana insuficientă, bătaia și tratamentul inuman aplicat de majoritatea gadienilor, lipsa unei asistențe medicale specializate, interzicerea pe timpul detenției a comunicării cu exteriorul aveau ca scop eliminarea fizică.

---

[73] Arhiva Ministerului de Justiție (în continuare: A.M.J.), *Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar de anchetă a lui Silviu Dragomir*, nr. 10162, p. 4-30.
[74] *Ibidem*, p. 44.
[75] *Ibidem*.
[76] Ioan Ploscaru, *Lanțuri și teroare*, Timișoara, 1993, p. 187-188; Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul din Sighet (7 mai 1950 – 5 iulie 1955)*, București, 1994, p. 157; Alexandru Rațiu, *Biserica furată. Martiriu în România comunistă*, Cluj-Napoca, 1990, p. 27.
[77] Nuțu Roșca, *Închisoarea elitei românești. Compendiu*, Baia Mare, 1998, p. 23.
[78] *Ibidem*, p. 27; Andrea Dobeș, Ioan Ciupea, *Decapitarea elitelor. Metode, mijloace, mod de acțiune*, în *Memoria închisorii Sighet*, ed. Romulus Rusan, București, 1999, p. 217-220.

Trebuie să precizăm că Silviu Dragomir și ceilalți demnitari și intelectuali închiși la Sighet, în 6-7 mai 1950, au stat mult timp acolo fără nicio bază legală. Abia la 1 august 1951, prin Decizia M.A.I. nr. 334, semnată de ministrul adjunct, generalul-locotenent Gheorghe Pintilie, 89 de foști demnitari au fost trimiși într-o unitate de muncă pe termen de 24 de luni. În cazul lui Silviu Dragomir, perioada de condamnare era de 38 de luni. Colonia de muncă a foștilor demnitari a fost, de fapt, penitenciarul Sighet, denumit codificat Dunărea[79]. Pedeapsa administrativă, fără drept de apel, le-a fost majorată la 6 august 1953 cu încă 60 de luni, prin Decizia M.A.I. nr. 559, semnată, pentru președintele Comisiei Securității Statului, de Alexandru Nicolschi[80].

Silviu Dragomir și ceilalți demnitari au rămas la Sighet până în 5 iulie 1955, când o parte au fost puși în libertate, iar alții transferați în alte închisori[81]. Astfel, conform notei telefonice cu nr. 4/39 374 din 9 iunie 1955 trimisă de Direcția Penitenciare, Lagăre și Colonii București către Penitenciarul Principal Sighet, se solicita punerea în libertate a deținutului Dragomir Silviu[82]. Înainte de a fi eliberat, acesta a semnat o declarație prin care se angaja ca „din cele ce cunosc din timpul cât am stat în acest penitenciar și în alte penitenciare, și mai ales cu persoanele cu care am stat împreună, nu voi divulga acest lucru și nu voi discuta cu nimeni nimic din cele cunoscute"[83].

4. Eliberarea din detenție. Ani de greutăți și sacrificii (1955-1962)

La eliberarea din detenție, Silviu Dragomir a constatat că din locuința aflată pe strada Mikó, nr. 40, soția fusese evacuată, la scurt timp după arestarea sa, respectiv la 1 aprilie 1951, și mutată la periferia Clujului, într-o încăpere cu pământ pe jos și cișmea în curte, aflată pe strada Goethe, la nr. 16[84]. Casa, aflată în construcție, precum și o mică

[79] Claudiu Secașiu, „Contribuţii privind distrugerea elitei politice româneşti", în *Memoria închisorii Sighet*, p. 263.
[80] *Ibidem*.
[81] Conform Biletului de Liberare nr. 193534 din 1956, Silviu Dragomir a fost eliberat la data de 9 iunie 1955 (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4). Eliberarea pe data de 9 iunie este confirmată și de biletul de călătorie special, Sighet-Cluj, clasa III, seria A, nr. 0635301, pe numele lui Silviu Dragomir (*ibidem*).
[82] A.M.J., *Fond Serviciul C. Arhiva operativă. Dosar de anchetă a lui Silviu Dragomir*, nr. 10162, p. 42.
[83] *Ibidem*, p. 43.
[84] „Subsemnaţii Silviu şi Flora Dragomir ne luăm voie a vă anunţa că în urma dispoziţiunilor oficiului de locuinţe am evacuat imobilul din strada Miko, nr. 38 şi ne-am mutat în strada Goethe, nr. 16" (Document aflat în arhiva familiei Enescu, p. 1).

grădină au fost cumpărate de soții Dragomir de la moștenitorii profesorului Iosif Popovici, în anul 1928[85].

Silviu Dragomir a revenit, timid, în activitatea științifică în anul 1955, când a fost angajat colaborator extern la început, iar mai apoi cercetător științific permanent la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj[86]. În paralel, a reluat corespondența cu unii dintre colaboratorii din perioada interbelică, încercând să publice diverse materiale, unele pregătite înainte de arestare, iar altele imediat după eliberarea din închisoare. Istoricul clujean, asemenea numeroșilor intelectuali ce au supraviețuit închisorilor comuniste, a constatat că suferințele nu s-au încheiat. Lipsit de sprijin financiar (statul român îi anulase pensia), scos din imobilul aflat pe strada Mikó, Silviu Dragomir nu a fost însă uitat de unii dintre foștii studenți și mai tinerii săi colaboratori din perioada interbelică. Constantin Daicoviciu și Andrei Oțetea au intervenit să fie angajat la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj[87], precum și în rezolvarea unor probleme[88]. În final, profesorul a primit, cu ajutorul lui Constantin Daicoviciu, o locuință civilizată, compusă dintr-o cameră, baie și bucătărie, în spațiul Institutului de Istorie[89].

La rândul său, istoricul Andrei Oțetea, aflat la momentul respectiv în grațiile puterii, l-a sprijinit și el pe Silviu Dragomir. Din corespondența pe care au purtat-o cei doi intelectuali, se observă grija și sprijnul deosebit oferit lui Silviu Dragomir de mai tânărul său coleg de breaslă aflat într-o poziție privilegiată în structurile noului regim. Scrisorile relevă și respectul necondiționat arătat de academicianul A. Oțetea pentru ceea ce Silviu Dragomir a făcut pentru istoriografia românească. În general, colegii de la

---

85 „Asupra imobilului care formează obiectul vânzării antecesorul vânzătorilor a iniţiat construcţia unei case, pe care a ridicat-o până aproape la jumătate şi care astfel se găseşte încă neterminată, lucrarea fiind dată în intrepriză firmei Ratz şi Attl, arhitecţi în Cluj. Imobilul se vinde împreună cu această clădire neterminată, dar fără obligământul vânzătorilor de a continua lucrarea şi fără a mai cheltui ei nimic pentru clădire, în schimb plăţile făcute de defunctul Dr. Iosif Popoviciu intreprinzătorilor Ratz şi Attl rămân bine făcute şi trec în favoru cumpărătorilor. Imobilul astfel descris şi împreună cu tot ce-i aparţin se vinde pe preţul de 500 000 lei“ („Contract de vânzare-cumpărare“, în Arhiva familiei Enescu, p. 1-2).

86 Conform adresei Subsecţiei de ştiinţe istorice a Academiei Române din 30 ianuarie 1956, semnată de Petre Constantinescu-Iaşi, Silviu Dragomir era anunţat că „luându-se în discuţie în şedinţa din 24 ianuarie 1946 cererea D-voastră de angajare, [Subsecţia de ştiinţe istorice, n.n.] a avizat favorabil şi a înaintat cererea Prezidiului Academiei R.P.R. În consecinţă, vă rugăm să vă prezentaţi la Institutul de Istorie al Academiei R.P.R. din Cluj, pentru a primi lucrarea pentru care aţi fost recomandat“ (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 92).

87 *Ibidem*.

88 Într-o scrisoare trimisă lui Constantin Daicoviciu, probabil în cursul anului 1956, Silviu Dragomir îi mulţumeşte acestuia „pentru interesul dovedit pentru cauza lui nenorocită. Totodată îl roagă să intervină pentru recâştigarea locuinţei pierdute după naţionalizare“ (*ibidem*, dosar 3, p. 243). Andrei Oţetea l-a ajutat pe Dragomir, aşa cum bine se vede din corespondenţa privată dintre cei doi, să reintre în circuitul ştiinţific. În acest sens, academicianul şi-a pus la contribuţie toată autoritatea ştiinţifică şi politică, convins fiind că ajută o mare personalitate, care a servit cu devotament interesele ţării sale, dar şi un mare prieten.

89 Buculei, *Clio încarcerată*, p. 92.

Institutul de Istorie din Cluj l-au înconjurat pe istoricul întors din detenție cu deosebită simpatie și afecțiune[90]. Urmărind cercetările lui Silviu Dragomir după ieșirea din închisorile comuniste, constatăm lucruri deosebit de interesante. Astfel, istoricul a reluat cercetarea unor teme ca: *românii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, *Revoluția de la 1848 din Transilvania* și *unirea românilor cu Biserica Romei*, investigate și în perioada interbelică, subiecte care după 1948 au fost interzise de către conducerea politică. Și totuși, după eforturi incredibile, aflat într-o luptă continuă cu cenzura vremii, folosindu-se de argumentele agreate de comuniști, Silviu Dragomir a reușit în 1959 să publice prima lucrare consacrată românilor de la sudul Dunării, după instaurarea regimului comunist în România[91]. Un destin aproape similar l-au avut și documentele privind Revoluția de la 1848 din Transilvania, precum și monografia consacrată lui Avram Iancu[92]. Lucrarea, finalizată într-o primă formă încă din 1947 și definitivată în 1958, era novatoare prin maniera de abordare a raporturilor româno-maghiare, precum și prin concluziile la care ajunsese autorul în privința desfășurării revoluției. Prezentat Editurii Științifice pentru a fi publicat, manuscrisul a fost respins datorită concluziilor care nu erau în concordanță cu vederile regimului politic[93]. Iată două direcții de cercetare sensibile pentru regim, care au fost reluate de autor în contextul noilor realități politice din România. Este foarte probabil ca istoricul să fi urmat același traseu ca în cazurile, amintite mai sus, când a investigat unirea religioasă și mișcările filoortodoxe de la mijlocul secolului al XVIII-lea din Transilvania.

Silviu Dragomir a avut o viață, în general, activă după ce a ieșit din închisoare. Și-a reluat ocupațiile științifice, a fost contactat de istoricii mai tineri și a luat legătura cu foștii colaboratori din perioada interbelică. În perioada anilor 1955-1962, istoricul a muncit mult, a parcurs bibliografia istorică nou-apărută și a încercat să publice cât mai mult. Nu întotdeauna a reușit, deoarece mai existau rețineri în privința persoanei sale, venite din partea regimului politic și chiar a colegilor de breaslă[94]. Pentru monografia consacrată

---

90 Informaţie furnizată nouă de profesorul Sabin Belu.

91 Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, Bucureşti, 1959, 224 p. Lucrarea, cu titlul iniţial *Românii balcanici în Evul Mediu*, a fost propusă spre publicare de către autor încă din februarie 1956. În toamna anului următor, manuscrisul finalizat a suportat o corectură din partea specialiştilor din Comisia pentru studiul limbii şi poporului român, iar în anul următor din partea Editurii Academiei Republicii Populare Române – Redacţia istorie. Faţă de unele observaţii făcute de referenţii manuscrisului, Silviu Dragomir şi-a manifestat dezacordul. Conform A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 17, p. 11-14, 62-67, 16-20, 44-52, 33-34.

92 Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Bucureşti, 1965.

93A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 90, p. 1-8; dosar 93, p. 69-70. Vezi, în acest sens, Sorin Şipoş, „Silviu Dragomir versus Editura Ştiinţifică", în *Munţii Apuseni* (Oradea), anul III, 1997, nr. 1-2, p. 70-81.

94 „Mult Stimate Domnule Profesor, Vă înapoiez manuscrisul lucrării d-voastră, cu regretul de a nu vă fi servit. Am încercat să o prezint la Lugoj şi la Severin" (Scrisoarea profesorului N. Trâpcea adresată profesorului Siviu Dragomir, datată 14 VII 1958, în A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 96).

lui Avram Iancu, precum și pentru volumul al VI-lea din *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849. Revoluția. Eroii. Împăratul și românii*, Silviu Dragomir nu a primit acceptul spre a le publica. Regimul comunist din România anilor 1955-1971, așa cum au subliniat Alexandru Zub, Șerban Papacostea și Stelian Tănase, nu s-a deschis niciodată în mod real, ci a promovat, mai degrabă, o liberalizare modestă și controlată[95].

Silviu Dragomir a răspuns la scurtă vreme după eliberarea din detenție propunerii de-a colabora la proiectele de cercetare desfășurate în cadrul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj. Cum s-a văzut, Constantin Daicoviciu și Andrei Oțetea au depus mari eforturi pentru angajarea sa. Credea Silviu Dragomir că atitudinea regimului din România s-a schimbat? Care au fost oare rațiunile ce l-au determinat să lucreze pentru un sistem care a încercat să-i distrugă familia? Răspunsurile le putem doar intui. Probabil că el nu credea că sistemul își va modifica atitudinea. Însă avea colegi de breaslă, aflați în poziții importante în sistemul comunist, pe care îi aprecia și în care avea încredere. Unii dintre ei l-au ajutat în perioadele dificile ale vieții. Aveau chiar nevoie de cunoștințele și de experiența sa științifică pentru viitoarele lupte ce se profilau între grupările din Partidul Comunist. Cu alte cuvinte, Silviu Dragomir avea încredere în câțiva intelectuali din partid, îndeosebi în unii dintre colegii de breaslă, dar în niciun caz în sistem. Dar nici regimul nu avea încredere în Silviu Dragomir. Liviu Pleșa sublinia faptul că Silviu Dragomir a fost urmărit de Securitate la scurtă vreme după ieșirea din detenție și a rămas sub observație până la moarte[96]. Abia la 28 iulie 1960, după prelungirea de mai multe ori a supravegherii informative a lui Silviu Dragomir, Securitatea a decis închiderea acestui dosar, deoarece suspiciunile că ar fi spionat în favoarea englezilor nu se confirmau[97]. Și după închiderea dosarului său de verificare, Silviu Dragomir a continuat să fie supravegheat în cadrul dosarului de urmărire informativă deschis pe numele lui Iuliu Moldova[98]. De remarcat faptul că, Securitatea a folosit pentru supravegherea lui Silviu Dragomir, informatori recrutați dintre istoricii angajați la Institutul de Istorie din Cluj[99]. Istoricul s-a angrenat în munca științifică ca și cum în România nu s-ar fi produs nicio schimbare politică. Așa se explică reluarea mai vechilor cercetări din perioada interbelică și insistența cu care le-a promovat. Unele proiecte a reușit să le finalizeze și au văzut lumina tiparului, pentru altele nu a primit acceptul regimului. Judecând faptele, Silviu Dragomir a cerut prea mult de la un sistem

[95] Șerban Papacostea, „Istoriografia română în epoca totalitarismelor", în Iordan Chimet, *Momentul adevărului*, Cluj-Napoca, 1996, p. 251.
[96] Liviu Pleșa, „Istoricul Silviu Dragomir în plasa Securității", în *Dosarele istoriei*, an. X, nr. 11, 2005, p. 43-47.
[97] *Ibidem*, p. 46.
[98] *Ibidem*.
[99] *Ibidem*, p. 44.

dispus să accepte doar *adevăruri parțiale*, și acestea rostite doar când interesul partidului o cerea. În privința angajării la Institutul de Istorie după eliberarea din detenție, istoricul avea o altă variantă? Este limpede că nu. Își pierduse casa, statul îi anulase pensia, în consecință avea nevoie de o slujbă pentru a supraviețui. Se putea considera fericit că lucra într-un institut de cercetare, cunoscând ceea ce s-a întâmplat în epocă. Mulți dintre foștii săi colegi de detenție au fost angajați doar ca muncitori necalificați.

La 23 februarie 1962 s-a stins din viață[100]. Potrivit celor relatate nouă de Florica Enescu și de Sabin Belu, moartea lui Silviu Dragomir s-a datorat unui cancer la colon. Medicii au încercat să extirpe tumoarea, însă organismul profesorului, slăbit de anii de închisoare petrecuți la Sighet, a cedat și tratamentele aplicate n-au mai avut efectele scontate. În certificatul de deces e trecută drept cauză a morții: *tromboflebită membru inferior stâng*[101], probabil complicația care a survenit în cursul operației de colon.

Cu moartea lui Silviu Dragomir dispărea un mare om și patriot. Corpul neînsuflețit a fost transportat de la București la Cluj, orașul unde și-a petrecut o bună parte din viață.

Viața istoricului reprezintă, în egală măsură, un model de demnitate, generozitate, cinste și patriotism. A fost înțelegător și tolerant, cunoscând firea umană, dar în momentele de cumpănă ale națiunii, în problemele ei grave, Silviu Dragomir s-a dovedit a fi de neclintit. Ultimele cuvinte scrise îl arată ca fiind un om de valoare, care s-a împăcat cu el însuși: „Căci, dacă, față de ceea ce ar fi trebuit și am fi dorit să facem ceea ce am făcut e așa de puțin, atâta cât am făcut era, în împrejurările date, tot ce puteam face. Iar o acțiune folositoare nu se judecă numai după mărimea rezultatelor sale, ci și după curăția intențiilor cu care a fost întreprinsă"[102].

5. Silviu Dragomir – istoric al unirii religioase

Formația intelectuală, mediul spiritual în care a crescut explică atașamentul pentru ortodoxie. Totuși, autorul a fost un savant și a cercetat trecutul cu metodele specifice științei istorice. Faptul acesta nu l-a ferit totuși, ca pe orice ființă umană, de subiectivism și de partizanat. În prezent, eliberați de multiplele constrângeri politice și ideologice, suntem în măsură a ne pronunța asupra abordării fenomenului religios în opera istoricului Silviu Dragomir. O asemenea abordare ne permite să înțelegem raționamentele care au stat la baza conceperii operei sale. Obiecțiile

[100] Buculei, *Clio încarcerată*, p. 92-93.
[101] Certificatul de moarte nr. 565807 (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 2).
[102] Document aflat în posesia familiei Enescu.

formulate asupra scrisului său istoric consacrat unirii religioase, în special de istoricii greco-catolici, unele întemeiate, și-ar găsi răspunsurile printr-o studiere a formației sale intelectuale. O regulă importantă, apoi, pe care am respectat-o, a fost de-a analiza opera istorică a lui Silviu Dragomir în contextul epocii, acolo unde s-a plămădit. Acest fapt ne-a permis să înțelegem mai ușor influențele exercitate asupra autorului de istoria trăită. Trebuie, apoi, să recunoaștem că adevărul nu este absolut și că fiecare generație are, până la urmă, propriile adevăruri. Chiar dacă istoricii își propun să-l caute cu orice preț, ei sunt persoane supuse presiunilor, influențelor venite din varii direcții, care induc subiectivism în formularea concluziilor. Tocmai din acest motiv, am fost atenți la formația intelectuală, la mediul în care viitorul istoric s-a format, la opțiunile politice și, nu în ultimă instanță, la rolul și locul ortodoxiei și națiunii în cadrul naționalismului românesc.

Precizarea contribuției istoricului la studierea unirii religioase ne determină să precizăm stadiul la care a ajuns cercetarea românească până la începutul secolului al XX-lea. Pentru a introduce claritate în discurs, analiza studiilor lui Silviu Dragomir consacrate unirii religioase s-a realizat cronologic, în ordinea apariției. Este important să-i urmărim cercetările de la începutul carierei și până spre finalul ei, deoarece avem posibilitatea de-a vedea, pas cu pas, etapele în care istoricul și-a redactat opera. Analiza actelor unirii, investigarea mișcării antiunioniste sunt teme din lucrările de început, prezente și în studiile publicate la final de carieră.

Dezbaterea istoriografică s-a concentrat mult timp asupra momentului, cauzelor și legalității unirii românilor cu Biserica Romei. În funcție de răspunsul oferit, s-au conturat în timp diferite scenarii avansate de teologii ortodocși și greco-catolici, dar și de către istorici, unii apropiați spiritual de una sau alta dintre cele două biserici. Clasificarea scrisului istoric românesc asupra unirii ca fiind proortodox sau progreco-catolic[103] este însă restrictivă și nu acoperă în întregime realitatea istoriografică. Asupra unirii românilor cu Biserica Romei s-au pronunțat istorici, filosofi, sociologi, fără a face însă partizanat confesional.

Segmentul de timp analizat de istoricul Silviu Dragomir a fost sfârșitul de secol XVII și prima jumătate a secolului următor. Între cele două limite temporale, autorul a investigat începuturile Bisericii Greco-Catolice, destinul, frământările, oscilațiile românilor din Ardealul mijlocului de veac XVIII fideli ortodoxiei. Credincios concepției de cercetare inaugurate de

[103] Greta Miron, „Silviu Dragomir – istoric al «unirii» religioase", în *Revista istorică*, tom III, 1992, nr. 5-6, p. 599 (în continuare: „Silviu Dragomir").

Ioan Bogdan[104] și Nicolae Iorga[105] în scrisul istoric românesc, Silviu Dragomir a studiat istoria religioasă a românilor ardeleni în conexiune și cu determinările externe.

Elucidarea contextului socio-politic și a cauzelor care i-au determinat pe ierarhii români din Transilvania să-și părăsească credința l-a preocupat pe autor întreaga viață. Cercetările sale asupra unirii și mișcărilor religioase din comunitățile rămase fidele ortodoxiei continuă demersurile mai vechi ale specialiștilor români și străini[106]. Era firesc ca istoricii, teologii să investigheze condițiile în care s-a realizat unirea religioasă, datorită schimbărilor majore produse în istoria românilor ardeleni. Ea a depășit cadrele confesionalului, s-a integrat, prin *Supplex*-ul lui Inochentie Micu și prin mișcările confesionale conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara, în lupta națională[107].

Istoriografia critică și-a concentrat atenția asupra actelor unirii redactate în urma sinoadelor convocate de mitropoliții Teofil și Atanasie Anghel, dar cercetări au fost realizate și în anii anteriori[108]. Istoricii noștri, până la descoperirea de către Ioan Crișanu a variantei românești a actului unirii din 1698, au analizat documentele unirii fără să pună sub semnul întrebării autenticitatea lor. Descoperirea variantei românești a actului unirii și compararea cu varianta latină au relevat existența unor diferențe mari de conținut, relansând dezbaterea asupra condițiilor în care s-a realizat unirea[109]. Unii istorici s-au îndoit de veridicitatea așa-numitelor acte ale unirii, rezultate în urma sinoadelor convocate de mitropoliții Teofil și

---

104 Ioan Bogdan, „Istoriografia română şi problemele ei actuale", în idem, *Scrieri alese*, prefaţă de Emil Petrovici, ed. îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, 1969, p. 93-111; idem, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, Bucureşti, 1894.

105 Nicolae Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a IV-a, introducere, note şi comentarii de Andrei Pippidi, notă asupra ediţiei de Victor Durnea, Iaşi, 1999, p. 7-144.

106 Keith Hitchins, *Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, vol. I, Cluj-Napoca, 1987, p. 30-61; Mathias Bernath, *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române*, Cluj-Napoca, 1994 (în continuare: *Habsburgii*).

107 David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, Bucureşti, 1984 (în continuare: *Supplex Libellus Valachorum*); Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, ed. îngrijită de Georgeta Penelea, Bucureşti, 1989, p. 197-329.

108 Petru Maior, *Istoria Bisericei românilor atât a cestor dincoace cât şi a celor dincolo de Dunăre*, Buda, 1813; George Bariţ, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, ed. îngrijită, note, comentarii şi indice de acad. Ştefan Pascu şi prof. dr. Florin Salvan, vol. I, Braşov, 1993, p. 218-274; Andreas Freyberger, *Relatare istorică despre unirea bisericii româneşti cu biserica Romei*, versiune românească şi studiu introductiv de Ioan Chindriş, Cluj-Napoca, 1996; N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte, 1885; Petrus Bod, „Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia", în Ana Dumitran, Gúdor Botond, Pr. Nicolae Dănilă, *Relaţii interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI – primele decenii ale secolului XVIII)*, Alba Iulia, 2000, p. 312-443.

109 Ioan Crişanu, „Adaus la Istoria uniaţiei bisericeşti a românilor din Transilvania sub împăratul Leopold I", în *Programa Institutului pedagogico-teologic al Arhidiecezei ortodoxe române din Transilvania pentru anul şcolar 1886/1887*, p. 3-38 (în continuare: „Adaus").

Atanasie Anghel, și de legalitatea unirii. Ioan Crișanu[110], Nicolae Densușianu[111], George Popoviciu[112], Alexandru Grama și Augustin Bunea[113] au analizat critic – paleografic și diplomatic– actele amintite, concluziile diferind în funcție de metoda de lucru și de simpatiile religioase. Nicolae Iorga[114], Eudoxiu Hurmuzaki[115] și Ioan Lupaș[116], în sintezele consacrate istoriei românilor, au inclus capitole despre unirea cu Biserica Romei. Apropierea de documentele unirii, folosirea metodei critice, apelul la științele auxiliare, precum și investigarea unirii religioase a românilor într-o intercondiționare de factori interni și externi constituiau temeiuri serioase ale deconfesionalizării cercetării.

5.1. Începuturile cercetării

Debutul lui Silviu Dragomir în studierea problemei unirii religioase nu aduce cu sine deschiderea unui capitol nou în cercetarea românească. Este adevărat că investigațiile întreprinse până la sfârșitul secolului al XIX-lea nu reușiseră să clarifice o multitudine de probleme, oferindu-i-se tânărului specialist șansa să o facă. Într-un asemenea context istoriografic s-au înscris și primele sale contribuții. Grație păstrării corespondenței dintre Silviu Dragomir și mitropolitul Ioan Mețianu, putem stabili începuturile cercetărilor sale asupra istoriei religioase a românilor ardeleni. Momentul se plasează imediat după absolvirea studiilor teologice la Universitatea din Cernăuți. Scrisoarea expediată de proaspătul absolvent conducătorului Bisericii Ortodoxe din Transilvania, veritabil raport asupra cercetărilor efectuate în Arhiva Mitropoliei din Karlowitz, scrisoare datată la 3 noiembrie 1910, este deosebit de sugestivă în acest sens. Să-l lăsăm pe autorul ei să ne vorbească

---

110 *Ibidem*, p. 3-20.

111 Nicolae Densuşianu, *Independența bisericească a Mitropoliei române de Alba Iulia*, Braşov, 1893, p. 17-33 (în continuare: *Independența bisericească*).

112 George Popoviciu, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, p. 43-62 (în continuare: *Uniunea românilor*).

113 Augustin Bunea, Alexandru Grama, *Cestiuni din dreptul şi istoria Bisericii româneşti unite. Studiu apologetic din incidentulu inventivelor Gazetei Transilvaniei şi a d-lui Nicolau Densusanu asupra Mitropolitului Vancea şi a Bisericii unite*, partea a II-a, Blaj, 1893, p. 3-38.

114 Nicolae Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti, 1902, p. 166-206; idem, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, p. 224-227; idem, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 422-426, vol. II, Bucureşti, 1932, p. 18-47 (în continuare: *Istoria Bisericii româneşti*).

115 Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. II, București, 1900, p. 69-181 (în continuare: *Fragmente*).

116 Ioan Lupaș, „Desbinarea bisericească a românilor ardeleni în lumina documentelor din întâia jumătate a veacului al XVIII-lea", în idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, Bucureşti, 1928, p. 231-267 (în continuare: „Desbinarea bisericească"); idem, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, introducere, îngrijirea ediţiei, note şi comentarii de Doru Radosav, Cluj-Napoca, 1995, p. 106-108 (în continuare: *Istoria bisericească*).

despre experiența avută la Karlowitz, ce avea să-i marcheze fundamental cariera. „Când m-am decis să încerc a pătrunde în arhivul din Carlovitz aveam în mintea mea o îndoită țintă. Îmi propusesem a studia cronica sârbească a lui George Brancovici, fratele mitropolitului Sava și apoi *a cerceta datele ce privesc luptele religioase a românilor neuniți din Ardeal în secolul XVIII* [s.n.]. Cu deosebită mulțumire sufletească pot să spun că aceasta mi-a succes peste așteptările mele. […] Reîntors la Carlovitz domnul dr. Laza Teculici, secretarul mitropolitan, ca șef al arhivului a binevoit a-mi da permisiunea să cercetez actele ce privesc biserica noastră. O imensă comoară de documente care ating viața bisericii românești ortodoxe din Ardeal, ce niciodată nu s-a stins, zac îngropate în colbul acelui arhiv. Documentele aceste emanate parte în forma frumoasă a unor plângeri și suplicii de-a românilor neuniți, parte ca petiții și remonstrațiuni de-a mitropolitului sârbesc pentru aceiași neuniți, sunt scrise în diferite limbi, românește, sârbește, rusește, ungurește sau în limba germană și latină, după cum au fost adresate autorităților din Ardeal, Mitropolitului sau către Curtea împărătească din Viena, unele și către o «preamilostivă» țarină rusească. Toate laolaltă însă *zugrăvesc frumos și limpede luptele ce s-au desfășurat în secolul XVIII pentru apărarea sfintei noastre biserici și mărturisesc, în modul cel mai clar, despre zelul înfocat al românilor din toate timpurile pentru biserica și credința noastră. Mai au însă darul aceste documente de a îndepărta lumina falsă, în care a fost înfățișată istoria bisericii noastre în timpul mai nou și a restitui astfel luminosul nume a bunilor și vechilor noștri istoriografi* [s.n.]. Toate aceste documente le-am cercetat și decopiat.“[117]

Parcurgând scrisoarea, avem conturate o parte din temele investigate de Silviu Dragomir, îndeosebi mișcările antiunioniste la românii ardeleni de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Acum s-a structurat, cel mai probabil, în mintea autorului și proiectul *Istoriei desrobirei*... Tonul scrisorii, limbajul, considerațiile făcute în legătură cu documentele descoperite arată că avem în față un tânăr specialist conștient de valoarea surselor descoperite. Interesante sunt observațiile asupra posibilelor schimbări pe care le-ar genera publicarea documentelor aflate în arhivele sârbești. Se pare că la începutul secolului al XX-lea exista o stare de culpabilitate printre ierarhii ortodocși, datorită unirii realizate de episcopul Atansasie Anghel. Or, documentele descoperite dezvăluiau o atitudine negativă a credincioșilor față de unirea înfăptuită de ierarhii lor.

Primul studiu publicat, „Din istoria luptelor noastre pentru Ortodoxie“[118], constituie un omagiu adus românilor rămași ortodocși. Redactat în anul 1911, el aducea în atenția contemporanilor oameni și fapte care au

[117] A.A. Sibiu, *Fond Consistorial Arhidiecezan*, dosar 3, documentul 7667/1910, filele 1-3.
[118] Silviu Dragomir, „Din istoria luptelor noastre pentru Ortodoxie“, în *Revista Teologică*, anul V, 1911, nr. 9, p. 257.

schimbat destinul neamului într-o epocă de accentuată presiune politică exercitată asupra românilor de regimul politic al vremii. Analiza era rodul cercetărilor efectuate în Arhiva Mitropoliei din Karlowitz, precum și în cea a Ministerului de Externe din Moscova și se încadra în curentul de reabilitare a ierarhilor și credincioșilor români care au rămas la religia neamului, curent promovat la momentul respectiv în istoriografia ortodoxă.

Atenția acordată de autor doar liderilor din comunitățile ortodoxe este un minus al cercetării, datorat în bună măsură formației intelectuale și activității desfășurate la Institutul Andreean din Sibiu. Raportarea permanentă la realitățile politice din Ardealul începutului de secol XX s-a repercutat negativ asupra obiectivității concluziilor. Ideea solidarității creștin-ortodoxe era susținută de documentele adresate de românii din Făgăraș și Sibiu Elisabetei Petrovna, pentru a fi sprijiniți să-și practice în libertate credința. „Alegerea și numirea episcopului unit Ioan Patachi" întregea debutul lui Silviu Dragomir în investigarea unirii[119]. Conceput pe baza materialului inedit din colecția Rosenfeld, studiul reliefează implicarea autorităților statului în funcționarea Bisericii Greco-Catolice. Urmărind activitatea publicistică a istoricului, avem posibilitatea să observăm relația dintre istorie și politică prezentă în opera sa. Autorul condamna constituirea de către statul maghiar a Episcopiei Greco-Catolice de Hajdúdorog, care avea ca principală misiune maghiarizarea populațiilor slave și a celei românești greco-catolice[120]. Apariția articolului în momentul organizării instituției bisericești cu rosturi antiromânești constituia un semnal de alarmă în privința intervenției statului maghiar în problemele religioase ale populațiilor nemaghiare. Pentru Silviu Dragomir, alegerea lui Ioan Patachi ca episcop greco-catolic, împotriva voinței protopopilor români, care îl preferau pe Venceslav Frantz, era o dovadă în privința imixtiunii Bisericii Romano-Catolice și a autorităților politice în viața noii biserici. Crescut în spirit național, istoricul dezavua intervențiile străinilor în problemele conaționalilor. El s-a pronunțat constant împotriva politicii de compromis, considerată neproductivă pentru neamul său. „Învingătoare" – scria autorul – „rămase și de astă dată birocrația fără de scrupule, care dovedi încă o dată, că respectează numai drepturile câștigate prin luptă iar nu cele dăruite, din urmă unui popor."[121] Silviu Dragomir condamna atitudinea guvernanților maghiari față de românii ardeleni, precum și politica de compromis promovată de-a lungul istoriei de liderii românilor.

---

[119] Silviu Dragomir, „Alegerea şi numirea episcopului unit Ioan Patachi", în *Revista Teologică*, anul IX, 1915, nr. 9, p. 261-276 (în continuare: „Alegerea").

[120] Ştefan Manciulea, „Episcopia greco-catolică maghiară de Hajdudorog şi românii", în *Cultura creştină*, 1942, nr. 7-8, p. 386-394; Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, 1986, p. 106-120.

[121] Dragomir, „Alegerea", p. 261.

Articolele publicate în *Revista Teologică*, începând cu anul 1908, anticipau direcțiile de cercetare viitoare. Contribuțiile de aici[122] sunt întregite cu alte două studii consacrate raporturilor religioase româno-ruse. Apreciate de slavistul Ioan Bogdan la momentul respectiv, ele deschideau[123], fără îndoială, un capitol însemnat în cercetarea relațiilor dintre țările române și Rusia, cu deosebire a raporturilor confesionale. Autorul a beneficiat, în stagiul de cercetare la Moscova, de sprijinul financiar și de recomandările mitropolitului Ioan Meţianu[124]. Studiile, redactate ca urmare a cercetărilor efectuate în arhiva principală a Ministerului de Externe din Rusia, relevau legăturile religioase dintre românii ardeleni și Rusia. Rezultatele investigațiilor nu s-au lăsat așteptate, istoricul a descoperit numeroase documente, introduse, mai apoi, în circuitul științific. În primul studiu prezentat la Academia Română, Silviu Dragomir surprinde momentul de început în colaborarea dintre bisericile din Țara Românească și Rusia în secolul al XVII-lea[125]. Tânărul istoric prezintă și raporturile politice și religioase dintre românii ardeleni și puternicul imperiu de la răsărit din secolul al XVIII-lea[126]. Era relevată, pentru întâia oară, profunzimea relațiilor dintre preoții și reprezentanții românilor ortodocși din Ardeal și autoritățile politice și bisericești ale Rusiei. Potrivit istoricului, intensitatea relațiilor cu lumea ortodoxă rusă, solidaritatea confesională, prezentă încă, explicau, în parte, cum au reușit românii, într-un mediu în general ostil, să-și păstreze credința.

Analiza contribuțiilor sale istoriografice de până la 1920, anul apariției primului volum din *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal*[127], indică existența unui proiect consacrat cercetării unirii religioase a românilor ardeleni. O operă la care autorul a lucrat timp de aproape un deceniu, cu eforturi deosebite, răsplătită de recenziile favorabile ale lui Nicolae Iorga[128] și Ioan Lupaș[129]. Chiar în „Prefața" ei, Silviu Dragomir

---

122 Silviu Dragomir, „Câteva date despre familia Mitropolitului Sava Brancovici", în *Revista Teologică*, II, 1908, nr. 9-10, p. 342-349; idem, „Contribuţii la istoria legăturilor românilor ardeleni cu ruşii", în *Revista Teologică*, III, 1909,nr. 2, p. 65-76; idem, „Cei mai vechi protopopi români", în *Revista Teologică*, V, 1911, nr. 19-20, p. 257-265; idem, „Clerici români peregrini în Rusia", în *Revista Teologică*, VI, 1912, nr. 1, p. 531-534. Silviu Dragomir a publicat şi studiul „Cikingyeli János Pap: protopop românesc în veacul XVII", în *Răvaşul*, VIII, 1910, nr. 12, p. 373-376.

123 *Analele Academiei Române. Partea administrativă şi dezbaterile*, seria III, tom XXXVIII, 1915-1916, Bucureşti, 1916, p. 197.

124 A.N.-D.J. Deva. *Fond Silviu Dragomir*, dosar 18.

125 Silviu Dragomir, „Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în secolul XVII", în *Analale Academiei Române*, seria II, tom XXXIV, 1911-1912, p. 1065-1139.

126 Silviu Dragomir, *Relaţiile bisericeşti ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII*, Sibiu, 1914, p. 3-35.

127 Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, 259 de pagini şi 150 de documente anexate (în continuare: *Istoria desrobirei religioase*).

128 Nicolae Iorga, „Silviu Dragomir, Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII", în *Revista istorică*, 1921, nr. 7-9, p. 189-197 (în continuare: „Silviu Dragomir").

129 Lupaș, „Desbinarea bisericească ", p. 231-267.

mărturisea că manuscrisul era finalizat în 1914; „Cum însă expunerile mele nu pot decât să condamne politica nefastă a Casei de Habsburg […] am ascultat de sfatul unor prietini și am întrerupt tipărirea cărții, până la ivirea zilelor luminoase, pe cari nici o clipă n-am încetat a le nădăjdui“[130]. Publicată după Unirea Transilvaniei cu România, *Istoria desrobirei...* s-a înscris în planul de cercetare a istoriei Ardealului formulat de specialiștii români[131], în mod special de istoricii Universității Daciei Superioare[132].

Apărută într-o conjunctură politică favorabilă, cartea a fost primită cu entuziasm de către specialiști. Ioan Lupaș scria următoarele: „Așa cum se înfățișează cartea d-lui profesor Silviu Dragomir – ca o strălucită icoană a tenacității și energiei poporului român ardelean – este fără îndoială una din cele mai interesante și mai izbutite monografii istorice cu care se poate mândri literatura noastră“[133]. O recenzie elogioasă semna și Nicolae Iorga în *Revista Teologică*. Istoricul remarca vastitatea materialului documentar inedit, ce i-a permis lui Silviu Dragomir clarificarea numeroaselor probleme din istoria religioasă a românilor ardeleni[134].

Cartea s-a dorit o sinteză obiectivă asupra unirii religioase. Ea se deschide cu momentul instaurării dominației habsburgice în Ardeal și se încheie imediat după mișcarea religioasă condusă de Visarion Sarai. Potrivit autorului, menirea lucrării era de-a studia „epoca cea mai importantă din trecutul nostru la lumina materialului nou pe care-l dau arhivele cercetate în mod sistematic“, „restabilirea adevărului istoric“, prin renunțarea la metoda „de-a întinde discuții și polemici injurioase în chestiuni cari trebuiau susținute cu dovezi pozitive“[135]. Dezideratul îl găsim reiterat mai târziu și într-o scrisoare adresată lui Ion Bianu, împreună cu primul volum din lucrare[136]. La rândul său, Ioan Lupaș, imediat după apariție, considera că

---

130 Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. VII. Afirmaţia istoricului este întărită de studiul „Revoluţia românilor din părţile Sătmarului şi Careilor“, publicat în ziarul *Românul* din 23 aprilie 1914, p. 1-3. Studiul este aproape identic cu subcapitolul intitulat „Tumultus Valachorum în Satu Mare şi în părţile ungurene“ din volumul al II-lea al sintezei. În plus, Silviu Dragomir făcea la finalul materialului următoarea precizare: „Articolul este un extras dintr-o lucrare a mea“. Aceste date ne îndreptăţesc să afirmăm că autorul îşi finalizase lucrarea încă din anul 1914.

131 Nicolae Iorga, „O introducere despre cuprins şi metodă“, în idem, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, p. 15-22.

132 Sorin Şipoş, „Silviu Dragomir şi înfiinţarea Conferinţei de istorie medievală universală la Universitatea din Cluj“, în *Confesiune și cultură în Evul Mediu. In Honorem Ion Toderașcu,* Studii reunite de Bogdan-Petru Maleon și Alexandru-Florin Platon, Iași, 2004, p.346

133 Lupaș, *Desbinarea bisericească*, p. 232.

134 Iorga, „Silviu Dragomir“, p. 189.

135 Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. V-VI.

136 Într-o scrisoare trimisă de autor lui Ion Bianu, datată 30 august 1920, găsim câteva reflecţii asupra motivaţiilor care l-au condus în redactarea cărţii. Le reproducem şi noi, în continuare: „*Dar stăruința de căpetenie, pe care am asumat-o, a fost de-a discuta obiectiv*, cât se poate, şi mai ales cuviincios, problemele interesante din această lucrare […]“ (Biblioteca Academiei Române, Secţia de manuscrise, *Fondul Ion Bianu*, S 29/CDXCVII, p. 1).

„autorul are meritul incontestabil de a fi pus prin cartea sa, în aplicare principiul *audiatur et altera pars*, adunând material nou, cules din arhive sârbești și, în parte, rusești exploatând întreaga colecție atât de prețioasă a lui Rosenfeld și reușind, astfel, a face să fie auzit însăși glasul poporului românesc“ [137]. Nicolae Iorga, extrem de rezervat față de istoriografia confesională, arăta, printre altele, că lucrarea conține și capitole unde autorul era tributar interpretărilor polemice[138].

„Am dorit“ – mărturisea Silviu Dragomir în „Prefață“ – „să studiez epoca cea mai importantă din trecutul nostru la lumina materialului nou pe care-l dau arhivele cercetate în mod sistematic.“[139] Analizând din punct de vedere semantic termeni ca: „restabilirea adevărului istoric“, „discuții inutile și polemici injurioase“, „epoca cea mai importantă“ și „material [documentar] nou“, constatăm că istoricul se pronunța pentru schimbarea metodei în cercetarea unirii religioase. Pentru a sublinia măsura în care a reușit să restabilească adevărul cu ajutorul documentelor inedite și renunțând la polemicile inutile, reproducem câteva rânduri din scrisoarea adresată de către Silviu Dragomir lui Ion Bianu: „Sunt sigur că veți citi cu bunăvoință paginile scrise din istoria înverșunatelor frământări și nu mă veți judeca pentru cele câteva observări mai puțin calme, care mi-au alunecat pe ici-colea. Tocmai istoria acestei epoce s-a discutat cu atâta pasiune, încât câteodată m-am lăsat răpit și eu de sentimente“[140]. Rândurile citate conțin observații pertinente asupra istoriografiei unirii religioase, care, în opinia istoricului, a analizat perioada cu „deosebită pasiune“, în mod partizan și fără a avea legătură cu munca științifică.

În textul introductiv, el avansa câteva soluții pentru depășirea impasului în care se găsea cercetarea unirii religioase: renunțarea la discuțiile și polemicile inutile, precum și introducerea de noi documente în circuitul științific[141]. Conștient de importanța redactării unei noi sinteze consacrate unirii religioase a românilor și perioadei post-Atanasie, Silviu Dragomir și-a propus să introducă în circuitul științific informații inedite. A cercetat în acest sens în numeroase biblioteci și arhive din fostul imperiu. La Arhivele Statului din Viena a investigat așa-numita *Colecție de acte ilirice*, bogată în informații despre românii ardeleni; apoi, în Arhiva Mitropoliei din Karlowitz, a parcurs numeroasele petiții și memorii adresate de românii ortodocși conducătorilor bisericii sârbe. Beneficiind de sprijin financiar din

[137] Ioan Lupaș, „Silviu Dragomir, Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII“, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Cluj), I, 1921-1922, 1922, p. 345 (în continuare: „Silviu Dragomir“).
[138] Iorga, „Silviu Dragomir“, p. 190.
[139] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. V-VI.
[140] Biblioteca Academiei Române, Secția de manuscrise, *Fondul Ion Bianu*, S 29/CDXCVII, p. 1.
[141] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. VI.

partea mitropolitului Ioan Meţianu, Silviu Dragomir a reuşit să cerceteze în premieră bogatele fonduri documentare aflate în Arhiva Ministerului de Externe din Moscova. Documentele de aici, petiţii, memorii şi rapoarte, reliefează situaţia confesională a românilor ardeleni din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Majoritatea lor erau surse inedite, nefiind utilizate de specialişti până la momentul respectiv. Atunci s-a observat importanţa cunoaşterii limbilor slave, adică domeniul în care se specializase Silviu Dragomir, pentru elaborarea sintezei.

Istoricul a utilizat surse documentare diverse în conceperea lucrării. Alături de rapoartele oficiale, nu de puţine ori subiective şi ostile românilor, el a dat credit şi documentelor provenite din surse româneşti, reuşind, astfel, să întregească imaginea celor anchetaţi. A deplasat ancheta istoriografică de la nivelul elitelor spirituale care au încheiat unirea spre marea masă a românilor, reuşind să pătrundă în intimitatea lumii ţărăneşti şi să ofere răspunsuri pertinente asupra percepţiei noii biserici şi asupra motivelor care i-au îndemnat să-şi schimbe credinţa. Intervenţiile ţarilor ruşi şi ale mitropoliţilor de la Karlowitz în favoarea românilor ardeleni, pe lângă Curtea vieneză, arată interesul lumii ortodoxe faţă de situaţia acestei populaţii supuse unor agresiuni de autorităţile politice şi religioase din imperiu. Astfel, raporturilor deja investigate, dintre românii ortodocşi şi cei greco-catolici, dintre ortodocşi şi autorităţile statului, li se adăugau cele dintre românii ortodocşi din Ardeal şi cei din Rusia.

O sursă deosebit de valoroasă utilizată de autor este *Colecţia Rosenfeld*, aflată la Biblioteca Brukenthal din Sibiu. Arhiva Universităţii Săseşti, precum şi fondul documentar al Mitropoliei Greco-Catolice au oferit istoricului informaţii din interiorul instituţiilor, ce reflectau un punct de vedere apropiat celui oficial. De remarcat că izvoarele inedite, esenţiale în economia lucrării, sunt în mod fericit completate cu numeroase referinţe bibliografice edite. Se impune să facem o precizare în acest sens. Silviu Dragomir, consecvent proiectului propus de a renunţa la polemici inutile, s-a ferit să utilizeze lucrările autorilor care prelungeau asemenea dispute, tocmai pentru a nu-şi transforma lucrarea într-una polemică. Alături de bibliografia partizană unirii religioase, el utilizează şi lucrări favorabile istoriografiei ortodoxe. Primul volum este structurat în şase capitole, la final existând şi o consistentă anexă, cu peste o sută de documente inedite, care pot fi utilizate şi în prezent.

Maniera în care Silviu Dragomir şi-a structurat lucrarea ne permite să facem câteva constatări. Autorul a cercetat implicaţiile sociale şi politice ale unirii doar în două capitole. În restul capitolelor, analizează situaţia comunităţilor greco-catolice şi ortodoxe, considerând ca fiind mult mai importantă cunoaşterea destinului românilor după momentul Atanasie Anghel. Consistenţa lucrării a crescut şi datorită extinderii investigaţiei

istoriografice asupra perioadei post-Atanasie Anghel. Focalizarea cercetării asupra realităților confesionale și asupra agitațiilor religioase dintre români a condus la lămurirea mișcărilor antiunioniste, îndeosebi a celor dintre anii 1744 și 1761.

În primele trei capitole, Silviu Dragomir prezintă realizarea unirii și extinderea ei, iar în următoarele destinul populației din Transilvania fidele credinței ortodoxe. Autorul și-a concentrat analiza asupra liderilor ortodocși: Visarion Sarai, Nicolae Oprea, Nicolae Pop și Nicodim, precum și asupra comunităților românești ortodoxe. O asemenea abordare metodologică i-a permis să constate că protestele contra unirii apar mai puțin ca rezultatul acțiunii liderilor ortodocși, a agenților sârbi și ruși, cât mai ales ca o stare de fapt prezentă în rândurile comunității românești. Investigarea lumii țărănești, ignorată până în acel moment de către istoricii fenomenului, releva existența unor profunde nemulțumiri în stare latentă, la descătușarea cărora au contribuit liderii de opinie. Astfel, revoltele spontane din satele ardelene, care au culminat cu momentele Visarion Sarai și Sofronie din Cioara, sunt mai ușor de înțeles. Prin analiza comportamentului românilor participanți la mișcările antiunioniste, istoricul deschidea seria cercetărilor viitoare consacrate de istoricii ardeleni, îndeosebi de către Șt. Pascu și D. Prodan, mișcărilor sociale din Transilvania.

În „Introducere", Silviu Dragomir, fidel concepției lui Nicolae Iorga privind intercondiționarea dintre factorii interni și externi în cadrul fenomenelor și proceselor istorice, analizează contextul politic din spațiul Europei Centrale, insistând asupra rivalităților mai vechi dintre Imperiul Habsburgic și cel Otoman, pentru stăpânirea posesiunilor deținute de Regatul Sfântului Ștefan. Bun cunoscător al realităților secolului al XVII-lea, Silviu Dragomir a sesizat sensul și etapele politicii Habsburgilor în spațiul Europei Centrale. Astfel, prima etapă în expansiunea austriecilor spre Ungaria Centrală a început cu victoriile asupra turcilor la Mohács și Buda și s-a încheiat, provizoriu, prin emiterea Diplomei leopoldine, la 4 decembrie 1691, care a fost dată, potrivit autorului, în „împrejurări de tot critice: E. Thököly năvălise în Ardeal, iar turcii făceau pregătiri intense, ca să-și răzbune pierderile de până acum"[142]. Reluarea ofensivei antiotomane într-un context politic favorabil a debutat cu victoria de la Zenta și s-a încheiat cu pacea de la Karlowitz din anul 1699. Potrivit istoricului, este cea de-a doua etapă, care s-a dovedit hotărâtoare în privința stăpânirii Habsburgilor asupra noilor teritorii anexate.

Silviu Dragomir, format ca specialist cu sprijinul și în instituțiile teologice ortodoxe, realizează o analiză nepărtinitoare a situației Bisericii

[142] *Ibidem*, p. 1.

Ortodoxe din Ardeal din perioada principilor calvini și din primul deceniu de dominație habsburgică. Era conștient, având ca model cercetările consacrate fenomenului religios de Nicolae Iorga[143], că înțelegerea actului elitei românești de unire cu Biserica Romano-Catolică presupune și analiza situației și a poziției ortodoxiei din Transilvania până la unirea religioasă. Autorul constată, în consens cu rezultatele cercetărilor lui Augustin Bunea[144] și Nicolae Iorga[145], că sub principii calvini ierarhia românilor intrase sub controlul Bisericii Calvine. Chiar dacă părerile specialiștilor sunt împărțite în privința adevăratelor raporturi dintre Biserica Calvină și Biserica Ortodoxă, el conchidea că: „Moștenirea epocei calvine […] nu consistă, după cum credeau unii, într-o seamă de înnoiri dogmatice ori alte achiziții compromițătoare pentru ortodoxie, ci în demoralizarea detestabilă pe care a pricinuit-o, cu politica sa, în șirurile preoțimii românești"[146]. Predispoziția ierarhilor ortodocși spre compromisuri, așa cum s-a întâmplat în momentul unirii, trebuie explicată prin situația deosebit de dificilă din punct de vedere politic și economic în care se găsea Biserica Ortodoxă. În urma raporturilor de subordonare față de calvini, a umilințelor la care ierarhii români au fost supuși, s-a ajuns la situația, foarte plastic descrisă de Silviu Dragomir, în care „dispăru din inima clerului dragostea veche, tradițională și cinstită față de legea noastră și să întronă, în bisericuțele din Ardeal, politica de oportunitate și detestabila goană după privilegii"[147]. Afirmația a fost socotită exagerată de Ioan Lupaș, acesta recomandându-i lui Silviu Dragomir să reevalueze poziția ortodoxiei sub calvini[148]. Totuși, existența unor cauze de ordin material în realizarea unirii ierarhilor români este o concluzie la care au subscris majoritatea analiștilor. Numeroși autori contemporani momentului unirii au prezentat în culori întunecate statutul preoților și al credincioșilor ortodocși.

Preoții ortodocși erau suspectați de răzmeriță și de întreținerea printre români a unui spirit de rezistență și nesupunere. Decăzuți social, aflați pe aceeași poziție cu propriii conaționali, de care se deosebeau doar prin vestimentație, erau, cu rare excepții, puțin instruiți. Statutul social și

143 Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 223-224; idem, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 168-169.

144 Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau Din istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 42-43 (în continuare: *Episcopii*).

145 Iorga, *Istoria Bisericii românești*, p. 424.

146 Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 4.

147 *Ibidem*.

148 Istoricul Ioan Lupaş atrăgea atenţia asupra pericolului reprezentat de generalizarea unor situaţii existente în rândurile clerului ortodox: „Nu lipsesc, firește, cazuri izolate potrivite a justifica o judecată atât de severă. Generalizarea ei asupra epocii întregi este însă riscantă tocmai din motivul că în epoca aceasta nu au lipsit nici feţele bisericeşti capabile de a renunţa la situaţii înalte şi a răbda chiar temniţă şi chinuri mucenicești pentru apărarea convingerilor religioase […]. Astfel de judecăţi categorice nu pot rezista criticii şi se prezintă ca un defect al cărţii, atât de izbutite în multe alte privinţe" (Ioan Lupaş, „Silviu Dragomir", p. 344).

nivelul de cultură nu îi ofereau preoțimii ardelene condiția de lider în comunitățile românești din Ardeal. N. Densușianu[149], G. Popoviciu[150], E. Hurmuzaki[151] și I. Lupaș[152] constatau, la rândul lor, pe baza unui material documentar voluminos, existența unei situații economice grele la preoții ortodocși, dar și a unei stări de spirit favorabile îmbunătățirii condiției materiale. Situația economică și poziția socială au constituit, în final, argumentul fundamental în opțiunea procatolică manifestată de elita religioasă. Chiar dacă printre analiștii fenomenului sunt specialiști care privesc unirea exclusiv prin prisma cauzelor de ordin spiritual[153], concluzia generală care s-a impus, până la momentul redactării sintezei lui Dragomir, era că românii s-au unit și din motive de ordin material.

După ce vestea trecerii românilor la Biserica Greco-Catolică a ajuns la cunoștința autorităților din principat, stările politice și conducătorii religiilor recepte au atras atenția, în memoriile înaintate Curții de la Viena, asupra oportunismului ierarhilor ortodocși. Nerecunoscută între religiile recepte, cu preoți obligați să presteze sarcini către stăpânii de pământ, supusă constant vexațiunilor și arbitrariului, ortodoxia ardeleană a fost obligată pentru a supraviețui să aleagă calea compromisurilor. În prezent, este limpede, indiferent de pozițiile istoricilor greco-catolici și ortodocși, că apropierea ierarhilor Bisericii Ortodoxe de Biserica Romano-Catolică s-a realizat datorită speranțelor legate de îmbunătățirea statutului social. Unirea trebuie judecată și pe fondul condițiilor puse de negociatorii catolici, care păreau neînsemnate în comparație cu pretențiile principilor calvini.

Istoricul a relevat complexitatea cauzelor ce au determinat unirea, a reliefat întrepătrunderea intereselor Habsburgilor și ale Bisericii Romano-Catolice cu cele ale elitei românești, în încercarea acesteia de a-și îmbunătăți statutul social și economic. Oferta autorităților politice și religioase a găsit o stare de spirit favorabilă printre ierarhii români. Istoricul filoortodox nu s-a ferit să condamne ambițiile lumești prezente în decizia luată de conducătorii Bisericii Ortodoxe din Ardeal. Pentru istoricul fenomenului național, gravă era separarea populației românești din Transilvania pe criterii confesionale, prilej de învrăjbire cu consecințe politice nefaste. Ceea ce nu a înțeles autorul, sau nu dorea să accepte, era faptul că în jurul anului 1700 populația românească din Ardeal nu putea să acționeze unitar, așa cum s-a întâmplat în anul 1848. Pentru Silviu Dragomir, care transpunea situația națiunii române de la începutul

[149] Densușianu, *Independența bisericească*, p. 18.
[150] Popoviciu, *Uniunea românilor*, p. 42-62.
[151] Hurmuzaki, *Fragmente*, p. 70.
[152] Lupaș, *Istoria bisericească*, p. 106.
[153] Bunea, *Episcopii*, p. 42.

secolului al XX-lea în momentul unirii, gestul mitropolitului Atanasie Anghel apare ca un act de trădare a întregii comunități românești.

5.1.1. Începuturile unirii religioase: Teofil sau Atanasie Anghel?

În istoriografia românească din primii ani ai secolului al XX-lea, începutul unirii religioase este pus sub semnul divergențelor. Istoriografia greco-catolică[154] și Nicolae Iorga[155] considerau că unirea românilor cu Biserica Romei s-a înfăptuit sub mitropolitul Teofil. În ceea ce privește istoriografia ortodoxă, descoperirea la sfârșitul secolului al XIX-lea a variantei românești a actului unirii de la 1698, diferită de actul redactat în limba latină de către iezuiți, a generat suspiciune și față de celelalte documente. Ioan Crișanu[156], Nicolae Densușianu[157], George Popoviciu[158], Ioan Lupaș[159] recunoșteau existența unor tratative neoficiale și secrete purtate de Teofil și de câțiva dintre protopopi, fără a se ajunge la un acord cu autoritățile politice și religioase ale Imperiului Habsburgic. Divergențele și polemicile aprinse între istoricii și teologii proortodocși și cei procatolici au menținut în scrisul istoric consacrat unirii o situație oarecum paradoxală. Disputele de idei s-au transformat adesea în acuze reciproce și nu au stimulat cercetarea.

Silviu Dragomir, absolvent al Facultății de Teologie din Cernăuți și, mai apoi, profesor la Institutul Teologic din Sibiu, a manifestat un atașament lăudabil față de biserica și neamul său. Formația sa intelectuală, desăvârșită în mediul cultural austriac, impregnat de criticism, constituia o bună recomandare. În cercetarea începutului unirii printre români, autorul a utilizat documentele contemporane care confirmau apropierea credincioșilor de Biserica Romano-Catolică. Sursele care vorbesc despre înfăptuirea unirii sub mitropolitul Teofil sunt actele sinodului din 1697, redactate după încheierea lucrărilor adunării bisericești. Elaborarea lor târzie l-a determinat pe autorul format într-un spirit dominat de criticism să manifeste serioase rezerve în privința autenticității documentelor. Izvoarele iezuite – singurele care s-au păstrat și care confirmă organizarea sinodului – sunt suspecte, „deoarece sinodul s-a ținut în februarie, iar actele au fost subscrise în martie și iunie, pe ascuns, așa încât publicitatea n-a aflat de cuprinsul lor. Chiar dacă le-am admite autenticitatea, actul de unire încheiat de Teofil nu prezintă decât o etapă în firul tratativelor cari s-au

154 Bunea, *Episcopii*, p. 40.
155 Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 225; idem, *Istoria Bisericii românești*, II, p. 22.
156 Crișanu, „Adaus", p. 9.
157 Densușianu, *Independența bisericească*, p. 17-18.
158 Popoviciu, *Uniunea românilor*, p. 42-46.
159 Lupaș, *Istoria bisericească*, p. 106.

îndrumat“[160]. Specialistul nu neagă posibilitatea existenței unor tratative cu iezuiții purtate de mitropolitul Teofil, dar pune sub semnul îndoielii actele redactate de Teofil, dimpreună cu un număr redus de protopopi[161]. Surprinde absența din lucrare, având în vedere că autorul era un exponent al pozitivismului, a investigațiilor critice asupra surselor.

Relansarea propagandei unioniste printre români a coincis cu publicarea rescriptului regal din 14 aprilie 1698, adresat guvernului ardelean, în care acestora li se propunea unirea cu oricare din cele patru religii oficiale din Ardeal. În luna iunie, cardinalul Kollonich se adresa preoților români, sugerându-le că o apropiere de catolicism era soluția cea mai bună la momentul respectiv. Noul mitropolit ortodox Atanasie Anghel, succesorul lui Teofil, era – potrivit autorului – „lipsit de experiență politică, din nenorocire lipsit și de însușiri mai alese intelectuale și de ceea ce trebuie să formeze patrimoniul necontestat al oricărui arhiereu român de la noi, tăria de granit a caracterului său“[162]. Silviu Dragomir considera că Atanasie Anghel nu se ridica la nivelul exigențelor demnității de mitropolit și era cel mai puțin indicat să-i conducă pe credincioși prin dificilele încercări care îi așteptau. Dovada era că, „în mai puțin de trei luni de la întoarcerea sa [de la București], își uită de făgăduințele din București și deschise poarta bisericii sale propagandei unioniste“[163].

Potrivit lui Silviu Dragomir, rolul noului mitropolit în tratativele unirii a fost nesemnificativ. Istoricul propune un *scenariu nou* al unirii, în care rolul esențial revenea celor 38 de protopopi, care au și semnat actul, precum și iezuiților din Ardeal. Își fundamenta teoria pe actul unirii religioase, din care lipsea semnătura conducătorului Bisericii Ortodoxe, fapt ce arăta că acesta fie nu a participat, fie nu a fost de acord cu condițiile unirii. Noul scenariu îl absolvea pe mitropolit de responsabilitatea acțiunii unioniste, plasând-o asupra protopopilor ale căror semnături întăreau condițiile unirii. Teoria, seducătoare pentru cei care doreau să-i confere mitropolitului Atanasie Anghel puțină demnitate, a fost amendată de Nicolae Iorga[164] și de către Ioan Lupaș. Ultimul pornea de la premisa, care s-a dovedit în final adevărată, că protopopii au semnat actul unirii doar la sfaturile vlădicii și, în consecință, lipsa semnăturii acestuia de pe act nu dovedea că era împotrivă[165]. Ioan Lupaș nu era singurul care nu accepta ideea unirii doar a protopopilor; majoritatea istoricilor ce au investigat fenomenul considerau că Atanasie Anghel a fost în centrul tratativelor.

[160] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 7.
[161] *Ibidem*, p. 7-8.
[162] *Ibidem*, p. 8.
[163] *Ibidem*, p. 10.
[164] Iorga, „Silviu Dragomir“, p. 223.
[165] Lupaș, „Silviu Dragomir“, p. 345-346.

Chiar Silviu Dragomir, peste câteva decenii, a recunoscut că s-a înșelat în privința rolului jucat de Atanasie Anghel la 1698.

Surprinde din nou, ținând cont de importanța actului din 1698, lipsa analizei critice asupra documentelor, ce l-ar fi ajutat să stabilească mult mai ușor rolul jucat de Atanasie Anghel. Pentru istoricul ortodox, refuzul mitropolitului de-a semna actul era o problemă de conștiință. Atitudinea ambiguă se poate pune, într-adevăr, cum bine a sesizat Silviu Dragomir, pe seama unor probleme de conștiință, dar și a unei abilități deosebite.

Un câștig pentru lucrare îl reprezintă deplasarea investigației de la nivelul elitelor către populația românească din Ardeal, în numele căreia ierarhia ortodoxă a decis unirea. Sondarea atitudinii celor mulți era un pas către deconfesionalizarea scrisului istoric. Demersul oferea istoricului Silviu Dragomir posibilitatea de-a compara aspirațiile și acțiunile elitei religioase cu atitudinea majorității populației românești din Ardeal.

Unirea românilor a agitat și stările ardelene reformate. Dieta și guvernul au înaintat memorii și proteste Curții vieneze, îngrijorate de întărirea catolicismului și de scutirea preoților uniți de obligațiile fiscale. Silviu Dragomir a descris ostilitatea stărilor ardelene, materializată la început sub forma memoriilor și protestelor înaintate Vienei. Stările ardelene reformate îi acuzau pe preoții români că urmăreau prin unire doar avantaje de ordin material. Politica vieneză față de români, afirmau acestea, era în contradicție și cu angajamentele luate de Habsburgi prin Diploma leopoldină de la 1691. În același timp, stările solicitau împăratului Leopold I ca românii să se poată uni cu oricare dintre religiile recepte. Acceptarea acestor pretenții formulate de stările ardelene punea sub semnul întrebării înseși sensul și scopul politicii Habsburgilor. Pentru istoricul fenomenului național, lupta străinilor pentru sufletele românilor din Transilvania era dureroasă și nedreaptă.

5.1.2. Desăvârșirea unirii religioase a românilor

Unirea religioasă a românilor nu s-a realizat cu ușurință. Apropierea lor de Biserica Romano-Catolică s-a înfăptuit treptat, pe măsură ce iezuiții au câștigat încrederea vlădicii, iar calvinii, principalii oponenți, și-au pierdut autoritatea politico-religioasă în principat. Tratativele au început sub mitropolitul Teofil, când o parte a elitei românești s-a pronunțat în secret pentru unire, iar după moartea sa au fost continuate de Atanasie Anghel. Silviu Dragomir, aprig contestatar al unirii românilor în vremea lui Teofil, nu exclude însă posibilitatea existenței unor discuții în acest sens. Noul vlădică Atanasie Anghel deschidea „poarta bisericii sale propagandei unioniste", iar protopopii semnau actul unirii în octombrie

1698[166]. Fără să analizeze documentele unirii, Silviu Dragomir și-a concentrat atenția asupra rolului jucat de mitropolitul Atanasie Anghel în tratativele premergătoare unirii. El a ajuns la concluzia că în anul 1698 doar protopopii și-au dat acordul. Punctul de vedere expus în lucrare era în opoziție cu cercetările de până atunci. Autorul avansa chiar ideea unei uniri incomplete, atâta timp cât mitropolitul persista în poziția sa ambiguă.

Personajul principal rămânea, în opinia autorului și a altor istorici, Atanasie Anghel, în jurul căruia s-a desfășurat întreaga acțiune unionistă declanșată de autoritățile politice și religioase. Iezuiții care îl susțineau s-au temut că, la un moment dat, Atanasie Anghel ar putea părăsi unirea și să se refugieze într-o țară ortodoxă. Dacă acest scenariu se îndeplinea, erau periclitate munca lor și programul politic al autorităților. Importanța programului religios instituit printre români reclama luarea unor măsuri de consolidare a unirii. Convocarea mitropolitului Atanasie Anghel la Viena se profila a fi soluția ideală. În istoriografia problemei, miza convocării lui Atanasie la Viena nu este în totalitate clarificată. Silviu Dragomir aprecia, pe baza materialului documentar, că iezuiții au luat în considerare acuzele la adresa conducătorului spiritual venite din partea stărilor, dar și a unor conaționali nemulțumiți. Mitropolitul era acuzat, printre altele, că întreținea legături cu domnul Țării Românești, față de care s-ar fi exprimat că unirea s-a realizat doar în aparență, iar popii s-au unit numai ca să li se șteargă dările[167]; că, la mânie, ar fi declarat față de protopopi că nu este unit, că a permis să intre în Ardeal cărți religioase tipărite în Țara Românească, că a acceptat din partea lui Constantin Brâncoveanu moșia Merișani. Acuzele aduse mitropolitului, precum și percepția ce exista printre românii instruiți că Atanasie Anghel nu era unit l-au făcut pe Silviu Dragomir să considere că la momentul respectiv unirea nu era desăvârșită[168]. Cum aceasta depindea de persoana lui Atanasie Anghel, riscurile compromiterii erau mari. Autoritățile erau obligate la măsuri cât mai rapide pentru a se lămuri în privința lui Atanasie Anghel. Drept urmare, convocarea sa la Viena părea soluția cea mai potrivită. Înainte de plecare, presimțind că i se pregătea ceva, vlădica, pe 6 ianuarie 1701, convoacă un sobor de protopopi, de la care obține declarația „că-l poftesc «pe Sfinția Sa mitropolitul nostru Atanasie să-și ție scaunul în pace», iar «în lucrurile vlădicești, fără știrea Soborului nime să n-aibă a se amesteca dintr-alți mireni sau străini»“[169]. Sinodul și-a manifestat atașamentul pentru noua Biserică Greco-Catolică, fapt omis de Silviu Dragomir.

166 Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 10.
167 *Ibidem*, p. 25-27.
168 *Ibidem*, p. 26.
169 *Ibidem*, p. 27.

Plecarea lui Atanasie Anghel la Viena încheia, în opinia istoricului, seria demersurilor pentru unire. În capitala imperiului, este supus unui sever interogatoriu, dovedindu-se „că cercurile din Viena au dat crezământ denunțurilor făcute împotriva lui Atanasie“[170]. A urmat hirotonirea lui ca episcop greco-catolic și îndepărtarea definitivă de Biserica Ortodoxă. Era momentul adevăratei uniri pentru Atanasie Anghel, când, „lepădându-se de darul preoțesc, pe care-l primise din mâinile unui arhiereu răsăritean, el fu numit și sfințit episcop al Bisericii Unite din Transilvania“[171]. Rehirotonirea lui Atanasie Anghel a fost succedată de un act politic important pentru românii ardeleni, cunoscut în istoriografie sub numele de a doua Diplomă leopoldină a unirii[172].

Din păcate, aceasta nu a fost niciodată pusă în aplicare în punctele favorabile românilor, datorită jocurilor politice și intereselor Curții vieneze. „Fusese cineva destul de puternic“ – se întreba la începutul secolului Nicolae Iorga – „ca să stăruie pentru această concesie, imensă dacă s-ar fi prefăcut în fapt, prin care un neam întreg căpăta, în schimbul unei declarații religioase, egalitatea politică deplină? Nici un român nu era destul de tare pentru aceasta, și nici un neamț destul de cuminte.“[173] Silviu Dragomir a minimalizat prevederile Diplomei leopoldine date în favoarea românilor. Dincolo de faptul că respectivul act n-a fost pus niciodată în aplicare, autorul oferea o interpretare originală punctului al treilea din diplomă, potrivit căruia românii trecuți la greco-catolicism urmau să fie primiți în rândul națiunilor politice ale Ardealului. Or, aceștia, în marea lor majoritate, erau iobagi, ceea ce anula, în fapt, tentanta ofertă făcută de către autoritățile politice. Obiecții avea istoricul și în privința teologului iezuit, considerat mai degrabă un supraveghetor al noului episcop greco-catolic.

Diploma a doua leopoldină a declanșat o amplă dezbatere în societatea vremii. Textul ei a stat la baza acțiunilor inițiate de episcopul Inochentie Micu-Klein. Privită și analizată în durată scurtă, diploma nu a adus schimbări însemnate în destinul românilor ardeleni, față de compromisurile la care s-a angajat elita lor religioasă. Or, Silviu Dragomir și-a concentrat investigația în durată scurtă, iar consecințele părăsirii credinței de către români nu erau de bun augur. Dimpotivă, demonstrau din nou că românii erau doar un mijloc de manevră, erau figuranți în diferite combinații, adesea nefavorabile lor. Pentru istoricul naționalist, gestul părăsirii credinței strămoșești reprezenta o trădare, fiind condamnabil.

Compromisurile făcute de ierarhia ortodoxă, considerate de Iorga „o așa de adâncă înjosire a bisericii sale pentru a-și păstra, în forme oarecum

[170] *Ibidem*.
[171] *Ibidem*, p. 28.
[172] David Prodan, *Supplex Libellus Vallachorum*, p. 144-145; Bernath, *Habsburgii*, p. 154-157.
[173] Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 236.

onorabile pentru persoana sa, scaunul de care astfel se dovedia nevrednic“[174], s-au dovedit în final benefice pentru românii ardeleni. Concluzia lui Nicolae Iorga era rezultatul unei analize în durată scurtă asupra Diplomei a doua leopoldine a unirii. Investigarea în durată lungă a relevat importanța deosebită a acestui act în demersurile politice întreprinse de intelectualitatea românească. Pe de altă parte, tocmai această intelectualitate, așa cum sublinia și Iorga, s-a format în urma condițiilor oferite de prevederile acestui act.

Unirea religioasă s-a realizat în condiții politice extrem de dificile. Tratativele au început cel mai probabil sub mitropolitul Teofil, în 1697, au fost purtate cu mare discreție și s-au încheiat în 1701, în vremea lui Atanasie Anghel. Unirea a pornit timid, dar pe măsură ce autoritatea Habsburgilor a crescut în Ardeal, s-au făcut pași tot mai hotărâți. Entuziasmul pentru unire n-a fost mare din partea românilor. Iezuiții și-au îndreptat atenția către conducătorii Bisericii Ortodoxe, cărora le-au prezentat avantajele ce decurgeau din aderarea lor. Mai mult, condițiile puse de către iezuiți s-au dovedit a fi mai blânde decât cele impuse deja de principii calvini. Pentru unire s-au pronunțat la început 12 protopopi, dar pe măsură ce autoritatea imperialilor a crescut în principat și românii au căpătat încredere, numărul protopopilor a crescut la 34 în sinodul din 1698 și la 54 în sinodul convocat de Atanasie Anghel înainte de plecarea la Viena. Punctul culminant în tratativele unirii a fost, în opinia lui Silviu Dragomir, momentul vienez, când mitropolitul Atanasie Anghel a fost rehirotonit și numit episcop greco-catolic. Instalarea la Alba Iulia a noului ierarh a însemnat oficializarea noilor realități și a coincis cu primele proteste împotriva unirii venite din partea puternicei comunități ortodoxe din Făgăraș. Protestele – timide – aveau menirea – crede istoricul – de-a salva demnitatea unei biserici „vândute de propriul său cler“[175]. Protestul brașovenilor față de instalarea episcopului Atanasie Anghel în fosta ctitorie a voievodului muntean a fost interpretat diferit de canonicul Augustin Bunea[176].

Reacțiile antiunioniste sunt din a doua parte a anului 1701 și debutează cu scrisoarea expediată de către Pater Ianoș lui Atanasie Anghel. În scrisoare se reafirma dreptul românilor de a-și practica credința ortodoxă și se făcea apel la conștiința și la jurământul fostului vlădică, depus la București. Era un serios îndemn la reflecție față de adevărata atitudine a credincioșilor în privința unirii religioase. Lui Pater Ianoș i s-a adăugat protestul nobilului Gavril Nagyszegi. Pentru Iorga, Gavril Nagyszegi era „un nobil din părțile de sus ale țerii, care avuse strânse legături cu biserica

[174] *Ibidem*, p. 235; Popoviciu, *Uniunea românilor*, p. 160.
[175] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 36.
[176] Bunea, *Episcopii*, p. 48.

Bălgradului și se certase de câtva timp cu Atanasie pentru bani, luă întâi un mandat de protestare contra unirii […] din partea românilor bălgrădeni, cărora li se oprise acum de Atanasie intrarea în biserica mare, dacă nu vor primi unirea"[177]. Silviu Dragomir, în schimb, a văzut în protestul micului nobil român dovada apărării credinței și un gest de sacrificiu pentru libertatea credinței ortodoxe[178]. Protestele românilor contra unirii religioase erau însoțite de reacția ierarhilor ortodocși din statele vecine. Scrisorilor de afurisenie a lui Atanasie, venite din partea mitropolitului Țării Românești, Teodosie, și a patriarhului Dosoftei, le-a răspuns tocmai artizanul unirii românilor, cardinalul Kollonich. Dar, așa cum scria N. Iorga, „era însă o iluzie când iezuiții credeau că astfel «s-au închis în Ardeal drumurile lui vodă». Afurisania celor doi patriarhi, cetită pe ascuns pretutindeni, făcu un rău nesfârșit operei de unire, dar opera de cultură românească, de prestigiu politic a Brâncoveanului urmă, prin cărțile îmbielșugate ale tipografiei sale"[179]. Nemulțumită de gestul conducătorului spiritual era și o parte a elitei sociale, îndeosebi românii făgărășeni aflați în legături spirituale și economice cu lumea ortodoxă de la sud de Carpați. Augustin Bunea, în opoziție cu Silviu Dragomir, pune pe seama legăturilor comerciale rămânerea lor și pe mai departe în vechea credință ortodoxă[180].

Autorul a reușit să reconstituie reacțiile negative ale populației la adresa unirii religioase, pe măsură ce locuitorii luau cunoștință de schimbările produse. Protestele, la început în forma memoriilor, s-au transformat treptat în mici dispute între comunitățile ortodoxe și cele greco-catolice pentru controlul lăcașelor de cult. Izolate inițial, conflictele s-au generalizat în deceniile următoare, îmbrăcând forme violente de ambele părți, apogeul fiind atins de mișcările conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara. Reacții antiunioniste se constată și la nivelul elitei politice și religioase din Ardeal. Unirea era însă realizată, iar protestele unor comunități românești nu au avut șanse de succes. Unirea a rezistat chiar și pe timpul răscoalei lui Rákóczi, când s-a încercat reînființarea ierarhiei ortodoxe cu sprijinul conducătorului maghiar.

Cercetările lui Silviu Dragomir asupra unirii cu Biserica Romei continuau investigațiile realizate de specialiști ca Augustin Bunea, Nicolae Densușianu, Ioan Crișanu, George Popoviciu, Nicolae Iorga și Ioan Lupaș, dacă ne limităm doar la istoricii pozitiviști. Analizând începuturile unirii, Dragomir are un punct de vedere diferit de concluziile enunțate de către Augustin Bunea. Autorul era conștient că o analiză temeinică a unirii trebuia să aibă în vedere și raportul de forțe din spațiul Europei Centrale. El

[177] Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 239.
[178] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 41-63.
[179] Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 241.
[180] Bunea, *Episcopii*, p. 43-47.

a integrat schimbările religioase produse în lumea românească programelor politice și religioase urmărite de Habsburgi în acest spațiu. A demonstrat că la realizarea unirii religioase printre români s-a pornit în primul rând din considerente politice, iar când Habsburgii și-au atins scopurile, promisiunile făcute au fost uitate. Istoricul a identificat adevăratele cauze care au stat la baza acceptării de către protopopii și vlădica din Ardeal a unirii. Pe linia de cercetare deschisă de către Densușianu, Popoviciu, Hurmuzaki și Iorga, Silviu Dragomir a remarcat importanța factorului economic în demersurile întreprinse de elita românilor. A reliefat, dacă mai era nevoie, că unirea promovată de autoritățile politice și religioase a avut în primul rând un caracter politic. Elita românească a urmărit să-și îndeplinească propriile aspirații, respectiv scutirea de obligații financiare și accederea în structurile politice ale statului.

Sursele documentare noi i-au permis autorului să pună în evidență neconcordanța dintre obiectivele urmărite de preoțime și cele vizate de masa mare a credincioșilor. Dacă elita s-a pronunțat pentru unire din motive lesne de înțeles, credincioșii au declarat în marea lor majoritate că doresc să rămână ortodocși. Deși reacțiile antiunioniste ale românilor au fost, uneori, cauzate de presiunea intereselor economice (cazul românilor din Făgăraș fiind elocvent în acest sens), în majoritatea cazurilor au fost sincere și au urmărit doar respectarea credinței și libertatea opțiunii.

Cercetări istorice recente plasează începuturile unirii la români în 1692, ceea ce arată că tratativele purtate de mitropolitul Teofil nu au avut loc într-o zonă neexplorată. Apelul repetat la documente oficiale i-a permis lui Silviu Dragomir să pună sub semnul întrebării autenticitatea actelor unirii, dar nu și dorința de unire a conducătorilor spirituali. Or, în asemenea situație, ne întrebăm care este documentul cu putere probatorie mai mare. Invocarea unui viciu dintr-un document oficial pentru a contesta o realitate istorică nu constituie un argument solid pentru un istoric pozitivist. Autorul nu a luat în discuție diferențele existente între textul redactat în limba română și cel elaborat în latină, remarcate deja de I. Crișanu. Silviu Dragomir, în acest stadiu al cercetărilor, nu a insistat asupra actelor unirii.

5.1.3. Inochentie Micu-Klein: între credință și națiune

S-au scurs câteva decenii bune până când s-a schimbat ceva în cadrul Bisericii Greco-Catolice. Schimbarea atât de necesară este strâns legat de persoana lui Inochentie Micu-Klein. Considerat deopotrivă de ortodocși și greco-catolici un model al cărturarului care își servește poporul, Inochentie Micu-Klein a reprezentat schimbarea pozitivă în rândul elitei greco-catolice. Importanța demersurilor sale este covârșitoare pentru istoria românilor ardeleni. Cu Inochentie Micu-Klein s-a

schimbat ceva și în atitudinea lui Silviu Dragomir față de ierarhia greco-catolică: spre deosebire de Atanasie Anghel, suspectat de politică duplicitară, și de Ioan Patachi, acuzat de persecutarea românilor ce nu doreau să-și părăsească credința, Inochentie este „înzestrat cu o minte clară, cu un caracter inflexibil și cu un temperament vioi"[181], care, recunoscând adevărata situație a bisericii sale, a început să poarte o luptă pentru revendicarea drepturilor. Activitatea episcopului greco-catolic a început sub auspiciile politicii promovate de Iosif Patachi față de ortodocși. Inochentie a conceput chiar un plan de convertire la greco-catolicism a ortodocșilor, din care nu lipsea utilizarea forței. Noul episcop a părăsit la scurtă vreme atitudinea dură față de ortodocși. Autorul lansează și câteva explicații în privința schimbării atitudinii lui Inochentie Micu-Klein. Ea s-ar fi produs în urma experienței câștigate în raporturile cu autoritățile și îndeosebi prin contactul cu preoții greco-catolici, profund nemulțumiți de statutul oferit de Curtea vieneză. În opinia lui Silviu Dragomir, „Klein nu era ca Atanasie, pentru a se lăpăda de convingerile sale, de frica celor puternici"[182], ci, dimpotrivă, un caracter puternic, așa cum a demonstrat-o în confruntările cu autoritățile imperiului. Se pare, așa cum reiese și din opiniile exprimate de alți autori, că nemulțumirea credincioșilor față de neîndeplinirea promisiunilor făcute în momentul unirii a constituit principalul motiv al schimbării atitudinii lui Inochentie. Nici până la mijlocul secolului al XVIII-lea prevederile Diplomei a doua leopoldine în punctele favorabile românilor n-au fost puse în aplicare. Dar nici avantajele conferite de prima Diplomă nu erau respectate. „Între prozeliții Curții vieneze" – scria Silviu Dragomir – „se răspândea astfel tot mai mult credința că au fost amăgiți și un gând tot mai hotărât se sălășluia în inimile lor."[183]

Principala preocupare a noului episcop a vizat sancționarea de către Maria Terezia a celei de-a doua Diplome leopoldine, mai ales că unele din punctele defavorabile românilor au fost deja puse în aplicare. Opoziția întâmpinată de Inochentie Micu-Klein în demersurile sale a fost deosebit de puternică. Pentru Silviu Dragomir, forțele care se împotriveau acțiunii episcopului erau numeroase și mult mai puternice decât în 1698. Nobilimea protestantă reprezentată în Dietă avea acum de partea sa și nobilimea catolică. Chiar și guvernul de la Viena, care la început a avut o atitudine binevoitoare și înțelegătoare, și-a dovedit în final ostilitatea față de demersurile și insistențele episcopului unit[184]. Guvernul, la sugestia stărilor

[181] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 127.
[182] *Ibidem*, p. 136.
[183] *Ibidem*, p. 129.
[184] *Ibidem*, p. 132-134; Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein (1728-1751)*, Blaj, 1900, p. 153-165 (în continuare: *Din istoria românilor*); Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 271-272.

ardelene, a sancționat doar prevederile cuprinse în prima Diplomă leopoldină a unirii.

Convocarea în acest context a sinodului Bisericii Greco-Catolice pe 25 iunie 1744, opiniile exprimate în cadrul adunării au dovedit că acțiunea episcopului de până atunci se bucura de sprijinul protopopilor și al credincioșilor. Eșecul demersurilor inițiate de episcopul greco-catolic este pus de autor pe seama câtorva factori. Astfel, redimensionarea relațiilor dintre Curtea vieneză și stările protestante din Ardeal a demonstrat că românii au constituit pentru autorități doar un mijloc de presiune împotriva stărilor. La mijlocul secolului al XVIII-lea se părea că ei nu mai contau în politica Vienei, astfel că interesele lor au fost sacrificate. Apariția în Ardeal a călugărului Visarion Sarai, agitațiile produse de predicile sale au însemnat pentru autorități momentul și pretextul înlăturării prin orice mijloc a episcopului recalcitrant[185].

Imaginea lui Inochentie, așa cum este conturată de istoricul ortodox, este deosebit de luminoasă. Puțini au fost istoricii de până la el care au evocat tăria de caracter și demnitatea dovedite de ierarh în disputele din Dieta Ardealului. Probitatea profesională manifestată de autor în acest capitol dovedește maturitate științifică și înlătură în parte acuzațiile de partizanat. Silviu Dragomir demonstrează că a înțeles acțiunile inițiate în favoarea românilor de ierarhul greco-catolic. Episcopul românilor uniți s-a ridicat cu mult peste nivelul antecesorilor săi. A încercat, în pofida opoziției stărilor și a Curții de la Viena, să ofere o șansă tuturor românilor ardeleni. Deși om al bisericii, istoricul a demonstrat că dispune de un larg orizont politic, precum și de înțelegerea rațiunilor naționale superioare intereselor de ordin confesional.

5.1.4. Mișcarea condusă de Visarion Sarai – protest românesc sau diversiune sârbească?

Instalarea noului episcop greco-catolic la 1701 s-a realizat într-o atmosferă de relativ calm. Singurul incident major l-a constituit protestul câtorva români și greci ortodocși din Făgăraș. La scurt timp, Gavril Nagyszegi a redactat un memoriu înaintat guvernului, în care protesta față de anularea libertății confesionale a ortodocșilor din Transilvania. Doar la aceste exemple izolate s-ar reduce rezistența puținilor români rămași ortodocși în fața presiunilor exercitate de autoritățile politice și de preoții greco-catolici până la 1744. Cu atât mai surprinzătoare apare reacția energică a românilor împotriva Bisericii Greco-Catolice după pătrunderea în Ardeal a călugărului ortodox Visarion Sarai. Mișcarea religioasă

[185] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 136.

declanșată de acest călugăr printre români i-a împărțit și pe analiștii fenomenului. Pentru Silviu Dragomir, istoric proortodox, călugărul sârb a răsărit „ca din pământ, pe care nu-l impunea nici o diplomă împărătească, și cu toate aceste îl încununase poporul cu aureola mistică a unui sfânt, își asumă rolul de reprezentant al legii vechi și învietor al conștiinței poporului nostru“[186]. Ioan Lupaș a considerat că Visarion Sarai a fost trimis în Ardeal de mitropolitul sârb Arsenie IV Ioanovici doar pentru a-i întări pe români în credință[187]. Pentru Nicolae Iorga, Visarion Sarai nu era decât un simplu călugăr venit „în numele ortodoxiei, al «națiunului iliric de rit grecesc», iar „țeranii noștri salutau în el viitorul lor omenesc care se apropia“[188]. Canonicul Augustin Bunea considera că „acesta era doar un impostor venit în Ardeal cu misiunea de a convinge pe români să părăsească credința și să accepte patronajul spiritual al mitropolitului sârb din Karlowitz“[189].

Istoricii recunosc că propaganda lui Visarion Sarai între români a avut consecințe deosebite pentru viitorul unirii. Satele din sudul Ardealului străbătute de călugăr au revenit masiv la ortodoxie, ivindu-se astfel pericolul dispariției Bisericii Unite. Consultat de către guvern în această afacere, clerul greco-catolic recomanda luarea unor măsuri dure împotriva acelora pe care îi numea „amăgitori ai plebei“. Concret, erau sugerate autorităților câteva măsuri, anume arestarea preoților neuniți, protejarea preoților greco-catolici de „obrăznicia plebei amăgite“, precum și constrângerea credincioșilor să frecventeze bisericile. Silviu Dragomir prezintă și propunerile făcute de Statusul Catolic din Ardeal Vienei, precum și rezultatul acțiunii episcopului rutean Manuel Olsavszky, solicitat de autoritățile politice să intervină. Ambele instituții au sugerat, în consonanță cu propunerile ierarhilor greco-catolici, arestarea și închiderea preoților neuniți.

Arestat, interogat și acuzat că a instigat mulțimile de credincioși împotriva unirii, călugărul sârb a sfârșit alături de însoțitorii săi în închisorile imperiale. Ancheta a stabilit că Visarion Sarai deținea un pașaport emis de mitropolia sârbească, dar nu existau dovezi clare că ar fi acționat la indicațiile superiorului său. Pornind de la ancheta realizată de autoritățile habsburgice, Dragomir excludea orice legături oculte cu Karlowitzul, acțiunea lui Visarion Sarai datorându-se „doar dragostei de credință“[190],

---

186 *Ibidem*, p. 137.

187 Lupaș, *Istoria bisericească*, p. 113; idem, „Contribuţiuni documentare la istoria satelor transilvane“, în idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 205 (în continuare: „Contribuţiuni“).

188 Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 278.

189 Bunea, *Episcopii*, p. 50; idem, *Din istoria românilor*, p. 155.

190 Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 141. „Consiliul de război cerând informaţii de la Mitropolitul sârbesc Ioanovici, cu privire la misiunea ce i-ar fi încredinţat acesta lui Visarion printr-o patentă de drum (paşaport) şi prin scrisoare de recomandaţiune, spre a construi aproape de Lipova *o cruce de lemn, organizând aci perelinaj*, primeşte răspuns. Că în adevăr i s-au dat călugărului Visarion din ordinul basilitan

punct de vedere infirmat de cercetările ulterioare. Călugărul Visarion Sarai a intrat în Transilvania trimis fiind de către mitropolitul sârb de la Karlowitz[191]. Nimeni altcineva nu avea un interes mai mare în reîntoarcerea românilor la ortodoxie decât ierarhia sârbească. Chiar dacă la momentul respectiv nu s-au găsit dovezi suficiente care să-l incrimineze pe mitropolitul sârb, toate firele revoltei duceau înspre Karlowitz.

Mult mai pertinente sunt cauzele avansate de către autor în privința declanșării mișcării religioase. Credincioșii români l-au considerat pe călugăr „un sfânt. Mulțimea fu, de fapt, fermecată de înfățișarea lui și toți căutau să-i sărute mâinile și să îngenunche la picioarele lui"[192]. Limba sârbească în care se adresa mulțimilor simple le amintea de vechea credință ortodoxă pe care au părăsit-o. Portretul făcut lui Visarion Sarai, sesizarea contagiunii mentale ne dezvăluie un istoric atent la sensibilitatea și mișcările de idei din epocă, bun cunoscător al psihologiei și comportamentului lumii țărănești. Predicile și cuvântările călugărului, care condamnau schimbarea credinței, asociate cu o critică virulentă la adresa noii biserici, au generat în lumea țărănească un sentiment de nesiguranță, de vină colectivă, ce putea fi șters prin revenirea la ortodoxie. Satele au reacționat prompt. În localitățile unde comunitatea s-a întors în întregime la ortodoxie au fost alungați preoții uniți, considerați principalii vinovați pentru situația religioasă. S-a ajuns ca în unele din așezările unde au slujit preoți greco-catolici bisericile să fie curățate și resfințite, semn că s-a produs o pângărire a lăcașului.

Autorul a înțeles că, dincolo de influența exercitată de călugărul sârb, au existat cauze profunde ce i-au determinat pe români să-l urmeze pe Visarion Sarai. Numeroși români declarați fără cunoștința lor uniți cu Roma, iar alții uniți de bunăvoie, în speranța îmbunătățirii condiției sociale, aveau resentimente împotriva celor care au pornit acțiunea unionistă. Tuturor, călugărul, în predici simple, rostite într-o limbă neînțeleasă de ei, le-a prezentat păcatul săvârșit prin părăsirea credinței. La îndemnul său, sate întregi au revenit la ortodoxie, declanșându-se o veritabilă contagiune mentală. Influența exercitată de călugărul de origine sârbească a fost deosebit de puternică și de neînțeles pentru autoritățile politice. Iată, în acest sens, o poruncă a guvernului din Ardeal adresată românilor și datată 6 mai 1744: „Un străin, cu numele Visarion, amăgitor pribeag, pripășit acum în țara aceasta, […] a sedus întru atâta valachimea proastă, după cum se spune, că unele sate întregi nu mai vreau să frecventeze bisericile și să-și

pomenitele acte, ca să poată strânge de la credincioşii săi milostenie şi să predice cuvântul lui Dumnezeu, nu i s-a permis însă nicidecum să-şi însuşească rolul unui misionar" (Lupaş, „Contribuţiuni", p. 205).

191 Bunea, *Din istoria românilor*, p. 158.

192 Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 138; Bunea, *Din istoria românilor*, p. 158.

recunoască preoții. Guvernul se miră cum pot românii să se agite atât de mult la cuvântul unui atât de ticălos și mizerabil vântură-țară"[193]. Chiar după arestarea „impostorului", agitațiile între românii din Ardeal au continuat. Acesta a fost, în opinia istoricului Dragomir, momentul deșteptării satelor. Călugărul Visarion a fost cel care le-a vestit românilor păcatul săvârșit prin unirea cu Biserica Romei, dar mișcarea de revoltă a luat amploare după arestarea acestuia. Deci, nu călugărul a fost cauza nemulțumirilor printre români, el doar le-a relevat acestora adevărata situație religioasă în care se găseau.

Autoritățile politice intervin în sprijinirea Bisericii Greco-Catolice. Dovadă în acest sens sunt evenimentele care s-au derulat în anul 1745. Silviu Dragomir îi împarte pe combatanți în două tabere: de o parte, Maria Terezia, guvernul și celelalte autorități ale statului, cărora li s-au adăugat ierarhii greco-catolici; de cealaltă parte, răzvrătiții, adică locuitorii satelor românești, ce doreau, în urma predicilor rostite de călugărul sârb, să revină la ortodoxie, sprijiniți fiind de Mitropolia de la Karlovitz, precum și de autoritățile politice și religioase rusești. Reacția satelor românești din Hunedoara și până în Făgăraș era clară: nu mai doreau să fie declarate unite. Istoricul a investigat, pe baza rapoartelor de arhivă, care au fost localitățile unde sătenii și-au alungat preoții și care au fost motivele. Astfel, din rândul mulțimilor anonime apar chipuri de țărani dârji ce vorbesc în numele comunității, redactează rapoarte și sunt dispuși să înfrunte orice pedeapsă pentru a-și apăra credința. Mărturiile lor sunt de-a dreptul emoționante, contrastând, adeseori, cu disprețul afișat de autorități și cu tratamentul brutal la care sunt supuși. Autorul prezintă răspunsul dat de locuitorii dintr-un sat din apropierea Sibiului funcționarului venit să-i convingă să revină la unire: „Acest cojoc, care-l am pe mine, e acum al meu. Dar dacă ar vrea să mi-l ia crăiasa, i-l dau. Cu aceste slabe mâni și picioare și cu trupul meu am lucrat, zi și noapte, ca să plătesc porția. Ele sunt ale crăiesei și de ar vrea să mi le ia, nu am ce face. Dar nu am decât un suflet, pe care eu îl păstrez pentru D-zeu din cer și nici o putere omenească nu-l poate îndoi"[194]. O scenă similară s-a produs în Vinț: „Directorul fiscal intentase adecă proces preotului ortodox din Vinți, sub cuvânt că a luat cheile de la preotul unit și i-a ocupat biserica. Credincioșii săi însă deteră o declarație în scris, în care recunoscură că nu preotul, ci întreaga comunitatea din Vinți a luat cheile și a deschis biserica, pentru ca să

[193] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 146-147.

[194] *Ibidem*, p. 161. „Săcelenii mărturiseau la 28 mai 1744 despre orientarea lor: când a ieşit vorba că ei ar fi uniţi, de câte ori au cerut preoţilor să-i lămurească, aceştia n-au vrut să le spună; dacă însă ar fi adevărat că li s-a schimbat legea, ei vor cere voie de la Domnii acesteia să plece să şi-o caute în alte ţări. La fel spuneau tilişcanii că rămân statornici în legea lor strămoşească, de la care nu vor să se abată *odată cu capul*" (Lupaş, „Contribuţiuni", p. 209).

introducă în ea pe preotul neunit"[195]. Autorul a reușit să contureze imaginea comunităților românești din sudul Transilvaniei cuprinse de revoltă. Prin intermediul actelor oficiale erau dezvăluite cauzele care i-au împins la aceasta. Țăranii dau dovadă de un remarcabil curaj, declară că sunt dispuși să plătească toate obligațiile către stat, pentru a evita acuzele de revoltă, dar că în problema credinței doresc să aibă libertatea alegerii.

Reacția autorităților a fost dură. Consultată de guvernul central din Viena, ierarhia romano-catolică, precum și episcopul Manuel Olsavszky, însărcinat cu vizitarea zonelor răsculate, au propus arestarea preoților neuniți, pedepsirea celor care i-au ajutat pe românii ortodocși și alungarea călugărilor și preoților ortodocși din Ardeal. Recomandările făcute au fost, în marea lor majoritate, însușite de Maria Terezia, fiind cuprinse în decretele din 15 aprilie 1746.

Silviu Dragomir a realizat o frescă a protestelor românilor contra unirii, demonstrând amestecul puterii politice în problemele spirituale. Intervenția autorităților s-a dovedit salutară în menținerea Bisericii Unite, dar a scos în evidență forța comunităților românești, energia oamenilor simpli în apărarea credinței.

Autorul a condamnat implicarea autorităților, precum și măsurile dure luate împotriva românilor. Numeroși preoți ortodocși au fost arestați, amendați, dar comunitățile românești ce doreau să-și practice credința s-au solidarizat cu ei. Erau măsuri luate de autoritățile din imperiu împotriva cursului firesc al evenimentelor, cu scopul vădit de-a proteja și menține Biserica Greco-Catolică. Dragomir a refuzat însă să recunoască implicarea ierarhiei sârbești în mișcările antiunioniste ale românilor.

La mijlocul anului 1746, protestele violente ale românilor din sudul Transilvaniei au fost înăbușite de autoritățile politice și militare. Nemulțumirea populației românești s-a menținut însă, îmbrăcând forma protestelor pașnice. Treptat, printre românii ardeleni s-a conturat ideea că doar autoritățile centrale ale statului mai puteau să le satisfacă doleanțele. În anul 1748, Ioan Oancea și Nicolae Oprea din Săliște au înaintat o petiție Cancelariei Aulice, în numele a cinci districte din sudul Ardealului[196]. Anul următor, o nouă delegație a românilor pleca la Viena pentru a depune alte două petiții[197]. Memoriile n-au avut însă efectul scontat. Dimpotrivă, autoritățile politice centrale au făcut tot posibilul pentru a-i aresta pe autorii petițiilor, ceea ce a produs o profundă nemulțumire printre români, sporind astfel neîncrederea în autorități. Demersurile nu vor înceta însă. Numeroase

[195] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 161.
[196] *Ibidem,* p. 178; Lupaș, „Contribuțiuni", p. 725.
[197] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 181.

delegații au urmat drumurile Vienei, Karlowitzului și, în final, cele care duceau către puternicul imperiu ortodox de la răsărit.

5.1.5. Evenimentele din Hălmagiu

Evenimentele produse în districtul Hălmagiu între 1749 și 1754 au fost interpretate diferit de istoricii români, în funcție și de apartenența lor la cele două confesiuni. Lupta pentru controlul Hălmagiului era continuarea mai vechilor conflicte între Mitropolia sârbească de la Karlowitz și Episcopia Greco-Catolică de la Blaj, pentru controlul populației românești din aceste părți. Românii de aici vor avea de ales între ortodoxie și privilegiile ilirice oferite de o autoritatea străină de ei și noua credință greco-catolică, dar fără o îmbunătățire a situației economice. Era, scria Iorga „întețire sârbească și un interes național sârbesc evident. Dar toate aceste îndemnuri nu puteau prinde decât în adânca nemulțămire, în strașnica lipsă materială și mizerie morală a țerănimii"[198]. Ținutul Hălmagiului, locuit de o populație majoritar românească, se găsea din punct de vedere confesional sub jurisdicția episcopiei sârbești din Arad. Din punct de vedere administrativ, ca parte a comitatului Zarand, a aparținut Ungariei până la 1733, când a fost alipit Ardealului. Trecerea din punct de vedere administrativ la Transilvania a ridicat și problema jurisdicției religioase, episcopul greco-catolic de la Blaj dorind să-și extindă jurisdicția și asupra românilor ortodocși din Hălmagiu.

Începutul unirii printre românii de aici s-a realizat sub auspiciile Curții vieneze. Astfel, administratorul domeniului erarial din Hălmagiu, Tátay Samu, „izbuti să smulgă, în 10 decemvrie 1751, un document iscălit de 35 români de pe domeniul statului și de protopopul Simion Popovici din Hălmagiu"[199]. Românii declarau în acest act „că primesc de bunăvoie porunca reginei și dacă Maiestății Sale i se pare că așa trebuie să fie, ei vor atârna de episcopul unit din Transilvania în toate chestiunile religioase"[200]. Se rugau numai să-i lase și în viitor sub ocârmuirea cameralǎ din Ardeal. Se vedea deci că „administratorul Tátay îi speriase cu porunca de la împărăteasa și cu faptul că de nu vor primi unirea, vor fi alăturați din nou la Ungaria, unde trebuia să supoarte numeroase mai multe greutăți"[201]. Chiar și Augustin Bunea scria că „în 1749, Petru Aron vizitând districtul Hălmagiului i-a găsit pe români dornici să treacă la unire pentru a nu fi reîncorporați administrativ Ungariei"[202]. Situația nouă le oferea numeroase

198 Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 286.
199 Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 231.
200 *Ibidem*.
201 *Ibidem*.
202 Bunea, *Din istoria românilor*, p. 68.

avantaje materiale. Pentru istoricul greco-catolic, aceste avantaje au constituit mobilul dorinței românilor din Hălmagiu de-a trece sub autoritatea Bisericii Unite[203].

Autoritățile politice și administrative au pregătit, prin intermediul administratorului domeniului erarial, un document prin care cei 35 de români și protopopul de Hălmagiu declarau că acceptă jurisdicția episcopului unit, dar solicitau să rămână în continuare sub autoritatea cameralǎ din Ardeal. Silviu Dragomir oferea o explicație cu totul diferită actului semnat de români, deoarece în text apărea următoarea frază: „că primesc de bunăvoie porunca reginei și dacă Maiestății Sale i se pare că așa trebuie să fie, ei vor atârna de episcopul unit din Transilvania în toate chestiunile religioase. Se roagă numai să-i lase și în viitor sub ocârmuirea cameralǎ din Ardeal". Potrivit autorului, din fraza respectivă reiese că administratorul a invocat un ordin împărătesc pentru unirea românilor, ce în realitate nu exista [204]. Refuzul autorităților, reprezentate de administratorul Tátay și de guvernatorul Haller, de-a permite episcopului vicar de Arad să viziteze Hălmagiul, pe motiv că permisiunea Curții nu le-a fost comunicată și lor, era o dovadă clară a politicii prozelite duse de oficialitățile austriece. La scurt timp, în 23 februarie 1752, în Hălmagiu a sosit episcopul vicar Petru Pavel Aron, care a reușit să-i convingă pe românii din 38 de localități să accepte unirea. Pentru vechea credință ortodoxă s-au pronunțat doar locuitorii din 12 sate[205].

La scurtă vreme însă, românii din 45 de localități vor înainta un memoriu către mitropolitul Pavel Nenadovici, în care condamnau maniera brutală de realizare a unirii, solicitând sprijinul ierarhului sârb. Memoriul a fost în mod diferit apreciat de către istoricii fenomenului. Silviu Dragomir îl considera un exemplu al sacrificiului pentru credință[206], în timp ce Augustin Bunea doar o simplă provocare sârbească[207]. Intervenția mitropolitului Nenadovici la Curtea de la Viena, pentru reluarea conscrierii în Hălmagiu, a extins numărul factorilor implicați în diferendul religios. Protestele repetate ale mitropolitului la Viena au convins în final autoritățile să accepte efectuarea conscripției[208]. Pentru Bunea, cedarea Vienei s-a produs doar la intervenția Rusiei și mai puțin a mitropolitului sârb. Comisia însărcinată cu realizarea conscripției a chestionat fiecare familie în privința opțiunii religioase. Rezultatul reprezintă o răsturnare spectaculoasă a raporturilor, în comparație cu datele conscripției din anul 1749. Doar trei preoți, patru laici

[203] *Ibidem*, p. 69-72.
[204] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 231.
[205] *Ibidem*, p. 233; Bunea, *Din istoria românilor*, p. 71-72.
[206] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 234.
[207] Bunea, *Din istoria românilor*, p. 72-73.
[208] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 236.

și 35 de iobagi declarați de la început pentru unire au rămas de partea catolicismului. Restul satelor s-au declarat ortodoxe. Augustin Bunea a pus schimbarea de opțiune pe seama privilegiilor ilirice oferite de autorități românilor din Hălmagiu[209]. Victoria ortodocșilor în Hălmagiu era prima obținută împotriva greco-catolicilor și a autorităților politice ale statului. Ea deschidea posibilitatea și pentru alți români uniți forțat cu Biserica Romei să revină la ortodoxie.

Conflictul de interese a pornit de la o măsură administrativă, transferul unei provincii, Hălmagiul, locuită doar de români ortodocși, de la Ungaria la Transilvania. Schimbarea de ordin administrativ a oferit șansa pentru episcopia unită să-i atragă pe românii ortodocși de aici la greco-catolicism. Alipirea Hălmagiului – aflat din punct de vedere religios sub autoritatea episcopului din Arad – la Transilvania oferea posibilitatea extinderii jurisdicției ierarhilor greco-catolici într-o zonă locuită masiv de ortodocși. Probabil spre a evita atragerea și a altor români din Ardeal la ortodoxie, autoritățile politice și religioase au încercat să-i convingă pe românii din Hălmagiu să accepte autoritatea episcopului unit. Modalitatea urmată nu era nouă și era foarte simplă. Oficialitățile au subliniat avantajele materiale ce decurgeau pentru cler din calitatea de a fi de credință greco-catolică, precum și avantajele apartenenței la Transilvania pentru laici, toate, probabil, combinate cu subtile amenințări și apeluri făcute în numele împărătesei. Rezultatul a fost că, în marea lor majoritate, satele s-au pronunțat pentru unire. Niciun istoric nu a recunoscut în mod explicit adevăratele motive ce au stat la baza gestului făcut de românii ortodocși din Hălmagiu de-a trece la unire.

Mitropolitul Pavel Nenadovici, care se bucura de o prețuire deosebită la Curtea vieneză, a reușit să convingă autoritățile centrale de existența unor abuzuri ale unor funcționari locali și să obțină în final efectuarea unei noi anchete printre românii din Hălmagiu. Cedarea Vienei era considerată de Bunea o gravă greșeală, pusă pe seama intervenției Rusiei și mai puțin a mitropolitului sârb. În final, românii care se declaraseră cu puțin timp înainte greco-catolici revin masiv la ortodoxie. Concluzia care se desprinde, după reluarea izvoarelor istorice și a istoriografiei problemei, este aceea că Silviu Dragomir a exagerat importanța factorului religios în conturarea opțiunilor românilor din Hălmagiu, negând, în schimb, existența unor motivații de ordin economic. Augustin Bunea, la rândul său, a pus revenirea românilor la ortodoxie pe seama intervenției unor forțe străine, anume Rusia și mitropolitul Nenadovici.

[209] Bunea, *Din istoria românilor*, p. 90.

5.2. Continuarea cercetărilor asupra unirii românilor cu Biserica Romei

Volumul al doilea din *Istoria desrobirei religioase...* a apărut abia în anul 1930, „din cauza preocupărilor științifice ale catedrei mele universitare“[210]. Evident că – așa cum el recunoștea – munca științifică și didactică din noul centru universitar l-a obligat să abandoneze deocamdată planurile mai vechi, printre care și continuarea primului volum din *Istoria desrobirei...* Dar noile responsabilități didactice nu au constituit, probabil, singurele impedimente. Angajat definitiv pe linia luptei naționale încă înainte de 1918[211], participant la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, unde a fost ales secretar al adunării[212], a fost o vreme implicat în viața politică a României interbelice, fiind succesiv membru în Partidul Național Român, în Partidul Poporului, iar mai apoi în gruparea condusă de Octavian Goga, Partidul Național-Agrar[213]. Trebuie, probabil, să avem în vedere și tratativele derulate pentru reunificarea celor două biserici românești și într-un asemenea context nu este exclusă reținerea de-a publica o lucrare ce reactiva o mai veche polemică. Ultima afirmație trebuie totuși înregistrată doar sub formă de ipoteză.

Volumul a fost conceput în același spirit riguros, fără polemici gratuite și conține 14 capitole, precum și o bogată anexă documentară. Cuvântul de ordine care a stat la baza redactării lucrării este ampla documentare, precum și dorința de-a păstra obiectivitatea, obiectiv greu de atins. Sursele utilizate de istoric sunt, în linii generale, identice cu cele din volumul anterior. Cronologic, partea a doua a cărții se referă la evenimentele cuprinse între anii 1751 și 1762, autorul urmărind cu insistență acțiunile ortodocșilor pentru recâștigarea dreptului de a-și practica liber credința, dar și reacția autorităților vremii. Evenimentele din anii 1751-1762, în urma cărora ortodoxia din Ardeal a fost restaurată, aveau, în opinia lui Silviu Dragomir, o mare importanță pentru istoria românilor. Titlurile capitolelor sunt elocvente pentru dorința autorului de a evidenția dinamica mișcărilor proortodoxe din Ardeal.

În mod inevitabil, mișcările religioase ale românilor din anii 1751-1762 trebuie legate de succesul confruntărilor dintre ortodocși și greco-catolici pentru controlul Hălmagiului. Nu întâmplător, istoricul și-a

---

210 Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. II, Sibiu, 1930, p. III.

211 A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4. Rezultatul anchetei privind activitatea politică a lui Silviu Dragomir cerută de Mitropolitul Vasile Mangra, p. 5-7.

212 *Gazeta Poporului*, anul I, 15 decembrie 1918, nr. 50,p. 3.

213 Autobiografia autorului, A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4; Scurtu şi Buzatu, *Istoria românilor*, p. 240. Printre fruntaşii acestui partid, alături de Goga şi Dragomir, se aflau Ioan Lupaş, Ion Petrovici, Sergiu Niţă.

încheiat primul volum cu prezentarea situației confesionale din acea regiune. Capitolul despre luptele purtate de ortodocși pentru păstrarea supremației confesionale în Hălmagiu era, potrivit lui Silviu Dragomir, consacrat sfârșitului declinului suferit de ortodoxia din Ardeal. Păstrarea Hălmagiului ca fief ortodox aflat sub autoritatea Karlowitzului constituia momentul contraofensivei victorioase purtate de sprijinitorii ortodoxiei. În fapt, volumul al doilea din *Istoria desrobirei...* surprinde etapele revigorării acestei confesiuni datorită numirii unui episcop ortodox și, îndeosebi, datorită revenirii masive a românilor la vechea credință.

Istoricii care au cercetat fenomenul unirii religioase au privit în maniere diferite disputa dintre ortodocșii și greco-catolicii români. Istoricii uniți afirmă că la 1751 dosarul unirii era definitiv încheiat și că la originea agitațiilor printre români erau mitropoliții sârbi și Rusia. Scopul urmărit de Pavel Nenadovici era de a-și extinde jurisdicția și asupra credincioșilor din Ardeal, sporindu-și astfel veniturile și influența în imperiu. Rusia, la rândul ei, agita problema ortodoxiei în scopuri exclusiv politice. Revenirea românilor la ortodoxie, în viziunea acestei istoriografii, nu însemna altceva decât înregimentarea lor în grupuri străine de adevăratele lor interese[214]. Istoriografia de orientare ortodoxă, unde se regăsește și Silviu Dragomir, consideră că intervenția Rusiei și a mitropolitului sârb în favoarea românilor ortodocși s-a produs datorită solidarității ortodoxe ce funcționa în secolul al XVIII-lea, excluzând existența oricăror altor interese. Nicolae Iorga și istoricii greco-catolici apreciau că intervenția mitropoliților sârbi de la Karlowitz urmărea doar subordonarea românilor. În fapt, nu era vorba de manifestarea unei solidarități creștine reale, ci de promovarea interesului națiunii sârbești în detrimentul românilor ardeleni[215]. Cercetările ulterioare asupra unirii au demonstrat că pozițiile partizane prezente uneori în lucrările istoricilor români au impietat asupra adevărului istoric, prelungind polemicile dintre ortodocși și greco-catolici.

Potrivit lui Silviu Dragomir, principalul sprijinitor al ortodoxiei ardelene era, în deceniul al cincilea al secolului al XX-lea, mitropolitul sârb Pavel Nenadovici. Spre el s-au îndreptat românii, nutrind speranța că intrând sub autoritatea Karlowitzului vor beneficia de privilegiile ilirice. Numeroasele petiții adresate mitropolitului conțin dovezi despre abuzurile comise de autoritățile laice și religioase asupra ortodocșilor. Mitropolitul solicita ca persecuțiile la care erau supuși românii ortodocși să înceteze. Pavel Nenadovici se baza în intervențiile sale pe prevederile Diplomei a doua leopoldine a unirii din 1701, precum și pe decretele regale din 1751 și 1753, adresate clerului și națiunii sârbești. Pornind de la decretele amintite,

[214] Bunea, *Din istoria românilor*, p. 67.
[215] Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 286.

el solicita libertate religioasă pentru românii din Ardeal, precum și constituirea unei comisii de anchetă ce urma să stabilească ponderea românilor ortodocși. Potrivit autorităților, în Ardeal ortodocși erau doar grecii, sârbii și aromânii. Guvernul ardelean, într-un memoriu adresat Mariei Terezia, recomanda să nu fie aprobată comisia de anchetă printre români, deoarece ar anula astfel ceea ce s-a clădit într-o jumătate de secol. După parcurgerea acestor documente, pus în fața unor asemenea dovezi, Silviu Dragomir concluziona „că sfânta unire din Ardeal nu se putea menține decât cu ajutorul forței"[216].

Sub presiunea contestărilor din exterior, dar și din imperiu, autoritățile vor modifica treptat politica față de români. Rezistența uneori violentă a ortodocșilor, numeroasele proteste și memorii înaintate oficialităților statului, care menținеau o stare de spirit tensionată, precum și intervențiile mitropolitului Pavel Nenadovici și ale Rusiei în favoarea ortodocșilor din Ardeal au determinat Curtea de la Viena să analizeze posibilitatea numirii unui episcop ortodox al românilor. După dezbateri aprinse, a prevalat punctul de vedere susținut de baronul Bartenstein și de contele Kaunitz. Printre altele, comisia ministerială recunoștea că românii aveau nevoie de o ierarhie religioasă și recomanda reînființarea vechii episcopii ortodoxe, urmând ca ierarhul să fie independent de ierarhia sârbească. Argumentul invocat de consilieri în favoarea acestei hotărâri era că acceptarea unei ierarhii proprii a românilor ar determina scăderea considerabilă a influenței mitropolitului Nenadovici în Ardeal. În plus, ar contribui la îmbunătățirea raporturilor Austriei cu Rusia, țară care s-a dovedit deosebit de sensibilă la tratamentul aplicat ortodocșilor din Transilvania[217].

Istoricul, deși condamna contextul și maniera de aplicare a Decretului de toleranță, aprecia talentul diplomatic și calitatea profesională a oamenilor politici aflați la conducerea imperiului. Silviu Dragomir a minimalizat impactul exercitat asupra românilor de Decretul de toleranță și mai ales de zvonurile, răspândite probabil de ierarhii sârbi, potrivit cărora românii puteau să-și aleagă liber credința, urmând să primească un episcop ortodox aflat sub autoritatea Karlowitzului. Membrii Cancelariei Aulice aveau cunoștință de iminenta numire a unui episcop ortodox în Ardeal. Nu era totuși exclus ca Pavel Nenadovici, bine văzut la Curte, să fi aflat pe căi neoficiale vestea, foarte neplăcută pentru el. Mitropolitul urmărea de ani buni, nu era niciun secret, să-și extindă autoritatea religioasă asupra ortodocșilor din Ardeal. Or, autoritățile, prin numirea unui episcop independent de Mitropolia din Karlowitz, au urmărit să împiedice creșterea influenței

[216] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, II, p. 18.
[217] *Ibidem*, p. 74.

sârbești în Transilvania. În consecință, chiar dacă autorul neagă acest lucru, Pavel Nenadovici avea tot interesul să declanșeze revolta condusă de Sofronie din Cioara. Potrivit lui Nicolae Iorga, nu grija față de ortodocșii din Ardeal a fost cauza intervențiilor mitropolitului la Curte, ci dorința de a-și extinde autoritatea asupra românilor[218].

5.2.1. Călugărul Sofronie – erou sau trădător al românilor ardeleni?

În Ardeal situația era foarte tensionată și putea, oricând, să degenereze într-o revoltă de proporții. Românii, în localitățile unde majoritatea credincioșilor au revenit la ortodoxie, au ocupat bisericile și au alungat preoții greco-catolici. Izgonirea preoților uniți și revenirea satelor la ortodoxie s-au transformat în adevărate sărbători pentru comunitățile românești. Decretul de toleranță a fost înțeles, se pare, de majoritatea românilor ca o revenire a autorităților în problema spinoasă a unirii. Este probabil ca unii dintre liderii de opinie să fi creat o asemenea stare de spirit, întreținând ideea că oficialitățile erau de acord cu gestul românilor[219]. Pentru a calma spiritele, Maria Terezia revine, la sugestia consilierilor, în 21 martie 1760, cu o nouă proclamație, redactată și în limba română, spre a se evita confuziile, în care erau prezentate condițiile acordării toleranței religioase. Germenele revoltei fusese însă deja aruncat printre românii ardeleni. Pentru Augustin Bunea, de revolta antiunionistă nu era străin mitropolitul sârb de la Karlowitz. Scopul ierarhului ortodox era de-a zădărnici aplicarea Decretului de toleranță, făcând astfel imposibilă liniștirea tulburărilor și stăvilirea schismei; de-a organiza, cu ajutorul forței și prin intermediul violențelor, o Biserică Ortodoxă în Transilvania, care să nu atârne de un episcop *exempt*, ci de un episcop supus lui[220].

Personalitatea călugărului Sofronie din Cioara a fost analizată în câteva lucrări consacrate bisericii din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[221]. Se intitula, scrie Iorga, „vicariu al Sfântului Sobor din Carlovăț […]; venise, de fapt, din cuibul agitațiilor sârbești și avea o misiune din partea isteților oameni de acolo"[222]. Și istoricul unit Augustin Bunea îl suspecta pe Sofronie din Cioara de legături cu Mitropolia sârbească de la Karlowitz: „În 1759 îl găsim la Carloveț chemat acolo de Mitropolitul sârbesc, și tot în acel an s-a întors iarăși în comitatul Hunedoarei. În proclamațiunile sale către popor se

[218] Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 288.
[219] *Ibidem*.
[220] Bunea, *Din istoria românilor*, p. 171.
[221] Gheorghe Ciuhandru, *Călugării Visarion și Sofronie mucenicii Ortodoxiei din Ardeal. Cuvinte de pomenire*, Sibiu, 1932.
[222] Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 288-289.

intitula Vicar al Sfântului Sobor din Carloveț. Alt cum era om simplu, fără carte, abia scia ceti și scrie românesce"[223]. Datorită precarității surselor documentare, Silviu Dragomir a fost obligat să lărgească baza documentară prin laborioase cercetări de arhivă. Istoricul a realizat investigații în Arhivele Statului din Budapesta și din Viena, dar și la Muzeul Brukenthal, în *Colecția Benigni*. Informațiile noi sunt completate în mod fericit cu surse bibliografice edite. Surprinzător pentru un istoric pozitivist, autorul vădea serioase semne de îndoială față de actele oficiale, din care „nu se poate prea bine desluși adevărul de minciună"[224]. Rapoartele oficiale ce vorbesc despre persoana călugărului și despre mișcarea religioasă declanșată între români conțineau, în opinia sa, adevăruri unilaterale. Autorul a reușit, cu mari eforturi, să reconstituie părți din biografia călugărului. Pentru perioada cuprinsă între anii 1757 și 1759, respectiv după alungarea călugărului din schitul Cioara, nu dispunem de nicio informație. Presupunerea lui Silviu Dragomir era că în această perioadă „călugărul ar fi pribegit din sat în sat, simțind pretutindenea, călcându-i pe urmă, pe prigonitorii bisericii sale"[225]. Deși existau bănuieli că Sofronie în perioada respectivă s-ar fi aflat la Karlowitz, de unde s-a întors și a început agitațiile printre români, biograful său respingea scenariul. Când infirma posibilitatea colaborării dintre mitropolia sârbească și călugărul român, se baza pe lipsa informațiilor documentare, dar și pe faptul că autoritățile direct interesate la vremea respectivă n-au reușit să demonstreze legăturile sale cu Karlowitzul. Singurul indiciu era mărturisirea făcută de protopopul Ioan de Sadu, închis la Viena după înfrângerea răscoalei, că Sofronie a luat parte încă din toamna anului 1759 la adunarea de la Apold, ce s-a ținut sub conducerea protopopului Ioan din Săliște[226]. Autorul a omis să precizeze dacă grupul românilor adunați la Apold s-a pronunțat pentru acceptarea autorității spirituale a mitropolitului sârb din Karlowitz.

Dovada prezenței călugărului în centrul evenimentelor este copia unei proclamații către locuitorii din Brad, trimisă la 12 noiembrie 1759 de guvern către autoritățile din Hunedoara. Copia, datată 6 octombrie 1759, îndemna populația românească să revină la ortodoxie, deoarece „regina a permis-o și să reintre în stăpânirea bisericilor aflate la momentul respectiv în posesia greco-catolicilor"[227]. Urmărit și arestat pentru agitațiile provocate în comitatul Hunedoarei, Sofronie din Cioara este închis în temnița din Bobâlna, în preajma Crăciunului anului 1759. În februarie anul următor, este eliberat din închisoare de protopopul din Săliște, cu sprijinul câtorva

[223] Bunea, *Din istoria românilor*, p. 172.
[224] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, II, p. 152.
[225] *Ibidem*, p. 153.
[226] *Ibidem*, p. 154.
[227] *Ibidem*.

sute de țărani înarmați. Spre a nu fi prins din nou de autorități, Sofronie și apropiații săi se refugiază în Munții Zarandului. Chiar și aici, autoritățile au încercat să-l captureze, „dar nimeni nu se putea apropia de el, fiindcă românii îl apără în tot chipul"[228]. În Zarand, Sofronie și-a pregătit, se pare, planul viitoarei acțiuni. În primăvara anului 1760, o delegație de țărani a participat la congregația nobilimii din Hunedoara și a solicitat dreptul de a-și practica liber credința. Era doar începutul acțiunii antiunioniste. Pentru Silviu Dragomir, mișcarea condusă de călugărul Sofronie a urmărit doar emanciparea religioasă a românilor. În schimb, canonicul Augustin Bunea considera că „românii s-au agitat contra unirii, sperând că vor beneficia de privilegiile politice și civile de care se bucurau sârbii. În consecință, mișcarea aceasta sângeroasă are sub forma sa externă religioasă un fond curat politic"[229].

Pornită din Zarand, mișcarea de revoltă s-a întins cu repeziciune. În luna aprilie, Sofronie, însoțit de o mare mulțime de români, intra în orașul Zlatna, iar luna următoare ocupa Abrudul și Câmpeniul. În fața mulțimilor adunate, Sofronie atacă unirea, pe papa de la Roma și episcopul din Făgăraș, declarând că „credința catolică era mincinoasă, iar catolicii erau eretici și păgâni"[230]. Solicita țăranilor să-l sprijine pentru a-l convinge pe mitropolitul sârb să-i ajute în demersurile întreprinse pentru obținerea numirii unui episcop ortodox. Augustin Bunea îl acuza pe călugărul Sofronie că, „utilizând o scrisoare falsă ca fiind din partea reginei îi încuraja pe români să se lapede de unire și să iee preoților uniți bisericile și casele"[231]. Încet, dar sigur, mișcarea se extindea, fără ca autoritățile să-i mai poată controla pe români. Sinodul organizat sub conducerea lui Sofronie la Zlatna, pe 10-11 august, a urmărit să pună bazele unei episcopii ortodoxe în Ardeal. Memoriul înaintat cu această ocazie Mariei Terezia releva un fapt deja cunoscut, anume solicitarea unui episcop pentru români, pus sub autoritatea mitropolitului de la Karlowitz[232], și împărtășirea românilor reveniți la ortodoxie din privilegiile ilirice. Cu alte cuvinte, românii din Ardeal doreau să intre sub autoritatea spirituală a mitropolitului de Karlowitz, sporind astfel suspiciunile față de intervenția lui Pavel Nenadovici în declanșarea mișcării antiunioniste.

Lipsa de reacție a funcționarilor imperiali a condus la dezvoltarea mișcării de revoltă. Țăranii atacă chiar sediul episcopiei, simbolul Bisericii Greco-Catolice, hotărâți să-l pedepsească pe Petru Pavel Aron, principalul vinovat de convertirile forțate. Nu lipsesc nici atitudinile de ostilitate față de

[228] *Ibidem*, p. 156.
[229] Bunea, *Din istoria românilor*, p. 179.
[230] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, II, p. 159-163.
[231] Bunea, *Din istoria românilor*, p. 197.
[232] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, II, p. 160.

autorități, formulate în fraze ultimative de genul: „Aducem aminte înaltului guberniu că multe jalbe am făcut până acum și puțin am fost ascultați, că în plângerile noastre am arătat cu vorba că de nu se va îngădui lucru acesta după cum doresc românii, piere toată dragostea dintre neamuri și toată țara se răscoală. Am zis și nu ați crezut! Iată acum se vede ce va fi de nu se va îngădui după cererea și voia noastră“[233]. Scrisoarea reflecta, în momentul respectiv, situația politică tulbure din Transilvania, unde țăranii au reușit, în majoritatea locurilor, să se desfășoare în voie, sfidând autoritățile statului și anunțând evenimentele mult mai grave care vor urma câteva decenii mai târziu. Era dovada că nemulțumirile de ordin religios ascundeau și grave probleme sociale, în numele cărora românii erau gata să se revolte. Momentul culminant în revigorarea ortodoxiei ardelene l-a constituit sinodul Bisericii Ortodoxe convocat de Sofronie, pe 14 februarie 1761, la Alba Iulia. Pentru Silviu Dragomir, sinodul reprezenta „o adevărată mișcare națională a românilor ardeleni, un triumf desăvârșit al ortodoxiei noastre care a reușit după șase decenii de suferințe grele să scuture lanțul robiei“[234]. Numărul mare al românilor prezenți la Alba Iulia, fără ca autoritățile să-i poată opri, demonstra forța neamului atunci când se găsea cineva care să-i canalizeze energiile în atingerea unor obiective. Conținutul dezbaterilor a fost comunicat guvernului. Solicitările votate de sinod cuprindeau chestiuni de ordin instituțional și moral, esențiale pentru ortodoxie în momentul respectiv. Pentru a nu alerta autoritățile și pentru a dovedi că mișcarea românilor are doar un caracter religios, la punctul al patrulea din hotărârile sinodului s-a stabilit ca „Ai noștri asemenea să plătească o dare împărătească și să îndeplinească celelalte servicii, care se cuvin“[235].

În urma analizei programului dezbătut la Alba Iulia, precum și a cuvântărilor și discursurilor ținute de Sofronie din Cioara, Silviu Dragomir considera că mișcarea din anii 1759-1762 a avut doar un caracter religios: românii au urmărit să-și câștige libertatea de credință. În lucrările viitoare consacrate mișcărilor conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara, autorul va reveni cu noi considerații.

Revoltele au generat violență și reacții dure ale țăranilor îndreptate împotriva funcționarilor imperiali și a preoților uniți, fiind dublate de amenințarea suspendării contribuțiilor financiare față de stat. Silviu Dragomir a subsumat amenințările țăranilor obiectivelor cu caracter religios, probabil pentru a demonstra că românii s-au răsculat doar pentru credință. Dimpotrivă, pentru Augustin Bunea, îndemnuri de genul „A trecut puterea domnilor, acum noi suntem domni“ demonstrau indubitabil caracterul social

[233] *Ibidem*, p. 186.
[234] *Ibidem*, p. 197.
[235] *Ibidem*, p. 198.

al mișcării conduse de Sofronie din Cioara[236]. Silviu Dragomir o considera o reacție extremă a românilor după ce au epuizat toate mijloacele de protest pașnic față de politica promovată de episcopul greco-catolic Petru Pavel Aron; declanșarea ei s-a datorat unor cauze interne de ordin religios, nicidecum determinațiilor externe, intervențiilor mitropoliei sârbești și ale Rusiei. Greșelile, disprețul și lipsa forței de intervenție nu au făcut decât să accelereze revolta, ce cuprinde aproape întreaga Transilvanie. Sofronie reușește să o controleze și să-i impună o anumită orientare. Răsculații solicită episcop ortodox numit de la Karlowitz, eliberarea țăranilor și a preoților arestați de autorități pentru credință, încetarea persecuțiilor lui Petru Pavel Aron la adresa credincioșilor ortodocși. Remarcăm și îndemnul la calm adresat românilor de către Sofronie, precum și la achitarea obligațiilor către stat. Autorul asociază mișcarea religioasă cu persoana călugărului Sofronie. Momentele de la Bobâlna, Abrud, Zlatna și Alba Iulia sunt etape în dezvoltarea mișcării de revoltă. Sinodul de la Alba Iulia a reprezentat, în opinia lui Silviu Dragomir, etapa de maximă dezvoltare a mișcării, când s-a atins scopul pentru care a fost pornită, anume impunerea unui episcop ortodox pus sub autoritatea mitropoliei sârbești. După sinod, spiritele s-au liniștit, evident sub influența noilor realități instaurate în Ardeal după sosirea trupelor conduse de generalul Buccow.

Deși legăturile dintre Sofronie din Cioara și mitropolitul sârb Pavel Nenadovici transpar adesea, unii cercetători demonstrând existența lor, Silviu Dragomir evită constant să accepte realitatea. Românii solicită un ierarh ortodox pus sub autoritatea mitropolitului sârb pentru a putea să-și practice liber credința și a beneficia de privilegiile ilirice, extrem de tentante. Dar și mitropoliții sârbi urmau să beneficieze de avantaje în eventualitatea extinderii jurisdicției asupra românilor ortodocși. Era vorba de avantaje de ordin financiar, dar și de prestigiul ce decurgea din faptul că îi aveau sub jurisdicția lor nu numai pe conaționali, ci și populația românească din Ardeal. Fidelitatea dovedită de români față de coroană, contribuțiile financiare plătite statului îi îndreptățeau să beneficieze de libertatea credinței. Numeroasele memorii adresate Curții de la Viena, mitropolitului de la Karlowitz și Curții rusești n-au reușit să sensibilizeze puterea politică din imperiu. Dimpotrivă, delegații trimiși cu mari sacrificii financiare sunt închiși, iar comunitățile recalcitrante aspru pedepsite de episcopul Petru Pavel Aron, cu sprijinul autorităților politice. Acestea și alte numeroase abuzuri au creat o stare de spirit tensionată printre români, bine surprinsă de către autor. Era nevoie doar de o scânteie spre a se declanșa revolta, precum și de un lider capabil să mențină mișcarea în cadrele confesionalului, pe fondul existenței unor numeroase nemulțumiri de ordin spiritual și social printre românii

[236] Bunea, *Din istoria românilor*, p. 183.

ardeleni. Silviu Dragomir a reușit, în parte, să arate că mișcările religioase de la mijlocul secolului al XVIII-lea nu erau, așa cum a încercat să le prezinte istoriografia greco-catolică, doar opera unor agitatori veniți din statele ortodoxe vecine și că în Transilvania a existat o stare de nemulțumire profundă, ce a creat un nivel de așteptare favorabil declanșării revoltelor. Tocmai această stare i-a făcut pe români extrem de vulnerabili în fața propagandei organizate de ierarhia sârbească[237].

Silviu Dragomir a izbutit să creioneze un tablou veridic al mișcării lui Sofronie datorită simțului său deosebit pentru psihologia maselor, în acest caz a masei țărănești, datorită capacității sale empatice manifestate în raport cu revendicările cuprinse în memoriile înaintate autorităților politice și grație științei de-a interpreta adecvat manifestările colective, din timpul revoltei, solidaritatea țăranilor răsculați, spiritul de sacrificiu, reacția promptă atunci când conducătorul lor a fost arestat. Chiar dacă interpretările sunt uneori subiective, istoricul a reușit să reconstituie frământările și nemulțumirile din lumea românească de la mijlocul secolului al XVIII-lea, de care au încercat să profite, în conformitate cu propriile interese, ierarhia sârbească de la Karlowitz și unii dintre ierarhii Bisericii Unite. A demonstrat că nu erau suficiente doar agitațiile și îndemnurile la nesupunere venite din partea agenților mitropolitului sârb pentru a-i convinge pe români să se revolte. Nenumăratele abuzuri la care erau supuși românii din Ardeal au creat o stare de ostilitate și de nemulțumire. Într-un asemenea context, propaganda anti-unionistă, sprijinită și încurajată și din afara Transilvaniei, și-a găsit un teren favorabil.

5.2.2. Generalul Buccow în Ardeal

Sosirea generalului Buccow în Ardeal s-a produs după Sinodul de la Alba Iulia, din februarie 1761, moment de apogeu în mișcarea românilor. Misiunea comandantului militar era clară, anume restabilirea ordinii în provincie, urmând, în acest sens, să găsească soluțiile potrivite pentru înlăturarea certurilor religioase dintre români și pentru refacerea Bisericii Greco-Catolice, grav afectată de revoltă. Sporirea efectivelor militare din provincie trebuia să exercite o presiune psihologică asupra răsculaților, pentru a-i convinge să înceteze agitațiile și violențele.

Silviu Dragomir a insistat, în studiul său, asupra schimbării de atitudine a generalului Buccow față de românii răsculați. La intrarea în Ardeal, comandantul austriac a fost întâmpinat de o delegație românească, ce și-a manifestat atașamentul față de împărătească. Luat prin surprindere, generalul s-a declarat de acord cu solicitările delegaților, înfiripându-se

[237] Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 288.

astfel o minimă colaborare între cele două părți. Buccow spera că, antrenându-i pe fruntașii răsculaților în tratative directe, va reuși să liniștească agitațiile. Pe măsură ce autoritățile semnalau că românii au părăsit în masă unirea, Buccow și-a schimbat atitudinea pașnică de până atunci, neezitînd să utilizeze forța acolo unde românii s-au împotrivit. Pacificarea Transilvaniei însemna pentru general menținerea cu orice preț a Bisericii Greco-Catolice. Pentru a realiza acest obiectiv, a convocat la Sibiu o adunare a tuturor românilor din Ardeal, pentru a le asculta nemulțumirile. Numărul mare al celor prezenți și evlavia arătată noului episcop ortodox Dionisie Novacovici arătau, în fapt, opțiunea românilor în privința credinței și explicau motivele care i-au determinat să se revolte. O atenție aparte a acordat Silviu Dragomir întâlnirii dintre călugărul Sofronie din Cioara, liderul spiritual al românilor ortodocși din Ardeal, și generalul Buccow, venit să pacifice țara. Chiar dacă Sofronie și-a afirmat loialitatea față de împărătească, arătând că revolta avea doar cauze de ordin religios, întâlnirea celor două personaje demonstra că autoritățile i-au recunoscut călugărului calitatea de lider, iar românii au fost acceptați ca parteneri de dialog.

Capitolul XIII scoate în evidență maniera dură în care autoritățile au acționat pentru menținerea unirii între români. Conscrierea organizată de către conducătorul trupelor imperiale în luna aprilie trebuia să stabilească numărul persoanelor declarate ortodoxe și greco-catolice, precum și soarta bisericilor în satele unde existau credincioși de ambele confesiuni. Atribuirea bisericilor credincioșilor greco-catolici acolo unde ponderea lor era redusă a întâmpinat o rezistență deosebită din partea ortodocșilor, care au rămas fără lăcașe de rugăciune. La Făgăraș, Sălișteș, Rășinari, Ocna Sibiului și în multe alte localități unde românii s-au împotrivit deciziei generalului Buccow de-a ceda bisericile puținilor credincioși greco-catolici, au fost luate măsuri deosebit de dure, ajungându-se uneori la aplicarea pedeapsei capitale. Silviu Dragomir a condamnat distrugerea din ordinul comandantului austriac a mănăstirilor ortodoxe din Ardeal. Acestea erau, în opinia autorităților, locuri de unde ierarhia ortodoxă își primenea rândurile, deci o sursă aproape inepuizabilă de preoți, dar și de agitatori și luptători antiunioniști. Întrebuințând ambele metode de pacificare, diplomația și forța, generalul a reușit în scurtă vreme să restabilească ordinea în Ardeal. Conform lui Silviu Dragomir, doar represiunea patronată de Curtea vienză i-a răpus pe români și a reușit, în final, potolirea mișcării declanșate de Sofronie din Cioara. Nemulțumirea autorului este justificată, în condițiile în care sate românești declarate ortodoxe și-au pierdut bisericile, credincioșii fiind privați de serviciul religios. Pe fondul conflictelor, instalarea episcopului Transilvaniei, Dionisie Novacovici, își pierde însemnătatea firească, întrucât urmează înfrângerii acțiunii religioase a românilor. Doleanțele și speranțele acestora se îndreptau către numirea

unui episcop pus sub autoritatea Karlowitzului, în timp ce autoritățile politice doreau un episcop exempt, independent de mitropolia sârbească. Habsburgii urmăreau să stopeze amestecul ierarhului sârb în problemele religioase ale Ardealului, în speranța că agitațiile printre români se vor reduce. Istoricul considera că numirea, la 13 iulie 1761, a episcopului de Buda, Dionisie Novacovici, ca exempt pentru românii ardeleni era consecința mișcării lui Sofronie[238]. Silviu Dragomir și-a manifestat îndoiala față de sinceritatea autorităților în privința numirii unui episcop ortodox; chiar dacă Maria Terezia aprobase încă din 1758 actul respectiv, numirea efectivă a fost amânată nepermis de mult[239]. A fost nevoie de presiunile și memoriile repetate ale mitropolitului Nenadovici, precum și de răscoala românilor pentru a convinge Curtea vieneză de necesitatea numirii episcopului ortodox. Chiar instalarea acestuia s-a realizat într-o atmosferă de suspiciune și neîncredere; românii brașoveni, aflați în raporturi bune cu mitropolitul Nenadovici, l-au primit cu reținere; ei n-au uitat de prezența episcopului Novacovici alături de generalul Buccow în acțiunea de pacificare forțată a Transilvaniei.

În lucrare există o frază care exprimă cel mai fidel concepția autorului despre perioada în care românii ortodocși au fost lipsiți de ierarhie și de drepturi religioase. Ea este comparată cu „robia babiloniană și a fost plină de sacrificii și privațiuni pentru credincioșii ortodocși"[240]. Într-o anumită privință, istoricul exprima un adevăr. Dar ne întrebăm dacă Biserica Ortodoxă din Transilvania a fost liberă în perioada de supremație religioasă a calvinilor. Era, apoi, firesc ca în momentul apariției conștiinței naționale în fruntea ortodocșilor din Ardeal să se afle un ierarh de origine sârbească? Evident că nu. În asemenea condiții, judecățile absolute nu își au locul într-o analiză ce se dorește obiectivă. Considerăm apoi că Silviu Dragomir a exagerat rolul factorului religios în declanșarea mișcărilor de protest, pentru a sublinia forța solidarității confesionale.

Istoricul și-a exprimat dezacordul și față de modalitatea în care autoritățile politice și protopopii greco-catolici au realizat conscrierea românilor din Ardeal, acuzându-i de vicierea rezultatelor[241]. Ca o dovadă în acest sens, prezintă cazul celor 47 de sate românești din ținutul Bistriței, precum și al celor 21 de sate care s-au declarat pentru ortodoxie, dar au fost conscrise ca greco-catolice, pentru că expirase perioada. Tot în defavoarea ortodocșilor este pus și arbitrariul cu care generalul Buccow a împărțit averea bisericilor între ortodocși și greco-catolici. Nimic, scria Silviu Dragomir, nu s-a omis spre a se evita pieirea totală a unirii și totul s-a

[238] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, II, p. 248.
[239] *Ibidem*, p. 249-250.
[240] *Ibidem*, p. 254.
[241] *Ibidem*, p. 261.

încercat pentru a duce la disperare pe românii ortodocși[242]. În Alba Iulia, comisia a acordat celor 21 de familii unite ambele biserici, în timp ce 298 de familii declarate ortodoxe n-au primit niciun lăcaș de cult. Conscrierea realizată pentru fiecare comitat în parte a relevat că din 158. 886 de familii românești conscrise s-au declarat pentru ortodoxie 127.712, iar pentru unire doar 25.174. Autorul arăta, în urma unei cercetări serioase, că numeroase sate au fost înscrise arbitrar la greco-catolici, invocându-se chestiuni procedurale. Deși cifrele sunt favorabile Bisericii Ortodoxe, Silviu Dragomir acuza Curtea de la Viena că a refuzat plebiscitul ca formă de consultare, întrucât i-ar fi favorizat pe ortodocși[243]. Forma de anchetă le-a permis autorităților să obțină un procent de peste 16%, reușindu-se astfel salvarea unirii. Acesta reprezenta nucleul de credincioși în jurul căruia autoritățile vor încerca să-i atragă pe ortodocși la greco-catolicism.

5.3. Reluarea cercetărilor în contextul noilor realități politice din România

Împreună cu un colectiv de specialiști alcătuit din Ioan Lupaș, Ștefan Meteș, Ștefan Lupșa și Pompiliu Teodor, Silviu Dragomir a reluat cercetarea unirii românilor cu Biserica Romei, evident într-un context politic diferit și, în general, neprielnic[244]. Unirea românilor era o temă de cercetare introdusă în planul de lucru al Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj. Pentru realizarea ei au fost alocate fonduri din care s-au plătit cercetătorii și au fost achiziționate documente din arhivele străine, necesare pentru finalizarea în bune condiții a temei[245]. Remarcăm că regimul politic comunist, cenzura vremii acceptau să fie investigate doar anumite subiecte din trecutul nostru, care urmau linia materialismului dialectic și istoric. Spre deosebire de perioada interbelică, teme ca istoria bisericii și a sentimentului religios, cele consacrate elitelor, dar și multe altele au fost interzise de noul

---

242 *Ibidem*, p. 264.

243 *Ibidem*, p. 284-285.

244 A.N-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 23. Planul lucrării *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*:

Începuturile unirii – Silviu Dragomir, 64 pagini.
Prima rezistență a poporului – Silviu Dragomir, 16 pagini.
Inochentie Clain – Ioan Lupaș, 32 pagini.
Călugărul Visarion și lupta poporului contra unirii (1747-1749) – Ioan Lupaș, 32 pagini.
Oprea Miclăuș și nordul Ardealului (1749-1752) – Ioan Lupaș, 48 pagini.
Clerul și țărănimea (starea materială și socială) – Ștefan Meteș, 80 pagini.
Mișcarea maselor țărănești în epoca agitațiilor – Ștefan Lupșa, 48 pagini.
Criza clerului unit – Pompiliu Teodor, 48 pagini.
Revoluția lui Sofronie – Silviu Dragomir, Pompiliu Teodor, 160 pagini.
Represiunea – Silviu Dragomir.

245 *Ibidem*, dosar 24. Notă informativă asupra materialului adus de la Budapesta.

regim[246]. Totuși, când interesele politice o cereau, așa cum s-a întâmplat în 1948, chiar partidul încuraja cercetarea unor teme în care se ajungea la concluzii favorabile punctului de vedere oficial. În momentul desființării Bisericii Greco-Catolice, întreaga putere politică din România s-a pus în mișcare și, în coordonare cu ierarhia Bisericii Ortodoxe, a susținut, prin intermediul unor specialiști în istoria bisericii, legitimitatea și justețea intervenției statului într-o problemă de drept teologic. La scurt timp după reunificarea celor două biserici, subiectul a fost abandonat, deoarece regimul și-a atins scopul și s-a revenit la „normalitate".

Repetăm că demersul era pus sub auspiciile Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj. Se avea în vedere realizarea unor cercetări exhaustive asupra mișcării religioase conduse de Sofronie din Cioara, concluziile urmând să fie publicate în anul 1960, cu „ocazia împlinirii a 300 de ani de la debutul frământărilor religioase"[247]. Așa cum reiese din documentele vremii, s-a urmărit redactarea unei sinteze privind consecințele unirii românilor cu Biserica Romei, respectându-se, în linii generale, planul sintezei interbelice conceput de către S. Dragomir[248]. Acest fapt, precum și numeroase alte proiecte și planuri de lucru ale istoricului ne fac să credem că el a fost cel care a propus tema. Rapoartele și notele informative redactate în cadrul Institutului de Istorie și Arheologie arată că cercetările asupra unirii românilor au început în anul 1958 și au continuat intensiv până în iarna anului 1959, perioadă în care au fost traduse peste 555 de pagini din documentele aduse din Ungaria[249]. Izvoarele întregeau informațiile asupra începuturilor unirii, despre evenimentele din perioada anilor 1740-1756, precum și despre revolta condusă de Sofronie din Cioara. În raportul întocmit după prelucrarea documentelor aduse de la Arhivele din Budapesta, se recomanda „completarea colecțiilor cu documente privind începuturile unirii și cu mișcarea religioasă condusă de Sofronie, aflate în arhivele din Ungaria, la Filiala Academiei și Arhivele din Cluj"[250]. În același raport, se sugera redactarea într-o primă etapă a unei „lucrări de 2 coli de tipar privind începuturile unirii"[251]. În acest studiu urmau să fie studiate critic documentele ce priveau tratativele desfășurate între 1697 și 1701, pentru încheierea unirii. Din motive necunoscute nouă, sinteza *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei* nu a fost finalizată.

---

246 Lucian Boia, „Elemente de mitologie istorică românească (secolele XIX-XX)", în *Mituri istorice românești*, sub direcția lui Lucian Boia, București, 1995, p. 24-25; idem, *Istorie și mit în conștiința românească*, ed. a II-a, București, 2000, p. 107-112 (în continuare: *Istorie și mit*).

247 A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 24. Notă informativă asupra materialului adus de la Budapesta.

248 *Ibidem*, dosar 23. Planul lucrării Românii din Transilvania şi unirea cu Biserica Romei.

249 *Ibidem*.

250 *Ibidem*.

251 *Ibidem*.

Totuși, Silviu Dragomir publica în 1959 un studiu cu același titlu, o veritabilă analiză critică asupra actelor unirii religioase, probabil capitolul recomandat de către unul dintre membrii institutului să fie urgent redactat. Abandonându-se proiectul publicării sintezei consacrate unirii religioase și mișcărilor ortodoxe, Silviu Dragomir s-a decis să introducă în circuitul științific capitolul pe care tocmai îl finalizase. Argumentul invocat de autor pentru redeschiderea dosarului unirii „era creșterea surselor documentare în așa măsură încât se impunea în chip firesc reluarea subiectului"[252]. Într-o societate democratică, unde cenzura politică nu funcționează, argumentul pare credibil. În România perioadei staliniste, pe lângă motivația prezentată au mai existat cu siguranță și alți factori care au permis reluarea temei, precum și prezența lui Silviu Dragomir, recent ieșit dintr-o închisoare politică, printre membrii colectivului de cercetare. Unirea cu Biserica Romei părea a fi o temă mai acceptabilă pentru regimul comunist decât cercetarea istoriei românilor balcanici și a Revoluției de la 1848[253]. Deși subiect de istoria bisericii, unirea era percepută de autoritățile statului prin prisma ideologicului, ca un caz tipic de amestec străin în treburile comunității românești, combinat cu trădări la nivelul elitei religioase. Mișcările conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara întregeau la rândul lor imaginea eroică a comunității țărănești, singura categorie socială care s-a împotrivit exploatării feudale și imixtiunii străinilor în treburile interne ale statelor românești. Unor atari oportunități oferite de specificul temei li se adăuga și dorința sinceră a autorului de-a relua cercetarea asupra unirii religioase după decenii în care au apărut surse documentare și în care s-a schimbat și viziunea istoricului în interpretarea unor probleme mai vechi, datorită unui plus de maturitate și experiență.

Comparativ cu lucrările anterioare, specialistul a lărgit baza documentară. Surse de primă mână sunt documentele provenite din Arhiva Arhiepiscopiei de Strigoniu, precum și cele din Arhiva Mitropoliei din Blaj. Actele provenite din principalele instituții ale Bisericii Greco-Catolice erau, în mod fericit, completate cu documentele emise de Cancelaria Aulică, de guvern și Dietă. În plus, Silviu Dragomir a întregit informațiile mișcărilor religioase conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara cu surse inedite provenite din Arhiva Comercială din Zlatna. Majoritatea izvoarelor conțin informații despre mișcările de protest antiunioniste declanșate în lumea țărănească. Impresionante erau, în opinia lui Silviu Dragomir, dosarele mișcării lui Sofronie, cuprinse în șapte mari pachete. „Acestea conțin nu numai corespondența autorităților și actele comisarului special, a

[252] Silviu Dragomir, „Românii din Transilvania şi unirea cu Biserica Romei", în *Studii și materiale de istorie medie*, 3, 1959, p. 325 (în continuare: „Românii din Transilvania").
[253] A.N-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 17, p. 33; Boia, *Istorie și mit*, p. 173-179.

generalului Buccow, însărcinat a reprima răscoala românilor, ci și hârtiile păstrate de căpetenii, manifeste, porunci, decrete și nenumărate «fițuici» scrise în pripă de conducătorul răscoalei sau de ajutoarele sale. Abia acum, pe baza acestui material, de valoare neprețuită, se va putea reconstitui desfășurarea acestei uriașe mișcări țărănești, care a zguduit toată țara."[254]

Studiul „Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei" ne relevă imaginea unui istoric matur, cu o vastă experiență în cercetarea istoriei vieții religioase a românilor ardeleni[255]. De remarcat că aici Silviu Dragomir a reușit să depășească viziunea exclusiv confesională asupra unirii. În cazul analizei mișcărilor de protest de la mijlocul secolului al XVIII-lea, autorul a completat determinarea religioasă cu cea socială, oferind o imagine relativ exactă asupra cauzelor ce le-au declanșat. Valorificarea surselor documentare inedite l-a determinat să afirme, spre deosebire de cercetările anterioare, că „la originea mișcărilor românilor conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara, se aflau cauze sociale, economice și religioase. Că forța motrice participantă la *răscoală* era constituită din masa țărănească și din umilii preoți de sate, adică tocmai din categoriile aflate la marginea societății" [256]. Istoricul a descris creșterea nemulțumirilor printre români și a spiritului de rezistență pe măsură ce țăranii conștientizau faptul că au fost înșelați de autoritățile habsburgice și de propriul cler. În consecință, revolta țăranilor a fost îndreptată, potrivit autorului, „împotriva *despotismului austriac și a clerului romano și greco-catolic*" [257]. Dar mișcarea de rezistență românească a avut „un puternic conținut *antimonarhic* înveșmântat în haina religioasă a epocii"[258]. Iată că în lucrările redactate după anul 1955 găsim termeni și formule istorice noi, cu cauzalități și efecte care țin mai degrabă de viziunea marxistă: revoltele antiunioniste ale țăranilor erau îndreptate împotriva despotismului austriac, adică a exploatatorilor străini, dar și împotriva bisericilor străine de ființa neamului. Deci, mișcările protestatare românești sunt, în viziunea autorului, mult mai complexe. Cauzelor de ordin religios li s-au adăugat acum determinații antihabsburgice și antimonarhice, în consonanță cu filosofia oficializată de noul regim. O caracteristică a mișcărilor românești de la mijlocul secolului al XVIII-lea este legată de imaginea *străinului* asupritor, despot și trădător, observată la numeroși

[254] Silviu Dragomir, „Românii din Transilvania", p. 325.
[255] *Ibidem*, p. 324.
[256] *Ibidem*. „Oricât a urmărit Sofronie să menţină mişcarea în cadrele religioase, mişcarea are şi un caracter social." Silviu Dragomir, „Politica religioasă a Curţii din Viena", capitol pregătit de autor pentru *Istoria Românie*i. *Tratat*, în A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 61, p. 315.
[257] Dragomir, „Românii din Transilvania", p. 324.
[258] *Ibidem*, p. 326.

istorici interbelici, preluată mai apoi de istoriografia marxistă, deoarece servea regimului comunist.

În studiile publicate anterior, Silviu Dragomir a exclus cu desăvârșire dimensiunile socială, antihabsburgică și antimonarhică în cazul mișcărilor conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara. Dacă în contribuțiile publicate în perioada interbelică autorul afirma că „țăranii în dese rânduri și-au declarat fidelitatea față de regină, dar și hotărârea de a-și achita obligațiile fiscale către stat“[259], în cercetările ulterioare a revenit asupra concluziilor. Schimbările de interpretare trebuie puse în legătură cu profundele mutații politice, sociale, economice petrecute în România după 1947. Probabil că, în noul context, unele dintre tezele anterioare au fost modificate sub presiunea politicului. Abia ieșit din închisorile comuniste, cercetătorul se găsea încă în atenția organelor de securitate ale statului. Persoana sa era supravegheată, lucrările sale erau citite pentru a se vedea dacă și-a însușit învățăturile marxist-leniniste. În privința contextului politic și social în care s-a realizat unirea, Silviu Dragomir a rămas consecvent concluziilor anterioare: „unirea s-a încheiat prin forță și teroare, prin înșelăciuni și minciuni și, în consecință, nu a prins rădăcini în sânul poporului fiind înlăturată prin acțiunea violentă a maselor populare, ca un element străin, strâns unit cu interesele cotropitorilor“[260]. Unirea religioasă era, în opinia autorului, creația regimului austriac, adică a străinului, și a fost realizată pentru ca acesta să-și consolideze dominația. Pe de altă parte, conchidea istoricul, preoțimea unită, care s-a identificat cu stăpânitorii tiranici ai țării, s-a văzut ulterior înșelată în mare măsură în așteptările sale. Aceasta era trădătoare, deoarece a pus mai presus interesele sale de grup. Soarta preoților greco-catolici s-a dovedit, pentru multe decenii, ingrată. Renegați de comunitățile tradiționale românești, când s-a aflat că au trecut la greco-catolicism, preoții uniți au fost bătuți și alungați din fostele parohii pentru că și-au schimbat credința. Dar și mai grav era că slujitorii noii

[259] *Ibidem*.

[260] *Ibidem*, p. 327-328. Concluziile enunţate de către Silviu Dragomir în privinţa unirii religioase nu erau singulare în istoriografia vremii: „Unirea a fost un act de violenţă şi de asuprire religioasă a poporului român, un atentat la libertatea şi la viaţa lui naţională“ (Prof. Teodor M. Popescu, „Uniaţia în lumina adevărului istoric“, în *Ortodoxia* (Bucureşti), anul I, 1949, nr. 4, p. 46 (în continuare: „Uniaţia“); Pr. Prof. Dr. Leon Pădureanu, „Adevărul asupra uniunii religioase de la 1700“, în *Ortodoxia* (Bucureşti), anul I, 1949, nr. 4, p. 87); „Concluzia e că sinodul mare de unire din 1700, ca şi cel din 1697, e ficţiune, scornită de Baranyi pentru ticluirea pseudoistoriei tendenţioase, de propagandă, a unirii“ (Ştefan Lupşa, „Biserica ardeleană şi «unirea» în anii 1697-1701“, extras din *Biserica Ortodoxă Română* (Bucureşti), anul LXVI, 1948, nr. 9-10, 11-12, 1949, p. 90 – în continuare: „Biserica ardeleană“); „… să facă să reiasă limpede întreaga atmosferă de minciuni, presiuni materiale şi morale, şantaj şi denaturări în care s-a perfectat cel mai întunecat act din istoria noastră naţională. În această perspectivă unirea cu Roma a unei părţi a românilor ardeleni n-a fost consecinţa vreunei iluminări lăuntrice, care l-ar fi făcut pe Atanasie şi clerul român să vadă deodată adevărata credinţă mântuitoare“ (Prof. Dr. Mihail Dan, „În jurul unirii cu Roma. Cu deosebită privire asupra rolului iezuitului Carol Neurautter“, în *Mitropolia Banatului*, anul VIII, 1958, nr. 7-9, p. 326) (în continuare: „În jurul unirii cu Roma“).

biserici erau disprețuiți chiar și de preoții romano-catolici. Câștigătorii trecerii românilor la catolicism au fost, potrivit lui Silviu Dragomir, Habsburgii, care „n-au văzut în masele populare românești decât un element bun de exploatat și de folosit pentru atingerea propriilor scopuri. Numărul precumpănitor al românilor, adăugați formal religiei catolice, a îndreptățit să se acorde formal statusului catolic conducerea politică a țării. Mai mult, privilegiile și scutirile acordate Bisericii Unite de către Habsburgi s-au dovedit în final a fi doar doar o simplă momeală pentru a-i atrage pe români la noua Biserică. Era tot mai clar că întregul scenariu avea ca și scop întărirea autorității Habsburgilor în Transilvania. În acest scenariu, românii constituiau doar forța de manevră, mijlocul de presiune folosit de austrieci până și-au îndeplinit scopurile. Dovada acestei afirmații era și faptul că românii rămași credincioși Bisericii Ortodoxe ce se împotriveau indirect politicii austriece, vor fi socotiți ca trădători și apostați fiind pedepsiți după legile țării"[261].

Concluziile la care a ajuns Silviu Dragomir, unele enunțate și în studiile interbelice, erau în spiritul istoriografiei oficiale și serveau perfect ideologiei regimului comunist [262] : condamnarea politicii religioase promovate de austrieci printre români, duplicitatea elitei ecleziastice, nerespectarea punctelor favorabile românilor din diplomele leopoldine, revoltele clasei țărănești îndreptate împotriva trădătorilor și a asupririi sociale. Străinii, în cazul de față austriecii și ierarhia romano-catolică, erau considerați dușmanii românilor ardeleni. Lor li s-a asociat elita românească, preoți și mici funcționari, adică viitoarea burghezie, care a făcut jocul puterilor străine, în schimbul îmbunătățirii situației economice[263]. Singura categorie socială, considera Silviu Dragomir, care a fost la înălțimea momentului a fost țărănimea[264]. Locuitorii satelor ardelene au refuzat să-și părăsească credința ortodoxă, adică tradiția, religia strămoșilor, rezistând persecuțiilor la care au fost supuși de către autorități. Când n-au mai rezistat vexațiunilor, s-au revoltat împotriva regimului politic. Luptătorii pentru credință din studiile interbelice s-au transformat acum în lideri de opinie „ce condamnau asuprirea socială, despotismul și monarhia"[265]. În prim-planul nemulțumirilor au trecut problemele sociale și cele naționale, respectiv păstrarea identității și a tradiției. Credința ortodoxă nu era înțeleasă ca o trăire spirituală, ci însemna atașament față de tradiția neamului. Românii nu

[261] Dragomir, „Românii din Transilvania ", p. 325-326; Dan, „În jurul unirii cu Roma", p. 328; Popescu, „Uniația", p. 87.
[262] Boia, *Istorie și mit*, p. 120.
[263] Dragomir, „Românii din Transilvania", p. 325.
[264] *Ibidem*, p. 326.
[265] *Ibidem*, p. 324-325.

luptau, în viziunea lui Silviu Dragomir, pentru ortodoxie ca trăire, credință religioasă, ci pentru ortodoxie ca tradiție, etnicitate, trecut[266].

Metoda de lucru a istoricului a cunoscut sensibile schimbări față de studiile anterioare. Observăm că acordă atenție actelor unirii religioase, trecute aproape neobservate până atunci. Importanța lor este esențială pentru noua Biserică Greco-Catolică. Documentele alcătuiesc tocmai fundamentul juridico-teologic al nașterii noii biserici. Cercetarea actelor unirii constituia un câștig față de cercetările anterioare, demonstrând implicit maturitatea istoricului. Acesta și-a început analiza cu actul unirii din 7 octombrie 1698, semn că, indirect, contesta faptul că unirea s-a realizat în vremea mitropolitului Teofil.

Silviu Dragomir considera că dosarul unirii din 7 octombrie 1698, realizat de către iezuiți, nu a fost trimis autorităților politice ale țării. Nici Guvernul Transilvaniei, nici Curtea de la Viena și nici arhiepiscopul primat de Strigoniu n-au intrat în posesia lui, după cum nici personalitățile apropiate Bisericii Ortodoxe, precum curatorului mitropoliei, Pater Ianăș, și nobilul Gavril Nagyszegi, atenți la schimbările din biserică, nu știau nimic despre soborul din octombrie. Concluzia, după analiza documentelor, era că în ziua de 7 octombrie nu s-a ținut un sobor al Bisericii Ortodoxe, iar actele unirii au fost redactate ulterior, cel mai probabil de către iezuiți. Chiar dacă mitropolitul Atanasie a consimțit să se unească cu catolicii, a făcut-o în anumite condiții, iar lipsa semnăturii sale de pe actele unirii le lovește de nulitate[267].

Interesul autorului era de-a arăta că, deși înfăptuită într-un final, unirea religioasă se întemeia pe un fundament juridic fals. Concluzia scădea mult din incriminarea făcută în cercetările anterioare protopopilor și episcopului Atanasie Anghel[268]. Potrivit istoricului, destinul mitropolitului Atanasie Anghel n-a fost unul fericit. Presat de către iezuiți și probabil de o parte a elitei ortodoxe să accepte unirea, legat de jurământul făcut la București, precum și de destinul zecilor de mii de enoriași, mitropolitul ortodox a încercat o unire formală, care urma să asigure românilor avantaje materiale. Politica promovată de Atanasie Anghel, așa cum bine a subliniat Silviu Dragomir, a stârnit suspiciunea autorităților și a iezuiților, hotărâți să realizeze cu orice preț o unire totală. Presiunea exercitată de iezuiți și indirect de autoritățile austriece din Ardeal pentru a-l convinge pe Atanasie Anghel să accepte plecarea la Viena l-a făcut pe autor să considere că, în acel moment, unirea nu era finalizată. Pentru a-l convinge pe Atanasie Anghel era nevoie de-o demonstrație de forță, de o presiune psihologică la

[266] *Ibidem*, p. 326.
[267] *Ibidem*, p. 336.
[268] Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, I, p. 10.

care puțini erau capabili să reziste. Insistența asupra modului în care viitorul episcop Inochentie Micu-Klein va fi primit la Viena avea menirea de-a sublinia încă o dată fragilitatea ierarhilor români și duritatea cu care Habsburgii acționau când cineva li se împotrivea[269].

În *Istoria desrobirei...*, Silviu Dragomir l-a descris pe mitropolitul Atanasie Anghel ca nehotărât și plin de îndoieli față de unire; în acest context, protopopii, profitând de creșterea importanței Sinodului Bisericii Ortodoxe sub calvini, au inițiat tratative cu iezuiții[270]. Or, analiza ulterioară a actelor unirii a arătat că inițiativa tratativelor cu iezuiții a avut-o Atanasie Anghel, ajutat de doi, trei protopopi de încredere. Deci, rolul mitropolitului a fost esențial în negocierile purtate pentru unire, iar protopopii l-au urmat îndeaproape, fără a-și manifesta hotărât în acel moment opțiunea pentru unire[271]. Și în privința mișcărilor religioase conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara, istoricul și-a completat punctul de vedere inițial: mișcările aveau cauze profunde, de ordin economic, politic și religios; în consecință, reacția românilor s-a îndreptat nu doar împotriva ierarhiei Bisericii Romano-Catolice, ci și împotriva nobilimii și chiar a Curții de la Viena[272].

Pornind de la analiza documentelor elaborate în sinodul din 1698, Silviu Dragomir a reconstituit frământările lumii ortodoxe ardelene. Tentațiile și promisiunile făcute de Curtea de la Viena clerului românesc au găsit numeroase persoane dornice să facă pasul cerut. Interesul imperialilor, așa cum în repetate rânduri a subliniat autorul, era de-a găsi soluțiile pentru consolidarea dominației în Transilvania. În privința situației economice a românilor, sărăcia stăpânea deopotrivă în rândurile clerului și laicilor. Deci, o îmbunătățire a stării materiale era dorită atât de preoți, cât și de laici. Dar atâta timp cât schimbările pozitive îi vizau doar pe clerici, țărănimea ardeleană era reticentă față de schimbarea credinței. Anchetele ordonate de stările Transilvaniei printre români dovedeau atașamentul masiv al țăranilor pentru ortodoxie, în timp ce preoții păreau a fi dispuși la o unire formală, care să le asigure avantaje economice.

Unirea românilor nu a fost ușor de realizat. A fost nevoie de presiuni politice exercitate de autoritățile habsburgice asupra stărilor transilvane, precum și asupra mitropolitului Atanasie Anghel. În privința implicării iezuiților, autorul îi acuza de conceperea falsurilor prezente în actele unirii[273]. Reacția ortodoxă față de unire a venit târziu, îndeosebi prin mișcările religioase, considerate acum ca având caracter social și politic.

[269] *Ibidem*, p. 77.
[270] *Ibidem*, p. 12.
[271] Dragomir, „Românii din Transilvania", p. 336.
[272] *Ibidem*, p. 324-326.
[273] *Ibidem*, p. 337.

Cele două acțiuni au demonstrat fragilitatea construcției religioase, aderența masivă a românilor din sudul Mureșului, dar și din Munții Apuseni, la ortodoxie. Acestea erau, în opinia autorului, semnale ce anunțau amplele frământări sociale și politice ale românilor. Acum caracterul religios este dublat de cel social și politic, ca reacție la presiunea fiscală a autorităților, precum și la intoleranța manifestată de Curtea de la Viena, în contextul schimbărilor politice produse în România după război. Era dificil pentru Silviu Dragomir să convingă cenzura comunistă că revoltele românilor ardeleni de la mijlocul secolului al XVIII-lea au avut doar cauze religioase. Dacă în perioada interbelică un autor filoortodox putea să sublinieze sacrificiul pentru credință al românilor ardeleni, în opoziție cu interesele materiale ale credincioșilor uniți, în anii așa-numitei „democrații populare" cauzalitatea revoltelor era considerată ca fiind mult mai complexă. Asuprirea socială și națională completa acum dimensiunea religioasă a mișcărilor românilor ardeleni de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

În studiul publicat în *Biserica Ortodoxă Română*[274], Silviu Dragomir analizează critic toate actele unirii, pentru a avea o imagine de ansamblu asupra întregului fenomen. Lucrarea conține și rezultatele conscripției parțiale realizate de guvernul ardelean în 1698, cu scopul de-a sonda punctul de vedere românesc în privința unirii. Pentru o cuprindere totală a fenomenului, istoricul supune analizei critice documentele unirii din anul 1697. Istoricul a cercetat și actele sinodului ținut în 1698, sub noul mitropolit Atanasie Anghel. Cercetările sunt extinse și asupra hotărârilor sinodului din 1700 convocat de către mitropolit înainte de plecarea sa la Viena.

Urmărind în timp demersurile lui Silviu Dragomir consacrate unirii religioase, constatăm o apropiere de actele unirii, fundamentale pentru construcția juridică a noii Biserici Greco-Catolice. În studiul publicat în 1962, cauzele apropierii românilor de Biserica Romano-Catolică sunt în linii generale identice cu cele menționate în contribuțiile anterioare, și anume: *dorința Habsburgilor de-a stăpâni mai ușor Transilvania și intenția lor de a avea aici o majoritate confesională, îndeplinindu-se astfel unul din deziderateleContrareformei.* Demersul unionist venit din exterior a găsit în

[274] Silviu Dragomir, „Românii din Transilvania şi Unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile unirii cu catolicismul roman (1697-1701)", extras din revista *Biserica Ortodoxă Română* (Bucureşti), anul LXXX, septembrie-octombrie 1962, 1963, nr. 9-10, p. 97 (în continuare: „Documente apocrife"). Într-o scrisoare trimisă către Editura Cărţilor Bisericeşti din Bucureşti în data de 28 noiembrie 1961, autorul solicita publicarea studiului său extins despre unirea românilor cu Biserica Romei. Motivul invocate de Silviu Dragomir era că: „la Sibiu [în revista *Mitropolia Ardealului*, n.n.] nu se poate decât în numere succesive, ceea ce ar atenua din impactul studiului asupra publicului. Studiul susţine politica lui Justinian de reunire, precum şi a RPR prin a cărei sprijin s-a refăcut unitatea bisericii române" (A.N.-D.J. Deva, *Fond Silviu Dragomir*, dosar 4, p. 244).

provincie, printre români, o situație favorabilă. Biserica Ortodoxă a fost obligată în vremea principilor calvini să suporte schimbări dogmatice, fără a beneficia de avantajele materiale promise ierarhilor ei.

Silviu Dragomir a înțeles că într-o cercetare consacrată fenomenului religios nu era suficient să prezinte reacțiile contra unirii, abilitatea autorităților și interesul iezuiților. Era necesar să se pornească de la precizarea condițiilor în care s-a realizat unirea, de la studierea actelor unirii religioase. Analizând dcumentele amintite, autorul constată existența unor grave deficiențe de formă și conținut. Astfel, este destul de straniu că nu s-a păstrat niciun document românesc și că nu se arată nicăieri că textul latin ar fi tradus din românește. Dar chiar și documentele latinești ale unirii nu s-au păstrat în original, ci doar în copia unui manuscris depus de iezuitul Bárányi în dulapurile Arhiepiscopiei din Strigoniu. Obiecțiile autorului se fundamentau și pe diferența mare de timp dintre data sinodului și momentul în care au fost redactate actele. Hotărâtoare sunt însă observațiile de conținut făcute de istoric. Mitropolitul Teofil apare în document ca „episcop al Bisericii valahe din Transilvania", și nu ca „arhiepiscop al Mitropoliei Bălgradului și a toată țara Ardealului", cum se iscălea chiar în anul 1697. Era, apoi, semnătura contrafăcută a lui Teofil, aflată pe actul prin care se aducea la cunoștința cardinalului Kollonich hotărârea de unire. Documentul mai este suspect și datorită faptului că semnăturile celor 12 clerici nu urmează imediat după datarea actului, ci după o pagină liberă. Lipsește secretarul sau notarul sinodului dintre protopopii amintiți, lucru inadmisibil pentru un act de asemenea importanță[275]. Observațiile l-au determinat pe Silviu Dragomir să considere documentele ca fiind falsuri redactate de către iezuiți. Plastografierea semnăturii lui Atanasie Anghel, greșelile comise de scrib în lista protopopilor, faptul că textul unirii reproduce documentele împărătești ale lui Leopold I l-au făcut pe Silviu Dragomir să considere, pe linia cercetărilor lui Ștefan Lupșa, că actele au fost redactate după anul 1701[276].

În spiritul obiectivității, istoricul aduce în discuție și contra-argumentele punctului de vedere enunțat. Astfel, faptul că despre unirea mitropolitului vorbesc și alte izvoare contemporane evenimentului. Apoi, că în memoriile cancelarului Nicolae Bethlen se amintește că acesta a refuzat să discute într-o conferință ministerială despre memoriul Statusului Catolic din Transilvania. Dar și în acest caz, afirma autorul, informația cuprinsă în memoriile cancelarului este clară, deoarece se vorbește de

[275] Dragomir, „Documente apocrife", p. 10-16.
[276] *Ibidem*, p. 18.

memoriul depus de Statusul Catolic din Transilvania. Mai mult, când memoriul a fost discutat la Viena, mitropolitul Teofil nu mai era în viață[277].

Sursa informațiilor despre unirea românilor în anul 1697 au fost, crede Silviu Dragomir, iezuiții, care au răspândit în cercurile catolice și protestante ideea că unirea a început sub Teofil. Nicio sursă românească din rândul apropiaților episcopului nu confirmă punctul de vedere iezuit. Pater Ianăș, curatorul mitropoliei, deci un apropiat al fostului mitropolit Teofil, într-o scrisoare adresată lui Atanasie Anghel, aflat atunci la Viena, dezminte un asemenea fapt. Istoricul analizează și conținutul testamentului mitropolitului Teofil, redactat cu puțină vreme înainte de moarte. Testamentul este o sursă documentară remarcabilă, din care se degajă, în linii generale, trăsăturile personalității înaltului ierarh. Astfel, mica avere agonisită nu reprezenta pentru Teofil o grijă deosebită. În schimb, el își îndreaptă atenția către cărțile bisericești, pe care le descrie cu părere de rău că e nevoit a le părăsi. Nu răzbate din rândurile testamentului nimic care să amintească de tratativele de unire[278].

În urma analizei documentelor unirii, Silviu Dragomir amendează punctul de vedere conform căruia aceasta s-ar fi realizat sub mitropolitul Teofil. Autorul devine categoric și exclude orice tratative purtate în anul 1697 cu iezuiții, cum s-a pronunțat și în anul 1920[279] și cum au demonstrat-o marea majoritate a analiștilor. Responsabilitatea revenea în exclusivitate iezuiților, ei fiind autorii falsurilor și ai răspândirii zvonului că unirea s-a realizat sub mitropolitul Teofil. Pentru Silviu Dragomir, n-au existat tratative pentru unire sub Teofil, iar documentele sunt falsuri realizate de iezuiți[280].

Moartea lui Teofil și alegerea noului ierarh român n-au lăsat să se înțeleagă că s-a schimbat ceva în Biserica Ortodoxă. Istoricul insistă asupra momentului alegerii lui Atanasie Anghel și asupra rolului jucat de superintendentul calvin. Statusul Catolic și generalul-comandant nu schițează niciun gest din care s-ar putea deduce că lor le revenea dreptul de-a supraveghea instalarea ierarhului care avea să conducă biserica românească. În Transilvania, considera autorul, nimeni nu avea cunoștință despre hotărârile sinodului și despre declarația de unire a mitropolitului Teofil[281]. Concluziile la care istoricul a ajuns după analiza actelor ce pomenesc de unirea românilor la 1697 sunt, cu mici excepții, identice cu opiniile exprimate de Ioan Crișanu, George Popoviciu și, mai recent, de

[277] *Ibidem*, p. 22.
[278] *Ibidem*, p. 20.
[279] *Ibidem*, p. 26.
[280] *Ibidem*, p. 24.
[281] *Ibidem*, p. 26.

Ștefan Lupșa[282]. Augustin Bunea, Nicolae Iorga, David Prodan și Mathias Bernath plasează, dimpotrivă, începuturile unirii în vremea mitropolitului Teofil. Ioan Lupaș și îndeosebi G. Popoviciu au avut în vedere contextul politic și religios din 1697. Și totuși, există la autorii amintiți mari diferențe în privința aprecierii participării ierarhilor români la tratativele unirii. Popoviciu era de părere că s-au purtat tratative secrete neoficiale între iezuiți și unii clerici români, în frunte cu Atanasie Anghel, fără să se ajungă la niciun rezultat[283]. Punctului de vedere enunțat de Popoviciu i s-a asociat, mai târziu, Șt. Lupșa[284]. N. Iorga[285], A. Bunea[286] și Z. Pâclișanu[287] sunt de părere că s-a ținut un sinod legal și actele unirii au fost redactate în urma consultării clerului ortodox. Dintre istoricii mai noi care au investigat fenomenul, D. Prodan[288] se asociază concluziilor enunțate de Bunea, Iorga și Pâclișanu, iar M. Bernath este mai aproape de punctul de vedere enunțat de G. Popoviciu la începutul secolului. O. Bârlea aprecia că unirea s-a realizat sub episcopul Teofil, dar într-un cadru oficial[289]. Un alt punct asupra căruia specialiștii n-au ajuns la un consens este legat de felul adunării, al sinodului în care a fost pronunțată unirea. Silviu Dragomir nu recunoaște existența tratativelor secrete, neoficiale între clerul ortodox și Paul Bárányi. Conform istoricului ortodox, actele unirii de la 1697 au fost redactate de către iezuiți mult mai târziu, pentru a le folosi în timpul tratativelor cu Atanasie Anghel[290].

Realitatea din Ardeal era mult schimbată la întoarcerea mitropolitului Atanasie Anghel de la București. Nu întâmplător Silviu Dragomir a insistat asupra actului din 14 aprilie 1698, care le-a permis

---

282 Lupșa, „Biserica ardeleană", p. 39.

283 „Din nexul evenimentelor conchidem deci cu toată siguritatea că încercările de uniune s-au petrecut mai mult în secret, pe cale privată, şi cum că cu stăruinţele preotului P. Baranyi, atrasă fiind o parte din clerul român, s-au îndreptat la tron şi la Colonici petiţiuni, cu nume că Teofil cu aderenţii săi din cler ar avea aplecare la uniune" (Popoviciu, „Uniunea românilor", p. 61).

284 „Concluzia este, că Teofil a tratat cu Apor şi Baranyi şi s-a consultat cu doi protopopi ai săi; rezultatul n-a fost însă votarea unirii în sinod, ci îndrumarea statului catolic a exopera însuşirea de către împărat, prin decret public, a promisiunilor de scutiri făcute de Baranyi şi Apor, ca pe baza acestui decret, să poată fi începute tratativele de unire" (Lupşa, „Biserica ardeleană", p. 39).

285 Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, p. 225-227.

286 Bunea, *Din istoria românilor*, p. 42-43.

287 Zenovie Pâclişanu, „Silviu Dragomir, Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848-1849. Istoria revoluţiei. Partea întâia", în *Revista Istorică Română*, XVI, 1946, fasc. VI.

288 „Mitropolitul şi clerul conveniră la unire, dar cu mai multe condiţii. Înainte de toate ca prin unire să nu se schimbe în nici un fel ritul şi orânduiala lor bisericească (disciplina, adică pravila) şi nici vechiul lor calendar… Actul în limba latină, pe care protopopii desigur nu o înţelegeau, dat sub numele *Theophilus episcopus ac clerus universus* în urma sinodului, cu data de 21 martie 1697, se întocmi în formă schimbată" (Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 138-139).

289 Octavian Bârlea, „Die Union der Rumänen (1697 bis 1701)", în W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg, München (*Orbis academicus*, vol. III/4), p. 140.

290 Dragomir, „Documente apocrife", p. 26.

iezuiților să-și desfășoare activitatea prozelită la vedere. Impulsul unirii venea, iată, nu dinspre români; oferta era făcută de autoritățile țării, pe fondul degradării situației economice a românilor. Avantajele oferite de oficialități clericilor erau însemnate; li se cerea în schimb o simplă declarație că îl recunosc pe papă drept conducător al Bisericii Creștine. Ulterior, formula unirii a fost completată de cardinalul Kollonich, acesta solicitându-le românilor să accepte punctele aflate în litigiu între cele două biserici. Actul unirii de la 7 octombrie 1698, redactat în urma Sinodului Bisericii Ortodoxe, este, în opinia autorului, un fals redactat de iezuiți, după anul 1701, pentru a demonstra că unirea s-a încheiat printr-o hotărâre legală, și nu prin presiunea exercitată asupra conducătorilor ei. Dragomir a reluat analiza critică asupra actului unirii de la 7 octombrie 1698, ajungând la concluziile publicate deja în studiul din 1959.

În timpul mitropolitului Atanasie Anghel s-a mai organizat un sinod al unirii, în 4-5 septembrie 1700, la care au participat 54 de protopopi din Transilvania și 3 din Maramureș. Numărul mare al participanților din rândul protopopilor demonstrează că unirea a fost acceptată de toți românii din Transilvania, inclusiv de cei din Brașov și Sibiu. Sinodul și-a încheiat lucrările prin redactarea unui nou act al unirii în data de 7 septembrie 1700. Și acesta, păstrat sub forma unei copii, este analizat de către Silviu Dragomir. Deosebit de important pentru istoricii care recunosc unirea ca o stare de fapt, documentul era, în opinia cercetătorului clujean, plin de nereguli ce îl făceau suspect. Concluzia se baza pe faptul că actul s-a păstrat doar într-o copie, că are un conținut aproape identic cu actul unirii din 1698 și, nu în ultimul rând, că lipseau semnăturile protopopilor. Apoi, prezența printre protopopii favorabili unirii și a lui Vasile din Brașov, când mulți istorici consideră că brașovenii n-au acceptat niciodată unirea, ridică serioase semne de întrebare[291].

Interesul lui Silviu Dragomir față de actele unirii crește pe măsură ce sursele documentare relative la acest subiect i se dezvăluie cercetătorului din arhive, biblioteci și colecții particulare, dar și ca urmare a conștientizării faptului că o analiză temeinică a unirii trebuia să înceapă cu documentele. Mici comentarii și observații asupra sinoadelor și actelor emise întâlnim și în *Istoria desrobirei...* Dar interesul autorului s-a concentrat în monografie îndeosebi asupra rezistenței populației ortodoxe la unire și asupra metodelor neortodoxe folosite de autoritățile politice ale statului. În cercetările ulterioare, istoricul a revenit asupra temei și a analizat actele unirii religioase din 1698 redactate sub Atanasie Anghel, considerate ca fiind falsuri. Nu se oprește doar la actele sinodului din 1698, ci continuă să analizeze și documentele ulterioare unirii. Chiar cu puțin timp înainte de

[291] *Ibidem*, p. 56; Lupşa, „Biserica ardeleană", p. 65.

deces, a reluat studierea lor, într-o analiză amplă, cuprinzând toate actele unirii emise, potrivit opiniei unor specialiști, în timpul sinoadelor convocate legal. Concluzia lui Silviu Dragomir era categorică: actele păstrate nu erau emanația clerului românesc, ci falsuri elaborate de către iezuiți, pentru a legitima unirea românilor cu Biserica Romei[292]. El este categoric și în privința începuturilor unirii, precum și a celor care au inițiat-o. Autorităților politice ale imperiului, ce aveau interesul să-i câștige pe români, li s-au asociat iezuiții, participanți la tratativele cu ierarhii. Răspunsul la oferta autorităților a fost dat de mitropolitul Atanasie Anghel, alături de câțiva ierarhi. Apropierea preoților români de Biserica Romano-Catolică s-a realizat în urma Diplomei din 16 februarie 1699, cunoscută ca prima Diplomă a unirii. Avantajele oferite preoților români, greci și ruteni au creat o stare de spirit deosebit de favorabilă în rândul elitei românești. Plasând actul în contextul tratativelor pentru unire și al celorlalte documente, Silviu Dragomir constata că acesta nu conține nicio referire la o unire deja încheiată. Dimpotrivă, mișcarea unionistă apare în diplomă ca fiind într-un stadiu incipient.

Surse deosebit de importante, având în vedere absența izvoarelor românești referitoare la unire, sunt anchetele comandate și realizate de guvern, din primăvara anului 1699. Chiar parțiale, rezultatele anchetelor deplasau discuția asupra unirii românilor de la sursele de proveniență iezuită către masa țărănimii ardelene, direct vizată de către Habsburgi. Avem de-a face cu o schimbare în metodologia de cercetare, cu o deplasare a investigației dinspre elită spre țărănimea ardeleană. Deplasarea interesului anchetei istoriografice dinspre cei puțini înspre majoritari va avea ca efect schimbarea imaginii asupra unirii românilor. Rezultatele anchetelor dezvăluiau hotărârea țăranilor de-a nu accepta înnoirile dogmatice. Sate întregi românești au oferit răspunsuri, nu de puține ori, în contradicție cu cele ale preoților favorabili unirii. Dar și răspunsurile preoților dezvăluiau nehotărârea și necunoașterea condițiilor în care s-a realizat unirea. Cum bine a observat Silviu Dragomir, preoțimea românească s-a frământat în mod vizibil pentru a nu scăpa ocazia de-a se ridica din rândul iobagilor, chiar dacă era nevoită să facă compromisuri[293]. Era primul pas făcut de elita românească în întâmpinarea promisiunilor autorităților religioase și politice ale imperiului, pas care o despărțea, în mod categoric, de masa credincioșilor.

Răspunsurile date anchetatorilor de țăranii români, diferite de cele ale preoților și chiar împotrivindu-li-se, anticipau frământările și rezistența satelor față de unire. Martirii și mucenicii secolului următor erau anunțați de

[292] Dragomir, „Documente apocrife", p. 94; Lupșa, „Biserica ardeleană", p. 98.
[293] Dragomir, „Documente apocrife", p. 28.

răspunsurile date anchetelor comandate de Guvernul Transilvaniei. Într-un asemenea context a acționat mitropolitul Atanasie Anghel. Intrat în atenția opiniei publice cu discuțiile stârnite la alegerea ca mitropolit, ierarhul a plecat la București pentru a obține confirmarea mitropolitului Țării Românești. Tinerețea sa și pregătirea teologică incompletă de care dispunea au constituit cauze ale reținerii sale timp de câteva luni în capitala Munteniei[294]. La întoarcerea în Transilvania, noul mitropolit constata că realitățile politice și confesionale s-au schimbat în favoarea catolicilor. Autoritățile imperiale, credea Silviu Dragomir, sau noul mitropolit, conform istoricilor greco-catolici, vor începe demersurile în favoarea unirii. Un singur lucru este sigur în privința începuturilor, și anume promisiunile deosebit de atrăgătoare pentru românii care vor trece la noua biserică.

Acceptarea condițiilor stabilite de către Biserica Romano-Catolică însemna modificări în biserica străbună, iar refuzul echivala cu menținerea situației sociale și economice precare. Silviu Dragomir are meritul de-a propune o imagine nouă asupra raporturilor dintre iezuiți și mitropolitul român. Istoricul acceptă chiar posibilitatea existenței unor tratative între cele două părți și că ierarhul român și-ar fi dat acordul verbal pentru înfăptuirea unirii. A rămas convins că mitropolitul nu a semnat nimic în acest sens[295]. Acordul verbal dat de Atanasie Anghel în favoarea unirii nu l-a împiedicat să mențină relații normale cu mitropolitul și cu puterea politică din Muntenia, prezentând imaginea unei biserici în care nu s-a schimbat nimic. Din anchetele ordonate de stările transilvane reiese existența unor mari confuzii printre români, preoți și laici, față de unirea religioasă. Ca un fapt comun, exista totuși percepția că unirea urma să fie înfăptuită după modelul calvin. Speranțele puse de ierarhii români într-un asemenea tip de unire s-au dovedit a fi false. Iezuiții și autoritățile politice nu doreau o unire formală.

Incertitudinea și confuzia create de unele gesturi și declarații ale mitropolitului Atanasie Anghel în privința unirii i-au determinat pe iezuiți să grăbească deznodământul acțiunii. Imaginea mitropolitului a devenit, cu timpul, chiar printre iezuiți, contradictorie. Temerile acestora se legau de persoana ierarhului, care putea, în orice moment, să renunțe la unire și să se refugieze într-un stat ortodox, punându-se astfel capăt eforturilor de până atunci. Unirea, în viziunea iezuiților, era mult prea legată de persoana lui Atanasie, iar acesta se dovedise destul de ambiguu până atunci. Erau întrunite suficiente motive pentru convocarea lui la Viena[296]. Unii istorici

[294] *Ibidem*, p. 26.
[295] *Ibidem*.
[296] *Ibidem*, p. 80.

consideră că mitropolitul a fost chemat la Viena doar pentru a obține confirmarea[297].

Pentru Silviu Dragomir, adevăratul motiv al chemării era clarificarea atitudinii ambigue a ierarhului, precum și a statutului unirii, pe care acesta o consimțise numai în principiu[298]. În fapt, momentul vienez a însemnat, cum vom vedea, sfârșitul politicii ezitante a lui Atanasie Anghel în privința unirii. Întreaga scenă este concepută de istoric în funcție de tensiunea momentului. Începutul coincide cu chemarea oficială a mitropolitului în capitala imperiului. Încercările ierarhului de-a se sustrage invitației au fost urmate de presiuni și amenințări din partea autorităților imperiale din Ardeal. Reacția mitropolitului s-a concretizat în organizarea unui sinod pe 7 ianuarie 1701, înainte de plecarea la Viena. Participanții și-au manifestat solidaritatea cu ierarhul lor, cerând autorităților ca acesta să fie menținut în fruntea lor și „nimeni dintre mireni sau streini să nu se amestece în treburile vlădicești fără știrea soborului"[299]. Apogeul a coincis cu momentul vienez, când Atanasie Anghel s-a lepădat de legea înaintașilor săi și de toate legăturile anterioare. „Acest ultim episod din frământările conducătorului bisericii românilor din Transilvania ne-a rezervat însă cel mai cu greutate argument pentru interpretarea ce am dat-o noi, în aceste pagini, conduitei sale cu prilejul declarației de unire din 1698 și a echivocului în care a persistat doi ani și jumătate."[300]

Momentul Vienei ne îndeamnă, firesc, la câteva întrebări. A fost oare gestul de renunțare al lui Atanasie Anghel suficient recompensat de către autoritățile imperiale? Și-au dorit românii ardeleni o unire de genul celei realizate de conducătorul lor la Viena? Au fost Habsburgii sinceri când au introdus articolul al treilea din Diploma leopoldină? Adevărata unire dorită de mitropolitul Atanasie Anghel și de clerul român era una formală – consideră Silviu Dragomir – și urma să conserve situația Bisericii Ortodoxe din vremea calvinilor[301]. Românii și elita lor politică au dorit, mai probabil, o unire formală, pentru a beneficia de avantajele oferite de Habsburgi. Masa mare a credincioșilor simpli nu dorea schimbarea credinței, deoarece nu i se oferea nimic în schimb. Silviu Dragomir a reușit să facă distincție între obiectivele clerului ortodox și masa supușilor, considerând că unirea s-a realizat datorită lui Atanasie și clerului superior. De remarcat că, față de studiile anterioare, autorul și-a modificat concluziile: deși favorabil unirii cu Biserica Catolică, Atanasie Anghel și-a dat verbal acordul pentru o unire

[297] *Ibidem*, p. 82; Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 143.
[298] Dragomir, „Documente apocrife", p. 82; Dan, „În jurul unirii cu Roma", p. 313-324; Lupșa, „Biserica ardeleană", p. 70.
[299] Dragomir, „Documente apocrife", p. 88-89; Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 142.
[300] Dragomir, „Documente apocrife", p. 89.
[301] *Ibidem*, p. 90; Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 142.

formală. Chemat la Viena, a semnat, sub presiunea autorităților, actul unirii, fără să aibă puterea de-a refuza condițiile impuse de Habsburgi, mult diferite de cele convenite în țară. Deci, unirea, așa cum s-a realizat la Viena, nu a fost dorită de ierarhul român și nici de credincioșii săi. Ea a fost impusă cu forța românilor de autoritățile politice și religioase ale vremii. Vina lui Atanasie Anghel era că a dorit realizarea unei uniri formale, sperând că Habsburgii vor îmbunătăți situația economică a românilor uniți. Adevărații artizani ai unirii au fost Habsburgii, iezuiților revenindu-le, în opinia istoricului, misiunea de-a redacta actele unirii.

După analiza operei lui Silviu Dragomir consacrate unirii religioase se impun, firesc, câteva concluzii. Istoricul, format în spiritul istoriografiei pozitiviste, a manifestat o predilecție demnă de apreciat pentru documentul istoric. Pasionat cercetător al arhivelor românești și străine, s-a dovedit în egală măsură critic cu sursele documentare descoperite și investigate. După cum am constatat deja, în sinteza *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, dar și în studiile ulterioare, sâmburele tare al lucrărilor sale îl constituie informațiile noi introduse în circuitul științific. Era convins că răspunsurile cele mai solide date problemelor sunt cele fundamentate pe cercetările de arhivă. A revenit asupra unor subiecte, cum a fost și cazul unirii religioase, doar când noile surse documentare descoperite au impus acest lucru. Deși era un polemist remarcabil, a încercat să evite disputele confesionale în favoarea argumentelor întemeiate pe izvoare. Pentru studierea vieții religioase a românilor ardeleni, a efectuat cercetări în arhivele unor instituții politice și religioase din Imperiul Habsburgic și din statele vecine, precum și în numeroase colecții particulare. Pentru Silviu Dragomir, noțiunea de document istoric avea o deschidere foarte largă și însemna: actele oficiale emise de instituțiile statului, corespondența particulară purtată de liderii de opinie ai românilor ardeleni, memoriile înaintate de românii ortodocși autorităților politice și protectorilor ortodoxiei din Ardeal, dar și notele, proclamațiile, rapoartele redactate în vremea mișcărilor religioase conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara. Cu alte cuvinte, orice sursă documentară oficială și privată care contribuia, după o analiză prealabilă, la clarificarea subiectului era utilizată de istoric. Deși documentul oficial avea pentru istoriografia pozitivistă, în comparație cu alte tipuri de surse, cea mai mare putere probatorie, remarcăm că Silviu Dragomir nu a respectat de fiecare dată această regulă. A ținut cont în valorizarea informației istorice de gradul de obiectivitate al emitentului. A încercat să clarifice măsura în care o instituție sau o persoană este implicată în fenomenul relatat. Spre exemplu, istoricul a dovedit o mare reținere față de actele unirii în varianta latină. S-a întrebat adesea cum anume s-au păstrat actele unirii în varianta latină, în forma copiilor transmise prin iezuiți, fără ca actele unirii în varianta românească să

fie păstrate. Era firesc, ținând cont de interesul iezuiților pentru unire, ca istoricul să le privească cu suspiciune. Adăugând, mai apoi, diferența esențială dintre actul unirii din 1698, în varianta lui latină, și cel în varianta românească, constatăm că avea motive întemeiate să-i acuze pe iezuiți de denaturarea sensului unirii promovate de clericii români și, în consecință, să se îndoiască de veridicitatea documentului oficial. O atitudine nuanțată a avut-o autorul în momentul cercetării mișcărilor religioase conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara. Silviu Dragomir era conștient că, utilizând doar documentele oficiale, în care revolta românilor ortodocși era condamnată de autorități, risca să prezinte mișcarea ca fiind opera agitatorilor români și sârbi. Or, folosirea și a documentelor românești, e drept neoficiale, în forma memoriilor, protestelor și a notelor redactate în timpul revoltelor, a conturat existența unei mișcări antiunioniste la români.

Silviu Dragomir a avut față de documentul privit ca izvor istoric un adevărat cult. Atitudinea lui devine mult mai nuanțată în momentul interpretării și analizării informației istorice conținute de document. Însă, ca istoric pozitivist, și-a pus problema veridicității informațiilor cuprinse în acestea. În consecință, erau interpretate cu mare grijă și puse în corelație cu alte surse documentare. Cum era de așteptat pentru o temă consacrată unirii românilor cu Biserica Romei, istoricul și-a concentrat atenția asupra actelor considerate fundamentale în acțiunea unionistă. Cercetarea lor a început încă în perioada interbelică, dar pe măsură ce au apărut noi surse documentare analiza a fost reluată și extinsă la toate actele unirii. Numeroasele neconcordanțe descoperite în acestea l-au condus spre concluzii ce au surprins lumea științifică. Majoritatea analiștilor consideră că relațiile speciale avute de Silviu Dragomir cu ierarhii Bisericii Ortodoxe l-au determinat să fie părtinitor și subiectiv. Nimeni, în momentul de față, nu contestă partizanatul ortodox și național manifestat uneori de autor în scrierile sale. Problema care trebuie clarificată este dacă acest subiectivism a afectat esențial concluziile la care a ajuns în cercetările sale.

Sunt, e drept, cazuri când, în ciuda tuturor evidențelor și probelor, istoricul nu le acceptă. Investigând mișcările religioase conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara, refuză constant să recunoască implicarea mitropoliților sârbi în declanșarea lor, chiar dacă existau dovezi în acest sens. Mai mult, interesul dovedit de mitropoliții sârbi pentru românii ardeleni, firesc până la un punct, dacă ținem cont de solidaritatea confesională, ascundea și interese economice, niciodată recunoscute. Considerația autorului pentru Biserica Ortodoxă și pentru ierarhii ei l-a făcut să aibă o atitudine părtinitoare și față de mitropolitul Atanasie Anghel. Ierarhul a fost, în opinia majorității specialiștilor, artizanul unirii românilor. Silviu Dragomir a ezitat să recunoască mult timp implicarea lui Atanasie Anghel în tratativele unirii. La începutul cercetărilor asupra unirii, istoricul a

considerat că vinovați de apropierea de catolicism au fost doar protopopii români. Mai târziu, în 1959, la reluarea cercetărilor, autorul opina că, deși mitropolitul român a negociat cu iezuiții, acceptând în final unirea, „nu a semnat nimic în acest sens“[302]. Doar la Viena, autoritățile, profitând de slăbiciunea ierarhului, au impus o unire diferită de cea așteptată de clericii români. Abia acum Silviu Dragomir acceptă ideea că Atanasie Anghel a fost implicat în tratativele unirii[303]. În ultimul studiu publicat, analistul a redus „vinovăția“ ierarhului, apreciind că unirea s-a realizat sub presiunea autorităților habsburgice, și nu din voința ierarhului român[304].

Tratativele unirii au început, așa cum marea majoritate a istoricilor au confirmat, în vremea mitropolitului Teofil[305]. Unirea a fost realizată, potrivit unor istorici, atunci[306], iar după alții doar sub viitorul mitropolit Atanasie Anghel[307]. Chiar dacă există numeroase neconcordanțe în actele unirii, – Silviu Dragomir a demonstrat-o cu prisosință –, nu poate fi contestată dorința elitei românilor de-a se uni cu Biserica Romei[308]. Este adevărat însă că românii, exceptându-i pe preoți, n-au îmbrățișat imediat unirea, deoarece nu aveau niciun câștig din schimbarea credinței[309]. După momentul vienez și publicarea de către imperiali a Diplomei a doua a unirii, care cuprinde și avantaje pentru laicii ce doreau să se unească, românii s-au dovedit mult mai receptivi.

---

302 Dragomir, „Românii din Transilvania“, p. 326.

303 *Ibidem*, p. 336. „Drept încheiere însă ne socotim datori a face o corectură expunerilor formulate într-o veche lucrare a noastră, atribuind protopopilor iniţiativa tratativelor de unire şi prezentând pe Atanasie frământat de îndoieli. Documentele nou descoperite şi analizate critic nu justifică acest punct de vedere. Discuţiile pentru încheierea unirii le-a condus Atanasie, ajutat poate de doi-trei protopopi de încredere. Lui îi transmit protopopii, după mărturia lui Mihai din Călata, lista cu semnăturile şi cu peceţile, din care nu reiese nici un strop de entuziasm pentru schimbarea de credinţă.“

304 Dragomir, „Documente apocrife“, p. 94.

305 Bernath, *Habsburgii*, p. 107; Octavian Bârlea, „L'unione dei rumeni (1697-1701)“, în *Transylvanian Review*, Vol. VI, 1997, No. 1, p. 9-10.

306 Bunea, *Din istoria românilor*, p. 40; Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 225; idem, *Istoria Bisericii românești*, II, p. 22; Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 138-139; Bernath, *Habsburgii*, p. 107.

307 Crişanu, „Adaus“, p. 9; Densuşianu, *Independenţa bisericească*, p. 46.

308 „În ceea ce-l priveşte, clerul român a recurs la Unire pentru a se salva de degradarea socială. Timp de mai multe secole, acel cler încetase de a mai avea parte de drepturile şi privilegiile claselor stăpânitoare deoarece poporul lor, ţărănesc în zdrobitoarea majoritate, nu constituia o natio, asemeni aristocraţiei maghiare, burgheziei săseşti şi protipendadei secuieşti“ (Keith Hitchins, Tradiţie religioasă, în loc. cit., p. 12); „Dorinţa de îmbunătăţiri materiale, iar nu temeinica convingere religioasă, câştigul lumesc, iar nu transformarea sufletească, consideraţiuni egoiste, iar nu abnegaţia morală au dictat actul de uniune şi au avut drept urmare înfiinţarea unei biserici“ (Hurmuzaki, *Fragmente*, p. 70; Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 168-171).

309 „Deşi era lipsită de ierarhi, ea a dăinuit în mulţimea credincioşilor de la sate. Felul în care au abordat iezuiţii unirea a lăsat satele practic neatinse. Ei îşi concentraseră eforturile asupra clerului, lăsând convertirea grosului populaţiei pentru o perioadă ulterioară“ (Keith Hitchins, „Tradiţie religioasă şi conştiinţă naţională la românii din Transilvania, 1730-1780“, în idem, *Mit și realitate în istoriografia românească*, Bucureşti, 1997, p. 13) (în continuare: „Tradiţia religioasă“).

Autorul a sesizat bine adevăratul sens al unirii promovate de Habsburgi, interesele ierarhilor români, precum și limitele concesiilor pe care aceștia erau dispuși să le facă. Iezuiții doreau ca unirea să fie realizată indiferent de opțiunea românilor. Varianta latină a actului unirii din 1698, mult diferită de cea în limba română, constituie o dovadă în acest sens. Analiza actelor unirii, concluziile la care a ajuns autorul privind cauzele și maniera în care ea s-a realizat au avut ecou printre specialiștii din epoca interbelică și din perioada regimului comunist. Cercetările realizate de Silviu Dragomir demonstrează că avem de-a face cu un istoric stăpân pe instrumentele școlii critice, cu un simț istoric remarcabil și cu deschidere spre critica istorică. Formația sa intelectuală, realitățile politice din Transilvania, politica de deznaționalizare la care erau supuși românii ardeleni l-au apropiat de mișcarea națională. A militat prin toate mijloacele pentru ca românii din Transilvania să se unească cu frații lor de dincolo de Carpați. A avut o adevărată repulsie pentru tot ceea ce însemna tiranie și pentru străinii care au produs suferință românilor. Sigur, resentimentele amintite se observă, uneori, și în scrisul său istoric. Autorul a condamnat în termeni duri, de pe poziția naționalismului interbelic, intervenția și amestecul străinilor. A condamnat propaganda dusă de Habsburgi, deoarece atenta la unitatea religioasă a românilor. În consecință, în lucrările sale imaginea autorităților imperiale austriece este negativă. Până în ultimul studiu, Silviu Dragomir i-a considerat pe iezuiți ca fiind artizanii unirii printre români. Dar în 1962, insistând asupra momentului vienez și comparând punctele Diplomei a doua leopoldine, autorul considera că unirea s-a realizat la Viena, unde autoritățile imperiale au jucat un rol esențial. Iezuiții, considerați până atunci artizanii unirii, erau reduși la rolul de negociatori și falsificatori ai actelor din 1697, 1698 și 1700[310]. Silviu Dragomir nu a reușit sau nu a dorit să înțeleagă, din cauza resentimentelor manifestate față de „trădătorii" neamului, marea schimbare produsă în istoria românilor ardeleni de programul politic inițiat de către Inochentie. Refuzul său de-a identifica nașterea naționalismului ardelean cu acțiunea politică declanșată de episcopul greco-catolic este greu de înțeles, având în vedere că Silviu Dragomir a fost unul dintre naționaliștii ardeleni de la începutul secolului al XX-lea[311]. Scrisul său istoric a fost influențat și de noile realități politice din România de după anul 1944. Autorul s-a dovedit ezitant în stabilirea cauzelor mișcărilor religioase conduse de Visarion Sarai

[310] Dragomir, „Documente apocrife", p. 94; Lupșa, „Biserica ardeleană", p. 96-97. La aceeaşi concluzie a ajuns şi istoricul Keith Hitchins. Acesta considera că „principala iniţiatoare a unirii era Curtea din Viena" (Hitchins, „Tradiţia religioasă", p. 12).

[311] Pentru istoricul Ioan Moga, cererea lui Inochentie Micu ca românii uniţi să devină a patra naţiune receptă este o idee revoluţionară (Aurel Răduţiu, „Ioan Moga despre luptele religioase la românii din Transilvania", în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXXI, 1992, p. 61, 65) (în continuare: „Ioan Moga").

și Sofronie din Cioara, influențat fiind, după 1955, de filosofia marxistă. În scrierile interbelice, a considerat mișcările lui Visarion Sarai și Sofronie din Cioara ca având determinări religioase și urmărind restabilirea credinței ortodoxe. După 1955, istoricul și-a modificat concluziile, considerându-le mișcări sociale și naționale îndreptate împotriva Habsburgilor[312].

O parte din concluziile lui Silviu Dragomir s-au impus definitiv în istoriografia românească. Remarcăm, apoi, având în vedere și formația sa, remarcabilul efort de multiplicare a informației istorice prezent în toate lucrările[313]. Un câștig important al cercetărilor lui Silviu Dragomir asupra unirii religioase este studierea atitudinii populației românești în numele căreia clerul a decis unirea. Istoricii și-au concentrat atenția, în spiritul curentului pozitivist, îndeosebi asupra actelor unirii. Nimeni nu a cercetat până atunci starea de spirit existentă în rândurile credincioșilor, pentru a vedea și opțiunea acestora. Erau românii de acord cu unirea cu Biserica Romei? De răspunsul la întrebare depinde, în bună măsură, chiar înțelegerea revoltelor religioase din deceniile cinci și șase ale secolului al XVIII-lea. Fără sondarea atitudinii populației de rând în privința unirii nu vom înțelege cum, în mai puțin de un an după momentul Sofronie din Cioara, Biserica Greco-Catolică era amenințată cu dispariția. Care au fost motivele revenirii românilor la ortodoxie? Cum a reușit Sofronie din Cioara, un călugăr simplu, să-și convingă conaționalii că au greșit când au acceptat greco-catolicismul? Iată întrebări care apropie cercetătorul de masa populației românești, spre a-i înțelege aspirațiile, durerile și

[312] Nu a fost singurul istoric ce a considerat că mișcările conduse de Visarion Sarai şi Sofronie din Cioara au avut cauze de ordin social şi naţional. „S-au împlinit 200 de ani de la înăbuşirea cu forţa armată a uneia dintre marile răscoale populare din Transilvania, împotriva exploatării şi asupririi feudale: răscoala lui Sofronie din anii 1759-1761“ (Alexandru Neamţu, „Un raport din anul 1774 privitor la răscoala lui Sofronie (1759-1761)“, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, IV, 1961, p. 253); „În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se înteţeşte în Transilvania lupta antifeudală şi antihabsburgică. Răscoalele iobăgimii împotriva nobilimii, cât şi împotriva stăpânirii austriece îmbracă uneori, în aparenţă, o haină religioasă, religia ortodoxă fiind confesiunea marii majorităţi exploatate […]. Sofronie, temându-se de amploarea luată de răscoala iobăgimii, a închinat steagul în faţa generalului Bucow“ (Carol Göllner, „Date noi cu privire la călugărul Sofronie“, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, V, 1962, p. 239). Istorici ca Ioan Moga, Keith Hitchins, Mircea Păcurariu şi David Prodan rămân adepţii concluziilor lui Dragomir din studiile sale interbelice: „Mişcările conduse de Visarion Sarai şi Sofronie din Cioara au fost lupte ale ţărănimii pentru libertate religioasă, pentru tradiţiile neamului, pentru legătura cu fraţii de peste Carpaţi şi, prin aceasta, pentru unitatea sufletească a tuturor românilor“ (Răduţiu, „Ioan Moga“, p. 67); „În toată partea de sud a Transilvaniei ei s-au ridicat să-şi apere credinţa valahă şi grecească, exprimându-şi hotărârea prin acţiuni de o cruzime nesăbuită şi totodată de o impresionantă evlavie. Sate întregi au acţionat împreună. Sătenii au pus stăpânire pe bisericile unite şi i-au alungat pe preoţi“ (Hitchins, „Tradiţia religioasă“, p. 16); „De altfel, întreaga mişcare a lui Sofronie poate fi considerată ca o biruinţă deplină a Ortodoxiei în Transilvania, căci zeci de sate au părăsit uniaţia“ (Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Bucureşti, 1994, p. 387).

[313] Miron, „Silviu Dragomir“, p. 694.

comportamentul[314]. Silviu Dragomir a demonstrat, atunci când unii istorici îi contestau vehement concluziile, că a existat o solidaritate confesională, un profund atașament al lumii rurale pentru ortodoxie, că unii români ardeleni s-au sacrificat pentru credință, înfruntând teroarea autorităților. Protestele contra unirii religioase, care au cuprins aproape întregul Ardeal, nu pot fi explicate, așa cum s-a încercat, doar prin intervenția unor factori externi, respectiv a mitropolitului Pavel Nenadovici. Chiar dacă Silviu Dragomir a refuzat decenii întregi să recunoască rolul ierarhilor sârbi în mișcările religioase românești, în prezent niciun istoric serios nu contestă acest rol. Intervenția acestora nu explică însă pe deplin numeroasele acțiuni antiunioniste declanșate de românii ardeleni. Dar a mai existat ceva în mișcările acestora, anume atașamentul sincer pentru credința înaintașilor, foarte bine pus în evidență de autor în sinteza sugestiv intitulată *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*.

Revenirea credincioșilor români la ortodoxie după mișcarea religioasă, socială și națională condusă de Sofronie din Cioara constituia o victorie și anula, în opinia lui Silviu Dragomir, înțelegerea făcută cu câteva decenii înainte de ierarhii români cu autoritățile politice și religioase ale Imperiului Habsburgic[315]. Nimeni și cu atât mai puțin preoții nu aveau dreptul să atragă populația românească în jocul periculos al renegării credinței în favoarea intereselor materiale. Reacțiile contra unirii, individuale sau colective, erau o dovadă în acest sens. Ele demonstrau că unirea nu a fost agreată în lumea țărănească. Deși patetic și cu accente de subiectivism, autorul a reușit să reconstituie veridic tumultul popular și nemulțumirile românilor.

---

[314] „Călugăr simplu, se adresează mulţimilor la nivelul lor, în limbajul lor, aţâţă fanatismul popular. Agită împotriva unirii, a preoţilor uniţi, a episcopului din Blaj. Unirea e mincinoasă, uniţii sunt eretici, papistaşi daţi cu nemţii, au spurcat cele sfinte. Îndeamnă mulţimile să păzească vechea credinţă, să asculte de mitropolitul din Karlowitz" (David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 205); „Frustrarea ortodocşilor a netezit calea pentru o nouă izbucnire a violenţei. Şi din nou conducătorul era călugăr, de această dată român, Sofronie din Cioara din sudul Transilvaniei, care a stârnit acelaşi entuziasm religios ca şi Visarion. Timp de aproape doi ani, din toamna lui 1759 până în primăvara lui 1761, Sofronie a fost urmat de mari mulţimi de adepţi, care au combătut unirea cu un zel ce amintea de cruciadele medievale" (Hitchins, „Tradiţia religioasă", p. 18); „Plecarea lui Inochentie din Transilvania a lăsat frâu liber asaltului ortodoxiei împotriva unirei. Asaltul vine din sudul Transilvaniei, din lumea ţăranilor liberi şi înstăriţi, pentru care sentinţele şi libertăţile promise de împărat în cele două diplome leopoldine nu aveau nici un răsunet […]. Atitudinea acestei ţărănimi este atât de hotărâtă, încât preoţi care au acceptat unirea nici nu îndrăzneau să o mărturisească. Nu se putea concepe nici o schimbare în religie în aşa fel încât să despartă pe fiii aceluiaşi neam de pe ambele laturi ale Carpaţilor" (Răduţiu, „Ioan Moga", p. 66).

[315] O concluzie, deosebit de generoasă, asupra efectelor celor două mișcări românești este a lui Ioan Moga din 1946: „Biruinţa: Reînfiinţarea episcopiei ortodoxe. Dionisie Novacovici 1762 [...]. Biruinţa ţărănimii ortodoxe: *Nu există graniţă spirituală pe Carpaţi.* Eşecul imperialismului catolic austriac. *Dar mai există o altă biruinţă: cea a unirei. Nu în sensul dorit de Viena!!!* Şi mai puţin în cel urmărit de nobilimea feudală. Rezistenţa ortodoxiei şi revoluţia maselor au arătat că unirea poate fi total primejduită. Trebuia deci consolidată" (cf. Răduţiu, „Tradiţia religioasă", p. 67).

În istoriografia consacrată unirii religioase, lucrările istoricului Silviu Dragomir reprezintă contribuții de referință datorită vastității materialului documentar utilizat, analizei atente a actelor unirii, interpretărilor moderne, îndeosebi datorită surprinderii contagiunii mentale declanșate printre români în timpul mișcărilor conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara. Ca om al cetății, Silviu Dragomir a fost influențat uneori de context în cercetările sale. Concluziile la care a ajuns sunt suficient de echilibrate pentru a putea conchide că asemenea influențe nu au alterat esența contribuțiilor sale.

Oradea,
2006

Sorin Șipoș

Notă despre ediție

Prima întrebare pe care ne-am pus-o în privința lucrării lui Silviu Dragomir, Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII era legată de oportunitatea reeditării ei. Răspunsul a fost da! Sugestia reeditării cărții o găsim și în testamentul lui Silviu Dragomir. Testamentul redactat într-un moment dificil al existenței, respectiv în perioada procesului intentat de noile autorități comuniste, a cărui finalitate putea fi ușor anticipată, exprimă punctul de vedere a lui Dragomir față de propria-i creație. Care dintre lucrări ar merita să fi reeditate, cine urma să fie legatarul testamentar, care să fie onorariul etc. În altă ordine de idei, avem în fața noastră prototipul ardeleanului care, înaintea călătoriei, oricare ar fi ea, își aranjează lucrurile în familie.

Silviu Dragomir își exprima dorința ca dintre lucrările apărute la începutul carierei să fie reeditată doar Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII. „Din scrierile vechi", nota istoricul „numai Istoria desrobirii religioase în sec. XVIII ar merita să fie retipărită într-o nouă ediție". Istoric pozitivist, Dragomir este critic cu propria-i creație. Într-adevăr, studiile publicate în prima parte a activității științifice, deși bine elaborate, sunt eterogene din punct de vedere tematic. Postulatul istoricului ardelean își menține actualitatea și în prezent. Sigur, dincolo de dorința autorului există câteva argumente care ne-au convins că lucrarea trebuie reeditată. În primul rând este actualitatea temei și validitatea unora dintre concluziile autorului. Este, apoi, metoda de lucru, bazată pe introducerea în circuitul științific de noi documente, spiritul critic care în nenumărate rânduri l-a ferit de interpretări confesionale. Cu alte cuvinte, lucrarea conține numeroase concluzii validate de cercetările ulterioare, precum și sugestii privind reîntoarcerea istoricului la sursele documentare.

Editarea s-a realizat în consonanță cu normele în uz, în speță, am translat textul autorului în ortografia de azi, respectiv folosirea lui â, utilizarea cratimei în loc de apostrof, a minusculei la denumirile popoarelor, a lunilor etc. Intervenția noastră asupra textului a fost minimă, fiindcă am pornit de la premisa că ediția trebuie să fie cât mai fidelă originalului. Greșelile de tipar evidente au fost corectate tacit. La fel greșelile de ortografie. În special regimul utilizării virgulei. Au fost de asemenea scoase punctele de la sfârșitul titlurilor. Am respectat, în genere, terminologia epocii, chiar dacă din perspectivă istorică ea nu mai este actuală, numeroși termeni au ieșit din vorbirea curentă sau reflectă o stare

de spirit prezentă în cultura interbelică. Am păstrat formele grafice folosite consecvent și care, probabil, constituiau particularități de exprimare ale autorului. S-au păstrat următoarele cuvinte: Bănat, Murăș, Maramurăș, Zernești, Dobâca, coloni, desrobirea, desrobirei, bisericei, epocei, vechei, uniunei, atitudinei, manuscris, nouă, nizuit, nizuiau, mulțămită, nemulțumire, mulțămesc, politiciani, preponderanți, februar, octomvrie, noiemvrie, decemvrie, primatele, săcui, budget, contimporan, intreprinse, sfășiau, sfășiat, biurocrație, perdut, perdură, înconjurată, respecteze, atestaze, constateze, rezolveze, repetează, imiteze, împedece, regule, expedează, adică, soartea, hotărească, efeptuită, cetit, piedecă, stetea, steteră, simțeminte, simțiminte, simțemânt, mâni, controlă, înrămat, zădarnic, adause, închiegând, hotărește, liturgie, încungiura, cimiter, cimeterii, cuartir, nicăiri, sprijinească, păreche, iurisdicței, rezoalve, supoarte, dezvoalte, aroage, invoacă, pasaport, floreni, repețite, muniționasă, desebită, cutrieră, cutrierat, igumenia, aceste, consecuență, frecuenteze, schinteia, dignitari, mângiți, îndestulitoare, ofert, corăspunzătoare, favorul, sigilul, încătro, umilinție, cirilice, diregătorie, termin, termini, prejudiții, respicat, întrunesc, număroasă, sufere, binecuventă, parochii, încuartirări, încuartirați, hotarele, mulcomi, confrontate, perseverenți, razimă, floreni, răspunză, arete, trimbițe, teritor, calomnia, rezolvi, dezvălea, piere, preocupațiune, întuneric, oferă, resfrângă, ord, consentiment, compănii, venitele, remase, mazâlie, stărniră, instat, intențiune, împedece, joară, brașovenești, galbini, înghiebase, anatematizare, absolvat, preferi, suburbiul, șirele, orășanii, izvorește, enarează, intreprins, fășia, citații, teroarei, raporturile, consimțimânt, popei, dedeau, adecă, dezvălirei, mâne, dedese, mănia, exerciteze, expeda, șire, colizie, firmi, demerit, laudabil, durmea, statorit, despoiați, număroasă, dezvălește, neîmpedecați, știricească, propovedui, curagios, austriaci, igumen, zădarnică, conștiinții, pasagii, răsmiriță, intrude, venite, dete, dedea, dedese, influință, chiemării, articolii, vicariul, dumineca, notorici, hugenoți, chizeși, preste, fiară, pietri, tradeze, galbini, Frideric cel Mare, instruase, personagiu, ovreii, principiar, stete, restricțiune, năcaz, chinezat, resfirate, afirmațiune, sufer, sosirei, vizitațiunei, răpirei, aderează, neperitoare, duminică, acoardă, pasagii, sufer, preferiră, lebădă, încheia.

De asemenea s-au păstrat următoarele dublete fonetice: politicii/ politicei, către/ cătră, ianuarie/ ianuar, prieten/ prietin, obișnuit/ obicinuit, religie/ religiune, cestiune/ chestiune, complet/ complect, lepădat/ lăpedat/ lăpădat/ lăpădare, întregii/ întregei, tulburau/ turburau, comisie/ comisiune, înainte/ nainte, conștiinței/ conștiinții, confuzie/ confuziune, năzuință/ nizuință, soarta/ soartea, ministerului/ ministeriului, disprețuit/ desprețuit, maiestatea/ majestatea, aprilie/ aprilie, nimeni/ nime, așadar/ așadară, străine/ streine, dădea/ dedea, vicarul/ vicariul, rezolve/ rezoalve, turbură/

turburat/ tulburat, greșeală/ greșală, făgărășenii/ făgărețenii, pâine/ pâne, jurisdicția/ jurisdicțiunea, reprezentanți/ reprezintanți, dea/ dee, deputație/ deputațiune, grijă/ grija, bisericii/ bisericei, petiție/ petițiune, pașaport/ pasaport, întregii/ întregei, acest/ acestei, bisericii/ bisericei, conferință/ conferență, Zarand/ Zărand, deputație/ deputațiune.

S-a renunțat la următoarele forme: dela, pela, câte-ori, câți-va, câte-va, vre-un, vre-o, până-ce/pânăce/până ce, pare-că, cumcă, îndatăce, deoare-ce, dupăcum, deacum, pentruca, ceea-ce, cei-ce, celorce, ceice, celce, aceeace, astădată, totuș, aceeaș, însuși, același, iarăși, voiu, dintâiu, războiu, noui, desvelesc, desmetici, răsvrătitor, sgomot, îndrăsnea, îndrăsneală, sbiri, izbutiră, desnădejde, desbătu, desbatere, răsboiu, desmeticit, desvinovăți, răsbunată, desminți, desbinare, desvelit, nici odată, nici decum/nicidecum, nici când, a-le, a-se, i-se, i-s'a, li-se, ni-se, să-o, ni-le, să-le, i-s-ar, a-ne, esclamațiune, esclamă, estins, esces, escludă, escelent, escepționat, escese, în deosebi, stărue, îngădue, neîndoelnic, îndoeală, îndoelnică, trebue, constitue, săcuești, voește, voevod, crăești, locuesc, restitue, cutreere, năpăstuește, încheerea, noemvrie, ori-ce, ori-cene, fiind-că, tinăr, ideia, înzădar, întimpinare, învitând, întroduse, întroducă, împlica, întră, întemându-se, învită, desastru, regisor, adesiune, transacții, desertare, sensație, tesaurar, refuzat, disgrație, nedeslegat, representant, confuse, desiluzie, desvoltat, usurpat, desamăgit, sensație, rechisitor, desolat, înoiri, acoardă, susnumitul, incorporat-o ortodoxi, ortodocs, ortodocse, zimbea, izvorea, sinul, vrășmași, eri, eși, chieme, masse, în potriva, așa dar, înjurie, întroduse, înterveni, învita, întimidat, întrat, des de dimineață, învestigatori, învestigare, întroducere, înformații, întervină, creia, creat, înmediată, nemai pomenitele, pe deantregul, pe deaîntregul, deaproape, apreția, prejudiții, cum se cade, deacum, deacuma, supravieghiere, vechieze, chiemă, chiemarea, chiemând, însoțiau, veniau, dragostia, cinstia, servia, nutriau, mărturisia, doria, muriau, feria, de asemenea, oferia, priveghia, gândia, îngrijia, întovărășia, perde, perdere, perdem, di-a, mai pre sus, deastădată, rău făcători, limbagiu, ne mai auzite, alui, de sigur, insemnat, vieața, numaidecât, doua-oară, deoare-ce, ori unde, inzistență, dintr'ânșii, ferbinți, chiamă, peatră, dealminteri, ori și ce, ovăs, și-le, chiemat, dumnezeiesc, al de, vazal, de loc, bine înțeles, exclusiv, de oarece, elocuență, douăori, întrucâtva, oare câtva, maioritate, delicuenți, înjchiebare, deajuns, deacolo, multeori, de aceea, Țara-Oltului, Țara-Bârsei, Alba-Iulia, Alba-de-jos, Rășinar, Huniedoara, Moscva, Sibiiu, Silesia, Chiev.

La fel, n-am intervenit în aparatul de subsol, deoarece n-am considerat potrivită refacerea lui conform normelor noastre severe de astăzi, fiind încredințați că o asemenea acțiune ar echivala cu o mistificare și ar crea imaginea unui Silviu Dragomir care n-a existat ca atare.

Studiul introductiv, la rândul său, are menirea de-a situa cercetările istoricului Silviu Dragomir asupra bisericii românești din Transilvania secolului al XVIII-lea în contextul istoriografic al epocii, de-a preciza stadiul cercetărilor la care istoriografia românească asupra unirii religioase a ajuns și, evident, aportul istoricului Silviu Dragomir în această problematică. De precizat este faptul că analiza asupra unirii nu a vizat doar punctul de vedere exprimat de Silviu Dragomir în Istoria desrobirii, ci și în contribuțiile sale ulterioare, îndeosebi în studiile publicate în noile realități politice din România. De asemenea, un subcapitol este consacrat formației intelectuale, activității universitare și a celei politice a istoricului. Avem, astfel, o imagine aproape completă asupra cercetărilor lui Silviu Dragomir în această problemă. Vastitatea studiului introductiv, analiza minuțioasă a scrisului său istoric, numeroasele referințe bibliografice ne-au făcut să renunțăm la obișnuitele note specifice ediției critice. Din rațiuni tehnice am decis să publicăm într-un volum separat, al treilea, documentele din anexele ediției princeps.

Mulțumirile noastre se îndreaptă către domnul conf. dr. Emil Chirilă pentru sprijinul financiar oferit în vederea reeditării volumului, precum și către Virgil Leon, redactorul nostru de carte.

Oradea, 2007 Sorin Șipoș
În ajunul Sărbătorii Sfântului Ioan Botezătorul

Istoria Desrobirei Religioase a Românilor din Ardeal

în secolul XVIII

de

Silviu Dragomir

profesor universitar,
membru coresp. al Academiei Române.

Vol. I.

Cu 150 documente anexate.

Sibiiu.

Editura și tiparul Tipografiei Arhidiecezane.

1920.

Prefaţă

Lucrarea de faţă, care vrea să înfăţişeze istoria frământărilor religioase ale românilor din Ardeal, de la unire până la desrobirea de sub jugul bisericei catolice, urmăreşte un îndoit scop.

Am dorit să studiez epoca cea mai importantă din trecutul nostru la lumina materialului nou pe care-l dau arhivele cercetate în mod sistematic. De aceea, încă din anul 1909 am început să răscolesc depozitele documentare, unde bănuiam că voi găsi informaţii noi. Am cules puţine note în Arhivele Statului şi Curţii din Viena, răsfoind întreaga colecţie de acte ilirice, pentru a desluşi legăturile cu mitropoliţii sârbeşti. Am continuat apoi cercetările în arhiva mitropoliei din Carloviţ, unde norocul a fost mai darnic, dezvelindu-mi documentele preţioase cari formează punctul de plecare al acestei lucrări. În Moscova am copiat din arhiva principală a Ministerului de Externe rapoartele interesante privitoare la umilii diplomaţi ardeleni cari cerşeau mila împărăteselor ruseşti.

Arhivele Statului din Budapesta, unde au fost concentrate actele deosebitelor birouri ardelene din sec. XVIII, cuprind încă un tezaur atât de însemnat pentru această epocă şi pentru istoria Transilvaniei, încât ele vor trebui cercetate metodic, pentru a le exploata complet. Cele descoperite de mine întregesc colecţia Hurmuzaki şi au darul de-a dovedi cât de utilă ar fi fost publicarea unor acte pe cari autorul *Fragmentelor* le-a citat numai în note sublineare.

Consilierul Rosenfeld a adunat, încă prin anii 1850, un material vast din arhivele vieneze pentru lucrarea sa despre unire, pe care n-a izbutit să o termine şi să o dea în vileag. Manuscriptele sale le păstrează Biblioteca Bruckental din Sibiu, unde am avut prilej să le cercetez. Dacă astăzi putem scrie istoria luptelor religioase din Ardeal în sec. XVIII, meritul îi revine lui Rosenfeld, care a studiat-o cel dintâi cu o sârguinţă vrednică de laudă şi cu obiectivitate demnă de urmat.

Toate aceste cercetări, la cari am mai adăugat unele săvârşite în Biblioteca Universităţii din Budapesta şi în Arhiva Universităţii săseşti din Sibiu, dându-mi roade bogate, mi-au făcut cu putinţă să ating cel dintâi scop pe care-l urmăream.

Documentele numeroase, cari ni s-au păstrat, din sursă românească ori chiar şi acelea cari dezvelesc intenţiile intime ale Curţii din Viena, mi-au deschis orizonturi nouă, făcându-mi posibilă restabilirea adevărului istoric. Am ajuns în chipul acesta, pe calea cea mai sigură, la scopul de căpetenie al lucrării mele.

La lumina adevărului atât de neted, mărturisesc că am renunţat cu plăcere la metoda practicată până acum, de-a întinde discuţii inutile şi polemici injurioase în chestiuni cari trebuiau susţinute cu dovezi pozitive. Am nizuit deci să fiu cât se poate de obiectiv şi numai ici colea mi-am permis a face câte o observaţie, când reaua-credinţă a duşmanilor noştri prea se răsfaţă în mod insolent.

*
* *

Sunt dator a aduce prinosul meu de mulţămită, la acest loc, memoriei regretatului mitropolit Ioan Meţianu, care mi-a dat sprijinul material necesar pentru cercetările intreprinse şi a intervenit ca lucrarea de faţă să fie luată în Editura Comisiunei Tipografiei arhidiecezane.

De asemenea mulţumesc aici tuturor acelora, care m-au ajutat în cursul cercetărilor mele şi îndeosebi d. prof. Csaki, custodele Muzeului Bruckental, la care am găsit totdeauna cea mai mare bunăvoinţă.

*
* *

În sfârşit, regret că nu pot să dau publicului acum lucrarea întreagă. Am început să o tipăresc în toamna anului 1914 şi am continuat-o în anii următori de război. Cum însă expunerile mele nu pot decât să condamne politica nefastă a Casei de Habsburg, pentru care poporul românesc a fost un material bun de exploatat, am ascultat de sfatul unor prietini şi am întrerupt tipărirea cărţii, până la ivirea zilelor luminoase, pe cari nici o clipă n-am încetat a le nădăjdui.

Condiţiile schimbate, în care se pot astăzi tipări cărţi, m-au făcut să renunţ deocamdată la tipărirea întregei lucrări şi să dau numai partea întâi, destul de voluminoasă, împreună cu anexele, rămânând ca partea a doua, care va trata evenimentele dintre anii 1755-1761, dimpreună cu un studiu asupra bibliografiei acestei epoci şi cu tabla de nume şi de materii, să o tipăresc în viitorul cel mai apropiat.

Cluj, în ziua Întâmpinării Domnului 1920.

Silviu Dragomir

Capitolul I

Introducere

Ardealul trecuse în stăpânirea Casei de Habsburg, în ziua de 9 mai 1688, după ce staturile țării subscriseră actul de supunere, prin care schimbau supremația turcească cu cea austriacă, păstrându-şi totuşi principele indigen. Noua posesiune, care prezenta o deosebită importanță politică şi strategică pentru regele Leopold, fu câştigată fără nici o lovitură de sabie, prin şiretenia Curții şi prin îndrăzneala generalilor săi. Cu toate acestea, guvernul din Viena trebui să desfăşure cel mai mare zel pentru a potoli nemulțumirea protestanților din țară, preponderanți prin numărul lor şi primejdioşi prin influența lor politică. Timp de două decenii şi mai bine, Curtea austriacă dădu probe strălucite despre diplomația sa, în sertarul căreia se găseau tot felul de mijloace, pentru a înfrânge rezistența şi a-şi asigura principatul Transilvaniei.

Chiar diploma din 4 decemvrie 1691, publicată ca lege fundamentală a țării, ca să confirme în mod definitiv privilegiile tradiționale ale Marelui Principat, fu dată în împrejurări de tot critice: Thököly năvălise în Ardeal, iar turcii făceau pregătiri întinse ca să-şi răzbune pierderile de până acum.

În aceeaşi vreme însă, rivalitatea continuă dintre cele trei națiuni stăpânitoare şi cele patru confesiuni recepte uşurau nespus de mult validitatea politicei habsburgice. Când trimise dieta de la Făgăraş o deputație la Viena, ca să ceară diploma redactată în formă sărbătorească, statul catolic din Ardeal, precum şi națiunea săsească păşiră la Curte, cu pretențiile lor particulare. Deosebirile mari dintre proiectul original şi diploma solemnă trebuie atribuite tocmai acestor intervenții separatiste, din cari politica vieneză ştiu să scoată extraordinare foloase momentane. La sfârşitul punctului al treilea, după ce confirmă legile vechi ale țării, regele îndrumă staturile să caute o înțelegere cu catolicii şi cu saşii, declarând că dacă nu le va fi cu putință să se unească, îşi rezervă dreptul de-a hotărî. Astfel Habsburgii făcură, pentru viitor, pendentă de voința lor executarea diplomei, în punctele ei cele mai însemnate.

Încetul cu încetul se întărea tot mai mult convingerea, în cercurile conducătoare din Viena, că Ardealul va fi asigurat, pe deplin, numai în acel caz dacă elementul catolic ar izbuti să câştige în țară înrâurire precumpănitoare față de protestanți. De aceea se dădea ascultare intrigilor țesute de statul catolic din Ardeal şi de aceea căuta regele Leopold tot prilejul pentru a reduce privilegiile largi ale protestanților.

La îndemnurile obținute din Viena şi de la primatele Ungariei, catolicii înaintară încă la dieta din Sibiu, care se întruni în anul 1692, un memoriu, în care cereau sanarea gravaminelor bisericii catolice. Se înțelege că de astă dată nu se înfăptui un acord, deoarece pe cât erau de aplicați să cedeze protestanții, pe atât creşteau şi pretențiile catolicilor. În cele din urmă staturile hotărâră să trimită la Viena pe Petru Alvinczy, ca să mijlocească înlăturarea divergențelor religioase. Curtea din Viena însă nu era încă în situație de-a lua o hotărâre după placul său. Războiul cu turcii nu se terminase şi ea crezu de lucru cuminte să evite deocamdată orice ar fi cauzat nemulțămire în sânul partidelor acatolice. Iată de ce oferă diploma din 1 aprilie 1693 numai o dezlegare provizorie a problemei religioase din Ardeal, ca şi vestita „Rezoluțiune Alvinciană", din 14 mai 1693.

Partidul protestatanților, care era compus din reprezentanții celor trei confesiuni, calvină, luterană şi unitară, fu mânat deci într-o luptă de apărare a pozițiilor sale privilegiate. Conducătorii lor se apărară cât le fu cu putință, până când, slăbiți şi de certurile dintre ei, trebuiră, în fine, să împărțească stăpânirea asupra unui teren, care, trei jumătăți de veac, le aparținuse exclusiv. Succesele strălucite pe cari le secerară imperialii în războiul cu turcii – Zenta 1697 – îndemnară apoi pe regele Leopold să introducă, fără teamă, şi în Ardeal, un regim mai energic şi mai hotărât, iar după încheierea păcii din Carloviț, Curtea nu se mai consideră legată de făgăduințele vechi, pe cari le făcuse, cu privire la respectarea drepturilor constituționale. Importanta diplomă din 5 septemvrie 1699, cunoscută sub numele Puncta Leopoldina, fu dată tocmai în semnul acestei noua politici aproape absolutiste şi în Ardeal.[1]

E destul să zugrăvim, în aceste contururi generale, constelațiunea politică a Ardealului, de la sfârşitul veacului XVII, ca să înțelegem interesul deosebit pe care îl avea fiecare din

[1] Eudoxiu Baron de Hurmuzaki, Fragmente din istoria românilor, tomul al doilea, traducere făcută de Ioan Slavici, Bucureşti, 1900, p. 30 şi urm. Erdélyi országgyűlési emlékek XXI. kötet (1692-1699), Budapest, 1898, p. 3, 5, 8-9, 12, 65 şi Zsilinszky Mihály, A magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai a reformátiótól kezdve, Budapest, 1897, tom. IV, p. 1 şi urm.

aceste partide pentru a câştiga în tabăra sa pe români. Deşi în acea vreme nici clerul şi nici poporul românesc nu cumpăneau aproape nimic în politica țării, dar numărul lor, considerabil şi atunci, dovedea totuşi valoarea neprețuită pe care ar fi adăugat-o oricărei fracțiuni tovărăşia acestei „națiuni“. Chiar şi numai eliberarea românilor de sub epitropisirea calvinească ar fi însemnat o biruință pentru catolici. Dar ei nu se mulțumiră cu atâta, câtă vreme dispuneau în țară de puterea în creştere pe care le-o lăsa monarhul cu răspicate înclinări absolutiste. Căutară deci să cucerească pe de-a-ntregul, pentru sine, clerul şi poporul românesc.

Biserica noastră de la sfârşitul veacului XVII, abia mai putea opune rezistență năzuințelor de prozelitism. Propaganda calvină nu izbutise, ce-i drept, să înfăptuiască, după stăruinți îndelungate, decât o „unire administrativă“ cu biserica românească, cum o numeşte foarte potrivit Rosenfeld. [2] Dar presiunea calvinismului se făcuse cu atât mai nesuferită cu cât ea trecuse, pe față, la acte de brutalitate grosolană. Se înțelege că în chipul acesta nu se poate câştiga un popor pentru o anume reformă, nici politică şi nici religioasă şi astfel, în aceeaşi vreme în care se puse capăt stăpânirii calvine din Ardeal, se desfăcu şi unirea lor „fictivă“ ori „colorată“, cum ar fi numit-o iezuiții.

Moştenirea epocei calvine, prin urmare, nu consistă, după cum credeau unii, într-o seamă de înnoiri dogmatice ori alte achiziții compromițătoare pentru ortodoxie,[3] ci în demoralizarea detestabilă pe care a pricinuit-o, cu politica sa, în şirurile preoțimii româneşti. Sub apăsarea regimului protestant dispăru din inima clerului dragostea veche, tradițională şi cinstită față de legea noastră şi se întronă, în bisericuțele din Ardeal, politica de oportunitate şi detestabila goană după privilegii. În această atmosferă se stinse mitropolitul Teofil lăsându-şi scaunul unui urmaş de aceeaşi mărime sufletească şi morală ca şi dânsul.

Slăbiciunea vlădicilor şi a protopopilor, cari se făceau exponenții inconştienți ai oricărui regim, nu ar fi schimbat mersul lucrurilor dacă o însemnată parte a preoțimii de la sate nu se alătura la mişcarea unionistă, de la care spera o uşurare a poverilor nesuferite.

---

[2] Colecția Rosenfeld, în biblioteca muzeului Bruckenthal.

[3] Înşişi iezuiții declarară, prin rostul mitropolitului Atanasie, că preoții calvino-români din comitatul Hunedoarei nu sunt cu adevărat calvini: „nam liturgiam ut ante celebrant, sanctos colunt, festa celebrant, jejunant, aliaque omnia, ut prius, practicant, quae tamen calvinistae detestantur“. N. Nilles S.S. Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani, Volumul I, Oeniponte, 1885, p. 221. Cam aceleaşi vederi le avea şi guvernul din Viena, în chestiunea aceasta, cum o dovedeşte art. XI din a doua diplomă leopoldină.

Şi într-adevăr starea preoților români era mizerabilă. Războaiele pe cari le purtaseră imperialii cu turcii, în anii din urmă, avură darul să sporească, în măsură nemaipomenită, impozitele şi contribuțiile de tot soiul. Dieta ardeleană, începând cu anul 1688, se ocupă în fiecare sesiune aproape numai cu repartizarea lor şi de fiecare dată staturile se credeau pe deplin îndreptățite să se plângă împotriva poverilor insuportabile. Astfel preoții cari locuiau în comitate şi între sicui trebuiau să plătească, an de an, o sumă considerabilă, ca să acopere budgetul țării. Cei de pe pământul crăiesc plăteau împreună cu saşii, cari se ştiau feri de greutăți, de aceea erau relativ mai bine situați, iar din darea întreagă pe care o solvea ținutul Făgăraşului preoții români, oraşul şi negustorii contribuiau cu două părți şi țărănimea numai cu o parte.[4]

Iată de ce joacă un rol atât de însemnat, în cursul tratativelor de unire, tendința de-a căuta o îndreptare reală a situației materiale pentru preoțimea românească din acea vreme. Nenumăratele scrisori contimporane, mărturii din sursă românească ori străină, acte publice şi particulare, toate deopotrivă, înfățişează, cu cea mai mare claritate, această cauză însemnată care a îndemnat clerul românesc să înfăptuiască unirea.

Astfel iezuitul Kapi spunea, în anul 1701, că nu poate avea încredere în vlădica Atanasie, care nu de sine se îndeamnă la unire, ci de nădejdea unui câştig vremelnic,[5] iar ceva mai târziu superiorul iezuiților din Alba Iulia, Laurențiu Petz, învinuia preoțimea românească „că nu e condusă de principii supranaturale, ci de necesități vremelnice".[6]

În anul 1702 staturile adunate la dieta din Alba Iulia constatau că s-a împovărat foarte mult țara prin scutirea de

[4] Erdélyi orszgy. emlékek, p. 25, 51, 124, 239, 247, 287 etc. Dieta din Turda din anul 1692 a impus preoţilor români „kik az universitások között nincsenek" grâu cub. 400, carne cent. 240, vin vas. 24, ovăz cub. 800, fân curr. 240. Dieta din Mureş-Oşoreheiu din 1693-94 hotărî în art. 9: „Mível az oláh papok sok bajoskodással szokták az portiónak naturalis aestimatióját viselni, conkludáltuk közönségesen, ezután adják, az mi reájok háromlik in pecunia. Mostan pro praesentis hibernii portione adjanak ung. fl. 400". Dieta din Cluj, 1694, le mai impuse preoţilor 400 câble de ovăz, iar dieta din Turda, 1694, cu totul 260 de câble de grâu şi 266 fl. pentru podvoade. Dieta din M.-Oşoreheiu 1694 decretă în art. 6: „Ezeknek is meg nyomorodott állapotjokat megtekintvén, hagytuk öket, hogy adjanak a tavalyi modalitás szerint pénzt fl. 4000". Dieta din M.-Oşorheiu 1695-96 impuse preoţilor români 5000 fl., iar cea din A. Iulia, 1696, tot 4000 fl. În 1697 i se mai impuseră 400 câble de ovăz şi 400 fl., apoi din nou 766.3 ½ câble, tot atunci trebui să dee ei şi grâul obicinuit. În 1698 dieta din A. Iulia le ceru aproape 2000 câble de ovăz pentru miliţie, iar la milionul impus în mod extraordinar pretinse şi de la preoţii de pe pământul crăiesc 1500 fl. Ibidem, p. 121, 162, 195, 213-14, 219, 244, 279, 287, 304-06, 331-2, 340, 351, 390-92.

[5] Nilles, o. c., p. 266.

[6] Colecţia Rosenfeld; vezi mai jos alegerea episcopului Pataki.

sarcinile publice a unor oameni cu stare, prin ceea ce s-au urcat şi mai mult greutăţile, şi aşa insuportabile, puse în cârca poporului de rând. „E vorba de preoţii români cari au primit unirea numai ca paravan în contra dărilor şi cari de altminteri contribuiau anual cu câte 9-10000 florini".[7]

Foarte interesant se exprimă conducătorul afacerilor financiare ale ţării, contele Seeau, despre problema aceasta: „În prezent sunt în Ardeal patru religiuni recepte, catolică, luterană, calvină şi unitară. Cea dintâi e cea mai slabă, ar deveni însă cea mai tare dacă unirea românilor ar rămânea statornică. Pe aceasta însă nu poţi clădi nimic, căci pe cei mai mulţi preoţi nu i-a îndemnat la unire zelul religios ori îndoiala ce ar fi simţit-o că credinţa lor nu e cea adevărată, ci scutirea de dări şi contribuţii".[8]

Gavril Nagszegi, care a fost exactor de dări între români, cercetând cauzele cari au îndemnat pe preoţii români să se unească, declară că nu există decât una singură, şi anume „că sunt apăsaţi cu enorm de grele contribuţii, cari întrec orice măsură şi proporţie".[9]

În sfârşit, Pater Ianăş confirmă pe de-a-ntregul teza aceasta prin exclamaţiunea sa foarte caracteristică: „Noi pentru nemişugul popilor n-om primi mai mult de ce avem dat; cum au trăit până acum, trăiască".[10]

Astfel, cei doi factori arătaţi, politica din Ardeal a Curţii din Viena şi utilitarismul clerului românesc, recunoscând într-un punct o anume identitate de interese, au dat naştere *unirii*.

Unirea protopopilor români

Meritul de a fi început propaganda unionistă între românii din Ardeal revine zelosului iezuit din Alba Iulia Paul Barányi şi tovarăşului său Gavril Hevenessy, ale căror intenţii găsiră sprijin puternic în persoana primatelui ungar Leopold Kollonits. Barányi se sili să câştige inima mitropoliţilor şi a fruntaşilor români, pe când Hevenessy fu încredinţat să promoveze opera de convertire la Curtea din Viena. Se vede că aceşti dibaci agenţi ai catolicismului erau atât de siguri de

[7] Colecţia Rosenfeld.
[8] Anexe 5.
[9] Anexe 2.
[10] Prinos lui D.A. Sturdza, Bucureşti, 1903, p. 308.

izbândă, încât cel dintâi, Barányi, încă în 1696 se subscria „episcopus sevae nationis valachicae“, adică episcopul, străjerul sălbaticei națiuni române.[11]

După actele păstrate de iezuiți, mitropolitul Teofil se hotărî, la îndemnul lor, încă în cursul anului 1697, să îmbrățișeze unirea. El convocă un sinod, în luna lui februarie, la care, după o convingătoare cuvântare rostită de vlădica, se stabiliră condițiile de unire. Izvoarele iezuite însă, în ce priveşte acest sinod, sunt foarte suspecte, deoarece sinodul s-a ținut în februarie, iar actele au fost subscrise în martie şi iunie, pe ascuns, aşa încât publicitatea n-a aflat de cuprinsul lor.[12] Chiar dacă le-am admite autenticitatea, actul de unire încheiat de Teofil nu prezintă decât o etapă în firul tratativelor cari s-au îndrumat.

De fapt, ştim şi din alte izvoare că sub mitropolitul Teofil s-au început aceste tratative. Atanasie însuşi afirmă lucrul acesta, care, deşi contestat de Pater Ianoş,[13] totuşi e confirmat prin mai multe mărturii contimporane. Într-un protocol luat de cancelaria ardeleană în 8 aprilie 1698 se spune că e greu de-a şti, că oare vor înfăptui românii unirea, deoarece episcopul, care o voia, nu mai este în viață.[14] Cancelarul Nicolae Bethlen susține că statul catolic a adresat regelui un anume memoriu, în care cerea aprobarea unirii cu românii. Când apoi sub prezidența comitelui Kinsky s-a ținut în cestiunea aceasta o conferință de stat, guvernatorul George Bánffy şi cancelarul Nicolae Bethlen au refuzat de-a lua parte la ea, deoarece ei, deoparte ca persoane singuratice şi simpli membri ai bisericii reformate, nu se simțeau îndreptățiți a sta de vorbă şi a da răspuns, în numele ei, iar de altă parte, ca dignitari ai statului, foarte uşor erau amenințați să intre în conflict cu conştiința lor religioasă.[15]

Atâta e tot ce ştim despre acțiunea unionistă înfiripată sub mitropolitul Teofil, care moare încă în cursul verii din acel an, lăsând biserica românească la răspântia alor două drumuri, dintre cari unul ducea drept înainte, spre ținta veche, iar celălalt, necunoscut şi neumblat, spre o lume plină cu iluzii deşerte.

În acest moment într-adevăr epocal şi de o covârşitoare importanță pentru destinele poporului românesc din Ardeal, urcă scaunul mitropolitan din Bălgrad un om tânăr, fără experiență

[11] Colecția Rosenfeld.

[12] Dr. George Popovici, Uniunea românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I, Lugoj, 1901, p. 42 şi urm.

[13] Prinos lui D. A. Sturdza, l. c.

[14] Notă luată din Arhiva regnicolară de dl I. Modrigan.

[15] Gróf Bethlen Miklós önéletirása kiadta Szalay László, Pest 1860, II. kötet, p. 202.

politică, din nenorocire lipsit şi de însuşiri mai alese intelectuale şi de ceea ce trebuie să formeze patrimoniul necontestat al oricărui arhiereu român de la noi, tăria de granit a caracterului său. Anghel Popa, fiul preotului din Bobâlna,[16] absolvise de curând şcoala calvinilor din Aiud şi avu norocul să iasă biruitor faţă de rivalul său, un preot cu numele Ioan Ţirca, din comitatul Hunedoarei, care manifesta pronunţate simpatii pentru calvini. Favoarea guvernatorului Bánffy o câştigă tânărul candidat cu ajutorul unei sume considerabile de galbeni ungureşti. Aşa erau timpurile pe atunci şi învinuirea aceasta grea de simonie i-o aduce nu numai cancelarul Nicolae Bethlen, ci o recunosc şi contimporanii săi din Bucureşti.[17] El plecă deci în Ţara Românească, ca să obţină acolo, după obiceiul vechi, darul arhieresc. Se vede însă că şi la curtea lui Constantin Brâncoveanu pătrunsese zvonul despre propaganda catolicilor şi că persoana candidatului de mitropolit nu oferea destulă garanţie că va izbuti să reziste primejdioasei presiuni. După ce se călugări, luând numele de Atanasie, el fu examinat amănunţit atât de mitropolitul Teodosie, cât şi de patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, care se afla atunci în Bucureşti. Cu prilejul acesta i se dădură, de către Dosoftei, vestitele instrucţii, cari aveau de scop să-l întărească în credinţa ortodoxă. Aceeaşi ţintă îl călăuzea, desigur, şi pe vodă Brâncoveanul, când îi confirmă noului mitropolit vechea danie de 6000 aspri a voievozilor munteni pentru mitropolia Ardealului, care se învăluia „ca o corabie în mijlocul valurilor mării, fiind între multe feluri de eretici necredincioşi şi se năpăstuieşte de la dânşii în multe chipuri".[18] Un contemporan spune că şapte luni întregi, deci până la sfârşitul lui iunie 1698, fu silit să petreacă Atanasie la Bucureşti, probabil ca să culeagă sfaturi şi să dea probe îndestulitoare despre ţinuta sa.[19]

Când se întoarse acasă, noul mitropolit găsi două importante acte, cari se nizuiau să prepare terenul pe seama propagandei catolice. Rescriptul regal adresat în 14 aprilie 1698 guvernului din Ardeal cuprindea, din cuvânt în cuvânt, următoarele dispoziţii: „Acei preoţi români de ritul grecesc cari ar declara că vor păzi ritul grecesc şi vor recunoaşte pe pontificele roman, aceia se vor bucura de privilegiile preoţilor catolici; iar

[16] Cultura creştină, Blaj, 1914, nr. 19-20.
[17] N. Iorga, Istoria bisericii româneşti, vol. II, Vălenii de Munte, 1909, p. 3 şi Dr. G. Popoviciu, Uniunea, p. 65 şi n. 3.
[18] Dr. G. Popoviciu, Uniunea, p. 63 şi urm.
[19] Istoria bisericii Şcheilor Braşovului publicată de Sterie Stinghe, Braşov, 1899, p. 44.

aceia cari socotesc, că nu pot face numita mărturisire sau se vor uni cu una dintre celelalte religiuni recepte, ori vor rămânea în statul religiunii în care se află acum se vor bucura de privilegiile religiunii pentru care se vor declara sau vor fi consideraţi în statul şi dreptul religiunii în care trăiesc acum".[20]

Sub aparenţele înşelătoare ale unei forţate imparţialităţi, se făcea deci clerului românesc un ofert de trecere, pe care şi-l luă ca punct de mânecare de altminteri şi cardinalul Kollonits în manifestul său din 2 iunie 1698. Înaltul prelat apelează cu multă stăruinţă la preoţii români, punându-le în vedere mai ales faptul că o convertire la catolicism ar fi primită cu har şi binecuvântare nu numai în cer, ci totodată şi aici pe pământ, ar avea, drept urmare, speciala graţie şi deplina ocrotire „a împăratului", care în deplinătatea puterii sale va face ca preoţii români, biserica şi averile lor bisericeşti să se bucure întocmai de aceleaşi drepturi şi imunităţi ale căror posesiune şi uz s-a acordat bisericii catolice, membrilor şi averilor ei. În schimbul favorurilor date însă el nu pretinde nimic mai mult de la preoţii români, decât să recunoască cele patru puncte de controversă dintre biserica răsăriteană şi cea catolică.[21]

Ademenitoarele glasuri de sirenă se îndreaptă deci numai către clerul românesc şi îi cer abandonarea credinţei străvechi, oferindu-i drept răsplată o seamă de drepturi şi privilegii puse sub ocrotirea monarhului. „Deoarece poporul era foarte prost şi puţin instruit în dogmele credinţei, iar o instrucţie corăspunzătoare ar fi reclamat timp mai îndelungat, de aceea se hotărî câştigarea clerului său", zice, la mijlocul veacului XVIII, un consilier de la curtea reginei Maria Terezia.[22] Iată o apucătură piezişă, care s-a repetat de atâtea ori în istoria românilor din Ardeal, de câte ori s-a făcut încercarea de-a cuceri poporul nostru cu ajutorul clerului său.

Noul mitropolit însuşi, în mai puţin de trei luni de la întoarcerea sa, îşi uită de făgăduinţele din Bucureşti şi deschise poarta bisericii sale propagandei unioniste. Poate splendoarea ofertului împărătesc ori alte motive, pe cari nu le cunoaştem, îl înduplecară, într-o clipă de slăbiciune, să îngăduie a circula între protopopii săi o listă, cu menirea de-a culege iscălituri de aderenţă în favorul unirii.[23] Se găsiră 38 de protopopi cari

[20] Nilles, o. c., p. 235.
[21] Nilles, o. c., p. 196 şi urm.
[22] Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der zerstreuten zahlreichen illyrischen Nation in kais. königl. Erblanden. (I. Ch. Bartenstein), Frankfurt und Leipzig, 1802, p. 55-56.
[23] Vezi mai jos mărturia protopopului Mihai din Călata.

consimțiră să se unească cu biserica romano-catolică în condițiile semnalate de decretele regelui şi al cardinalului Kollonits. În colaborare cu iezuiții se plămădi atunci celebrul act de unire, care a preocupat în mod atât de intensiv critica noastră istorică.[24] Privind mai de-aproape însă acest document, vom constata că el e departe de a forma un act solemn al unirii. Valoarea sa îndoielnică ne-o dovedeşte însuşi faptul că nu a fost redactat de un sinod al bisericii româneşti, care ar fi fost în drept de-a face o astfel de mărturisire. Există, ce-i drept, trei scrisori, dintre cari una poartă data de 16 noiemvrie, celelalte a zilei de 27 noiemvrie şi a patra fără dată,[25] toate iscălite de Atanasie, în cari se afirmă că manifestul de unire s-a dat în sinodul general al bisericii româneşti din Ardeal. Dar e atât de evident că aceste scrisori sunt ticluite de iezuiți, încât e păcat să mai pierdem vremea cu ele. Chiar şi pecetea mitropoliei, care s-a imprimat sub textul românesc al actului „pentru mai mare mărturie", nu urmăreşte alt scop decât să abată luarea-aminte a celor chemați de la un defect capital al vestitului manifest: că însuşi mitropolitul Atanasie nu l-a subscris.[26]

Deşi textul românesc începe cu cuvintele „noi mai în jos subscrişii vlădica, protopopii şi popii bisericilor româneşti", iar cel latinesc vorbeşte de „nos infrascripti ecclesiae valachicae in Transylvania episcopus, arhidiaconi", Atanasie nu şi-a pus iscălitura sub acest manifest. Poate că tocmai atunci, când i s-a prezentat lista pentru subscriere, îşi luă începutul drama vieții sale, o sfâşietoare dramă pentru inima fiecărui român. Ce să facă? Încătro s-apuce? Să rămână pe o cale veche, a nevoii şi umilinții? Ori, călcându-şi jurământul, să prindă norocul privilegiilor şi onorurilor? Buna sa conştiință, dacă nu cumva alt

[24] Nicolae Densuşan, Independenţa bisericească a mitropoliei de Alba-Iulia, Braşov, 1893. În această lucrare se găseşte cea mai bună lectură a manifestului de unire.

[25] Nilles, o. c., p. 200-201 şi 213-15.

[26] Aproape toți scriitorii pe care i-a preocupat chestiunea „actului unirii" presupun că însuşi Atanasie a adăugat „cu mâna sa proprie" cel din urmă pasaj al manifestului, cu următorul text: „Şi aşa ne unim, aceşti ce scri mai sus, cum toată legea noastră, slujba bisericii, liturghia şi posturile să stea pe loc, iară să n-ar sta pe loc acele, nici aceste peceți să n-aibă nici o tărie asupra noastră şi vlădica nostru Athanasie să fie în sca(un) şi nime să nu-l hărbutălăiască". Iar pe margine de aceeaşi mână „şi căria darul nostru". Densuşan crede a vedea chiar şi subscrierea lui Atanasie, de marginea acestui text, lângă pecetea care închide postscriptul. Dar Densuşan s-a înşelat, deoarece nici la locul acesta şi nicăiri aiurea nu se găseşte iscălitura mitropolitului. Ce caută însă pecetea imprimată de marginea „postscriptului" citat? De obicei, fiecare cărturar îşi aplică sigilul după iscălitură. Aici nu-i nici o iscălitură, dar pecete este. De ce? Ca să ne dea o probă clară despre intenţia autorului, de a ne induce în rătăcire. Dacă Atanasie ar fi voit să iscălească acest act, şi-ar fi ales loc, desigur, în fruntea protopopilor, iar nu la coadă. De altfel textul postscriptului nu-i scris „cu mâna proprie" a lui Atanasie, ci de acelaşi condei al unui bun caligraf, care a subscris şi pe vlădica Teofil în 1697. V. facsimilul manifestului la Nilles, o. c., pag. 208-9 şi subscrierea lui Teofil p. 173.

gând ascuns, învinse deocamdată şi astfel iezuiților nu le fu cu putință a trimite la Viena decât manifestul de unire al celor 38 protopopi români.

Peste câteva luni, după încheierea păcii de la Karlovitz, care lega pentru totdeauna Ardealul de Habsburgi, în 16 februar 1699, regele Leopold semnă diploma solemnă a unirii, prin ceea ce se dovedi că n-a pătruns ori n-a voit să pătrundă în tainele pe cari le ascundea manifestul subscris cu ieroglifele cirilice. Viu mulțumit de convertirea românilor, grecilor şi rutenilor, mângiți până acum de pata schismei (schismatis labe laborantes), el primeşte şi întăreşte ca mai nainte în Ungaria, în Croația şi în Slavonia, acum în Ardeal, şi declară ca fiind deplin validă şi efectivă unirea lor cu biserica romană, făcută prin acceptarea tuturor acelor învățături pe cari le admite, crede şi mărturiseşte biserica catolică şi în special a celor patru puncte de controversă. El acordă deci bisericii unite, feților ei bisericeşti şi averii ei toate drepturile şi întreaga imunitate care au fost împărtăşite prin danii domneşti şi în virtutea prescrierilor canonice bisericii romano-catolice, averilor şi clerului ei. Apoi scuteşte preoțimea unită de robotă, de iobăgie şi de orice alte servicii umilitoare şi pune pentru transgresiunile contra bisericii unite şi contra preoților ei aceleaşi pedepse care au fost stabilite în favorul bisericii catolice şi care urmează să fie dictate de judecători bisericeşti ori civili, la nevoie, de regele însuşi. Ordonă, în fine, ca diploma aceasta să fie publicată în toate congregațiunile țării şi însărcinează toate dirigătoriile civile şi militare să respecteze, să apere şi să ocrotească imunitățile şi drepturile acordate uniților.[27]

Aceasta e *prima diplomă leopoldină*, care ne dă prilej la câteva reflexiuni.

Nu poate să încapă discuție asupra atitudinei pe care a observat-o, până aci, în chestiunea unirii, Curtea din Viena, deoarece, prin diploma solemnă, ea a executat tot ce făgăduise în ofertele sale. Tot odiul pentru neînțelegerile ce s-au ivit, mai târziu, din interpretarea acestui act cade asupra celor 38 protopopi, cari şi-au formulat, în româneşte, condițiile de unire, foarte naiv şi numai în termeni generali, fără să dea postulatelor lor o formă fixă şi hotărâtă. Ei au subscris apoi şi textul latin, căruia i-au dat, cu sau fără voia lor, sancțiune efectivă în fața publicității. Astfel se deschise o uşiță, prin care se făcură scăpate dorințele pe cari le exprimară protopopii de repețite ori, în actul românesc, cu atât mai vârtos că însuşi cardinalul-primat

[27] Nilles, o. c., p. 224-27.

asigurase clerul de favoruri şi ocrotiri cari aveau să fie cu atât mai largi, cu cât mai fervent zel dovedea în mărturisirea şi păstrarea unirii. De-o amăgire deci nu poate fi vorba, ci cel mult de lipsă de experienţă şi înţelepciune politică la protopopii români.

Dieta şi guvernul din Ardeal în contra unirii

Staturile ardeleneşti, cari erau compuse în majoritatea lor covârşitoare din protestanţi, aflară abia în cursul lunii lui noiemvrie de cuprinsul manifestului de unire. Doi preoţi români trimişi de cătri iezuitul Barányi, care era regizorul acestei acţiuni, se prezentară la prezidentul dietei şi îi aduseră la cunoştinţă hotărârea clerului românesc[28]. Decretul regal din 14 aprilie 1698 figura de asemenea între „propoziţiile“ cari urmau să fie tratate la dieta din Alba Iulia. Astfel, în şedinţa pe care o ţinură în 23 noiemvrie, staturile luară concluzul să înainteze o remonstraţiune în contra decretului amintit, fără să încresteze însă şi de existenţa manifestului.[29]

„E departe de noi chiar şi gândul că am vrea să ne împotrivim dispoziţiilor graţioase ale Maiestăţii Sale“, zic staturile, „totuşi, fiindcă în această materie nu trebuie să considerăm într-atâta religiunea, ne-am hotărât să rugăm pe Maiestatea Sa cu umilinţă să nu împărtăşească acelei naţiuni mai mare libertate decât a avut până acum, deoarece aceasta ar putea servi spre batjocura, spre întristarea şi în prejudiţiul celor trei naţiuni. Înaintaşii noştri niciodată nu au recipiat acea naţiune şi pe preoţii ei, nici nu au încorporat-o şi cu atât mai puţin i-au făcut părtaşi pe români şi pe preoţii lor de aceeaşi libertate“. Până va sosi rezoluţiunea preaînaltă la această remonstraţie, dieta decide să oblige pe preoţii români de-a presta contribuţiunile lor, ca mai înainte, dând şi domnilor de pământ onorarul obicinuit, chiar dacă şi-ar fi schimbat deja religia.

Acesta e cuprinsul remonstraţiunii staturilor ardelene, cari, cele dintâi, fac menţiune şi de poporul românesc, de „naţiunea valahă“, în aceste frământări de primenire religioasă. Dar amestecarea acestui element în discuţie constituie numai o diversiune momentană, cu scopul de-a abate luarea-aminte de la obiectul principal, prin zugrăvirea atât de obişnuită a „primejdiei

[28] Nilles, o. c., p. 219-220.
[29] Erdély orszgy. emlékek, tom citat, p. 58-59 şi 407.

valahe“. Nimeni nu a oferit şi, ceea ce e şi mai trist, nimeni nu a cerut „mai mare libertate“ pe seama naţiunii româneşti, care stetea de oparte, toleratã şi despreţuitã, pe când preoţilor săi le zâmbea deja norocul scutinţelor şi al privilegiilor. Adevărata cauză pentru care combăteau staturile ardelene unirea izvora din faptul că ei nu o considerau de o problemă religioasă, ci politică, legată strâns de o mulţime de chestiuni de ordin material. În răstimpul acesta se impusese ţării, pe lângă dările anuale destul de grele, şi o contribuţie extraordinară, care se urca la un milion de florini, din cari trebuia să se acopere cheltuielile războiului cu turcii[30]. Ţara era atât de istovită, încât abia mai putea presta ceva, iar nobilimea reprezentată în dietă îşi apăra numai buzunarele sale, votând împotriva scutirii de dare a clerului român.

Ca să-şi câştige o orientare mai sigură asupra situaţiei materiale a ţării, dieta dispuse să se facă, cu cea mai mare grabă, o conscriere „a porţilor“, pentru ca în sesiunea viitoare să se poată propune o exactă repartiţie a dărilor şi impozitelor neobişnuit de mari. Tot atunci se hotărî să se publice, pretutindeni în ţară, clerului şi poporului românesc, decretul regal din 14 aprilie 1698, prin organele administrative, prin pretori şi asesori juraţi, şi cu prilejul acesta să se facă şi o „inchiziţie“, o cercetare conştiincioasă, întrebând pe toţi preoţii şi ţăranii de răspunsul pe care-l dau acestui ofert.[31] Rezultatul „inchiziţiei“ avea să fie prezentat dietei din Sighişoara, convocată pe începutul anului 1699.

Norocul ne-a păstrat, în Arhivele Statului, câteva din listele acestei „inchiziţii“, cari deşi sunt numai fragmentare, totuşi aruncă o lumină interesantă asupra dispoziţiei sufleteşti a românilor din acea vreme.

Remarcabilă e, din toate punctele de vedere, declaraţia luată de la preoţii şi poporul românesc din ţinutul Bistriţei şi din comitatul Dobâcăi. Protopopul Grigoraş şi 18 preoţi din împrejurimea Bistriţei au declarat că vreau să rămână în legea în care au trăit şi până acum, dar în atârnare tot de biserica românească din Bălgrad. Răspunsul lor ne pare, la prima vedere, echivoc, dar el ne dovedeşte încă o dată ce nelămurit era clerul românesc în afacerea unirii. De altă parte însă ţăranii noştri din

[30] O. c., p. 392.

[31] Arhiva regnicolară, secţia guvernului ardelean, nr. 248 din 1698.

acest ținut se rostiră respicat pentru credința ortodoxă, pe care făgăduiră să o țină şi în viitor.[32]

În comitatul Dobâcăi comisiunea trimisă întâmpină rezistență neaşteptată din partea preoțimii, care fu avertizată de mitropolitul Atanasie să nu asiste la lucrările de investigațiune. Totuşi s-a prezentat şi aici un număr considerabil de preoți, cu totul cam vreo 31, cari au spus că ei cred şi mărturisesc aceeaşi lege pe care o ține şi vlădicul din Bălgrad; de el vreau să şi atârne. Pe când însă unii s-au declarat categoric în favorul lui Atanasie, alții, spre pildă 8 preoți din districtul Sântioana (Szentivány), i s-au ataşat numai condiționat, dacă şi vlădicul ține aceeaşi lege ca şi ei. Sătenii români n-au aprobat nici aici ținuta dubioasă a preoților, ci s-au declarat în unanimitate pentru biserica răsăriteană. Numai într-un singur sat au depus oamenii curioasa mărturisire că rămân tot în sânul bisericii în care s-au născut, dar dacă li s-ar face silă, ei nu se lasă omorâți din pricina religiunii, un caz de indiferentism, ca şi care n-am găsit altul în istoria noastră.[33]

Din actele ce ni s-au păstrat se vede că acesta a fost unicul ținut în care mitropolitul Atanasie izbutise a-şi câştiga o aderență în sânul preoțimii, pe când poporațiunea laică românească se întoarse, şi aici, toată împotriva unirii cu biserica romano-catolică.

În comitatul Clujului „inchiziția" s-a făcut în 41 de comune, unde românii s-au declarat, iarăşi, în unanimitate pentru „legea în care s-au născut". Dintre 23 de preoți, câți s-au prezentat înaintea comisiei, numai şase au aprobat acțiunea vlădicului, pe când ceilalți s-au afirmat în credința ortodoxă.[34]

---

[32] Ibidem, nr. 603 din 1699. Besztercze széki, Doboka vármegyei olá papok declratiója a. 1699… „kik magokat igy resolválák, hogy ök a mely valásban addig voltak, ezután is azt akarják tartani és akarnak dependeálni ezután a fejervári oláh ecclesiatól" – au răspuns protopopul şi preoții săi.

[33] Ibidem. Preoții adunați în Blaşfalăul Românesc au dat următoarea declarație: „valamint hiszen és vall az ő püspökjűk és közönséges gyűlekezetük, ők is fejenkint azt hiszik és vallják és onnat akarnak függeni". Apoi: „ezen processusbeli község is megexamináltatván resolválá magát igy: ők az vladikájoktól minthogy ollyan levelet nem látnak, melyből ki tetszenők, hogy nekik vallásokat kellene változtatni, azért ők az réghi szülejektől rájok maradott vallásokat tartják ezután is, ugy mint eddig". Preoțimea adunată la Sântioana (Szentivány) a declarat: „az mely vallásban születtenek, azont tartják és ők azt itélik az püspökjökről is, azon vallásban vagyon az melyben ők, és attól akarnak függeni". Răspunsul țăranilor variază cam aşa: „az mely vallásban születtek és megkeresztelkedtek, azon vallásban maradnak", „hogy az mely vallás elegyedtől rájok maradt, abban maradnak". Numai „pagus Totor (?) igy resolválá, hogy ők is azon vallást tartják az melyben születtek. Mindazonáltal ha kénytelenek lesznek (?) vele vallásokért ők magokat meg nem öletik".

[34] Arhiva regnicolară, secția guvernului din Ardeal, nr. 252 din 1698. Az kolozsvármegyei oláh papok dolgában való inquisitio. Protopopul Mihai din Călata a mărturisit următoarele: „Az mikor ez a dolog kezdödött, én akkor esperestt nem voltam, hanem hallottam, hogy harmincöt esperest irást adott, pecsét alatt a Ladikának, melyet magam is láttam. Azon esperestek penigh az alatta való oláh papoktól

Preoții români din Țara Hațegului s-au declarat toți pentru biserica răsăriteană şi au fixat în scris mărturisirea depusă. Între nobilii români din ținutul acesta, unii erau de mai înainte uniți cu biserica reformată, de aceea cu prilejul „inchiziției" zece preoți calvino-români au declarat verbal că vor păstra şi pe viitor raportul vechi față de protestanți.[35]

În ținuturile situate pe cursul de sus al Murăşului, din 31 comune numai două s-au declarat că ascultă de vlădic, pe când în celelalte comisarii au însemnat de ortodocşi pe toți preoții şi pe toți țăranii români.[36]

Pentru vechea biserică răsăriteană s-au declarat toți preoții şi românii din Țara Bârsei şi din Țara Oltului. În actele păstrate s-a notat exact numele tuturora, nu numai al preoților, ci şi al sătenilor. În Şcheii Braşovului au subscris actul acesta protopopul Siicu împreună cu preoții şi gocimanii săi şi cu 166 de credincioşi. De margine, separat, sunt notați şi grecii din acest oraş.[37]

Tot aşa se exprimară şi satele din comitatul Albei de Jos, învecinate cu părțile săcuieşti, precum Treiscaunele şi districtul de Orba, unde se aflau atunci peste 30 de comune locuite de români.[38]

Deşi ne lipsesc actele „inchiziției" din unele scaune săcuieşti, din cea mai mare parte a comitatelor Alba de Jos şi Hunedoara, apoi din comitatele Turda, Solnocurile amândouă,

megint hasonló irást vöttenek pecsét allatt. Hogy ha valami nyavalyánk lészen az Fejérvári Patér Baranyai uramhoz folyamodjunk, söt az császárt ő Felségét is kész érettünk megtalálni s dolgunkat véghez vinni. Nekem volt parancsolatom a Ladikától, hogy az allattam való papokat összegyűjtsem s irásukat pecsét alatt vegyem, de még eddig nem érkeztem. Az hová az országban lévő papok magokat recipiálják, én azokkal maradok, de hogy vallásomat változtassam kész vagyok inkább meghalni. Mind azáltal az romai pápáért imádkozom". Popa Ştefan din Molosig (Malomszeg) a fasionat în chipul următor: „Én az én atyámtól maradt vallásomat nem változtatom, az mely vallást az Muskák, Görögök tartanak, abban akarok meghalni. Tudom azt is, hogy eddig voltunk uniálva az magyar calvinista papokhoz, ezután is akarom hogy ugy legyen, minthogy semmi háborgattatásunk miattok vallásunkban nem volt". Popa Simeon din Călăţele a zis: „Az miben születtem, neveltettem s tanitattam, az mint az Isten igéjét eddig hirdettem, ezután is abban foglalom magamat s vallásomat meg nem változtatom, mely az Muskák és Görögök vallása"... Țăranii din Călata au declarat: „Mi egész falunk az mi törvenyünket s vallásunkat az melyben születtünk el nem hagyuk, a papok dolga az, melyik religiohoz akarják magokat uniálni s mi ahoz nem tudunk; de ha látjuk, hogy ujjitást akarnak közinkben behozni, mi papunk nem lészen".

[35] Ibidem. Az Háczok vidéki oláh papok a vallás iránt való rezolutiojok nr. 250 din 1698. Iată textul declaraţiei: „A mi oláh vallásunkat, az görög vallást tartjuk egészben s ugy is tartjuk mivel abban találtattunk és az ő Felsége gyakori kegyelmességet s ennek utána is azon kegyelmességet alázatoson várván mi nyavalyás oláh papok, ugy maradván a mi vallásunkban Istent imádhassuk ő Felségeért".

[36] Ibidem. Marosszéki relatoria az oláh papok dolgáról. Nrul 248 din 1698, unde toți sunt notați, cu numele, nu numai preoții, ci şi țăranii din aceste comune.

[37] Ibidem. Az régi görög valláson megmaradt oláh papoknak és hallgatóknak nevűk Barczaság, Fogarasvidéki, Fejérvmegye, Háromszék Orbaiszék. Nr. 559 din 1699.

[38] Ibidem.

Crasna şi districtul Chioarei, precum şi cele de pe pământul crăiesc, totuşi listele păstrate sunt suficiente pentru a dovedi dezastrul politicii unioniste. Adeziunea față de Atanasie şi-au exprimat-o categoric 29 preoți, pe când pentru biserica răsăriteană s-au declarat 58 preoți. Dacă adăugăm la partida mitropolitului şi pe cei 27 preoți cari au făcut mărturisire echivocă, nici atunci nu ar obține unionişţii majoritatea. Dintre comunitățile româneşti, unde s-a făcut investigația, 276 s-au rostit pentru credința ortodoxă, două pentru unire, iar 20 au dat răspuns echivoc. Împrejurarea că preoții s-au prezentat la investigație în număr atât de restrâns se explică din două cauze. Ei au fost opriți de mitropolitul Atanasie de-a da sprijin acțiunii guvernului transilvănean şi de aceea au absentat mulți preoți din Solnoc-Dobâca şi din Țara Oltului. De altă parte, în săcuime un număr mare de parohii erau vacante, iar comisarii, cari au îndeplinit aici investigația, nu au însemnat decât numele comunelor ce s-au declarat ortodoxe, fără de a aminti în special de preoți.

Îndeosebi trebuie să regretăm faptul că s-au pierdut listele din Alba de Jos şi Hunedoara şi cele de pe pământul crăiesc, unde, în luptele de mai târziu, românii s-au dovedit de cei mai înfocați apărători ai bisericii răsăritene.

Dieta din Sighişoara se adună de fapt în 20 ianuarie 1699. Dar până la acest termin nu sosi de la Viena nici un răspuns cu privire la remonstrațiunea înaintată de staturi. Protestanții se vor fi gândit, poate, că o amânare a discuțiunii asupra unirii e mai recomandabilă decât alcătuirea unui nou memoriu către Curte. Astfel, deşi dieta hotărî să impună în budget preoților români o contribuție de 4950 florini,[39] totuşi executarea ei se amână, „până la sosirea rezoluției preagrațioase a Majestății Sale". Ezitarea aceasta a dietei, care nu ştiu exploata îndeajuns rezultatul foarte favorabil al „inchiziției", se dovedi de o ireparabilă greşală politică. Iată de ce. Diploma din februarie 1699 sancționă acordul uniunei încheiate cu românii şi astfel Curtea din Viena se angajă definitiv pentru această direcțiune a politicii sale. Reprezentațiunea staturilor, înaintată împotriva unirii, în toamna anului premergător, nu fu învrednicită de atenție, iar o acțiune care s-ar fi pornit de acum pentru zădărnicirea operei unioniste şi-ar fi perdut orice sorți de izbândă, deoarece guvernul din Viena, cu tot dreptul, o putea stigmatiza ca potrivnică intereselor sale dinastice. Că această

[39] Erdélyyi orszaggy. emlékek, tomul citat, p. 411.

presupunere e pe deplin îndreptățită o dovedeşte desfăşurarea evenimentelor ulterioare.

Guvernul din Ardeal înaintă, încă în 14 iulie 1699, o stăruitoare remonstrațiune către regele Leopold, în care, după ce înşiră toate gravaminele protestanților, se pronunță şi despre unirea bisericii româneşti. Schimbarea de religiune impusă poporului român, spune guvernul, e departe de a fi spre vreun folos religiunii catolice, deoarece acel popor nu are nici o religie, ci e pătruns numai de superstiții şi de altminteri e barbar şi gata pentru orişice faptă rea. Ea țintește deci numai răsturnarea legilor transilvane şi trecerea sarcinilor suportate de preoți pe umerii celorlalți contribuabili, provocând şi o agitațiune a principilor învecinați, cari sunt de legea grecească. Privind lucrurile în lumină mai deplină, nu s-au făcut din români catolici veritabili, ori adevărați uniți, nici prietini şi aderenți ai catolicismului, ci numai oameni eliberați de dări şi iobăgie şi dispuşi la luptă contra domnilor lor de pământ. Asemenea inovațiuni şi încercări nu pot să fie de folos nici pentru tron, nici pentru o țară în care zelul religios totdeauna a fost moderat şi potolit, parte prin politica înaltă a statului, parte prin uniunea legată cu jurământ a națiunilor şi religiunilor. Numai mulțumită unei asemenea moderațiuni, țara aceasta, care e încunjurată de atât de mulți duşmani, plină de deosebite religiuni, limbi şi rase şi a fost cârmuită de principi de confesiuni foarte deosebite, a putut să-şi păstreze ființa şi neatârnarea în ciuda timpurilor furtunoase prin care a trecut.[40]

E caracteristică îndărătnicia cu care guvernul şi staturile ardeleneşti încarcă de batjocuri bietul popor, pentru a cărui stare înapoiată nimeni altul nu e răspunzător, decât ei înşişi. Dar cu astfel de şubredă argumentare, care deplasa chestiunea, se înțelege că guvernul nu izbuti să câştige vreun rezultat. Regele Leopold, drept răspuns, trimise, în 26 august 1699, un nou mandat, prin care întărea toate dispozițiile publicate cu privire la unirea românilor în decretul din 14 aprilie 1698 şi însărcină guvernul ardelean, sub aspră pedeapsă, ca de o parte el însuşi, iar de alta să facă şi pe alții să-l respecteze, de aceea să publice în țară, fără amânare, rezoluțiunea regelui, în virtutea căreia românilor li se cuvine libertatea de a intra, după bunul lor plac, în sânul uneia din cele patru religiuni recepte.[41]

În aceeaşi zi i s-a trimis şi generalului Rabutin un rescript regal, în care i s-a impus, cu seriozitate, ca strictă datorie, să

[40] Fragmente din istoria Românilor de Eud. Baron de Hurmuzaki, tomul II, tr. I. Slavici, p. 61 şi urm.
[41] Idem, p. 39.

împedece în orice chip ca românii să nu fie cumva abătuți de la hotărârea lor odată mărturisită de a trece la religiunea catolică, ci, din contră, să fie lăsați în deplină şi neştirbită libertate în ceea ce priveşte ducerea la îndeplinire a acestei hotărâri a lor. Generalul avea deci să apere pe românii doritori de uniune contra tuturor atacurilor şi uneltirilor contrare şi să numească persoanele care fie mijlocit, fie pe față, lucrează contra intențiunilor Maiestății Sale, pentru ca să li se dicteze cuvenita pedeapsă.[42]

Ce putea deci face guvernul din Ardeal, decât să aducă la cunoştința dietei, care se întruni în 8 septemvrie, mandatul regal. De fapt, dieta aceasta se ocupă, în mai multe rânduri, de cestiunea bisericii româneşti. Îndată la început magistrul judecător Ioan Sárosi publică în conformitate cu legile țării diploma solemnă din 16 februarie 1699, care prin aceasta obținu deplină şi necontestată valoare.[43] Apoi guvernul aşternu dietei, între „propozițiile“ sale, mandatul regal din 26 august 1699. Staturile căzură de acord de astă dată, aprobând cu unanimitate de voturi câteva hotărâri, cari aveau menirea să înlăture divergențele de până acum, să sisteze pelerinajul multelor informații trimise, în materia aceasta, la Curte şi să pună capăt fluctuației de până acum a poporului şi preoților români.

Conform mandatului regesc hotărârâ staturile să publice încă o dată, în toată țara, decretul din 14 aprilie 1698, care lăsa deplină libertate românilor de a se ataşa la oricare din cele patru confesiuni recepte ale țării ori chiar de-a rămâne şi pe viitor în sânul bisericii vechi. Totuşi, pentru a reduce întrucâtva numărul preoților, cari aveau să se facă părtaşi de drepturile puse în vedere celor uniți, dieta stabili câteva regule de care trebuia să se țină seamă.[44]

1. În nici un sat românesc, nici chiar în cele mai mari localități, nu pot să fie mai mult decât doi preoți uniți; în comunele mai mici e destul unul singur.

2. Episcopului unit i se permite să dee darul preoției numai candidaților vrednici. Destoinicia urmează să fie constatată printr-un examen, la care au să iee parte nu numai preoți uniți, ci totodată şi preoți delegați de episcopul respectiv din biserica cu care vor să se unească românii.

[42] Idem, p. 40.
[43] Nilles, o. c., p. 232-33.
[44] Nilles, o. c., p. 233-38 şi Erd. orszgy. emlékek, tom citat, p. 427-29. Hurmuzaki, o. c., p. 49-50.

3. Lipsind la români orişice şcoală, candidaţii de preoţie să fie primiţi în starea preoţească numai după ce vor fi vizitat şcolile confesiunii cu care se unesc.

4. Preoţii cari nu au funcţie în biserică sunt a se considera de persoane libere, dar dacă nu au proprietatea lor, nu pot să stea în comune rurale, ci în vreo mănăstire, cel puţin câtă vreme nu-şi găsesc o parohie.

5. Întocmai ca preoţii celorlalte confesiuni, se bucură şi cei uniţi de imunitate deplină numai în ceea ce priveşte pământurile ce se ţin de biserică, pentru alte pământuri folosite au să dee, întocmai ca preoţii confesiunii cu care se unesc, atât zeciuiala, cât şi birurile obicinuite şi să poarte celelalte sarcini.

6. Pentru fapte expuse pedepsei preotul român e supus aceluiaşi for judecătoresc care judecă şi pe preoţii religiunii cu care se unesc; iar pentru aceia cari stăruie în vechea lor credinţă, se aplică procedura penală de până acum, fără de nici o schimbare.

7. Episcopului şi clerului unit le este oprit orişice abuz cu excomunicaţiunea, ci în materie de afurisanie au să proceadă ca religiunea cu care se vor uni.

Aceste condiţii dovedesc lămurit că şi staturile ardelene ştiau, dacă numai dispuneau de bunăvoinţă, să înţeleagă adevăratul scop al unirii, care nu era să facă părtaş poporul românesc „de mai mare libertate“, ci să-l cucerească prin mijlocirea clerului său, căruia i s-au pus în perspectivă o seamă de drepturi şi privilegii. De altă parte, dieta ardeleană, bazându-se pe mandatul regal din 26 august, nu consideră ca un fapt împlinit acordul de unire încheiat de protopopi cu catolicii, ci hotărî să cerceteze şi să ştiricească, după cum i se cerea, că ce intenţiune nutresc românii în chestiunea religioasă.

În 26 septemvrie o comisiune de patru membri aduse la cunoştinţa episcopului şi clerului românesc aceste hotărâri, iar la 3 octomvrie staturile şi guvernul ardelean le expedară şi Curţii din Viena.[45]

De astă dată dieta şi guvernul ardelean crezură că nu au mult timp de perdut, ci trebuie să facă o nouă „inchiziţie“, adecă o serioasă cercetare printre toţi românii din Ardeal, ca să întrebe, încă o dată, pe fiecare om, că la care din cele patru confesiuni vrea să se ataşeze. Dieta numi zece comisiuni, ca să cutreiere toată ţara, fiecare comitat şi district şi să însemne conştiincios mărturisirea preoţilor şi credincioşilor români.[46] În fiecare comisie aveau să fie

[45] Nilles, o. c., p. 234-238.

[46] Lista deputatorum ad publicationem decreti Suae Majestatis, ratione sacerdotum valachorum expeditorum. Arhiva regnic. Secţia guvernului ardelean, nr. 192 din 1699.

prezenți patru comisari, un catolic, un calvin, un luteran şi un unitar, cari aveau să-şi ataşeze câte patru preoți, deci de fiecare confesiune câte unul,[47] şi astfel, conformându-se întru toate cu instrucțiile amănunțite cari li se deteră de către guvern, să ducă la bun sfârşit această operă delicată.

Fără îndoială că comisiile alese îşi începură îndată activitatea, ceea ce o confirmă dispozițiile luate de guvern, precum şi scrisoarea ce ni s-a păstrat de la preoțimea catolică din Ciuc, care refuză de-a lua parte la lucrările de investigațiune.[48] Dar nu ne-a fost cu putință să aflăm nimic sigur despre soartea ulterioară pe care a avut-o acest plebiscit menit să hotărească viitorul bisericii româneşti. Dacă s-a executat, Curtea din Viena va fi avut destule motive ca să îngroape în noianul uitării actele cari mărturiseau de un eşec trist al politicii sale.

Iezuiții din Ardeal, cari se temeau să nu le fugă terenul de sub picioare, făuriră, ce-i drept, două proteste împotriva acestor comisiuni. Ele nu merită însă nici o atențiune, deoarece nu au fost prezentate şi întărite de nici unul din forurile publice încredințate cu astfel de afaceri.[49]

Petru Bod şi pe urma sa consilierul Rosenfeld spun că investigațiunea s-a ținut şi rezultatul ei a dovedit în chip neîndoielnic că românii vreau să rămână în legea lor, iar dacă ar fi constrânşi să încheie unire cu una din religiile recepte, mai bucuros s-ar uni cu protestanții, de cari au fost legați şi până acum.[50] Dar nu-i sigur că mărturia acestui scriitor priveşte „inchiziția“ efeptuită la începutul anului 1699 ori cea de la sfârşitul aceluiaşi an, pusă la cale de dieta transilvană.

Cronicarul contimporan Mihail Cserey povesteşte însă că a văzut şi a cetit la comitele Ştefan Apor un autograf secret al regelui, în care îi impunea generalului Rabutin, confidențial, dar categoric, ca nici să considere, nici să aducă la îndeplinire decretul pentru acordarea libertății de alegere, deoarece acela nu e decât o concesiune făcută sub presiune morală celorlalte religiuni recipiate. Rabutin avea să stăruie din răsputeri ca preoții români să nu treacă la altă religiune, decât la cea catolică.[51]

Acest autograf, pe care-l descrie cronicarul maghiar, e probabil rescriptul adresat către generalul Rabutin în 26 august 1699, prin care se introduse şi în Ardeal, întâi pe ascuns, pe urmă

[47] Ibidem. Instructio deputatorum ad publicationem Suae Majestatis resolutionem super unione pastorum valachorum datam.
[48] Nilles, o. c., p. 242-44.
[49] Nilles, o. c., p. 240-42.
[50] Petru Bod, Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia lib. 2, cap. 2 § XIV.
[51] Cserey Mihály, Historiája, Pest, 1850, Hurmuzaki, Fragmente, II, p. 35.

pe față, politica de convertire cu forța a regimului din Viena. Acțiunea întârziată a staturilor ardelene se izbi deci de această nouă direcție a politicii vieneze şi puternicii corifei de altădată ai protestanților fură siliți să se retragă şi să cedeze terenul pe seama propagandei catolice.

Convertirea mitropolitului Atanasie

După ce fură înlăturați şi reduşi la tăcere, protestanții din Ardeal, cari formau cea mai serioasă piedecă pentru realizarea unirii, Curtea din Viena crezu că a sosit momentul oportun ca să limpezească pe deplin situația tovărăşiei de curând câştigate.

Întâi şi înainte de toate, deci, trebuiau risipite nedumeririle pe cari le pricinuia ținuta dubioasă a vlădicii Atanasie. Într-adevăr, nici Curtea din Viena şi nici contimporanii săi nu ştiau să-şi dea seama despre adevăratul scop pe care-l urmăreşte mitropolitul român cu atitudinea sa echivocă. Fără îndoială că deşi nu iscălise manifestul unirii, totuşi el stetea în centrul mişcării unioniste şi aproba în fața iezuiților toate dispozițiile luate până acum. Chiar şi protopopii şi preoții cari s-au declarat pentru unire cu prilejul „inchiziției" de la începutul anului 1699 se mărturiseau de aderenți ai săi.[52] De aceea, când întreprinse Atanasie, în cursul crizei anului 1699, o călătorie prin Ardeal, el fu primit foarte rău, îndeosebi la Făgăraş şi la Braşov, de unde trebui să plece în grabă, deoarece i se dete a înțelege că nimeni nu voieşte să încerce noul făgaş al politicii sale.[53]

Scrisorile intime ale iezuiților însă ni-l înfățişează în altă lumină şi ne arată clar câtă neîncredere nutreau față de dânsul aceşti prietini, cari, se pare, că-l cunoşteau mai de-aproape. Astfel, pater Kapi îl ținea pe bietul mitropolit, care nu se ştiuse impune, de foarte suspect în simțemintele sale pentru unire,[54] iar Cristofor Gebhard, superiorul iezuiților din Sibiu, ştia despre el că s-a declarat odată pe față lui Dindar, agentul lui Brâncoveanu,

[52] Vezi mai sus.

[53] Colecția Rosenfeld, la anul 1699, şi Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, VI. Band. Brassó, 1915, p. 326-27. Din raportul de aici se vede că în această vreme şi Atanasie făcea propagandă pentru unire şi se îngrijea să se tipărească şi să se distribuie între români manifestele regelui Leopold şi al cardinalului Kollonits. Faptul că Atanasie a închis biserica din Şchei „ob schismaticam pervicaciam contra unionis cum romana ecclesia acceptationem" dovedeşte adevărul aserțiunii noastre.

[54] Modernus autem episcopus, vox est omnium pene quibus is notus est, est non tantum rudis (caetera enim taceo), sed etiam de unione vera suspectissimus. Nilles, o. c., p. 266.

că nu-i unit.[55] De altfel, iezuții din Alba Iulia, cari erau mai aproape de Atanasie, nu se îndoiau de sinceritatea sa, deşi păstrau şi ei anume rezerve față de dânsul.[56] Între greşelile ce i se impută s-a însemnat şi aceea că a lăsat să se tipărească neschimbată învățătura „eretică" despre purcederea Duhului Sfânt numai de la Tatăl, deşi însuşi cardinalul Kollonits l-a îndemnat să-i facă o corectură, ceea ce Atanasie a şi făgăduit.[57] Mai grea era învinuirea protopopului Avram şi a tipografului Nicolae, cari au mărturisit că au cetit o epistolă scrisă de Atanasie lui vodă Brâncoveanu, în care spunea că unirea s-a încheiat numai la aparență şi popii s-au unit numai ca să li se şteargă dările.[58] Faptul că întreținea astfel de corespondență cu voievodul Țării Româneşti, duşmanul neîmpăcat al unirii, îl dovedea şi mai suspect. La toate aceste se mai adaugă şi împrejurarea[59] că, aprins de mânie, s-ar fi exprimat de mai multe ori către protopopi: „voi sunteți uniți, eu nu". Astfel uşor se putea confirma bănuiala iezuiților că, într-o bună zi, Atanasie îşi va părăsi scaunul şi se va refugia în Țara Românească.[60] Dar şi cele câteva mărturii pe cari le avem din sursă românească dovedesc că nedumeririle iezuților erau destul de întemeiate. Donația moşiei din Merişani făcută mitropolitului Atanasie, la 15 iunie 1700, de către Constantin Brâncoveanu nu se poate altfel interpreta, decât din politica de duplicitate pe care ştia el să o joace cu multă iscusință.[61] Scrisoarea lui Pater Ianoş adresată lui Atanasie, în 13 martie 1701, atestează părerea că erau foarte mulți români cari nu credeau despre mitropolitul lor că s-a unit.[62] Chiar în acest timp spuneau braşovenii lui David Corbea că „Sfinția Sa, părintele vlădica, nu este cum zic pizmaşii".[63]

Cumpănind toate aceste momente, se desfac lămurit motivele cari au îndemnat Curtea să citeze pe mitropolitul Atanasie la Viena şi să-l supună acolo unui umilitor proces disciplinar, pentru a-l „purifica". Într-adevăr, unei persoane față de care se ridicau atâtea bănuieli nu era cu putință a încredința opera unirii, opera mântuirii sufleteşti a atâtor oameni. Atanasie

[55] Asserit hic, Dnum. episcopum a se interrogatum, utrum unitus sit, dixisse: se non esse unitum, Nilles, o. c., p. 267.
[56] Nilles, o. c., p. 269-70.
[57] Idem, p. 261. Non videtur nobis fideliter esse unitus, quum etc.
[58] Nilles, o. c., p. 261.
[59] Idem, p. 262.
[60] Ibidem.
[61] N. Iorga, Istoria bis. rom., II. p. 19.
[62] Prinos lui D. A. Sturdza, l. c.
[63] Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei publ. de Dr. St. Stinghe, Braşov, 1901, p. 18.

trebuia deci examinat mai de-aproape, deoarece, după cum afirmă cu drept cuvânt iezuitul Kapi, „toată unirea e legată de persoana episcopului, care îi serveşte drept temelie".[64]

Se pare, că Atanasie simți primejdia ce-l aştepta la Viena şi cu anevoie se hotărî să plece. Pentru a se asigura însă, adună totuşi, pe 6 ianuarie 1701, un sobor de protopopi, de la cari obținu declarația că-l poftesc „pe Sfinția Sa a mitropolitul nostru Atanasie să-şi ție scaunul în pace", iar „în lucrurile vlădiceşti, fără ştirea Soborului nime să n-aibă a se amesteca dintr-alți mireni sau străini".[65]

Pe noi nu ne interesează procesul făcut bietului vlădică din Bălgrad care în timpul cât a stat la Viena şi-ar fi iscălit şi pedeapsa de moarte, cu amândouă mânile. Rezultatul „purificării" se vede din jurământul său şi din actul pe care l-a subscris la 20 martie 1701, spre a dovedi „stăruința, sinceritatea şi tăria" pe care o avea, față de unire. Atâta însă ajunge să observăm, că toate cele 16 puncte din acest „revers" dovedesc pe deplin că cercurile din Viena au dat crezământ denunțurilor făcute împotriva lui Atanasie.[66]

După ce mitropolitul nostru fu primenit sufleteşte, iar mai-marii săi se convinseră de sinceritatea lui, în 25 martie 1701, într-o capelă a iezuiților de la Sf. Ana, Atanasie fu hirotonit de episcop unit de către primatele Kollonits, pe care l-au asistat la această ceremonie episcopii catolici din Győr şi Nyitra.[67] Hirotonirea se făcu numai condiționat, deoarece teologii catolici din Viena erau de părerea că nici preoții şi nici episcopii bisericii răsăritene nu se pot privi de adevărați şi legitimi, iar continuitatea darului apostolic li se poate trage la îndoială. Cronicarul bisericii româneşti din Braşov spune că Atanasie, la Viena, „cu voia lui a lăpădat şi a călcat pravoslavnica lege grecească, întru care botezat şi hirotonit fusese cu jurământ, de aci întâi l-au hirotonit diacon, apoi pater, apoi vlădică papistaş".[68]

Prin pasul acesta Atanasie se depărtă în mod definitiv de biserica strămoşilor săi, iar prin declarația din 20 martie, pe care domnul Iorga o numeşte[69] „cel mai înjositor act public săvârşit

[64] Nilles, o. c., p. 265.
[65] N. Iorga, Studii şi documente, vol. IV, Buc., 1902, p. 71.
[66] Nilles, o. c., p. 281 şi urm. Dl Z. Păclişan afirmă, cu multă probabilitate, că data acestui revers ar fi 20 martie, şi nu cea de 7 aprilie de la Nilles. V. nota următoare.
[67] Hurmuzaki, o. c., p. 69, Czegei Vass György és Vass László naplói közli Nagy Gyula, Budapest, 1896, p. 338-9, Cultura Creştină, 1913, p. 526 şi urm.
[68] St. Stinghe, Istoria bisericii Şcheilor Braşovului, p. 25.
[69] N. Iorga, Istoria bis. rom, vol. II, p. 29.

până atunci de vreun vlădică românesc", el rupse şi cel din urmă fir care-l mai lega de legea sa părintească.

Înainte de-a fi hirotonit a doua oară, i se dete o diplomă de numire pentru *episcopia* românilor din Ardeal. Atanasie fu numit de episcop al „naţiunii româneşti" din Transilvania şi în această calitate fu supus arhiepiscopului catolic din Strigoniu, după ce i se dădu şi titlul de consilier şi i se dărui pentru el şi urmaşi un lanţ de aur cu chipul regelui.[70] În aceeaşi zi, la 19 martie 1701, regele împărţi clerului şi poporului românesc privilegiile cuprinse în a doua diplomă leopoldină, pe care fraţii uniţi au considerat-o şi o consideră până astăzi de cel mai important act, la care se reduc drepturile bisericii unite.[71] Citind cu luare-aminte însă textul acestei diplome, care prin fatalitate nu avea să obţină niciodată valoare de drept, ne vom convinge că regele a înzestrat cu drepturi numai preoţimea românească, pe care o scuti de iobăgie, de slujbă, de cinste către domnii de pământ şi „alte multe tărhaturi, greutăţi şi adăuri". Numărul nesfârşit de mare al ţăranilor români rămase şi mai departe în jugul iobăgiei, deşi în punctul al treilea al diplomei leopoldine se spune că aceia dintre ei cari se vor uni cu biserica latină nu se vor mai socoti de toleraţi, ci vor fi primiţi între staturile ţării ca ceilalţi fii catolici ai patriei. Interpretarea acestui articol e cât se poate de simplă şi e evident că, în afară de corectura aceasta făcută pe hârtie, sutele de mii de iobagi români nu aveau să obţină nici o îmbunătăţire a soartei lor.[72] Într-adevăr, bietului iobag îi era cu totul indiferent cum îl consideră stăpânul său. El vedea lămurit că formează majoritatea ţării, că singur poartă toate sarcinile publice, el apără ţara şi că nimănui nu-i trece prin minte de a-l îmbrânci peste hotare, sub cuvânt că e numai tolerat.

De altă parte, regele se îngriji de-a pune sub controlă aspră pe noul episcop unit,[73] faţă de care, cu toate jurămintele sale, nu avea nici o încredere. Îi dete deci ca supraveghetor şi sfătuitor pe „teologul" iezuit, care-l ţinea necontenit sub ochii săi: îl întovărăşea în vizitaţii canonice, avea dreptul de-a hotărî în chestii de despărţenie ori „lăpădare din biserică", în numirea preoţilor, în globirea lor, în punerea de taxă şi în sfârşit în toate cele. Teologul, care astfel era adevăratul episcop, după sfatul iezuitului Kapi, era în drept să-l mustre, iar Atanasie avea

[70] Nilles, o. c., p. 289-90.
[71] Idem, p. 292 şi urm.
[72] Vezi şi Chestiuni din dreptul şi istoria bisericii româneşti unite, partea a II-a (de Dr. A. Bunea), Blaj, 1893, p. 63 şi urm.
[73] Nilles, o. c., p. 309 şi urm.

datoria să asculte, întocmai ca şi înaintaşii săi, cari erau supuşi superintendentului calvin. Situaţia teologului iezuit era însă, în aceste condiţii, cu atât mai împovărătoare şi mai jignitoare pentru bietul episcop, cu cât prezenţa sa în curtea vlădicească era neîntreruptă.

După aceste acte săvârşite de ambele părţi, contractul unirii se poate considera de încheiat şi aprobat în mod definitiv. Într-adevăr, Atanasie a încetat de-a fi mitropolitul românilor ortodocşi din Ardeal din momentul în care, lăpădându-se de darul preoţesc pe care-l primise din mânile unui arhiereu răsăritean, el fu numit şi sfinţit de episcop al bisericii unite din Transilvania. Arhiepiscopul din Strigoniu, sub a cărui jurisdicţiune fu îndrumat noul episcop, nu avea nici un motiv să-i recunoască lui Atanasie titlul de mitropolit, pe care îl purtase mai înainte.

Nu am fi drepţi dacă am judeca importanţa pasului săvârşit de Atanasie numai din perspectiva atât de îndepărtată a vremilor de astăzi.

Să dăm deci cuvântul şi unui contimporan al acestor evenimente, unui fruntaş al bisericii româneşti de atunci, care în fraze simple, dar de o sinceritate admirabilă, pronunţă o judecată, răsărită din nevoile şi împrejurările epocei sale, asupra actului de unire.

Pater Ianoş, bogatul negustor din Sibiu, pe care şi-l alesese de apărător, în procesul său tragic, şi mitropolitul Sava Brancovici, fu încredinţat, din partea lui Atanasie, să-l informeze despre evenimentele mai de seamă cari se vor petrece în Ardeal în absenţa sa. Mitropolitul îi scrise de mai multe ori din Viena, povestindu-i tot felul de lucruri, dar uită să-l informeze şi despre actul pe care-l făcu el, părăsindu-şi credinţa veche. În Ardeal însă se răspândise vestea despre trecerea lui Atanasie, un fapt care-i pricinuia mare amărăciune lui Pater Ianoş, cu atât mai ales că, aşteptând ştiri exacte despre aceasta, mitropolitul îi scria „tot lucruri care-s trecătoare şi putrezitoare“, fără să facă nici o amintire de „păsul“ Sfinţiei Sale. „Care lucruri de le ascunzi Sfinţia Ta de noi, ceşti proşti, să socoteşti că de cunoscătorul inimilor, Dumnezeu, nu le vei putea ascunde“, exclamă bătrânul negustor, în scrisoarea pe care i-o trimise vlădicului. Îi aduce aminte de sufletul său şi de cinste, de porunca evangheliei, de sfinţii părinţi şi îl provoacă în chipul următor: „toţi îţi zicem să nu te amesteci“.

„Sunt jidovi aici în Ardeal şi alţii cari nu cred în Hristos şi aceia n-au bântuială, iar noi, pentru puţină cinste sau bine

străin, să fim cuiu în ochiul lumii? Ştiu că Înălțatul Împărat sau M. Grădinariul silă nimănui nu face. Ci trebuie, când nime nu face silă, nici Sfinția Ta să nu sileşti ca pentru oarece să te faci pildă. Adu-ți aminte, de ai cetit Sinaxarul Sfinților, câte bogății, câtă cinste li se făgăduia şi sta până în vărsare de sânge. Adu-ți aminte ce ai făgăduit în mijlocul mitropoliei Bucureştilor şi socoteşte însuți ce-ți va veni de la patru patriarhi şi de la toate bisericele ce-s reschirate de legea grecească în lume: că de la toate îți vor veni blăstăm şi afurisanie. Şi să nu socoteşti că vei trăi ani mulți de vei îndrăzni a rupe vreo pecete a legăturii. Adu-ți aminte, că cu greu este a cădea în mâna viului Dumnezeu. Nu te întări ca să iai slavă lumească! Nu socoteşti izbânda vrăşmaşilor? În scurt, adu-ți aminte patimile Sfinților şi te îndestuleşte. Lesne este a strica, ci nevoie şi greu este a drege în urmă."

„De pofteşti cinste, stai înărmat şi vei vedea că o vei dobândi de la Dumnezeu. Cinstea omenească este scurtă şi cu grijă, şi mai ales că a Sfinției Tale va să fie cu ponos de toată lumea. Păcatelor străine nu fi părtaş. Nu căuta începutul, ci să cauți ce-i va fi săvârşitul, şi nu peste 20 sau 30 de ani, ci şi peste 100 tot Sfinția Ta vei fi ocărât... Las' că mirenii nici unul nu pofteşte, măcar de-i va țărcălui împăratul. Şi apoi socoteşte că mai mulți-s mireni decât popi."

Şi, în fine, îi declară lui Atanasie, frumos şi răspicat, că niciodată nu va primi unirea, „măcar ce va face Înălțatul Împărat". Dar „ce va fi altă poruncă a Înălției Sale: să slujim cu trupurile, lut ne vom face supt talpele şi supt biruința Înălții Sale. Iară legea, au rea avem, au bună, nimica nu vom mişca, nici avem a primi mai mult, – până nu va fi cu voia şi a tuturor mirenilor, nu numai a popilor. Iar de primeşti Sfinția Ta şi popii, numai voi să fiți; iar noi nu vom fi".[74]

Un alt contimporan, mitropolitul Teodosie din Bucureşti, ceartă în cuvinte aspre pe fostul mitropolit ortodox din Ardeal, care prin fapta sa şi-a coborât o rană în suflet[75]. „Să ştii – îi zice dânsul – că timpul vieții acesteia scurt este şi după moarte vei ajunge în iad, împreună cu toți aceia cu care te-ai despărțit de comunitatea credincioşilor, călcându-ți jurământul. Ai fost amăgit, fără îndoială, de măririle lumeşti, de aceea ai mai primit o sfințire, călcând în picioare sfânta noastră maică biserică a Răsăritului. Ai crezut poate că, prin îndoita sfințire a ta, vei ajunge la cinste mai mare şi cinstea aceasta a orbit ochii inimii tale, să nu vezi că sfințirea cea de a doua n-a fost sfințire, ci o

[74] Alex. Lăpedatu, Pater Ianoş în Prinos lui D.A. Sturdza, Bucureşti, 1903, p. 302 şi urm.
[75] Nilles, o. c., p. 344-45.

comedie, şi prin aceasta ai luat asupra ta cătuşile de foc ale iadului şi ai pornit pe căile întunerecului, părăsind lumina adevărului.“

Ambele mărturii cuprind astfel o judecată a contimporanilor plină de adevăr, confirmată, din nenorocire pe deplin, prin istoria celor două veacuri din urmă.

Primenirea religioasă a unui popor nu se poate face prin tranzacții de felul acesta, ci are nevoie de o luptă îndelungată, în care concepțiile nouă să-şi taie drum spre biruință. Şi la noi s-ar fi desfăşurat, în mod firesc, această luptă, dacă ea ar fi fost reclamată de-o imperioasă necesitate a sufletului românesc. Dar mărturiile cari ni s-au păstrat nu justifică nici măcar umbra unei astfel de presupuneri. Chiar cele trei jumătăți de veac din urmă, cu opintirile zădarnice ale reformei calvine, dovediră îndeajuns cât de adânc s-au pogorât, la românii din Ardeal, rădăcinile bisericii răsăritene şi ce uriaşă putere de sugestie mai aveau asupra lor vechile concepții şi obiceiuri religioase.

„Pre Hristos, cunoscând păstor şi cap, începător şi săvârşitor bisericii noastre, şi nu pre altcineva om din lume, numai glasul lui ascultăm, pe dânsul singur îl urmăm şi o singură credință avem, nedespărțită, veche şi nouă. Că unul este Hristos, ieri şi astăzi, însuşi este şi în veci şi una singură este credința sa, nici vechindu-se, nici despărțindu-se, ci pururea crescând şi întinerind cu dumnezeiescul său dar. Iar în afară de noi, câți alții iubesc şi poftesc mai nouă, aibă-le ei-şi“, spune patriarhul Calinic, definind ortodoxia pe care o părăsise mitropolitul Atanasie.

Capitolul II

Instalarea lui Atanasie şi protestele în contra unirii

După ce se întoarse de la Viena, unde încheiase, dus de împrejurări, acordul unirii, Atanasie căută îndată să se prezinte înaintea lumii în noua sa calitate. De o parte jurământul din Viena, de altă parte propriul zel pentru propagarea unirii îl determinară să invite la soborul mare, care se aduna, după obicei, în cea dintâi joi după sărbătoarea Rusaliilor, pe toți protopopii, cu preoții atârnători de ei şi cu „doi-trei oameni de cinste".[1] Rapoartele iezuiților povestesc că adunarea aceasta din Bălgrad a fost una dintre cele mai măreţe şi că instalarea episcopului Atanasie s-a petrecut în chip deosebit de solemn. După spusele lor, cei mai de seamă magnați catolici din țară, în frunte cu comiții Apor şi Haller, apoi cincizeci şi patru de protopopi, vreo mie de preoți şi cam două mii de țărani români îl însoțiră până la mitropolia lui Mihai Viteazul, unde i se citi, de către contele Apor şi iezuitul-neamț Neurauter, diploma de numire a regelui Leopold.[2] Nu putem da crezământ fiecărui cuvânt din raportul iezuților, cari se silesc de-a încunjura cu aureolă strălucită ziua de 25 iunie 1701, deoarece în tot Ardealul laolaltă nu erau 54 de protopopi şi e ştiut că cei din Maramureş, cari îşi aveau episcopul lor, nu s-au amestecat în această unire.[3] De altă parte, cancelarul Bethlen numără numai 120 de preoți,[4] în convoiul care s-a înfiripat atunci, şi un alt raport iezuitic susține[5] „că mulți preoți au lipsit de la sinodul din iunie". Dar număroasa asistență, pe care o câştigă noul episcop unit, nu se poate tăgădui, cu atât mai ales, că şi cronica bisericii din Şchei vorbeşte[6] de „mult norod de preoți", iar un ungur contimporan spune că tot clerul român, ba din multe sate şi juzii, cu câte un om au fost de față.[7]

---

[1] Stinghe, Documente, I, p. 25.
[2] Nilles, o. c., p. 320 şi urm.
[3] Hodinka Antal, A munkácsi gör. kath. püspökség története, Bud., 1910, p. 560 şi Bethlen, Önéletirás, II, p. 212.
[4] Bethlen, Önéletirás, II, p. 203.
[5] Nilles, o. c., p. 326.
[6] Istoria bis. Şcheilor, p. 26.
[7] Vass Gy. naplója, p. 338.

Între documentele bisericii din Braşov găsim preţioase ştiri asupra ţinutei ce au observat-o românii de acolo, faţă de acest ultim act al căderii lui Atanasie. Invitaţi la sinodul de după Rusalii, ei s-au adresat de îndată lui David Corbea, care petrecea la Bucureşti, cerându-i sfatul, şi rugându-l să aducă lucrul acesta şi la cunoştinţa voievodului Constantin Brâncoveanu. Răspunsul lui David Corbea ne dă o icoană interesantă despre impresiile cari le făceau veştile răspândite cu privire la Atanasie şi ne arată şi mijloacele de apărare pe cari le-a propus acest zelos apărător al bisericii sale în contra unirii.

Se vede că David Corbea îi îndemnase şi mai înainte a se opune lui Atanasie. Braşovenii însă n-au ascultat de el, fiindcă nu au înţeles rostul adevărat al politicii pe care o iniţiase mitropolitul. Ba îşi mai băteau şi joc de zelul său, care căuta la „dragostea pravoslaviei", şi spuneau, în bună-credinţă, că „Sfinţia Sa părintele vlădica nu este cum zic pizmaşii". Acum însă s-au convins şi ei că faima ce s-a răspândit despre „schimbarea legii" e adevărată şi de aceea cercară sfat de la un om care era în slujba Cantacuzineştilor şi care putea să le mijlocească şi un sprijin mai efectiv la Constantin Brâncoveanul.[8]

După câteva cuvinte, cari cuprind o meritată mustrare la adresa braşovenilor, David Corbea le leagă de suflet ca înainte de-a pleca la sobor să se adune împreună cu preoţii din Ţara Bârsei, să se sfătuiască şi „să se lege la un cuvânt" cu toţii. Plecând la Alba Iulia, să ia cam la vreo 50 de oameni din toate satele, „cari să răspunză cu îndrăznire în săbor". Poate să meargă oricine „fie măcar şi proşti, iar Dumnezeu le va deschide mintea şi le va limpezi limba a grăi pentru dereptate". Dreptatea aceasta însă este „ca să nu vă înstrăinaţi de biserica Răsăritului, ci ca să trăiţi cu strămoşii şi părinţii noştri în sânul maicei noastre cei pravoslavice". În sinod să-şi spună pe faţă părerea, căci, fără de voia lor, nimeni nu le va impune dogme şi învăţături nouă. Împăratul nu le va face silă, deoarece – spune David Corbea – „nicicând s-au auzit ca să facă neştire cuiva silă pentru schimbarea legii, nu s-au înţeles, nu s-au adeverit nicicând, ca să fie perit cineva silit din porunca împărătească a-şi schimba legea, şi el să nu fi vrut; făr' cât aceia pier şi trupeşte şi sufleteşte cari pohtind cinstea aceştii lumi urăsc biserica şi credinţa părinţilor săi".

Inspirându-le astfel dragoste pentru credinţa strămoşească, îi îndeamnă pe braşoveni să plece la Bălgrad, la sinod, şi ca să aibă un sprijin în opoziţia lor, le mai dă câteva

[8] Vezi Stinghe, Documente, I, p. 15.

formulare, parte de scrisori, parte de proteste, pe cari aveau să le arete acolo.[9] Dintre aceste, una e îndreptată către guvernatorul Ardealului, una către Atanasie şi a treia către protopopul Vasile din Braşov, care se afla la soborul din Bălgrad.[10]

Ascultând sfatul lui David Corbea şi pregătiți în chipul acesta, s-au înfățişat deputații braşovenilor la sinodul de instalare din Bălgrad. Au luat parte şi la actul instalării, unde căutară să protesteze împotriva unirii. Dar glasul lor era prea slab ca să poată abate pe Atanasie de pe calea apucată. După cum istoriseşte cronicarul lor, ei fură scoşi cu puterea din mănăstire, încât nu le mai rămase altceva de făcut decât să deplângă pe „frații cari au rătăcit din pravoslavie". [11] Astfel rămâne un adevăr incontestabil, confirmat şi de raportul iezuiților, faptul că la uşa bisericii mitropolitane trei români, un preot şi doi mireni, strigau că nu pot suferi instalarea unui episcop, unit cu catolicii, în biserica zidită de voievozii din Țara Românească.[12] Ei erau desigur reprezentanții braşovenilor, cari avură curajul de-a se opune şi de-a salva demnitatea unei biserici vândute de propriul său cler.

Cancelarul Nicolae Bethlen spune că la instalare mulți mergeau plângând şi unii dintre dânşii ziceau „acum seceră orzul, dar după orz vor secera şi grâul",[13] iar cronicarul român al acestor evenimente povesteşte[14] că în ziua aceea, „când au fost către seară, dat-au D-zeu acela vânt, cât au risipit coperişele de la toate grajdurile mănăstirii, de au rămas şute". Aceasta a arătat *văduvia mănăstirii,* iară cu sunetul surlelor şi al trimbițelor şi al tobelor au arătat cuvântul lui David, care zice: „Perit-a pomenirea lor cu sunet şi D-zeu petrece în veci".

În chipul acesta s-a pus capăt vechei mitropolii a românilor din Ardeal, după ce mitropolitul Atanasie, care se lăpădase de credința bisericii sale, îşi găsi, la 25 iunie 1701, un însemnat număr de tovarăşi. De acum abia putem să vorbim de unirea românilor din Transilvania cu biserica latină. „Dacă au venit vlădica Atanasie la scaun în Bălgrad, vlădicit-au în pravoslavie vreo trei ani şi mai bine, şi aceia cam mestecat"

[9] Vezi Stinghe, Documente, I, p. 17-21.

[10] Se află toate trei publicate la Stinghe: Documente, I, nr. X-XII. Şi aceste însă, ca şi scrisoarea precedentă a lui David Corbea, sunt puse la dl Stinghe greşit după scrisoarea din 5 iulie a lui Constantin Brâncoveanu, pe când ele datează înainte de 25 iunie, când s-a ţinut sinodul de instalare în Bălgrad.

[11] Istoria bisericii Şcheilor Braşovului publ. de St. Stinghe, Braşov, 1899, p. 25-26.

[12] Nilles, I, p. 322.

[13] Bethlen, o. c., p. 203.

[14] Ist. bis. Şcheilor, p. 27.

spune Radu Tempea, [15] iar mitropolitul Antim din Muntenia afirmă hotărât[16] că anul 1701 este „când s-au făcut unie în țara Ardealului".

Stabilind acest fapt, care nu se poate tăgădui, trebuie să mai remarcăm împrejurarea că atât guvernul din Viena, cât şi o seamă de istorici români au afirmat că atunci s-au unit toți românii din Ardeal. Părerea aceasta, care e departe de-a atinge adevărul, a format la noi, în tot cursul secolului XVIII, o prețioasă dogmă a politicii de stat, legând în obezi simțimintele religioase ale poporului românesc. Dogmele pe cari le apără puterea statului, chiar dacă sunt false, nu-i cu putință a le zdrobi decât prin lupte stăruitoare şi printr-un înalt efort de eroism. De aceea a înveninat, vreme atât de îndelungată, această fantasmagorie viața înaintaşilor noştri, până când, în fine, întrevăzu şi Curtea din Viena netemeinicia ei. Evenimentele zugrăvite în capitolul de față arată clar pe autorii adevărați şi aderenții sinceri ai unirii. De consentimentul tuturor românilor pentru înfăptuirea primenirii religioase nu poate să fie deci vorbă, când e lucru ştiut că şi Curtea din Viena s-a mulțumit, deocamdată, să câştige numai clerul românesc din Transilvania, în speranța că, printr-o politică isteață, va pune stăpânire şi pe restul poporului. Dar suntem în drept a ne întreba că cine i-a dat împuternicire lui Atanasie să încheie unire în numele întregului popor românesc? Protopopii ori preoții săi? Cei dintâi, după cât am văzut, cu puține excepții, se declaraseră pentru unire, iar anume liste, cari circulau între preoțimea de la sate, vor fi izbutit să culeagă destule nume pentru acțiunea vlădicii. O însemnată parte a clerului românesc, partea covârşitoare, s-a unit prin urmare cu catolicii. Statisticile de mai târziu arată însă că şi în vremile cele mai grele, a cincea parte a preoțimii a rămas credincioasă bisericii răsăritene. Unde era poporul? „Inchiziția" dintre anii 1698-99 dovedeşte că poporul de la sate, în întregime, se opunea încercării de unire. Pater Ianoş spune limpede:[17] „Las' că mirenii nici unul nu pofteşte, măcar de-i va țărcălui împăratul. Şi apoi socoteşte că mai mulți-s mireni decât popi". Iar nobilul român Nagszegi îi face lui Atanasie, cu tot dreptul, obiecțiunea [18] „că n-ar fi avut voie să se unească în numele tuturor românilor, ci numai în al celor prezenți", şi despre ceea ce a declarat dânsul la Viena „în numele întregului neam

[15] O. c., p. 25.
[16] Stinghe, Documente, I, p. 44.
[17] Prinos Sturdza, p. 308.
[18] Anexe p. 8.

românesc“ mulți „nici astăzi nu ştiu nimic, decum să fi ştiut atunci“. De aceea vorbeşte, în fine, şi consilierul Bartenstein de „deputați fără împuternicire“, cari au încheiat unirea[19].

În condițiile aceste, ni se impune datoria de-a da cuvânt celor ce au apărat biserica strămoşească şi a descrie, cât se poate de amănunțit, lupta lor îndreptățită împotriva unirii.

Introducerea în scaun a lui Atanasie s-a făcut la 25 iunie şi urmând calea apucată braşovenii au înaintat, în 27 iunie, un protest solemn în contra unirii, la protonotarul Ioan Sárosi. Acesta, în virtutea diregătoriei sale, a primit şi a publicat sub sigil împărătesc protestul, care era subscris de preoții Vasile, Cârstea, Florea şi de gocimanii Stoica Postăvariul şi Gheorghe Vătavul din Şcheii Braşovului, apoi de popa Stan din Făgăraş, popa Pătru şi popa Aldulea din Zerneşti, popa Ioan din Tohan, popa Staicu din Râşnov şi de alți câțiva neguțători greci. Întemeindu-se pe decretul regelui Leopold, care îi asigura că nu voieşte să tulbure pe nimeni în cele religioase, ci fiecăruia îi stă în voie a îmbrățişa religiunea, care îi convine ei declară, că vor purta şi de acum înainte toate sarcinile ce li se vor impune, îndepărtând aşadară de la sine ademenitoarele privilegii promise în schimb pentru lăpădarea credinței. Apoi spun că nu vor primi nici într-un chip punctele propuse de vlădica Atanasie şi nu se vor uni niciodată cu „papistaşii cei din Ardeal“, ci protestează împotriva punctelor, legăturilor şi unirii care s-au făcut, mărturisind că „în legea cea veche grecească … nu numai că vor ține tare, ci încă până vor fi, cum au ținut şi părinții lor, într-acel chip şi ei vor sta şi nicicum se vor lăsa“. În fine, pe preoții cari s-au unit cu biserica latină nu-i pot asculta şi nici îi vor recunoaşte de păstori şi învățători sufleteşti, iar pe Ştefan Raț şi pe Mihail Puiu, cari erau până atunci curatori ai bisericii ortodoxe, nu-i mai consideră de acum înainte de curatori legali ai acelei biserici.[20]

După cum se vede, protestul era destul de energic şi unele aluzii ce se pot întrezări în text ne fac să ne gândim la argumentele aduse de toți apărătorii credinței vechi față de

[19] Kurzer Bericht etc., 1. c.

[20] Textul latinesc al acestui protest e publicat de Cipariu în Acte şi Fragmente, Blaj, 1855, p. 268-269. În românește se găseşte şi în Istoria bisericii Şcheilor Braşovului, p. 29 şi urm. Cipariu, de la care au luat protestul acesta şi alți scriitori, într-o notă spune că e compus de Nagszegi, care din pricina lui a fost prins şi întemnițat împreună cu protonotarul Sárosi. Cipariu şi cu el toți cari l-au urmat săvârşesc o evidenta greşală, confundând protestul braşovenilor şi făgărăşenilor cu mişcarea pornită, ceva mai târziu, de românii din Alba Iulia, cari au avut în fruntea lor pe Gavril Nagszegi. În greşala aceasta a căzut de altfel şi cronicarul ungur contemporan Cserey Mihály în „Historia“ lui, p. 290-1, care aduce în legătură pe braşoveni cu Nagszegi.

înnoirile făcute. În afară însă de braşoveni îl mai semnară şi alţi câţiva preoţi din împrejurimea Braşovului şi Făgăraşului, spre a se emancipa de sub puterea episcopului unit.

Ca o lămurire foarte însemnată pentru acest pas al braşovenilor, ne serveşte o scrisoare primită de la un prieten al lor.

Încă de prin mai le aduse la cunoştinţă Andriaş Banoli cele întâmplate cu Atanasie la Viena şi îi provocă să vină la soborul din Bălgrad, „să ne împreunăm cu toţi, să nu lăsăm să piară legea creştinească din astă ţară". Îndemnând pe braşoveni la opoziţie în contra unirii, el le aducea drept argument împrejurarea că Atanasie, care s-a făcut „papistaş" în Viena, poate muri azi-mâne şi atunci vor trimite în locul lui pe alt cineva din Viena, pe care nu-l vor mai putea scoate, „că de om zice că e papistaş şi n-om primi" se va răspunde că „şi alalt încă au fostă papistaş şi l-aţi avut".[21]

În modul acesta, protestând solemn în contra actului de unire şi dând protestului înaintat toate aparenţele şi formele reclamate de legile de atunci ale Ardealului, – braşovenii se întorceau acasă, împăcaţi, cel puţin cu gândul, că pe ei nimeni nu-i va tulbura în deprinderea religiunii răsăritene.

Despre cele întâmplate la sinodul din Bălgrad au înştiinţat îndată pe vodă Brâncoveanu, care în 5 iulie 1701 le şi răspunde. Pe Atanasie îl numeşte „piscupul de aci din Ardeal", şi nu cu terminul românesc de vlădică. Îi laudă pe cei ce au păzit „curata lege cea pravoslavnică, carea de la părinţii şi moşii voştri o aveţi", fiindcă au făcut lucru cinstit şi cuvios, iar aceia „cari ocărăsc şi nu cinstesc legea întru care s-au pomenit şi înaintea lui Dumnezeu s-au făgăduit", adaugă cu mult amar bunul domn, care se gândea desigur la jurămintele depuse de Atanasie în Bucureşti, „îşi vor lua plata de la dreptul judecător".[22]

Constantin Brâncoveanul îşi avea informaţiile din Viena şi pe temeiul acestora spunea, în fine, despre Atanasie că nu crede „că să va tinde dumnealui mai mult decâtu-i este porunca".[23]

De fapt, braşovenii fură scutiţi, prin protestul lor solemn, de unire, dar nu izbutiră nici ei a se emancipa cu desăvârşire de sub jurisdicţia bisericească a episcopului unit, care mai găsi prilej pentru a le cauza neajunsuri. Prietinia cu Brâncoveanu îi apără de prigonirea ce s-ar fi aranjat împotriva lor, de către

[21] Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei, publicate de Dr. Sterie Stinghe, vol. I, p. 11-13.
[22] Stinghe, Doc., I, p. 15-16.
[23] Stinghe, 1. c.

cercurile conducătoare din Ardeal, dacă ar fi stat singuri, fără nici un sprijin şi fără nici un protector.

După protestul românilor din Braşov vor mai fi venit şi alţii să facă acelaşi lucru. Protopopii, preoţii şi mirenii din comitatul Hunedoarei ştim că au înaintat un astfel de protest, cerând de la episcopul unit să le permită a trăi după obiceiul pravilei greceşti şi româneşti cu toate tocmelele bisericii, neadăugând şi nescăzând nimic. Episcopul le făcu pe voie, dar numai sub condiţia că „legea înălţatului împărat şi cele patru poncturi, ce le-am arătat, să nu le hulească“ şi să rămână şi în viitor tot sub ascultarea sa. Răspunsul acesta al episcopului unit fu dat din Bălgrad, la 18 iulie 1701, şi fu subscris, în afară de Atanasie şi de notarul sinodal, care era protopopul Vasile din Daia, şi de trei iezuiţi, Ladislau Barányi, Francisc Belusi şi Andrei Horváth, cari îl ţineau sub ochii lor pe bietul vlădică.[24]

Se vede că Atanasie şi iezuiţii săi nu voiră să aplice, deocamdată, mijloace mai aspre faţă de aceşti oponenţi, ci se mulţumiră de-a păstra jurisdicţia episcopului unit şi asupra lor, întocmai ca şi asupra românilor din Braşov, fără să pretindă de la ei îmbrăţişarea dogmelor catolice primite deja. Pe unii îi tratau cu blândeţe, faţă de alţii întrebuinţau forţa brutală, ca astfel, încetul cu încetul, să-i aducă pe toţi la unire.

Opoziţia lui Gavril Nagszegi împotriva unirii

Nemulţumirea şi opoziţia faţă de actul unirii avea, în curând, să prindă şi pe aiurea rădăcini. Se găseau tot mai mulţi preoţi cari afirmau, că ei nu au înţeles unirea, că nu au primit-o şi nici nu vor primi-o în sensul în care se execută,[25] iar poporul de rând nici nu voia să mai audă de ea.[26] Şi un raport oficios spune, că o serioasă reacţiune s-a iscat în sânul poporului românesc, care, cunoscut ca ignorant peste măsură, era de convingerea că e silit să primească unirea cu biserica catolică.[27]

[24] Magazin istoric pentru Dacia, Bucureşti, 1846, t. III, p. 322-3.

[25] „Sacerdotes valachici clamabant, se unionem non intellexisse, neque eo sensu, quo urgebatur, unquam admisisse seu admittere velle“, Rosenfeld la anul 1701.

[26] Ibidem.

[27] Nilles, Symbolae, p. 331. Din raportul publicat de acest iezuit lipseşte însă următorul pasaj: „in vulgo gravis statim prodiit, ac omnino manifestum evasit: populum valachicum, de crassa sua ignorantia cognitum, de coactione ad unionem cum catholica religione sibi intentata, constanter persuasum fuisse“. Vezi raportul întreg în colecţia lui Hevenessy, t. XXIV; în Biblioteca Universităţii din Budapesta.

Turburări mai grave s-au pornit, din cauza aceasta, în însăşi reşedinţa episcopului, unde amândouă bisericile româneşti fură ocupate de uniţi. Ortodocşii cereau ca una din aceste biserici să li se cedeze lor, ceea ce Atanasie şi teologul său refuzară, sub cuvânt că majoritatea românilor din Alba Iulia au primit unirea şi că constituţiile aprobate ale ţării îi îndreptăţesc de a le lua de la ortodocşi.[28]

Când văzu episcopul că mişcarea pornită nu se potoleşte, el începu să aplice şi mijloace mai drastice faţă de cei nemulţumiţi, prin ceea ce făcea să crească tot mai mult zăpăceala.[29] Opri pe preoţi de-a mai boteza pe copii neuniţilor şi de a înmormânta după ritul bisericii pe aceia cari se opuneau unirii. Ba îi considera de sperjuri, cari s-au îndatorat odată prin jurământ să îmbrăţişeze unirea şi acum îşi calcă jurământul depus. De aceea îi pedepsea, ca şi pentru călcare de jurământ.[30] De altă parte, între români se găseau tot mai mulţi cari afirmau că mai bine vor trece toţi în Ţara Românească decât să se facă catolici.[31]

Între astfel de împrejurări încredinţară românii din Alba Iulia cauza lor nobilului Gavril Nagszegi, ca să-i apere şi să-i reprezinte.

Despre Gavril Nagszegi ne-au rămas mai multe ştiri cuprinse în felurite izvoare. E de observat însă că informaţiile acestea trebuie supuse unei critici serioase înainte de-a fi utilizate. Astfel, scrisoarea din 8 noiemvrie 1701 adresată de episcopul Atanasie generalului Rabutin[32] nu poate fi considerată ca o dovadă suficientă spre a zdrobi sub raport moral pe acest om. Ea e scrisă de Atanasie cu scopul de a se apăra împotriva românilor cari au rămas ortodocşi şi cari au pornit o mişcare energică în contra unirii. Din cauza aceasta încearcă să-l ponegrească pe Nagszegi, sufletul acestei mişcări, făcându-l hoţ ordinar, care a fost surprins în furt, de două ori, de către mitropolitul Teofil întâi şi pe urmă de Atanasie însuşi, după ce îl primise şi ţinuse doi ani de zile în serviciul său. Aceasta acuză i-a aruncat-o Atanasie şi celuilalt duşman aprig al său, lui Ioan Ţirca, protejatul calvinilor, într-o scrisoare trimisă către

[28] Rosenfeld, 1. c.

[29] „unde ingens, undique augebatur confusio", Rosefeld, 1. c.

[30] „qui semel ad unionem amplectendam fide se obstrinxissent, iamque datam semel fidem fallerent, exindeque perjurii poena puniendi". Rosenfeld, 1. c.

[31] „Valachos omnes in Transalpinam potius secessuros, quam Catholicos futuros." Rosenfeld, 1. c.

[32] Nilles, Symbolae etc., p. 339-340. Scrisoarea însă e greşit datată la Nilles, cu 11 septemvrie. De fapt, ea a fost scrisă la 8 noiemvrie. Colecţia Kaprinai, t. 42 în Biblioteca Universităţii din Budapesta.

cardinalul Kollonits,[33] de unde s-ar putea întrezări predilecţia sa de a-şi stigmatiza în chipul acesta adversarii. Învinuirea, ticluită cu reaua-credinţă a unui duşman personal, însă nu ni se pare deloc probabilă. Ea nu-i confirmată prin nici o altă mărturie contimporană. Împrejurarea că comitele Nicolae Bethlen nu ştie nimic de un trecut pătat a lui Nagszegi şi nici în cursul îndelungatului proces ce i s-a făcut nu s-au învrednicit învinuirile lui Atanasie de nici o atenţiune dovedeşte pe de ajuns şubreda temelie pe care au fost clădite. Spre a ne face o idee clară despre uşurinţa cu care se puteau calumnia atunci oamenii, trebuie să remarcăm că autorii adevăraţi ai acestor mărturii erau iezuiţii, cari ştiau să acopere cu multă iscusinţă greşelile aderenţilor săi, dar nu observau nici o cruţare pentru cinstea personală a adversarilor numeroşi pe cari îi aveau. Cazul lui Ştefan Raţ, provizorul din Alba Iulia şi curatorul mitropoliei române, e destul de instructiv. Până ce a colaborat cu iezuiţii pentru a înfăptui, cu orice mijloace, opera unirii, a fost îmbrăţişat cu căldură de ei şi recomandat spre a fi distins din partea Curţii din Viena, îndată ce însă a încetat de-a mai servi interesele lor, au ştiut să-l zugrăvească în alte colori, aruncând asupra lui o ploaie de injurii.[34] În chipul acesta, învinuirile ce i s-au adus lui Nagszegi nu pot fi considerate decât nişte calumnii izvorâte dintr-o ură neîmpăcată faţă de acest hotărât apărător al legii vechi şi al bisericii ortodoxe. Lupta pornită de el împotriva unirii şi statornicia cu care a suferit torturile şi chinurile temniţii îndelungate nu ne îngăduie să întrezărim, în caracterul său, nici o pată sau slăbiciune, iar memoriile alcătuite în captivitatea din Sibiu îl ridică la o înălţime morală unde nu-l pot ajunge săgeţile veninoase ale duşmanilor săi.

Amănuntele acţiunii lui Nagszegi ni le istoriseşte cancelarul Nicolae Bethlen şi actele oficioase nu pot decât să confirme expunerile sale destul de obiective. Cancelarul cunoştea bine pe Nagszegi şi era bine informat despre toate fazele procesului său, aşa încât nu avem nici un motiv de a ne îndoi de mărturia sa.[35]

Românii din Alba Iulia, după ce li s-au luat amândouă bisericile de episcopul Atanasie şi după ce, în loc de a câştiga dreptate, trebuiră să sufere samavolnicia acestuia şi a teologului iezuit, încredinţară cauza lor lui Gavril Nagszegi, să o reprezinte faţă de guvern, faţă de ţară şi faţă de oricine. Ei nu cereau prin

[33] Nilles, p. 220.
[34] Anexe, p. 16.
[35] Pentru cele următoare, v. Gróf Bethlen Miklós önéletirása, II. köt., p. 205 şi urm.

acest „curator“ al lor, despre care Bethlen spune că a fost un nobil sărac, dar altminteri inteligent şi cărturar, trecut de la catolici la legea românească, decât să li se respecte libertatea conştiinţii, conform obiceiului vechi. Printr-un protest înaintat capitlului din Alba Iulia, declarară mai întâi că nu vor să primească unirea.[36] Acest pas al lor însă nu avu urmările dorite. Protestul se va fi înfundat în arhiva capitlului şi lor nu li se îngădui a-şi exercita şi mărturisi credinţa ortodoxă.

De aceea, la începutul lui septemvrie, Nagszegi se prezentă cu mai mulţi tovarăşi înaintea cancelarului Bethlen, căruia îi venise atunci rândul să funcţioneze în guvern, şi îi înaintă plenipotenţa şi instrucţia sa, împreună cu o petiţie adresată guvernului. Bethlen însă nu le-o primi, deşi cererile lor i se păreau echitabile, deoarece era de convingerea că guvernul substitut nu poate rezolvi o afacere aşa de importantă, care priveşte o „naţie şi o religie“. El îi îndrumă să prezinte petiţia guvernatorului şi consilierilor guverniali, care vor ţine la 8 septemvrie o şedinţă plenară. Până atunci însă au să rămână în pace şi în linişte, nutrind nădejdi bune.

De fapt, guvernul se întruni la termenul indicat şi Nagszegi, deşi nu izbuti să intre în şedinţă, totuşi trimise şi prezentă petiţia sa printr-un om favorizat de guvernatorul Bánffy. Acesta o luă, o ceti şi o puse pe masă, fără a zice cuiva un cuvânt despre cuprinsul ei. Şedinţele guvernului mai ţinură vreo patru-cinci zile, dar cu toate că Nagszegi îşi solicită cauza, ea nu fu adusă la ordinea zilei. Guvernatorul, înainte de ce plecă la Sibiu, o dete secretarului şi rugă pe ceilalţi membri ai guvernului să o rezolve. În curând, după plecarea sa, mai dispărură încă trei membri marcanţi, între cari era şi contele Apor, astfel că Bethlen şi aderenţii săi, rămaşi singuri, hotărâră să nu atingă chestiunea aceasta, pe care guvernul, cu numai jumătate din membrii săi, nu o putea rezolva. Cancelarul Bethlen îi înapoia deci lui Nagszegi petiţia, sfătuindu-l s-o amâne până ce se va aduna din nou guvernul sau până la deschiderea dietei.

După câteva zile, Nagszegi se prezentă iarăşi la cancelar, îi dete un protest scris şi de altminteri protestă şi cu grai viu, pretinzând a i se extrada şi confirma prin sigilul regal acest protest. Însuşi Bethlen mărturiseşte că ar fi fost dator să satisfacă dorinţa nobilului român în virtutea oficiului său, dar el puse protestul în mâna lui Nagszegi şi îi zise:

[36] Nilles, o. c., p. 331-332. Protestul acesta e pus sub lit. B. şi C. între actele alăturate la raportul Consiliului de Război din 25 iulie 1702.

„Acolo-i protonotarul, îți stă deschis şi capitlul, unde mai mult se obişnuieşte a prezenta protest decât înaintea cancelarului. Du-te la ei şi protestează, e acelaşi lucru. Eu însă ți-aş da un sfat: să fii mai precaut în afacerea aceasta; zelul tău, frică mi-e, că-ți va aduce primejdie".

Nagszegi îi răspunse, scurt şi hotărât, că pentru Dumnezeu e gata la orice, chiar şi la moarte.[37]

Rolul cancelarului în chestiunea românilor ortodocşi se termină cu aceasta. Adversarii săi l-au învinuit, mai târziu, că el ar fi inițiat acțiunea lui Nagszegi, dar în favorul acestei acuze nu au putut aduce nici o dovadă. Din expunerile lui Bethlen reiese însă clar că unii din membrii guvernului îşi fixaseră atitudinea lor față de chestiunea românilor ortodocşi. Guvernatorul Bánffy, deşi protestant, avea o politică îndoielnică. În publicitate trecea drept reprezentant al protestanților, pe când, de fapt, el sprijinea pe ascuns silințele Curții din Viena de-a întări catolicismul în Ardeal. Ezitarea lui s-ar putea deci explica prin aceasta. Dispariția conților catolici Apor şi Haller de la şedința în care avea să fie rezolvit protestul lui Nagszegi e lesne de înțeles: ei voiau să facă, prin depărtarea lor, imposibilă tratarea protestului, care dezvălea mijloacele prin care se susține unirea între români. Bănuim că şi judele saşilor, Ioan Harteneck, căruia i s-a încredințat mai apoi să facă investigația în procesul lui Nagszegi, a fost inițiat şi înduplecat de cineva să plece de la şedință. O hotărâre luată în plină şedință nu putea fi decât în favorul lui Nagszegi şi a românilor ortodocşi, prin ceea ce guvernul s-ar fi declarat pe față împotriva politicei urmărite de Curtea din Viena. Iată de ce stăruia şi contele Bethlen pe lângă Nagszegi să-şi prezinte protestul la protonotarul comitatens ori la capitlul din Alba Iulia.

După legile cari erau în vigoare atunci, Nagszegi se hotărî, să înainteze protestul protonotarului Ioan Sárosi, cerând să îl confirme prin sigilul regal. Dacă l-ar fi primit guvernul împreună cu petiția pe care o prezentase, situația lui Nagszegi şi a tovarăşilor era cu mult mai favorabilă, deoarece răspunderea nu era numai a sa. Astfel însă, deşi ei apărau o cauză absolut dreaptă, Curtea din Viena izbuti totuşi să înlăture, călcând legea, ce nu-i era pe plac, urmările acestui protest.

Ni s-a păstrat textul întreg al protestului, care poartă data de 25 septemvrie 1701.[38] E redactat în numele lui Nagszegi, care apare ca împuternicitul legal al tuturor credincioşilor ortodocşi

[37] Bethlen, o. c.
[38] Anexe, nr.1.

din Transilvania şi părţile anexate, aparţină ei la orice stare şi condiţie şi la oricare naţiune. Se făcea prin urmare aluzie şi la greci, căci ortodocşi de altă naţie, în Ardeal, nu mai erau pe atunci. Unii dintre românii din Alba Iulia l-au însoţit şi la protonotarul, [39] în faţa căruia Nagszegi, după ce i-a arătat scrisorile de împuternicire, redactate în mod legal, a protestat solemn, atât cu graiul viu, cât şi în scris, rugându-se, în aceeaşi vreme, să-i primească protestul, să-l înscrie din cuvânt în cuvânt, în formă de patent şi să dispună a i se extrada, spre mai marea asigurare a drepturilor sale, confirmat prin sigilul autentic judicial.

Ca şi protestul românilor ortodocşi din Braşov şi Făgăraş invoacă şi Nagszegi decretul regal emanat în 14 aprilie 1698 şi reconfirmat la 26 august 1699, prin care se lasă în voia fiecăruia de a încheia unire cu una din confesiunile recepte ori a păstra şi în viitor credinţa, la care aparţineau. Ei au protestat şi mai înainte, când a primit şi îmbrăţişat episcopul Atanasie şi alţi mulţi preoţi punctele şi dogmele propuse de biserica romano-catolică, declarând în publicitate adeziunea lor la aceste puncte. Fiind excluşi din biserici, au protestat solemn şi au declarat că nu vor admite în legea lor nici o înnoire, că se vor lăpăda de episcopul Atanasie şi ceilalţi preoţi cari s-au unit cu biserica romano-catolică şi nu se vor mai supune jurisdicţiunii lor. Dar, în ciuda acestui protest solemn, episcopul nu a voit să le restituie bisericile şi nici nu a îngăduit preoţilor ortodocşi de a săvârşi cele sfinte. Astfel s-a putut întâmpla, spun ei cu durere, că trupurile celor morţi au fost astrucate în pământ ca şi cadavrele vitelor, fără de clopote şi fără de săvârşirea vreunui serviciu dumnezeiesc. Fiindu-le cu neputinţă de a mai suferi crudele nedreptăţi şi de-a renunţa la săvârşirea celor sfinte şi la bisericile lor, ei protestează din nou în numele lui Isus Christos, provocându-se la preagraţiosul crai şi la legile ţării şi declarând că vor reocupa bisericile anunţate de ei ca ortodoxe şi închise apoi, în tot cuprinsul Ardealului, că vor practica exerciţiul sfânt al legii lor, cum a fost urmat din vechime, alipindu-se neclintit la acea lege. Dacă cineva ar avea vreo pretenţie faţă de ei în această materie, poate să le facă proces, în conformitate cu cele mai vechi legi ale ţării.

El se mulţumeşte deci de-a înregistra declaraţia de protest împotriva tratamentului la care erau expuşi românii ortodocşi din Alba Iulia, adăugând că ei nu primesc punctele şi dogmele catolice, pe cari le consideră de înnoiri, deoarece conştiinţa lor nu

[39] Ibidem.

le-o permite aceasta. Două pasagii trebuie îndeosebi scoase la iveală, fiindcă ele au servit, mai târziu, drept pretext pentru încarcerarea lui Nagszegi. Îndată la început Nagszegi se declară de „împuternicitul legal al tuturor credincioşilor ortodocşi din Transilvania şi părţile anexate, fie ei de orice stare şi condiţie şi de orice naţiune“. Actele oficiale spun însă că el nu a prezentat decât procura românilor din Alba Iulia şi deci nu era îndreptăţit a se declara de împuternicitul tuturor românilor din Ardeal. Dar obiecţiunea aceasta, deşi în formă pare îndreptăţită, în fond e lipsită de orice temei. Ea nu se poate aplica faţă de credincioşii unei biserici cari părăsiţi de conducătorii lor fireşti, rămaseră fără de nici o organizaţie. Cine să-i reprezinte, când vlădica şi preoţii lor se rupseră de biserica străbună şi în loc de a-i apăra se făcură prigonitorii lor? Aceeaşi obiecţiune o ridică şi cu mai multă îndreptăţire Nagszegi împotriva acelora cari au încheiat actul unirii fără consentimentul poporului, numai cu aprobarea preoţilor.

Nagszegi însă avea de gând să creeze o altă organizaţie, în locul celei dispărute, de aceea şi declară el, în numele românilor ortodocşi, că îşi vor reocupa bisericile, anunţate ca ortodoxe şi închise apoi, în tot cuprinsul Ardealului, şi că vor practica exerciţiul sfânt al legii lor, alipindu-se neclintit la credinţa strămoşească.

În chipul acesta începu îndată o acţiune care avea drept ţintă să afle părerea adevărată a poporului românesc despre unire şi apoi să organizeze pe toţi românii ortodocşi din Ardeal. El voia să convoace o mare adunare, probabil la Alba Iulia, unde avea să se hotărască lupta. Făcu deci în grabă o mulţime de copii de pe protestul său şi le împrăştie „cu mare zgomot“ în toată ţara, invitând pe românii de pretutindeni să vină în număr cât se poate de mare la adunarea ce se va ţine. Aceste proclamaţii le scrise în numele „universităţii românilor neuniţi“ şi le pecetlui cu un sigil anume fabricat de aurarul Ştefan Komáromi din Alba Iulia. Cancelarul Bethlen spune că, auzind de asta, l-a sfătuit pe aurar să nu facă sigilul, iar dacă l-a făcut să nu-l dea lui Nagszegi. El însă, spre paguba sa, nu-l ascultă. Profesorii şi studenţii calvini din Aiud, în schimb, primiră sfatul cancelarului şi nu-i deteră lui Nagszegi ajutor la copiatul şi expediţia proclamaţiilor sale. Din memoriile amintite ale cancelarului Bethlen, se vede lămurit că el era îngrijat şi prevedea sfârşitul tragic al acestei acţiuni. Într-un rând îl trată aspru pe Nagszegi pentru cuvântul că nobilul român s-ar fi lăudat cu protecţia sa.

De fapt îngrijorările contelui Bethlen erau pe deplin îndreptățite şi evenimentele ce-au urmat le confirmară pe deplin.

La 23 octomvrie, când agendele guvernului le îndeplineau, în calitate de substituți, contele Apor şi comitele săsesc Ioan de Hartenek, Nagszegi cu câțiva tovarăşi, aproape toți nobili, fură prinşi şi trimişi la Sibiu.[40] Rolul principal la arestarea lor îl avu comitele saşilor, nefericitul Ioan Sachs, în al cărui registru de păcate mai putea încape şi această călcare de lege. Spre a se asigura însă față de o răzvrătire a românilor ortodocşi, generalul Rabutin trimise la Alba Iulia, pe capul lor, două compănii de soldați. Aceştia aveau să îndrepte, fără îndoială, greşelile săvârşite de Atanasie şi să înlăture scrupulele ce le-ar fi avut, în conştiința lor, bieții noştri strămoşi. Tot atunci fu arestat şi aurarul Ştefan Komáromi, care lucrase sigilul amintit. Toate se făcură la mandatul generalului, cum se vede din raportul consiliului de război către Cancelaria Aulică transilvană, şi anume, Nagszegi fu prins sub pretextul ca să nu se îngăduie mai mult răspândirea acestei mişcări, iar ceilalți pe motiv că erau complicii răzvrătirii lui Nagszegi.

Guvernul din Ardeal însă nu privea tot aşa această chestiune. Însuşi guvernatorul Bánffi, a cărui atitudine o văzurăm mai înainte, remase consternat de faptul că substituții din guvern au îndrăznit să aresteze nobili, fără de ştirea guvernului. Cancelarul Bethlen, căruia i se plânse, îi făcu propunerea să țină, cât de în grabă, un consiliu de guvern, şi, cumpănind bine afacerea, să pretindă de la general extradarea lui Nagszegi, fie vinovat ori nevinovat, să-l țină ei în arest şi să-l judece, deoarece, orice vină ar avea, e competent să-l judece forul politic din Transilvania, şi nu cel militar. Altfel cazul acesta poate avea urmări rele, spunea cancelarul, şi se gândea, desigur, la împrejurarea că cercurile din Viena, creat o dată un caz de precedență, n-ar mai fi ezitat să aresteze pe oricare nobil care nu i-ar fi fost pe plac, chiar şi cu rizicul de a călca dispozițiile legilor din Ardeal. De altfel, începură mulți a şopti că în curând va fi arestat şi protonotarul Sárosi, ceea ce deschidea perspectiva unei primejdii noi pentru legile ardeleneşti.

Cei dintâi oameni politici din Ardeal considerau deci chestiunea aceasta ca fiind foarte importantă, deşi nu o apreciau din punct de vedere religios.

Pe ei nu-i durea cauza pentru care a fost arestat Nagszegi, ci îi jignea violarea fățişă a legii, săvârşită de generalul Rabutin, care-i privea pe mulți dintre ei cu ochi bănuitori.

[40] Bethlen, 1. c.

Regretăm foarte mult că nu avem la îndemână toate fasiunile câte i s-au luat lui Nagszegi după ce a fost prins. Cele două memorii ale sale ajung însă spre a ne arăta cum judeca acest nobil român şi cu ce argumente încerca să-şi apere acțiunea pornită împotriva unirii. Unul din aceste memorii l-a scris la 5 noiemvrie şi l-a înaintat judelui săsesc din Sibiu, George Reussner. Al doilea e un postscript, un adaus, menit să completeze şi să lămurească mai bine cele ce le-a spus în memoriul cel dintâi.[41] Scopul său era să arete fără de nici o rezervă daunele ce le va suferi regele din cauza că-i sileşte pe români a se uni cu biserica latină.

Începutul celui dintâi memoriu îl face cu o frumoasă declarație: precum mărturiseşte un Dumnezeu, un rege şi o credință, ca religie sfântă, astfel până în ceasul morții va rămâne credincios față de Dumnezeu, față de rege şi față de religia sa.

În cele următoare, apoi, îşi cuprinde în opt puncte părerile sale, ce uneori par confuze, trădând pe omul mai puțin meşter în scris, care nu poate exprima lămurit tot ce ar vrea. Ici-colea însă, în dragostea sa mare pentru credința bisericii noastre, are şi câteva zbucniri sincere şi luminoase, cari ne arată prăpastia ce s-a deschis între el şi adversarii săi.

Reformarea religiunii, spune el în punctul prim, va pricinui în Ardeal revoltă. Ce-i drept, între bieții români, pe cari îi turbură acum în credința lor, cei mai mulți sunt proşti, nu cunosc nici pe Dumnezeu şi nici pe domnii lor. În afară de aceasta, cei mai mulți locuiesc în munți sau aproape de munți. Fiind năcăjiți din cauza religiunii, se vor tot plânge, azi unul ici, mâne altul colo, până ce nu va mai rămâne nimeni să nu aibă vreo plângere. Negăsind nici un remediu, ei vor vorbi şi vor murmura, împrăştiind astfel, bineînțeles, sămânța nemulțumirii.

În punctul al doilea vorbeşte de preoți. Aceştia au crezut, spune el, că se vor face nobili împreună cu toți urmaşii lor şi că, imitând pe preoții celorlalte religii, vor fi în drept a culege şi ei decime. Episcopul şi preoții au făcut poporul să creadă că vor fi considerați şi românii între religiile recepte. De-ar fi ştiut preoții că speranța depusă în decime e zadarnică, mai că nu şi-ar fi lăpădat legea lor. Când vor înțelege însă ce consecințe poartă cele patru puncte, se vor naşte în multe locuri divergențe între preoți şi popor, aşa încât crescând tot mai mult, se vor mira şi celelalte neamuri şi-i va atinge aceasta mai ales pe aceia cari sunt îngrijorați pentru credința lor. Între aceştia, spune Nagszegi, cei buni şi fideli regelui nu înclină spre perversitate, ci numai cei

[41] Anexe, p. 5 şi urm.

proşti, când li se dă ocazie. Astfel se vor desfăşura evenimentele, până ce nu va mai rămâne nici un om căruia să nu-i pară ciudat mersul afacerilor religioase.

În punctul al treilea urmează să arete în ce chip va creşte şi se va răspândi nemulţumirea între români, din cauza unirii. În zilele de sărbătoare obişnuindu-se a se aduna în biserici şi pe uliţi, îi va preocupa mult această chestiune. Astăzi numai preoţii mai fac speranţe poporului, fiindcă nici ei nu înţeleg unirea; când vor pătrunde însă în rostul ei, ei înşişi vor seduce poporul. Românii vor sta pe loc tăinuindu-şi planurile, până ce nu vor auzi de vestea duşmanilor pe cari îi are regele, de turci sau francezi. Atunci vor scula pe faimoşii lor hoţi din munţi, cum e de pildă Pintea, şi dintr-una îşi vor făuri mai mulţi oameni, ca alde Pintea. Iar de se va face vreo răsmiriţă în Ardeal, atunci aceia cari sunt oprimaţi şi îngrijoraţi pentru viitorul lor, toţi vor fi gata şi nimic nu va fi în stare de a-i reţine să săvârşească tot felul de rele, aşa încât şi cei mai buni oameni pot să se îndemne de a sprijini intenţiile rele faţă de Maiestatea Sa. Cei ce vor trăi atunci vor vedea ce se va întâmpla, dacă nu se va putea duce la bun sfârşit afacerea aceasta. Regele va da porunci să fie trataţi românii cu forţa armelor, cum s-a făcut în anii trecuţi în districtul Tokay, şi astfel o parte dintre cei răi vor fi prinşi, altă parte însă va putea să evadeze.

În legătură cu cele spuse, face Nagszegi aici o digresiune, spre a-şi mărturisi credinţa şi sinceritatea sa, pe care a nutrit-o pururea faţă de tronul Maiestăţii Sale.

În punctul următor vorbeşte de aceia cari trebuie să fie consideraţi ca adevăratele cauze ale unirii. În Ardeal, ca şi aiurea, cauza adevărată o constituie aceia cari turbură religiunile. Episcopul românesc primeşte multe rugări, când de la unul, când de la altul. Negăsind nici un ajutor la el, se duc oamenii la aceia cu cari s-au unit, care iarăşi îi trimit la alţii şi mai mari. Cel ce se roagă o face cu mult amar şi durere, aceia însă către cari se adresează ei dorm, mănâncă, beau după plac şi cei năcăjiţi se întorc de la ei, în partea cea mai mare, fără de nici o mângăiere. S-ar adresa către alţii, nu au către cine, cu genunchii plecaţi s-ar întoarce către Maiestatea Sa, dar e prea departe şi le lipsesc banii pentru asta. În chipul acesta se plâng foarte dureros şi nu îndrăznesc, unul de teama celuilalt, să se adreseze nici către acele persoane de la care pot spera ajutor. Fiecare e îngrijat numai pentru religia şi starea sa şi nici unul nu spune nimic altuia, ci se sfătuieşte singur. Dacă unii vor să urmeze conform legii, alţii îi opresc. Spre a demonstra adevărul

celor afirmate, ajunge, spune Nagszegi, să aducă drept exemplu cazul bieților români. Oricât de veche e religia lor, nimeni nu ştie să fi fost prigonită vreodată ca acum, încât sărmanii nu ştiu ce să facă. El se miră cum pot umbla aşa de siguri, fără nici o teamă, aceia cari au făcut opera unirii. Românii încă nu au înțeles rostul ei, dar de-l vor pătrunde îi vor scoate pe cei ce i-au tulburat în credința lor şi din casele de piatră bine întărite şi nu vor avea respect nici față de oficianții publici, nici de preoți şi călugări şi nici față de episcopul românesc, ci vor omorî pe oricine i-ar năcăji. Şapte ani deplini a fost şi Nagszegi exactor de dări şi comisar în alte treburi de ale episcopului printre români. Îi cunoaşte deci foarte bine, deoarece şi el e român, cu toate aceste, era mai să-l omoare, deşi i-a tratat cu blândețe. Dacă i-ar cunoaşte stăpânitorii bine, de bună seamă că nu s-ar învârti atât de siguri între ei.

Dacă vreunui papistaş, calvin, luteran sau unitar i s-ar călca credința, spune Nagszegi, în punctul al cincilea, cum se întâmplă acum cu românii, oare ar putea nutri aceştia simțiminte binevoitoare față de duşmanul bisericii lor? „Eu – spune el într-o admirabilă frază, care-i dovedeşte superioritatea morală față de toți adversarii săi – sunt de convingerea că nimeni să nu-şi părăsească legea sa, ci mai bine să fie gata a-şi pierde viața decât să se lapede de credința sa. Nu vorbesc de alții, ci aduc drept pildă cazul meu, că şi acum sunt prins pentru credința mea şi totuşi mărturisesc că nici frica, nici considerația față de starea mea şi nici un alt lucru nu mă poate sili să mă lapăd de religia mea, ci mai bine sunt gata a muri sau a fi răstignit. Cred că şi alt mărturisitor sincer al credinții sale va vorbi şi mărturisi tot aşa. Conjur deci pe toți cari tulbură religiunile, să nu se amestece în lucrurile ce se țin de Dumnezeu, cum sunt religia şi credința. Să se îngrijească de măririle lumeşti, peste cari sunt puşi, şi să nu vâneze suflete. Cele ale sufletului să le lase în seama lui Dumnezeu.“

În punctul următor spune Nagszegi că unirea s-ar putea face cu mult mai uşor în părțile ungureşti, deoarece în Ardeal, fiind frontiera aproape, oamenii ar putea, în fiecare zi, să se refugieze sub altă stăpânire, unde se respectă legea românească. Atât ruşii, cât şi cazacii şi românii se vor mira de această prigonire a bisericii ortodoxe.

În punctul al şaptelea reia din nou chestiunea episcopului şi a preoților uniți. Crede a şti că Atanasie regreta adeseori faptul că a adăugat cele patru puncte. El nu ar fi avut voie să se unească în numele tuturor românilor, ci numai în al celor cari au

fost de față. Chiar şi când era cu tovarăşii săi la Curtea din Viena, ei au dat informații în numele întregului popor românesc. Lucrul acesta până astăzi a rămas necunoscut pentru mulți, decum să se fi ştiut atunci. Despre episcopul Atanasie, Nagszegi crede că într-o bună zi se va refugia la un patron al legii sale, probabil la voivozii din țările româneşti, de la care va cere ajutor spre a-şi reabilita biserica.

Cauza principală pentru unire o formează magnații din Ardeal şi preoții români. Cei dintâi nu au voit deloc să dea ascultare plângerilor repetite ale preoțimii româneşti, iar aceasta era peste măsură însărcinată cu dările. Dar chiar pe lângă aceasta unii domni mai impuneau preoților să plătească contribuții mari. Atunci s-au ivit sfătuitori cari le spuneau că dacă se vor uni, şi ei se vor bucura de aceeaşi libertate ca şi preoții catolici, dar vor putea totuşi să rămână în legea lor. De cele patru puncte încă nu se amintise nimic, dar chiar de le-au amintit, ele au fost interpretate nelămurit şi cu totul altfel. Preoții nu le-au înțeles, ci numai acum ştiu ce urmări produc. De aceea să nu creadă papa ori altcineva că preoții români s-au unit din dragoste cu biserica catolică, ci numai constrânşi de gravaminele amintite mai sus. Unirea aceasta nu poate fi statornică, ci mai vârtos va căşuna pagube Maiestății Sale, iar pentru catolici va fi de mare primejdie.

Catolicii vor fi primejduiți dacă ar năvăli în Ardeal vreun duşman extern, ceea ce poate să se întâmple. De aceea generalul va avea destule gânduri, fiindcă a dat voie episcopului să se folosească de forță militară. Aşa se poate produce conflict între oameni şi soldați, ba şi omoruri s-ar putea întâmpla.

Lucrurile acestea, declară Nagszegi, nu le spune ca şi când ar cunoaşte tainele lui Dumnezeu, fiindcă oricine poate să se convingă că el nu a cutrierat lumea întreagă, ci o face cu bune intenții, ca un slujitor tot atât de credincios, sincer şi supus al Maiestății Sale, pe câtă credință păstrează religiei proprii. Aceste le-a scris în temnița din Sibiu, unde sufere pentru credința sa şi a mărturisit sincer şi cu adevărat, ceea ce confirmă prin jurământ.

În adaosul făcut cu câteva câteva zile mai târziu la memoriul său, mai amplifică Nagszegi întru câtva cele expuse deja. Arată primejdia ce-l poate aştepta pe însuşi generalul, deoarece pune soldați la dispoziția episcopului Atanasie. Moartea vicarului Isaia din părțile Dobriținului, crede el, că îi confirmă suficient temerile. Ca să nu se nască revoluție în Ardeal din cauza unirii, el le dă sfatul să dea pace religiunilor, să creadă

cine ce vrea şi toţi să aibă libertatea conştiinţii, numai să fie supuşi buni şi credincioşi. Cine vrea să-şi mărească biserica să facă după cum a spus Mântuitorul: Mergeţi şi vestiţi evanghelia la toată făptura şi de o primeşte cineva ziceţi pace fie asupra acestei case, iar de nu va crede, depărtându-vă scuturaţi pulberea piciorelor voastre, ca să rămână semn împotriva lor. De aceea nimeni să nu fie silit a crede ceea ce nu-i dictează şi nu-l învaţă conştiinţa sa.

În sfârşit, după ce repetează ameninţarea episcopului Atanasie, că în casa fiecărui neunit se va pune un soldat, spre a fi ţinut acolo până ce îmbăţişează respectivul credinţa catolică, face propunerea să se conscrie cei uniţi şi cei cari nu vor să se unească cu biserica catolică. În fruntea ortodocşilor Maiestatea Sa să numească un curator, care să fie un om cu frica lui Dumnezeu, învăţat şi supus credincios, nu de neam şi bogăţie mare, spre a se îngriji de toate afacerile bisericii ortodoxe.

Cam aceste ar fi ideile dezvoltate de Nagszegi în cele două memorii compuse în temniţa din Sibiu. Lipsite de coerenţă ca formă, autorul lor nu era stăpân nici pe o latinească mai aleasă, ele formează totuşi un izvor deosebit de important pentru epoca în care s-au scris.

Nimeni nu-i poate contesta lui Nagszegi cunoştinţa deplină a situaţiei în care se găsea atunci biserica românească, aşa încât lucrurile pe cari le expune el cu bună-credinţă sunt zdrobitoare pentru propaganda catolică. De altă parte, întreagă istoria secolului XVIII, cu luptele purtate de poporul nostru de la sate împotriva unirii, cu răzvrătirile necontenite în contra regimului, care voia să-i vadă uniţi, probează îndeajuns observările făcute de el.

Ambele memorii au ajuns îndată în mâna generalului Rabutin, la a cărui poruncă a fost arestat Nagszegi. Acest soldat, care avea împuternicire de-a sprijini cu orice mijloace opera unirii, într-o scrisoare adresată cardinalului Kollonits,[42] spune că Nagszegi a fost inspirat de căpeteniile confesiunilor acatolice, de a scrie aşa cum a scris şi că el era un instrument în mâna lor. Observarea generalului însă e lipsită de orice temei, despre ceea ce el însuşi s-a putut convinge, ceva mai târziu, când l-a pus pe Nagszegi, de două ori, pe scaunul de tortură, fără să poată scoate de la el această mărturisire.[43] De altfel şi memoriile cancelarului Bethlen, o persoană mai vrednică de crezământ decât generalul

[42] Nilles, o. c., p. 337-339.

[43] Nilles, o. c., p. 331, unde istoricul iezuit, după „in Nagszegium" a omis următoarea frază: „quamvis super puncto conspirationis aut tumultuariae seditionis in bis repetita tortura nec quidquam fassum".

Rabutin, dovedesc că mişcarea lui Nagszegi nu a fost îndrumată de protestanți.

Aserțiunea, ce o face Rabutin, că Nagzegi nu ar fi fost arestat pentru religiunea sa, ci ca un falsificator şi tulburător al liniştii publice şi pe urmă pentru o sumă ce-o datora contelui Apor o combat înseşi actele oficioase, din cari se vede limpede pentru ce au călcat organele Curții din Viena în picioare legile ardeleneşti, arestând cu de la sine putere pe acest nobil român.[44]

Decretul de toleranță şi procesul lui Nagszegi

Acțiunea zelosului nobil român a produs, fără îndoială, mult sânge rău în Viena, deoarece primejduia toate planurile ce şi le-au croit cu unirea.

De aceea s-au hotărât să publice pe seama românilor din Transilvania o diplomă regală, prin care să liniştească mişcarea religioasă pornită la inițiativa lui Nagszegi. Această diplomă a şi fost publicată la 12 decemvrie 1701 şi, în forma în care se prezintă, e un adevărat decret de toleranță.[45]

Sprijinindu-se pe două rezoluții anterioare, una din 14 aprilie 1698, cealaltă din 26 august 1699, prin care a fost dispus regele Leopold ca să se lase deplină libertate românilor de a se uni cu una din cele patru religii recepte din Ardeal ori de-a rămâne şi pentru viitor în credința ortodoxă, bucurându-se de privilegiile religiei la care s-au alăturat, regele spune că a aflat spre marea sa neplăcere că unii agită în contra rezoluțiilor sale şi răspândesc vestea că intenția regelui ar fi de-a uni cu forța pe români. Dispune deci, din nou, să se publice în tot ținutul Ardealului că intenția regelui este să lase deplină libertate românilor de a se uni cu una din cele patru religii recepte ale Transilvaniei ori de-a

[44] Din scrisoarea generalului Rabutin, Nilles a omis următorul pasaj: und sodann ihn entweder mit Guttem oder mit aller schärfster Tortur dahin vermögen, dass er betheuere, wer der author aller dieser Sach und angewonnener, soweith ausgedehnter Conspiration seye, und wer ihn zu einem so seditiosen Verrath angestiftet, und wenn er auf sein Vorhaben dass es von ihme allein herrührete, – und die authores, nicht entdecken wollte, man ihn offentlich allen anderen zu einem Abscheühen, und damit der Herrn Siebenbürger seheten, dass man sie auch bey gegenwärtiger Conjunctur nicht fürchtet, an Leben straffen sollte, wie nicht minder auf keiner Weise von denen hierlandes introducirten Neuerungen dermahlen zu desistiren, wohl aber sowenig als möglich, mit der Zeit mehr einiges einzuführen.

[45] I. Fiedler, Die Union der Walachen in Siebenbürgen, Wien, 1858, p. 34 şi la I. Ursu, Un manifest românesc tipărit cu litere latine al împăratului Leopold I. din anul 1701, Bucureşti, 1912 (Extr. din Anal. Acad. Rom.). Textul românesc contimporan nu e tradus exact. Faptul că diploma aceasta s-a tipărit şi româneşte dovedeşte, şi el, seriozitatea mişcării lui Nagszegi.

rămâne în starea sa de acum. În cazul cel dintâi se vor bucura de privilegiile religiei la care s-au alăturat, de altfel însă vor putea să se folosească numai de acele drepturi pe cari le au acum. „Nimeni, spune regele, să nu îndrăznească, sub pedeapsa grea a mâniei noastre, de-a supăra ori chiar jigni pe români în această libertate a lor. Cei ce ar lucra împotriva ordinului nostru să se pedepsească după cuviință şi celor jigniți să li se ofere satisfacție cuvenită, deoarece prin diploma noastră regală noi voim ca tot insul să poată trăi paşnic în legea sa."

Diploma aceasta stă, fără îndoială, în strânsă legătură cu mişcarea lui Nagszegi. Ținta pe care o urmărea era să risipească nedumeririle trezite față de unire, să liniştească pe oameni şi să-i înduplece a crede că intenția regelui nu ar fi să-i constrângă pe români a îmbrățişa unirea. Însuşi regele admitea deci că protestele înaintate până acum împotriva unirii aveau deplină îndreptățire, deoarece răspundeau pe de-a-ntregul intențiunii regale, tălmăcite şi prin rezoluțiile din 14 aprilie 1698 şi 26 august 1699. Nagszegi îşi întemeiase protestul său tocmai pe aceste două rezoluții, cari sunt întărite din nou prin decretul din 12 decemvrie 1701. Cele petrecute însă în urmă dovedesc că această diplomă a fost dată numai cu scopul de-a potoli mişcarea ivită între români şi cu intenția hotărâtă de a masca măsurile de represiune luate față de Nagszegi şi tovarăşii săi. Prin acest fapt îşi ia începutul o politică echivocă față de românii ortodocşi din Transilvania, ale cărei linii se pot urmări în tot cursul secolului XVIII. Toleranța religioasă ce li s-a acordat nu implica şi dreptul de a-şi exercita cultul legii lor şi dacă românii totuşi încercau să o facă aceasta, întemeindu-se pe sfințenia cuvântului regal, ei erau traşi la răspundere şi pedepsiți ca turburători ai ordinii publice.

În ziua în care a semnat regele Leopold decretul acesta de toleranță, a trimis şi un rescript către guvernul din Ardeal, în care dispunea să fie depus din oficiu protonotarul Sárosi, care a înscris protestul solemn al românilor ortodocşi, punându-l sub pază şi făcându-i-se proces după legile Ardealului.[46] În ianuarie 1702 Sárosi fu de fapt arestat şi ținut închis în Alba Iulia. La arestarea protonotarului se îndepliniră toate formalitățile: regele dedese mandat guvernului să-l aresteze, ceea ce se şi făcu, prin „haiducii" guvernatorului.[47]

Cauza lui Nagszegi lua deci proporții tot mai mari, stârnind o mulțime de îndoieli în inima magnaților protestanți din Transilvania. Printr-un alt ordin regal, cu data de 24 ianuarie

[46] Vezi al XXXI Anuar al Institutului Ped. Teologic din Sibiu.
[47] Bethlen, 1. c.

1702, se mai dispuse arestarea câtorva „complici“ ai lui Nagszegi.[48] Aceştia vor fi fost cei trei canceliști ai protonotarului Sárosi, deoarece bătrânii din Alba Iulia şi aurarul Komáromi fură arestați, după mărturisirea contelui Bethlen, deodată cu Nagszegi.

Cercetarea înainta destul de încet, deoarece cu prilejul ascultării protonotarului Sárosi se ivi o nouă divergență de păreri între generalul Rabutin şi guvernul din Ardeal, care voia să ştie aplicată şi în cazul de față procedura obişnuită a se urma față de nobilii din Ardeal. Printr-un rescript, datat la 1 martie, ceru guvernul chiar şi extradarea lui Nagszegi şi a tovarăşilor săi, spre a fi judecați, după legile țării, de forurile politice, şi nu de cele militare.[49]

În sfârşit, la 25 iulie 1702, Consiliul de Război, trimițând Cancelariei Aulice pentru Transilvania toate actele[50] investigațiunii făcute, în urma propunerii generalului Rabutin, pretinde să se cerceteze şi să se stabilească următoarele trei puncte:

1. Fost-a în drept episcopul Atanasie să închidă biserica din Alba Iulia dinaintea puținilor greci sau români cari nu s-au unit cu biserica latină şi să-i împedece de la cercetarea aceleia? De la răspunsul ce se va da depinde validitatea sau nulitatea protestului admisibil ori neadmisibil.

2. Cele săvârşite de Nagszegi în chestiunea acestui protest s-au făcut în mod legal şi între ce limite se întemeiază pe drept? De ce delict s-a făcut vinovat prin această faptă a sa şi oare nu trebuie acuzat cu încercare de a aţâța revoltă şi cu ce pedeapsă să fie pedepsit?

3. Ce fel de pedeapsă i s-ar putea dicta protonotarului Sárosi, după legile Transilvaniei, pentru falsificatul evident ce l-a săvârşit, prin faptul că a trecut marginile plenipotenței ce o arătase Nagszegi, când i-a extradat acestuia protestul şi pentru intenția rea ce a avut-o, fără de care nici nu se poate ridica acuza de falsificare?[51] Peste tot ce normează legile țării în privința crimei de laesae Majestatis, revoltă, conspirație sau aţâțare la răscoală?

Răspunsul Cancelariei Aulice a sosit la 17 august, dar el nu aducea multă bucurie pe seama cercurilor oficioase din Viena.[52] S-ar putea, cu drept cuvânt, privi ca un rechizitor aspru la adresa acelora cari călcaseră orice drept şi lege ca să susțină opera unirii.

---

[48] Anuarul citat, p. 38.

[49] Ibidem, p. 39.

[50] Nilles, o. c., p. 334. La punctul 1, Nilles, conform practicei sale, a omis cuvântul „jure“ în fraza care sună aşa: „ipsosque non unitos ab eadem probibere *jure* potuerit?“.

[51] La Nilles greşit „sine quo *crimine* falsi haud fieri posse putatur“, în loc de „sine quo crimen falsi haud fieri posse putatur“.

[52] Arhiva regnicolară din Budapesta, secţia Canc. Aul. Transilvană, nr. 229 din 1702.

La punctul cel dintâi, Cancelaria Aulică spune că, întemeindu-se pe dreptul şi legile expuse în Aprobate şi Compilate, deoarece în Alba Iulia au fost două biserici româneşti, cea mai mare ar fi trebuit să se dea majorității care s-a unit, iar cea mai mică ar fi urmat să fie cedată acelora cari au rămas în credința strămoşească. De aceea românii ortodocşi au avut drept să protesteze, câtă vreme cadavrele morților zăceau neîngropate şi copii mureau nebotezați.

Cât priveşte punctul al doilea, cancelaria arată între ce limite largi este pus în Ardeal dreptul de a protesta. De aceea Nagszegi a putut cu tot dreptul să înainteze protest, în marginile impuse de plenipotența sa, pentru faptul că s-au închis amândouă bisericile. După dreptul din Transilvania aceasta se face pentru ca să nu se creadă că cineva prin tăcerea sa îşi dă consimțământul la un fapt păgubitor pentru sine. Faptul însă că Nagszegi s-a îngrijit să copieze de atâtea ori textul protestului şi, înzestrat cu pecetea nouă, să se împartă între românii pe cari îi invita să vină în număr cât se poate de mare la o adunare, deşi el avea numai plenipotența românilor din Alba Iulia, e împotriva dreptului, deoarece a călcat limitele mandatului său, extinzându-se şi la românii din alte părți. Deşi poporul „desconsiderat“ al românilor ar fi putut uşor să abuzeze de aceste publicațiuni amestecate cu amenințarea de-a reocupa bisericile, totuşi, având în vedere că nici din cele scrise şi nici din fasiunile sale ori ale celorlați nu s-a putut dovedi că ar fi nutrit intenția de a produce răscoală, după dreptul țării, Nagszegi nu se poate judeca de vinovat pentru o asemenea încercare. Din considerații politice însă, față de situația mărginaşă a Transilvaniei, cancelaria e de părere că, deşi Nagszegi a suferit temniță şi tortură, totuşi să se dispună guvernului ca directorul fiscal în mod cuvenit să-i facă proces pentru încercarea de-a ațâța răzvrătire, aplicându-se împotriva lui procedura dictată de legile țării. În acest caz, dacă Nagszegi ar apela la grația regelui, cerându-şi iertare, ar putea fi iertat, sub condiția ca niciodată să nu mai încerce astfel de lucruri.

În cât priveşte punctul al treilea, cauza protonotarului Sárosi, cancelaria e de părere că acesta nu poate fi învinuit cu adausul alor mai multe puncte la textul original al protestului. Din fasiunea canceliştilor apare clar că Nagszegi a dictat însuşi conceptul protestului, pe care protonotarul i l-a luat din cuvânt în cuvânt. Diformitatea şi depăşirea limitelor în protest e evidentă, ceea ce un cancelist o atribuie faptului că protonotarul l-a revăzut superficial. Dacă prin urmare numai din neglijență a scris că plenipotența dată de comunitatea din Alba Iulia era a întregii

naţiuni româneşti, atunci acuza de falsificare cade, fără să se poată însă dezvinovăţi de neglijenţă, pe care bătrânul, prin temniţa îndelungată şi suspendarea din oficiul său, a ispăşit-o destul.

După legile ardelene, răspunde Cancelaria la cele din urmă întrebări, oricine falsifică ceva spre paguba altuia se pedepseşte cu moartea. Dacă însă e nobil nu-i voie să-l aresteze decât pe cale legală şi judecata i-o fac staturile şi ordinile ţării. Legile cari sunt în vigoare nu permit nicidecum ca nobilii să fie supuşi torturii, deoarece aceasta nu-i un mijloc de investigare, ci un fel de pedeapsă întrebuinţată numai faţă de iobagi. În Ardeal, nobilii fac investigaţia şi inculpatul joară pe ceea ce fasionează.

Iată opinia Cancelariei Aulice transilvănene, prin care atât Nagszegi, cât şi protonotarul Sárosi sunt declaraţi de nevinovaţi. Dacă cercurile din Viena ar fi urmat pe de-a-ntregul sfaturile date aici, procesul ar fi ajuns în curând la sfârşit. Dar ele nu au fost îndeplinite decât în parte, din două motive : spre a nu recunoaşte pe faţă că procedura lor contra lui Nagszegi a fost ilegală, şi apoi, opera unirii încă ar fi fost primejduită prin eliberarea sa. Din acest impas diplomaţii vienezi au încercat să iasă trezind aparenţele că urmează litera legii, împedecând însă, în realitate, o hotărâre adusă în forma arătată.

Protonotarul Ioan Sárosi fu chemat înaintea dietei spre a fi judecat. El însă nu voi să se apere cu nici un cuvânt, zicând că nu vrea să poarte proces cu stăpânul său. Fu eliberat deci şi pe urmă chemat la Viena, unde în 24 noiemvrie 1702 depuse jurământ în faţă Cancelariei Aulice transilvănene, prin care se curăţi de învinuirea că ar fi avut intenţie frauduloasă în afacerea protestului extradat lui Nagszegi. El fu, în fine, restituit în funcţia sa, împreună cu cei trei cancelişti, cari fură de-asemenea constrânşi să depună jurământul amintit (juramentum purgatorium).[53]

Prin decretul regal emanat în 18 noiemvrie 1702, şi Nagszegi fu predat guvernului ardelean, ca să-l judece pentru încercare de-a aţâţa revoltă. Câţiva din tovarăşii săi de temniţă, probabil dintre bătrânii din Alba Iulia, muriseră deja acolo. În 1703 fu adus înaintea dietei, dar cauza lui nu fu judecată, deşi s-au ţinut destule şedinţe şi cancelarul Bethlen a insistat foarte mult să se trateze şi chestiunea aceasta. Cercurile catolice au ştiut s-o împedece şi de astă dată. Nagszegi fu dus iarăşi în arestul din Sibiu. Într-aceea izbucni revoluţia lui Rákóczy, îi muri şi nevasta lui Nagszegi, fapt care contribui şi mai mult ca să zdrobească cu desăvârşire sufletul bietului om. Însuşi catolicul Apor interveni să-

[53] Bethlen, o. c., p. 212-213. Ronsenfeld, la anul 1702.

l sloboadă din lanțuri şi să-i dea voie să umble liber prin oraş, căutându-şi un apărător. Fu admis şi la dieta care se ținu în Sibiu, la sfârşitul anului 1703, spre a judeca pe judele regesc al saşilor, Ioan Sachs de Hartenek. El însă nu avu puterea de a-şi expune singur cauza şi de a se apăra, iar când i se dete un apărător, în persoana protonotarului Mihail Simonfi, dieta era împrăştiată.[54] Astfel a rămas în captivitate până în 20 septemvrie 1706, când se dispuse din Viena eliberarea sa din temniță, însă numai aşa ca să depună jurământ că nu va abuza de libertate ori altminteri să fie oprit de a ieşi din oraş, până ce vor fi timpuri mai sigure.[55]

Cu asta se încheie capitolul despre Gavril Nagszegi. Protestând şi luând inițiativa unei vii mişcări împotriva unirii, el îşi atrase ura cercurilor catolice, cari îi zădărniciră acțiunea, zdrobindu-l şi pe el cu desăvârşire. Dacă Nagszegi ar fi fost de fapt vinovat, generalul Rabutin nu ar fi călcat legea arestându-l şi nici nu s-ar fi iscodit atâtea mijloace ca să-l țină în temniță.

Procesul lui Nagszegi a trezit valuri de senzație în toate părțile. Chiar şi în Țara Românească se răspândiră informații despre prigonirile românilor din Ardeal şi un contimporan scrie că boierii erau nemulțumiți din pricina aceasta.[56] În alte timpuri, acțiunea inimosului nobil român ar fi putut avea, desigur, urmări dezastruoase pentru opera unirii.

Ruperea legăturilor bisericeşti cu Țara Românească

Căderea lui Atanasie trebui să producă o vie nemulțumire în inima domnului şi a mitropolitului din Țara Românească. Constantin Brâncoveanu, acest voievod „creştin şi pravoslavnic“, simți o adâncă amărăciune din pricina acelora cari „au lunecat cu firea“ şi nu au ştiut să-şi păzească „cinstea legii“ în care s-au născut.[57] Față de mitropolia ardeleană se arătase doar ca un binefăcător cu mâna largă. Chiar şi lui Atanasie îi înnoi, în timpul pe care-l petrecu la Bucureşti pentru sfințire, dania veche, în puterea căreia înzestră ctitoria lui Mihai

[54] Bethlen, o. c., p. 214-215.
[55] Anuarul citat, p. 41.
[56] C. Giurescu şi N. Dobrescu, Documente şi regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu, Bucureşti, 1907, p. 121.
[57] Dr. St. Stinghe, Documente, I. p. 15. Cuvinte rostite de vodă însuşi.

Vodă cu un ajutor de şase mii de bani în fiecare an. În 15 iunie 1700 îi mai dărui şi satul Merişani, fiindcă, după cum se exprimă domnul însuşi, biserica din Ardeal se învăluie ca o corabie în mijlocul valurilor mării, aflându-se între multe feluri de limbi străine.[58]

Într-una din scrisorile sale adresate românilor din Braşov, Brâncoveanu zice:[59] „Nu gândim, nici socotim că se va tinde Dumnealui (Atanasie) mai mult, din câtu-i este porunca, şi ales, că la acea biserică suntem şi noi ctitori, de vreme ce este făcută de răposaţii domni ai acestei ţări, ci trebuieşte să păzească şi să urmeze legea care au ţinut până acum". Într-adevăr, atât ctitoria lui Mihai, cât şi daniile de mai târziu serveau mitropoliţilor din Bălgrad „de întărire şi ajutoriu" în lupta ce trebuia să o poarte cu protestantismul.[60] Ele însă impuneau, de altă parte, nu numai o atârnare a mitropoliţilor de exarhatul Ţării Româneşti, ci şi o îndreptare religioasă după regulele ortodoxiei curate, ceea ce o dovedesc fără îndoială şi învăţăturile pe cari le dete patriarhul Dosoftei al Ierusalimului lui Atanasie.

Când se duse la Bucureşti acest candidat de mitropolit fu supus unui amănunţit examen, din pricina căruia trebui să petreacă acolo şapte luni întregi. Nu erau lipsite de temei nici învinuirile ce i se aduceau lui Atanasie, că şi-ar fi câştigat alegerea prin bani, dar motivul adevărat al îndelungatei zăboviri era, desigur, examinarea şi întărirea convingerii sale religioase. Numai după ce dădu noul mitropolit asigurări mulţumitoare, întărite şi prin jurământ, i se îngădui sfinţirea. Şi cu toate aceste, îndată ce se întoarse acasă permise protopopilor săi să dea manifestul de unire din octomvrie 1698.

Constantin Brâncoveanu află îndată despre acest act, precum se vede din cronica bisericii braşoveneşti. Înainte de Paştile anului 1699, mitropolitul Teodosie le şi trimise[61] preoţilor din Şchei „o carte cu mare şi înfricoşată afurisenie". După ce ţinură un sinod, ei trimiseră o delegaţie ca să se prezinte înaintea lui Brâncoveanu şi a mitropolitului Teodosie, să arate că nu sunt „amestecaţi la unirea acelui nevlădică". Delegaţia era compusă din protopopul Vasilie Hoban, preoţii Vasile Grid şi Florea Băran, gocimanii Stoica Postăvariul şi Petru, fiul preotului Petru şi juraţii Radu Şoanu, Dumitru Brăilă şi Dan Căzan. Ei se prezentară mai întâi mitropolitului Teodosie, căruia îi povestiră

[58] Dr. G. Popoviciu, Uniunea, p. 71-72 şi 123.
[59] Dr. St. Stinghe, Documente, I, p. 16.
[60] Hrisovul lui Brâncoveanu din 1698, la Popoviciu, o. c., p. 72.
[61] Istoria bisericii Şcheilor... St. Stinghe, p. 22 şi urm.

toate cele ce s-au întâmplat la Bălgrad, izbutind să se justifice pe deplin de învinuirea că s-ar fi făcut uniți. Apoi se duseră la stolnicul Constantin Cantacuzino şi la spătarul Mihai Cantacuzino, de la cari primiră multe sfaturi şi învățături, îndeosebi de la cel dintâi, de care şi delegații din Şchei recunosc că era „prea învățat şi filozof". În 30 aprilie 1699 îi primi şi vodă în audiență, le ascultă plângerile şi scuzele şi povestirea despre „toate întâmplările şi mestecăturile ce au fost scornit de acel necuvios vlădică Atanasie", apoi „învățându-i şi Măria Sa Vodă de ajuns şi întărindu-i cu cuvintele", îi slobozi să se întoarcă acasă.[62]

Povestirea aceasta a cronicii din Braşov dovedeşte deci clar că în Țara Românească se ştia despre unirea protopopilor. Nu se ştia însă exact ce s-a făcut în octomvrie 1698 şi nu erau bine informați nici despre natura actului de unire, căci altcum nu ne putem explica ezitarea mitropolitului Teodosie de-a pune sub anatemă pe cei vinovați. Din alte izvoare ştim că Atanasie întreținea corespondență, şi după aceasta, cu domnul din Țara Românească şi, desigur, el va fi găsit destul prilej de a se dezvinovăți. În acest punct suntem siliți a da crezământ izvorului iezuitic şi mărturisirii făcute de protopopul Avram şi tipograful Nicolae, cari spuneau că au văzut o epistolă a lui Atanasie către Brâncoveanu, în care declara că unirea s-a făcut numai la aparență şi popii s-au unit ca să li se şteargă dările.[63] De fapt, numai o astfel de declarațiune îl putea mântui de anatema bisericii ortodoxe şi îi mai putea câştiga bunăvoința lui Brâncoveanu, ca să-i dăruiască satul Merişani, din județul Argeş.

După a doua sa sfințire, care avu loc în Viena, după declarațiile pe cari le iscăli acolo şi după sinodul de instalare, când actul de unire nu mai era cu putință a-l tălmăci în două chipuri, li se deschiseră şi ochii celor din Bucureşti. Brâncoveanu fu înştiințat, mai întâi, de către oamenii săi din Braşov,[64] apoi primi, desigur, şi alte informații.

Atitudinea, pe care avea să o observe față de starea de lucruri din biserica românească a Ardealului, atârna de situația politică a domnului român şi de raporturile sale cu imperialii.

În acest timp legăturile lui Brâncoveanu cu imperialii şi cu comandanții trupelor din Ardeal nu se pot considera nici măcar

[62] Ibidem.
[63] Nilles, Symbolae…, p. 261.
[64] Dr. St. Stinghe, Documente, p. 15-16.

de prietineşti.[65] Negocierile pe cari le urmase împăratul spre a supune Țara Românească avură drept rezultat diploma din 30 ianuarie 1689, în care se stabiliră condițiunile sub cari fu supusă Muntenia şi îndatoririle pe cari şi le luă împăratul față de noul său vasal. Actul de închinare săvârşit la Viena de solii lui Brâncoveanu rămase însă neexecutat, deoarece domnul muntean refuză să întărească cele făptuite acolo. Anii următori îi aduseră lui Brâncoveanu o aprobare deplină a atitudinii sale politice. Învinseră, mai întâiu, ce-i drept, imperialii, dar marele-vizir Mustafa Köpriliu, încercând o energică ofensivă, mută teatrul de război din nou la nordul Dunării, în care vreme domnul muntean se ferea de prădăciunile tătarilor tot pe atâta pe cât îl îngrijora jaful cătanelor împărăteşti. Astfel, până la sfârşitul războiului cu turcii, Brâncoveanu aşteptă, pregătit cu bunăvoință pentru cine se va dovedi mai tare.[66] Pacea de la Carloviț din 1699 îl scuti deocamdată de pericol şi de prietiniile lacome ale vecinilor creştini. De acum el ține mult mai puțin seamă şi de pretențiile imperialilor, cari câştigaseră în mod definitiv Ardealul. Raporturile de bună înțelegere însă le susținu Brâncoveanu cu ei şi după aceasta. Două motive destul de puternice îl îndemnau să o facă: întâi procurarea de informațiuni pentru turci din țările apusene, ceea ce forma una din principalele sale îndatoriri ca supus al sultanului, care însă nu i-ar fi fost posibil să o îndeplinească fără de îngăduirea autorităților de la frontiera Transilvaniei, unde puteau fi lesne prinşi curierii săi. De altă parte, şi acesta este al doilea motiv, în tot timpul domniei sale, pe Brâncoveanu îl preocupa foarte mult căutarea unui adăpost sigur, unde să se refugieze în caz de nevoie. El îşi câştigă cetățenia transilvană, apoi obținu de la împăratul titlul de conte şi în sfârşit demnitatea de principe al imperiului. În 1695 se adresă generalului Veterani şi după moartea acestuia urmaşului său prințului Vaudemont, ca să intervină pe lângă împărat să-i acorde permisiunea de a se refugia la nevoie în provinciile imperiale, o cerere pe care o repetă el şi mai târziu. În sfârşit, în 1701, Brâncoveanu obținu permisiunea cerută, sub forma unui ordin adresat de către Curte generalului din Ardeal, aşa că atunci când, din cauza păgânilor, ar fi fost nevoit să-şi părăsească scaunul, să fie primit în țară cu toți ai săi şi tratat după cuviință.[67]

[65] Documente şi regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu de Constantin Giurescu şi N. Dobrescu, Buc., 1907, în Introducere.
[66] Operele lui Constantin Cantacuzino, publicate de N. Iorga, Bucureşti, 1901, p. XV.
[67] G. Giurescu şi N. Dobrescu, 1. c.

Din acelaşi motiv, ca în caz de mazâlie să nu fie surprins de turci şi să poată trece în Ardeal, Brâncoveanu căută să-şi pună aici în siguranţă o parte din avere. Încă de la moşul său Preda Brâncoveanu moştenise satul Sâmbăta de Sus, pus în zălog în 1653 pentru 1800 galbini. De la guvernatorul Gheorghe Bánffy cumpără Sâmbăta de Jos cu o mie de galbini şi luă în zălog Tămaş Pataca pentru o mie de taleri. Nobilii unguri Naláczy şi Székely îi vând pentru 3500 lei Poiana Mărului, iar sătenii din Cincul Mic şi Şomărtin îi amanetează mai multe locuri.[68] În sfârşit şi casele din Şcheii Braşovului, pentru cumpărarea cărora obţinu autorizaţie de la împăratul, după multă insistenţă, în 30 aprilie 1701, serveau intenţiei domnului de a-şi căuta acolo un adăpost sigur pentru bătrâneţe.[69]

În astfel de împrejurări înţelegem prea bine silinţele ce şi le dedea Brâncoveanu spre a păstra bunele relaţiuni cu imperialii. Dar din actele ce ni s-au păstrat vedem că tocmai în timpul instalării episcopului Atanasie se produce între căpeteniile militare din Ardeal şi în cercurile Curţii din Viena o atmosferă nefavorabilă domnului din Ţara Românească. La aceasta a contribuit concursul mai multor fapte ce avu loc atunci. Mai întâi dezertările necontenite ale soldaţilor germani din Bănat şi din Transilvania. Generalul Rabutin afirmă că Brâncoveanu însuşi îi ademeneşte pe soldaţi să dezerteze, deoarece ar voi să-şi creeze două compănii de soldaţi germani.[70] Uneltirile lui Dindar, agentul lui Brâncoveanu, îl făcură suspect nu numai pe el, ci şi pe stăpânul său. De fapt, Dindar trecu la catolicism, ca să câştige şi mai sigur încrederea imperialilor, în aceeaşi vreme însă servea, în Ardeal, interesele Brâncoveanului, combătând unirea şi pe când cerea cu insistenţă să fie instalat în postul de vameş la Turnu Roşu, unde fu numit pentru serviciile sale speciale aduse împăratului, el întreţinea legături şi cu aderenţii lui Thököly, cari se aşezară în Ţara Românească. Curtea din Viena îi ceru lămuriri şi lui Brâncoveanu asupra acestor rebeli, pe cari i-a primit în ţara sa, dar domnul le dete numai un răspuns evaziv, care aprinse şi mai puternic focul de mânie al imperialilor.[71] Când ceru deci Brâncoveanu de la generalul Rabutin să-şi trimită un măiestru de la Braşov care se pricepe la turnarea clopotelor,

[68] O. c., p. XXXV-VI şi Documente privitoare la Constantin Vodă Brâncoveanu de N. Iorga, Bucureşti, 1901, p. 165-66.
[69] N. Iorga, Braşovul şi românii, Bucureşti, 1905, p. 235.
[70] Giurescu şi Dobrescu, p. 114-15.
[71] O. c., p. 118-19 şi nota. Hurmuzaki, Fragmente, tom II, p. 82 şi urm.

acesta, nedumerit, refuză de a-i îndeplini dorința, ceea ce Curtea din Viena aprobă ulterior.[72]

La toate aceste se mai adaugă şi împrejurarea că atât generalul comandant din Ardeal, cât şi Curtea din Viena fură informați în diferite rânduri că Brâncoveanu ține seamă de actele de volnicie ce s-au săvârşit împotriva românilor, din pricina unirii. Faptuitorii, conştii şi ei de nedreptatea săvârşită, erau în acest punct foarte susceptibili şi e deci uşor de înțeles, din această cauză, mănia lor latentă.

Date fiind aceste condiții, Constantin Brâncoveanu nu se putea gândi la o intervenție energică împotriva unirii. Poate însă totuşi să fi cerut lămuriri din Viena, deoarece în scrisoarea sa către braşoveni domnul însuşi zice că „şi de la Curtea împărătească de la Beci avem ştire că dumnealui piscupul n-are voie împărătească să facă silă oamenilor”.[73] De altminteri, în situația sa de atunci, el nici nu putea să intervină fără de-a primejdui în chip foarte serios legăturile ce le înghiebase cu imperialii. Un prilej i se oferi atunci din întâmplare, pentru a încerca totuşi ceva. El găsi adică un om influent şi cu mare vază la Curtea din Viena, pe care-l rugă să intervină în favorul românilor ortodocşi din Ardeal. Lordul William Paget, ambasadorul englezesc de la Poartă şi mijlocitorul de odinioară al păcii de la Carloviț, în primăvara anului 1702, trecând prin Muntenia şi Ardeal, se prezentă în Viena împăratului. El înaintă acestuia două scrisori, una de la voievodul Brâncoveanu, iar cealaltă de la patriarhul Calinic al Constantinopolului. Domnul muntean se ruga de Leopold să nu silească pe românii din Ardeal de-a trece la unire, iar patriarhul cerea ca regele să depună pe episcopul Atanasie şi în locul său să pună un episcop ortodox. Cu toate că rugarea lor o sprijini prin câteva cuvinte şi lordul Paget, regele răspunse că românii din Ardeal vor fi tratați în materie de lege cum vrea împăratul, care nu întreabă niciodată pe domnul din Țara Românească ce face dânsul la el acasă.[74]

Deşi în formă raportul iezuit pare a exagera, totuşi credem că lordul Paget va fi încercat o intervenţiune în favorul bisericii ortodoxe din Ardeal, dar nu a obținut nici o uşurare, deoarece politica imperialilor față de români îşi avea fixată ținta ei.

În acest chip, reprezentanții bisericii ortodoxe erau chemați să observe o atitudine mai energică față de Atanasie, care, lăpădându-se de biserica sa, era privit de ei ca un apostat.

[72] Giurescu şi Dobrescu, o. c., p. 128, 130.
[73] Dr. St. Stinghe, Documente, I, p. 16.
[74] Nilles, o. c., p. 354-55.

Cel dintâi care aruncă anatemă asupra lui fu patriarhul Calinic din Constantinopol. Cartea sa de afurisanie e datată la cronicarul braşovean cu 5 august 1701, aşadar îndată ce se răspândi vestea despre sinodul de instalare, pe când în alte manuscrise ea nu poartă nici o dată. Patriarhul despoaie pe Atanasie de demnitatea arhierească, nu-i mai recunoaşte numele marelui apărător al ortodoxiei din secolul al IV-lea, ci îi zice în batjocură Satanasie şi îl pune sub anatemă pe el şi pe tot insul care va mai avea vreo legătură cu el.[75]

Hotărârea de anatematizare o lua patriarhul la un sinod endemic [sic!], împreună cu alți nouă mitropoliți cari erau prezenți. El o trimise îndată mitropolitului din Țara Românească, pentru ca să o publice românilor din Ardeal.

În 3 iulie 1702 comunică şi patriarhul Dositei al Ierusalimului[76] românilor ortodocşi din Braşov şi Sibiu şi de pe aiurea, din toată țara Ardealului, că împreună cu mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei şi cu toți arhiereii bisericii răsăritene a pus sub anatemă pe Atanasie, „mincinosul mitropolit şi vânzător de credință şi noul Iuda". El îi îndeamnă să-l combată şi să se depărteze unul câte unul de el, dar să stăruie pe lângă cei ce s-au lăpădat de credința lor, „spre a întoarce pe cinevaş din frați dintru a lor înşelăciune şi să-i mântuiți de moartea cea cu călcare".

Dar şi bătrânul mitropolit Teodosie găsi prilej de-a vorbi răspicat fostului său fiu sufletesc din Ardeal. Atanasie îi ceru în primăvara anului 1702 Octoihul, precum şi Triodul şi Penticostariul, ba chiar şi două comănace, nădăjduind că cei de dincolo vor închide ochii asupra faptelor sale. Dar mitropolitul din Bucureşti îi dete un răspuns plin de amărăciune, arătându-i adânca prăpastie în care s-a aruncat.[77]

Într-un raport al iezuiților se spune că Atanasie a prezentat anatema patriarhului Calinic şi scrisoarea mitropolitului Teodosie sinodului general al bisericii unite, care se adună în iunie 1702 şi că sinodul luă în râs multe din cele cetite, iar altele îi stărniră indignarea. Acest din urmă simțimânt cuprinse şi pe cardinalul Kollonits, care îi răspunse bătrânului mitropolit muntean, lui „Teodosie Bucureşteanul, aşa-zis arhiepiscop" cu o scrisoare plină de necuviințI.[78]

[75] Istoria besericii Şcheilor..., p. 37 şi urm.
[76] Dr. St. Stinghe, Documente, I, p. 34 şi urm.
[77] Nilles, o. c., p. 343 şi urm.
[78] Nilles, o. c., p. 353-4.

Astfel se rupse firul legăturilor bisericeşti dintre românii din Ardeal şi cei din Țara Românească. Patriarhul Dositei al Ierusalimului era de părerea că biserica ortodoxă din Transilvania se poate considera de perdută numai după ce se despărți de mitropolia Țării Româneşti.[79] Patriarhul are deplină dreptate, deoarece una din cauzele principale cari au determinat Curtea din Viena să ocrotească unirea, şi după ce posesiunea Ardealului era pe deplin asigurată, era tocmai ruperea legăturilor bisericeşti cu Țara Românească. De aceea când fu Atanasie la Viena, el se lăpădă, prin declarația sa din martie 1701, de orice legătură cu voievodul muntean şi cu mitropolitul din Bucureşti. Mai târziu, spre sfârşitul secolului, avem din gura consilierilor intimi mărturisiri clare despre aceasta. Astfel, contele Hatsfeld spunea într-un raport din anul 1782 următoarele: „trebuie să mărturisesc că eu pentru împrejurările actuale privesc unirea mai mult ca o chestiune politică decât religioasă. Privită sub unghiul de vedere al politicii, e de dorit ca românii să se creadă a fi uniți, deoarece prin aceasta se îndeamnă a adera mai mult la stăpânii țării lor decât unei puteri străine“. Tot atunci, cancelaria ardeleană spunea că unirea are un îndoit scop, anume unul teologic, de-a aduce iarăşi în sânul bisericii catolice pe cei căzuți, şi unul politic, spre a tăia legăturile ce le întreține acest popor cu țări străine, prin mijlocirea disunirii.[80]

Biserica românească până la moartea lui Atanasie

Curtea din Viena, după ce îşi asigurase, pe deplin, stăpânirea Transilvaniei, păşi mai energic față de staturile țării şi conducătorii protestanți. Încetul cu încetul, uită de făgăduințele cuprinse în diploma solemnă şi îngăduind autorităților sale subalterne să calce legile țării, îndeamnă pe catolici să lupte, din răsputeri, pentru a cuceri de la protestanți conducerea politică. „Niciodată nu s-a pus în practică, în mod mai temerar ca atunci, principiul că puterea e mai presus de drept“ exclamă, plin de amărăciune, un cunoscut scriitor maghiar. Însuşi guvernul din Ardeal, atât de hotărât odinioară pentru apărarea privilegiilor sale tradiționale, se sperie de amenințările Curții. Guvernatorul Bánffy executa, fără şovăire, ordinile regimului austriac, iar națiunea săsească, simțind de

[79] K. Delikani, Patriarchikon engrafon tomos tritos, Cstpl., 1905, p. 911.
[80] Arhiva Curţii din Viena, Secţia Staatsrath, nr. 65 din 1782.

unde bate vântul, se lăsă răpită de valul politicii vieneze. În aceste vremuri grele, doar comitele Nicolae Bethlen mai ținea suflet în partida protestantă şi încerca, în dietă şi afară de dietă, să oprească mersul cuceritor al catolicismului.[81]

Ce puteau să facă românii ortodocşi în astfel de condiții? Procesul şi sfârşitul tragic a lui Nagszegi le arătă şi lor că guvernul din Viena nu sufere nici o împotrivire. Îndeosebi generalul Rabutin, care era slujitor credincios al stăpânului său, dar de altminteri un soldat grosolan şi un politician brutal, priveghea cu luare-aminte, stând gata să suprime, în orice clipă, cea mai mică mişcare religioasă. De aceea, nu avem nici o ştire despre reacțiunea ortodoxă după incaptivarea lui Nagszegi. Au amuțit toate glasurile şi, pe un moment, se pare că unirea a secerat o desăvârşită izbândă.

Dar nu ajunge să explicăm tăcerea aceasta prin politica de teroare care s-a inaugurat în Ardeal. Privind cu atențiune la chipul în care s-a făurit unirea şi la factorii cari au înjghebat-o, trebuie să ne dăm seama, psihologiceşte, că în masele largi ale poporului nu se putea forma, atât de repede, o reacțiune. Ani întregi, decenii chiar se strecurară până când ajunse şi în conştiința poporului convingerea că prin unire şi-a schimbat credința strămoşilor săi. Cu cât mai încet pătrundea însă această idee, cu atât mai înverşunată luptă pregătea ea pentru apărarea bisericii răsăritene.

Judecând în această lumină evenimentele cari s-au desfăşurat după unire, vom înțelege de ce prezintă o aşa de adâncă importanță pentru viitorul bisericii noastre politica guvernului din Viena. Fiecare act de volnicie şi de brutalitate a regimului îngrămădea focul nemulțumirii şi fiecare greşeală a biurocraților miopi avea să fie răzbunată în detrimentul lor.

Protestanții din Ardeal, cu majoritatea pe care o reprezentau în dietă, izbutiră, cei dintâi, să taie un însemnat fir care lega clerul românesc de unire. Când se publică adecă a doua diplomă leopoldină, la 1703, în dieta din Alba Iulia, cele trei națiuni protestară solemn în contra ei, aşa încât acest act fundamental al acordului de unire nu obținu niciodată valoare de drept.[82] E caracteristic că atunci nu se găsi nimeni între românii uniți care să pretindă executarea diplomei leopoldine şi nici iezuiții nu se grăbiră să ceară de la protectorii lor înlăturarea

[81] Zsilinszky Mihály, A magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai, IV. kötet. Bud., 1897, capitolul I-III.

[82] G. Bogdan-Duică, Adaus la procesul lui I. I. Clain, în „Foaia Diecezană", Caransebeş, nr. 43 din 1896, p. 4-5 şi Dr. Augustin Bunea, Episcopul Ioan Inocențiu Klein, Blaj, 1900, p. 27-28.

primejdiosului atentat în contra unirii. Dar tot aşa de îndreptăţiţi suntem a ne întreba că de ce a prezentat Curtea din Viena dietei ardelene numai după doi ani cel mai însemnat act al unirii? De ce nu l-a comunicat spre publicare la cea dintâi adunare a dietei, cum a făcut cu prima diplomă iscălită de regele Leopold? Apoi, dacă staturile ardelene au respins o dată diploma a doua, de ce n-a instat curtea, mai târziu, la un prilej mai potrivit, s-o înzestreze cu deplină valoare de drept?

Iată o serie de întrebări la cari răspunsul îl vom descoperi în împrejurarea că guvernul din Viena, recunoscând slăbiciunea conducătorilor români, nu se mai simţea nici îndatorat şi nici necesitat de a-şi împlini făgăduinţele sale. În chipul acesta vlădica, protopopii şi preoţii cari s-au unit au încercat, la cel dintâi pas, deziluzia omului care şi-a vândut credinţa scumpă pe un preţ bagatel.

În curând după aceasta, mişcarea de eliberare pe care a pornit-o Francisc Rákóczy II a adus vremuri tulburi asupra Ardealului. Pretutindeni, românii alergau, sub steagul desfăşurat de noul „crai", care vestea aderenţilor săi că[83] „toată ţara şi-a recâştigat libertatea şi privilegiile".

De altminteri, simpatia poporului nostru pentru Racoţeşti s-a manifestat, de astă dată, în proporţii atât de mari, încât, pentru înţelegerea ei, trebuie să ne gândim nu numai la vechile lor legături cu această dinastie, ci şi la o pornire de răzbunare, mai mult instinctivă decât conştientă.

Îndată, în iarna anului 1703, un preot român din Trei Scaune plecă la principele Rákóczy pentru a-i expune planul său de-a câştiga pe români.

Dar partidul ortodox nu putu încresta o izbândă mai însemnată decât mai târziu, în anul 1707, când Rákóczy aşeză, în locul lui Atanasie, care se refugiase cu imperialii la Sibiu, de vlădică în Bălgrad pe Ion Ţirca,[84] vechiul aspirant la această demnitate. Iscălindu-se[85] „smerit şi plecat Ţircă Ion, cu voie Mării Tale Ardialului episcop românilor", el se afla în 1706 pribeag în Ţara Moldovii, de unde îşi oferea serviciile principelui, dorindu-i să biruiască pe toţi duşmanii „cum a biruit David Craiu pizmaşii săi". Se vede că umbla prin Moldova după hirotonie, pe care o şi obţinu, deoarece, în 1707, el ocupă scaunul din Bălgrad,

[83] II. Rákóczy Ferencz irta Dr. Márki Sándor, II. köt., p. 391-94. În vol. I, tipărit la Budapest, 1907, p. 484 şi urm. tratează autorul despre Rákóczy şi români.

[84] N. Iorga, Francisc Rákóczy al II-lea învietorul conştiinţei naţionale ungureşti şi românii, Bucureşti, 1910, p. 5.

[85] N. Iorga, Studii şi Documente, Buc., 1902, vol. IV, p. 72.

primejduind întreaga operă a unirii. Iezuiții înşişi recunosc faptul acesta, [86] cu toate că principele Rákóczy dispunea, într-o scrisoare din 30 aprilie 1707, protopopilor români adunați în Bălgrad să renunțe la reşedința care aparținea „statului catolic“ şi pe care ei voiau să o ocupe cu puterea.[87]

Între aderenții lui Țirca cunoaştem numai pe doi protopopi: pe „notareşul“ soborului Vasile şi pe fratele său protopopul Petru din Daia. Chiar şi curatorul mitropoliei şi îngerul cel rău a lui Atanasie, Ştefan Raț, care îşi câştigase anume merite pentru încheierea unirii, îşi părăsi tovarăşul şi trecu în tabăra „curuților“.[88]

Dar deodată cu îndepărtarea lui Rákóczy din țară se încheiă şi această încercare de-a reînvia vechea mitropolie ortodoxă din Ardeal. Vlădica Iov, aşa se numise Țirca în călugărie, se retrase în părțile Maramureşului, unde stăpânul său îl aşează în locul episcopului Iosif Stoica, pe care-l destitui,[89] iar imperialii, după ce recuceriră Alba Iulia, restabiliră din nou pe Atanasie în scaunul său. Un sinod, la care luară parte 33 de protopopi, se rosti din nou pentru unire [90] şi astfel afacerile religioase ale românilor fură îndrumate în făgaşul vechi.

Regele Leopold şi cardinalul Kollonits, cari inițiaseră opera unirii, s-au stins amândoi într-aceea, iar noul rege al Ungariei, Iosif I, se arăta, în toate actele sale politice, mai liberal, mai înțelept şi mai iubitor de dreptate.[91] Şi el întări, din partea sa, actul unirii, dar confirmarea din 30 martie 1708 nu face mențiune decât de cea dintâi diplomă leopoldină,[92] oferindu-ne o dovadă clară că la Curtea din Viena nici nu se mai gândea nimeni la făgăduința sărbătorească din 19 martie 1701. Împrejurarea aceasta, ori poate cam aceleaşi motive cari au îndemnat pe români, la sfârşitul veacului XVIII, după moartea luminatului rege Iosif II, să înceapă şi ei o mişcare de

[86] Nilles, o. c., p. 372.

[87] Zsilinszky Mihály, A magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai, IV. kötet, p. 230: „Esett értésünkre, hogy miolta a közgyülés helyéről Vásárhelyről eljöttünk, az oláh papok Fejérvárra congregálván magokat az catholikus status által biratott residentiát magok számára occupálni egyekeznek, avagy nétalántán immár protentia et vi mediante el is foglalták volna. Mivel pedig az olyatén törvénytelen hatalmaskodásokat az ország törvényei ellen semmiképen meg nem engedhetjük... ahoz való képest akaránk kegyelmednek parancsolnunk, – hogy az illetőket az efféle hatalmaskodástól megtartoztatván, intentiójoktól avocálja”... Scrisoarea e adresată superintendentului calvin.

[88] Anexe 8 şi Nilles, o. c., p. 372-73.

[89] Dr. Márki S., o. c., vol. I, la locul citat, iar despre vlădicia lui Iov Țirca în Maramureş la Cziple Sándor, A máramarosi püspökség kérdése, Bud., 1910, p. 103 şi urm.

[90] Nilles, o. c., p. 372-73.

[91] Hurmuzaki, Fragmente, tom. II, p. 109.

[92] Nilles, o. c., p. 376 şi urm.

emancipare, au determinat şi pe Atanasie şi soborul său să se lapede de unire. Regele Iosif I murise, când Imperiul Rusesc porni război pentru liberarea creştinătății răsăritene. Sub înrâurirea acestor evenimente,[93] aderenții lui Țirca, în frunte cu cei doi protopopi, frații Vasile şi Petru, făcură încă o încercare pentru restabilirea ortodoxiei. Ei izbutiră de astă dată să înduplece nu numai pe protopopi de-a renunța la unire, ci şi pe episcopul Atanasie. Din iunie, când se va fi ținut sinodul, şi până în noiemvrie 1711 încetă deci de-a exista unirea românilor din Transilvania. În zădar îşi dedese teologul iezuit silința de a-l abate pe vlădica, el nu mai ascultă de sfaturile lor până când, în fine, Hevenessy, unul din autorii unirii, îi aduse aminte de jurământul şi punctele din Viena şi-l sili să depună, împreună cu protopopii săi, o nouă mărturisire de credință în favorul unirii.[94]

Iezuiții povestesc că aderenții lui Țirca au silit, cu amenințări şi presiuni, pe Atanasie şi pe credincioşii săi de-a se lăpăda de unire. Ştirile pe cari le avem însă cu privire la moartea episcopului unit par a dezminți această afirmațiune. În „stihurile“ închinate de cronicarul bisericii din Şchei lui Atanasie[95] se spune că nimeni dintre români nu fu admis la căpătâiul vlădicii, care „a trecut din ceastă lume cu mare greime“. El muri, în 19 august 1713, şi la mormântul său numai iezuiții rostiră două cuvântări, una în limba latină, cealaltă în ungureşte,[96] drept simbol al umilinții la care fu redusă biserica românească.

Dacă am voi să judecăm meritul ori demeritul lui Atanasie, ar trebui să-l aşezăm în lumina deplină a faptelor sale. Dar unirea românilor cu biserica latină, care i se atribuie, propriu-zis nu-i opera sa, ci a iezuiților din Ardeal, a guvernului austriac şi a protopopilor români. Atanasie fu constrâns abia la Viena să îmbrățişeze cu dinadinsul uniunea şi să abandoneze rolul echivoc la care s-a pretat în curs de doi ani şi jumătate. În aula regelui îl va fi cuprins acel fatal simțemânt de frică inexplicabilă, care, cu patruzeci de ani mai târziu, a mai răpus pe un arhiereu român. Îndoiala dramatică a vieții lui Atanasie poate că n-a dispărut nici la Viena. Titlurile ce i s-au oferit şi grația regelui care i s-a pus în vedere vor fi avut darul să-i adoarmă conştiința pe oarecâtva vreme. Dar când se va fi dezmeticit din amețeala

[93] Hans Uebersberger, Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten, Stuttgart, 1913, p. 93 şi urm.
[94] Nilles, o. c., p. 386-87.
[95] Istoria besericii Şcheilor... St. Stinghe, p. 34-35.
[96] Nilles, o. c., p. 390.

măririlor lumeşti, e cu neputinţă să nu-şi fi dat seamă de adevărata stare a lucrurilor. Atunci „îi părea rău că a adaus bisericii sale cele patru puncte“, cum zice Nagszegi,[97] şi un moment ca acesta îl va fi determinat, în vara anului 1711, să se lapede de unire.

Cu toate aceste, la obârşia unirii stă numai persoana vlădicii Atanasie. El formează, după iezuiţi, temelia unirii şi pe el îl consideră fruntaşii ortodoxiei din acea vreme vinovat pentru perderea bisericii româneşti. Dintre istoricii de astăzi, cei uniţi îi înalţă numele până în slava ceriurilor, iar cei rămaşi ortodocşi îl osândesc fără milă. Istoria obiectivă însă nu găseşte nici o scuză pentru omul acesta, care toată înţelepciunea vieţii şi-a rezumat-o în cuvintele „Cu omul ce nu bea vin, adecă nu-i place, cu acela să nu şezi la masă“.

Făcând însă abstracţie de importanţa şi greşelile personale ale episcopului Atanasie, prin unirea românilor din Ardeal se deschide un lanţ neîntrerupt de lupte politice şi religioase pentru străbunii noştri. Unirea formează, în prima linie, un act politic şi numai în chip secundar serveşte şi scopuri religioase. Aşa o privesc urzitorii ei dintru început, Curtea din Viena şi clerul românesc, şi această pecete i-o imprimară neîndoielnic şi evenimentele de mai târziu. Dar e lucru limpede că tocmai sub raportul acesta, politic, românii nu câştigară nimic. „Unirea“, spune Şincai,[98] nimerind adevărul, „mai pe urmă, numai popilor a folosit, că aceştia au dobândit puţină scutinţă, cam anevoiă“.

Ce deziluzie pentru un popor care, în clipele sale grele, ar fi avut nevoie de alţi fruntaşi, mai tari în credinţă, mai cinstiţi în cugete şi mai idealişti în mersul lor spre un viitor mai luminos.

[97] Anexe, p. 8.
[98] La Dr. G. Popoviciu, Uniunea, p. 191.

Capitolul III

Alegerea episcopului Patachi

Nimic nu dovedeşte mai mult şubreda alcătuire a unirii decât o cercetare serioasă a evenimentelor cari s-au desfăşurat după moartea lui Atanasie. Ştirile păstrate ne îngăduie să tragem perdeaua pe o clipă şi să privim, în lumina lor adevărată, intenţiile guvernului din Viena faţă de proaspeţii săi „fii sufleteşti". În sceneria care se deschide ochilor, putem distinge apoi, una după alta, atâtea icoane triste, ale căror vedere ne confirmă pe deplin părerea că actul unirii a fost o ieftină, dar dibace izbândă a politicii vieneze. De altă parte însă, acum se oferi cel dintâi prilej când simţiră şi protopopii români pumnul straşnic al guvernului, pe care-l serveau orbeşte în pofta lor după privilegii.

Persoana la care se gândiră mai întâi protopopii uniţi era teologul iezuit Francisc Szunyogh de Budetgin, pe care îl rugară să primească a fi ales de episcop al românilor uniţi. Bineînţeles că dânsul nu primi ofertul acesta, provocându-se la constituţiile ordului său, care-l opreau de-a lua vreo funcţiune în afară de societatea iezuitică. Aiurea spune el însuşi că e sătul de „deliciul" de-a lucra printre români.[1]

Sinodul protopopilor uniţi se întruni la 9 noiemvrie 1713 şi după îndelungate consfătuiri hotărî a propune spre confirmare pe Wenceslaw Frantz, secretarul fostului episcop Atanasie. Hotărârea se luă, deşi „după îndelungate consfătuiri", cu unanimitate de voturi, de unde se poate presupune că însuşi teologul Szunyogh va fi insistat cu toată puterea pentru alegerea lui Frantz. Avem, cu data de 9 noiemvrie 1713, epistola sinodului adresată primatelui ungar, iar cu data de 10 noiemvrie, epistola teologului Szunyogh către aceeaşi înaltă persoană cu privire la alegere. În amândouă, Frantz e lăudat cu multă căldură: îi cunosc toţi viaţa şi moralul laudabil, serveşte doar de 14 ani între români, ale căror limbă a învăţat-o bine, atât în grai, cât şi în scris; cu neamul din Silezia, dânsul a învăţat a cunoaşte bine şi obiceiurile româneşti. De aceea se roagă protopopii de primate să intervină

[1] N. Nilles, Symbolae, p. 393 şi p. 396.

pe lângă Curtea din Viena, ca să fie cât mai curând numit, spre a i se da confirmarea şi din partea Scaunului Papal. Dacă ar întârzia, s-ar putea face uşor o neînțelegere în sânul clerului, deoarece mulți „schismatici“ din Țara Românească vânează această episcopie şi încearcă să câştige pe unii dintre protopopi, cu gândul ca să reînvieze „schisma veche“.

Cardinalul-primat răspunde la 15 decemvrie clerului românesc, luând la cunoştință tot ce i s-a raportat despre alegere şi făgăduind că va interveni pentru confirmarea lui Wenceslaw Frantz. Îi îndeamnă şi dânsul să fie cu luare-aminte, spre a nu cădea pradă „lupilor răpitori“ din Țara Românească.[2]

Confirmarea nou-alesului episcop însă nu se făcu nici până în mai 1714, deşi primatele Ungariei stăruia pentru aceasta, sprijinindu-l din răsputeri pe Frantz. Pricina zăbovirii o forma faptul că se ivise un nou candidat, care dorea să-şi câştige cu orice preț o mitră vlădicească. Preotul catolic din Făgăraş Ioan Patachi fusese candidat odată la scaunul episcopesc din Muncaciul rutenilor.[3] El nu izbuti să înlăture, nici prin sprijinul unui cardinal, nici printr-o intrigă destul de iscusită, candidatura baronului Martonffi pentru episcopia latină din Alba Iulia, spre a fi numit însuşi în acest scaun.[4] Astfel se văzu nevoit a se mulțumi şi cu episcopia românilor uniți din Ardeal, pe care mai putea avea nădejde să o câştige. Într-o scrisoare adresată, la 20 decemvrie 1713, către primatele ungar, îl şi roagă pentru sprijin în această direcție.[5] Cardinalul primat se declară însă din nou pentru confirmarea lui Wenceslaw Frantz şi ca să-l mulțumească şi pe Patachi, îşi exprimă dorința către vicecancelarul Kászoni ca să-l propună spre a fi numit din Roma un fel de episcop in partibus infidelium. Patachi îşi găsise protectori puternici şi cu influință în persoana guvern[at]orului din Ardeal, a contelui Kornis şi a vicecancelarului Kászoni, cari stăruiau pe lângă cercurile din Viena ca Frantz să fie înlăturat şi în locul lui să fie numit protejatul lor. Dar primatele stărui şi mai departe pentru secretarul boem, ceea ce îi făcu pe aceşti înalți demnitari să aducă o deputație de români uniți la Viena, cari aveau să înainteze un protest împotriva actului de alegere al secretarului Frantz, cerând a se lua dispoziții pentru o nouă alegere. În

[2] Nilles, o. c., p. 394-9.

[3] Z. Păclișanu în Cultura Creştină, nr. 2 din 1916.

[4] Anexe, nr. 9. Epistola primatelui către vicecancelarul Kászoni din mai 1714, pe care, de altminteri, o dezminţeşte categoric însuş cardinalul Ptolomeus. Dar caracterul lui Patachi cuprinde atâtea note de vanitate, încât, în cazul de faţă, atribuim mai multă vrednicie de crezământ primatelui ungar. Cf. idem tot la loc. c.

[5] Nilles, o. c., p. 407-8.

fruntea acestei deputațiuni fu pus Ştefan Raț din Alba Iulia, care mai fusese la Viena ca să însoțească pe Atanasie.[6] El izbuti să facă pe voie mai-marilor săi, căci Wenceslaw Frantz nu fu confirmat de episcop, iar protopopilor li se dispuse a ține un nou sinod de alegere, în care să candideze trei persoane potrivite pentru scaunul episcopesc, după cum o pretindea aceasta punctul al XII[-lea] din diploma leopoldină.[7]

În 16 aprilie 1714 se ținu astfel al doilea sinod electoral, cu care prilej protopopii uniți candidară pentru scaunul episcopesc trei persoane: pe Wenceslaw Frantz, pe protopopul Paul din Hațeg şi pe protopopul Dumitru din Alba Iulia. Deşi aceasta era în conformitate cu diploma amintită, totuşi ei ținură să recomande, atât împăratului, cât şi primatelui şi vicecancelarului, numai pe cel dintâi „ca pe cel mai potrivit, care ne-a captivat sufletul şi inima". De Patachi nu făcură amintire, deoarece nu izbuti să-şi câştige nici un vot.[8]

Două fragmente de scrisori păstrate la Rosenfeld ne arată întru câtva starea sufletească a protopopilor revoltați mai ales împotriva lui Ştefan Raț, despre care au auzit că petrece în Viena. Ei se roagă în 23 iulie din nou de vicecancelarul să nu dea crezământ acestui om, care e „tată al minciunei" şi pe care ei uşor l-ar putea înfățişa în coloarea sa adevărată.[9] Iezuitul Szunyogh ne prezintă o icoană şi mai limpede a fostului provizor Ştefan Raț, încercând să resfrângă puterea obiecțiunilor făcute de el împotriva celei dintâi alegeri. Ştefan Raț, care e bine cunoscut în Ardeal, spune el, e tot atât de mult unit cu biserica latină pe cât e de unit focul cu apa. Nu a sprijinit el pe Țirca? După cine şi-a măritat fetele? După greci schismatici! Îşi vede interesul său şi nu caută binele bisericii. Protopopii, pe cari adesea i-a batjocorit, nu au decât foarte puțină ori chiar nici o încredere într-însul. A înşelat odată Curtea şi pe răposatul cardinal Kollonits.[10] Acum iarăşi vrea să pescuiască în tulbure.

Întru cât priveşte obiecțiunea ce s-a făcut, că la sinodul trecut nu au fost invitați decât protopopii aderenți ai lui Frantz, cărora li s-au făcut făgăduințe, teologul iezuit declară că aceasta nu corăspunde adevărului, ceea ce o dovedeşte lista protopopilor cari au luat parte la sinod. Au fost respinşi numai protopopii

[6] Colecția Rosenfeld. Că presupunerea mea e întemeiată o dovedeşte limpede scrisoarea din 13 decemvrie 1714 a celor doi curatori, pe care o rezumă G. Barițiu în Părți alese din Istoria Transilvaniei, Sibiu, 1889,vol. I, p. 321, după Nilles, o. c., p. 403-404.

[7] Colecția Rosenfeld.

[8] Ibidem.

[9] Anexe, nr. 7.

[10] Face aluzie la faptul că Ştefan Raț obținuse în 1703 diploma nobiliară.

Vasile şi Petru din Daia, cari au voit să restabilească „schisma“, şi de aceea cel dintâi a fost depus din funcția de notar al sinodului, iar celălalt din protopopie. Nu-i adevărată nici afirmațiunea că Frantz umbla la sinod să-şi culeagă voturile, deoarece dânsul nici nu a fost de față în sinod şi de două ori şi-a şters numele de pe lista candidaților, până ce în fine, fiind îndeosebi rugat, s-a învoit să primească. Că nu-l prea interesează episcopatul, o dovedeşte şi prin faptul că nu prea aleargă să fie numit.

Sigilul mitropolitan a fost păstrat de la moartea lui Atanasie tot de către teolog, şi nu de superiorul iezuiților din Alba Iulia, şi astfel expediția scrisă de secretarul legal, care e Wenceslaw Frantz, s-a putut face cu această pecete. El a scris adresa protopopilor adunați în sinod, dar alții au revăzut-o, spre a se convinge dacă exprimă părerea sinodului. Deşi nu-i născut român, totuşi tot poporul românesc îl iubeşte. În Ungaria, mai sunt mulți străini, ca el, cari posedă funcții bisericeşti.[11]

Cu această nouă alegere a candidaților, bineînțeles că nu fu mulțumit nici preotul Ioan Patachi şi nici protectorii săi. Vicecancelarul Kászoni propuse deci un al treilea sinod electoral, după ce aceste două îi zădărniciră planurile. Starea unirii între români, spunea el, e până acum slabă şi nesigură, şi de aceea trebuie căutat un bărbat mai erudit şi mai distins decât cei propuşi. După părerea dânsului, în sânul clerului românesc nu era cu putință a se găsi un astfel de om. Patachi a fost omis din lista candidaților fiindcă protopopii cari ar fi voit să-şi dea votul pentru el nu au fost invitați la sinod, iar făgăreşenii au fost opriți de a-l vota.[12]

Vicecancelarul izbuti să câştige cercurile din Viena, mai ales că nu uitase a aminti că sub un episcop slab românii ar putea fi „corupți“ şi atraşi din nou spre prăpastia „schismei“ de către protestanți ori frații lor din Țara Românească. Astfel se trimise din Viena un nou mandat către clerul unit, care dispunea să discute încă o dată chestiunea propunerii celor trei candidați şi în orice caz să considere şi pe preotul catolic din Făgăraş Ioan Patachi, fără ca prin aceasta să considere jignită libertatea lor de a alege. Mandatul însă nu fu trimis de-a dreptul clerului unit, ci statului catolic din Ardeal, spre a pipăi părerea protopopilor români cu privire la Patachi. Statul catolic a trimis actul la iezuiții din Alba Iulia, pentru a-l ceti în fața sinodului, cu îndrumarea ca

[11] Anexe, nr. 8.
[12] Anexe, nr. 10.

la cetirea lui să asiste şi doi membri ai statului catolic, Marcus Lippai şi Stefan Francisc Letay.[13]

Sinodul se întruni din nou la 24 noiemvrie 1714, spre a alege un episcop în locul lui Atanasie. În afară de reprezentanții amintiți ai statului catolic, mai luară parte şi Laurențiu Petz, superiorul iezuiților din Alba Iulia, şi nou-numitul teolog iezuit Gaşpar Ujházi.

Protopopii uniți, după ce cumpăniră bine toate greutățile pe cari le-au întâmpinat, precum şi recomandația ce li se făcea pentru Patachi şi având în vedere motivele cari vorbeau pentru păstrarea unirii, a păcii şi a binelui public şi pentru mântuirea atâtor mii de suflete, declarară[14] că persistă pe lângă hotărârile lor de mai înainte şi că nu voiesc să candideze întru episcop pe Patachi. Acesta, după informațiile lor sigure, nu va contribui la ridicarea şi înflorirea bisericii. Dânsul a disprețuit ritul bisericii româneşti, deşi e unită cu cea catolică, şi prin însuşi faptul că l-a părăsit, a declarat că nu e aducător de mântuire. Dacă s-ar întoarce, prin urmare, la ritul bisericii româneşti, dânsul nu ar face-o pentru binele bisericii, ci sub titlul ascuns de a câştiga demnitatea episcopească. Patachi are o fire despotică şi preoțimea românească nu i s-ar putea adresa cu încredere, ca şi unui părinte, în năcazurile ce le întâmpină. Încă nici nu a ajuns episcop şi de pe acum amenință că va schimba obiceiurile bisericeşti cari nu sunt reprobate de biserica romană, ci chiar îngăduite tuturor grecilor. O astfel de schimbare ar produce mare tulburare, atât în cler, cât şi între popor, care după atât de mari osteneli s-ar întoarce în brațele schismei. În fine, se provoacă ei, cu tot dreptul, la punctul 12 din diploma leopoldină, care le dă dreptul să propună Maiestății Sale trei candidați, spre a numi de episcop pe unul dintr-înşii. Drept aceea patruzeci de protopopi îşi susțin votul dat, la sinodul precedent, pentru cei trei candidați, propunând în locul întâi pe Wenceslaw Frantz.[15]

Ei erau, după cum se vede din hotărârea adusă, destul de îndrăzneți pentru ca să accentueze râvna nepotolită a lui Patachi pentru mitra vlădicească. Omul, care la atâtea prilejuri se arătă cu deosebită afecțiune pentru „iubita sa nație valahă“, nu avea în vedere binele bisericii, ci numai interesul său meschin. Că această judecată a clerului unit nu era prea aspră față de renegatul ce-şi părăsise ritul, dovedeşte faptul că după moartea

[13] Colecția Rosenfeld.
[14] Anexe, nr. 11.
[15] Colecția Rosenfeld.

sa, protopopii uniți nu au găsit nici o vorbă bună pentru fostul lor episcop, ci dimpotrivă l-au mai încărcat cu o seamă de învinuiri.

Totuşi la acest sinod primi şi Patachi un vot: al protopopului Ionaşcu din Veneția Făgăraşului, care era şi notar al sinodului. El adunase pe ziua de 12 octomvrie un conciliabul de preoți, în Şona, unde culese de la trei preoți „în chip fraudulos" voturi pentru Patachi. Înaintă deci votul său şi al celor trei preoți, cu totul patru, celor doi reprezentanți ai statului catolic, deşi întreg sinodul a protestat împotriva acestui act ilegal şi a înaintat protestul său atât statului catolic, cât şi vicecancelarului Kászoni. „În acest chip, spuneau ei, onoratul domn Patachi nu intră pe uşă în staul, ci pe aiurea."[16]

Consfătuirile din acest sinod nicidecum nu au decurs neted, precum o arată epistolele iezuiților cari au luat parte la el. Laurențiu Petz, superiorul din Alba Iulia, spune că protopopii nu credeau că mandatul trimis prin statul catolic ar fi într-adevăr al împăratului. Nu vedeau nici pecetea şi nici subscrierea sa. Unul a şi îndrăznit să întrebe:

„Sunt ne hae literae missae a Reverendo Domino Patachi? ".

În loc de răspuns, iezuitul, indignat, le-a zis:

„Voi, se pare că sunteți refractari şi răzvrătiți împotriva Maiestății Sale, de aceea spuneți: vreți să recunoaşteți că acest rescript e al Maiestății Sale şi să vă supuneți?".

Protopopii, fără să dea vreun răspuns, s-au împrăştiat, ducându-se spre casele lor. Faptul că țin aşa de mult la Frantz, spune acelaşi iezuit, se explică prin aceea că-i tratează bine, iar clerul acesta simplu nu e condus de principii supranaturale, ci de necesități vremelnice.[17]

Teologul Ujházi făcu un raport favorabil pentru ținuta protopopilor şi după ce istorisi mersul consfătuirilor, adaugă că protopopul Ionaşcu a înaintat voturile preoților săi şi ale câtorva nobili, culese în mod „fraudulos", cum s-au exprimat şi protopopii, în raportul lor. Voturile aceste însă nu pot fi primite, deoarece întreg sinodul a protestat, declarându-le de neavenite. Dacă şi ceilalți protopopi ar fi procedat la fel, atunci făgărăşenii nu ar reprezenta nici a suta parte din totalul voturilor. „Rog aşadară, încheie teologul, să se rezoalve într-aşa chip chestiunea episcopului românesc, ca să fie spre mărirea lui Dumnezeu şi

[16] Ibidem. Altfel prezintă sinodul din Şona Dl Z. Păclişanu în Cultura Creştină, 1916, nr. 3, p. 69. Pe boierii din Făgăraş eu nu-i privesc, ca D- Sa, „un nou element al vieţii româneşti", deoarece ei nu erau uniţi, ci catolici. Colecţia Hevenessy păstrează declaraţia lor, din anul 1701, că îmbrăţişează deauna legea papistaşă (igaz pápista hit). Mărturia acestor renegaţi prin urmare nu o pot saluta cu bucurie, deşi simpatia lor pentru Patachi e de înţeles.

[17] Colecţia Rosenfeld.

conservarea unirii. Acum ştiu ce înseamnă a lucra printre românii din Ardeal, dacă nu aş fi fost dator a asculta de îndemnul superiorilor mei, nu aş fi primit niciodată."[18]

E limpede deci că nici încercarea aceasta, de a-l intrude pe Patachi între candidaţi, nu izbuti. În prezenţa celor doi reprezentanţi ai statului catolic, protopopii uniţi, în afară de unul singur, propuseră spre întărire pe alţi trei candidaţi. În alte împrejurări normale şi faţă de alţi oameni, această statornicie trebuia răsplătită, deoarece nici un regim nu-şi poate bate joc de supuşii săi credincioşi, în chipul cel mai frivol. Autorităţile din Ardeal însă nu erau de această părere, ci se gândiră să inventeze un nou pretext spre a nimici şi hotărârile acestui sinod şi spre a-l scoate din urnă pe Patachi. Statul catolic se puse deci pe punctul de vedere că sinodul protopopilor a fost convocat numai ca să i se aducă la cunoştinţă rescriptul regal şi să fie întrebat asupra locului unde să se ţină sinodul electoral. Protopopii însă au trecut peste aceasta, au făcut şi alegerea candidaţilor, prin ceea ce au călcat peste limitele impuse de decretul regal. Urmează deci să se convoace alt sinod, al patrulea, ca să se facă alegerea celor trei candidaţi pentru episcopie, între cari să fie introdus şi Patachi. În conformitate cu aceste păreri a şi propus statul catolic guvernului din Ardeal ca să respingă hotărârile luate la al treilea sinod electoral, deoarece protopopii au lucrat împotriva intenţiei exprimate de Maiestatea Sa.[19]

E adevărat că sinodul acesta nu răspundea întru toate intenţiilor urmărite de rescriptul regal, deoarece nici de astă dată nu fu propus între cei trei candidaţi preotul Ioan Patachi, cum se cerea lămurit de către Curtea din Viena. Procedura protopopilor fu însă, cu toate aceste, pe deplin legală. Diploma leopoldină le asigura dreptul să propună trei candidaţi şi însuşi rescriptul regal, recomandându-le pe Patachi, repeta că nu voieşte prin aceasta să le jignească dreptul de liberă alegere (salva sua eligendi libertate). Folosindu-se de această libertate garantată, nu voiră ei să admită între candidaţi pe preotul catolic din Făgăraş, motivând, în chip cuviincios, respingerea lui.

Statul catolic vedea bine că argumentele ce-i îndemnau pe protopopii uniţi de a lua o atitudine făţişă erau bine motivate şi nici nu puteau fi supuse cercetării, spre a se infirma. Din cauza aceasta înaintară ei, în raportul către Curte, numai obiecţiuni formale împotriva sinodului din urmă, obiecţiuni lipsite de orice temei şi inventate spre a nimici încă o dată alegerea făcută. Ei

[18] Ibidem.
[19] Colecţia Rosenfeld.

acuzară în raportul lor şi pe teologul Ujházi că ar fi săvârşit ilegalități. Răspunsul acestuia ne dă o icoană mai clară despre cele petrecute la sinod.[20]

Protopopii au fost convocați, spune el, la Alba Iulia în scaunul mitropolitan, cum s-a practicat şi până acum, ceea ce nu-i împotriva mandatului regal. Atât despre locul, cât şi despre ziua stabilită pentru adunare, a fost încunoştiințat guvernatorul, care nu a avut nimic de excepționat. După ce s-a adunat, sinodul a ascultat umilit cetirea decretului regal, căutând să rezoalve chestiunea ce i s-a propus conform conştiinței şi libertății, îngăduite fiecăruia. Dânsul, teologul, a luat parte la sinod, fiindcă atât instrucția primatelui, cât şi decretul regal îi dă dreptul acesta. Dacă se vor şterge toate privilegiile prin cari au fost atraşi românii la unire, pe nimeni să nu-l surprindă faptul că atât clerul, cât şi poporul românesc vor recădea în „schisma veche", ceea ce Curtea din Viena desigur că nu o intenționează. Clerul românesc a îndeplinit mandatul împăratului, în prezența reprezentanților guverniali, deşi hotărârea nu corespundea dorinței exprimate. Tot sinodul s-a indignat împotriva protopopului Ionaşcu şi e minciună sfruntată afirmațiunea că teologul i-ar fi smuls cu puterea voturilor preoților, înaintate de dânsul, ci mai ales le-a primit frumos de la el. Când a aflat că e o intrigă clandestină la mijloc, fără de nici o valoare, fiindcă mandatul regal nu dispune o votare frauduloasă, i le-a înapoiat. De altfel, chestiunea s-a rezolvit după dorința statului catolic, deoarece delegații săi au condus-o. Ei trebuie să-şi dea seamă că au avut împuternicire de-a face ceea ce au făcut sau ba.[21]

Guvernatorul din Ardeal, contele Sigismund Kornis, nu aprobă însă aceste expuneri, ci ținând seama de punctul de vedere al statului catolic dispuse convocarea unui nou sinod de alegere, la care hotărî să trimită de comisar pe consilierul guvernial, contele Mihail Mikes, căruia să-i alăture drept secretar şi interpret de limba română pe Iosif Boer, pentru a cerceta situația (in animarum indagatione) şi spre a culege voturile. Deoarece consilierul numit petrece în Sibiu, să fie convocat şi clerul unit din Sibiu, unde nu mai sunt împrejurările suspecte din Alba Iulia, fără a schimba prin aceasta locul de adunare al clerului unit, care, pentru viitor, rămâne tot Alba Iulia.[22]

El trimise deci clerului unit un ordin în acest înțeles, dispunându-i să păstreze respectul cuvenit față de părerea

[20] Anexe, nr. 12.
[21] Anexe, nr. 12.
[22] Colecția Rosenfeld.

prezidentului din sinod, a contelui Mikes, care reprezintă statul catolic. Cu data de 23 decemvrie 1714, şi generalul Steinville îl felicită pe contele Mikes, exprimându-şi dorința de a secera izbândă „în această pie materie, ce priveşte biserica noastră catolică", făgăduindu-i a-l ajuta cu asistența sa.[23]

Protopopii mai apropiați de Alba Iulia primiră ordinul guvernului destul de repede, fiindcă la 10 decemvrie ei fură gata a da răspuns. Adunându-se în Alba Iulia, patru protopopi alcătuiră două memorii şi le înaintară, unul arhiepiscopului din Strigoniu, iar celălalt vicecancelarului Kászoni. În acestea spuneau cum şi a treia oară, după ce au primit decretul regal, s-au adunat toți protopopii din Ardeal în Alba Iulia, care este reşedința mitropolitană, şi au candidat cu vot unanim pe Wenceslaw Frantz şi pe alți doi protopopi. Deoarece însă ei au refuzat, din anumite cauze, a face loc între candidați şi preotului Patachi, care a fost propus de cei doi reprezentanți ai statului catolic, guvernatorul vrea să-i silească să se adune în sinod şi a patra oară, nu în Alba Iulia, ci în Sibiu, şi să facă o nouă candidare în prezența contelui Mikes. Ei cred că aceasta nu se poate face fără de un nou decret al Maiestății Sale şi declară că nu sunt dispuşi a face o schimbare în lista candidaților, iar pe Patachi îl vor primi de episcop numai dacă vor fi constrânşi cu forța.

Contele Mikes, comisarul destinat de-a conduce sinodul, invită prin mijlocirea superiorului iezuit Petz pe aceşti protopopi să se înfățişeze la Sibiu, pe ziua de 27 sau 28 decemvrie. Dar ei îl înştiințară atât pe el, cât şi pe guvernatorul că nu se vor duce fără de un nou decret regal, dar şi atunci nu la Sibiu, ci la Alba Iulia. Cam în acelaşi sens îi răspunse acestui iezuit şi clerul unit din părțile Hațegului, pe care voise a-l câştiga pentru Patachi.[24]

În 2 ianuarie 1715, protopopii uniți înaintară un nou memoriu către vicecancelarul Kászoni, în care se plângeau că contele Mikes vrea să-i aducă cu forța la Sibiu, deşi până acum nu a fost obiceiul să se adune în afară de reşedință, şi să-i constrângă a vota pe Patachi. Dar sunt puțini aceia cari vor satisface acestei pretenții, între ei protopopul din Făgăraş, care, corupt de alții, şi-a dat votul său şi al preoților săi pentru preotul Patachi. Deoarece numărul voturilor date pentru Wenceslaw Frantz întrece cu mult pe ale acestuia, ei se roagă din nou să fie confirmat de episcop secretarul Frantz.

[23] Ibidem.

[24] Adunarea se ținu, după cum arată Dl Păclişanu, în Sibiu, la 28 şi 29 decemvrie. În listele de votare, redactate de prietinii lui Patachi, figurează deja şi vreo câteva voturi pentru el.

Sinodul electoral urma să se țină în 9 ianuarie 1715, de astă dată în Sibiu. La terminul acesta s-a prezentat numai protopopul Ionaşcu din Veneția, cu cele patru voturi ale sale, despre cari sinodul precedent s-a exprimat că le-a cules într-un „chip fraudulos". Ceilalți protopopi nu veniră din motivele pe care le-am arătat mai sus. Cu toate aceste, sinodul se constitui şi cu acest unic membru. În afară de el, contele Mikes avea să conducă actul alegerii, pe când Iosif Boer trebuia să facă pe interpretul. Numărau deci trei persoane, tres faciunt collegium, şi astfel alegerea, care în fine era numai un act de formă, se putu săvârşi. Prezidentul, contele Mikes, citi rescriptul regal şi decretul guvernatorului şi adresă apoi către sinod, prin mijlocirea interpretului său, întrebarea că îl vrea de episcop pe preotul catolic Ioan Patachi, după ce se va fi întors la ritul grecesc. „Sinodul" hotărî că îşi retrage votul dat mai înainte secretarului Frantz, de frica pedepsei, şi îl candidează pe Patachi, care e mai capabil decât toți ceilalți, cunoaşte mai bine limba română decât Frantz, deoarece şi dânsul e român. Expedițiile hotărârilor, făcute la sinoadele trecute, le declară de frauduloase şi din motivul că n-au fost înzestrate cu sigilul clerului, care s-a perdut după moartea lui Atanasie şi că superiorul iezuiților din Alba Iulia, care păstrază sigilul, nu a subscris nici o expediție a clerului unit şi nici protopopul Ionaşcu, în calitate de vicar general.[25]

Chiar să fi cuprins un sâmbure de adevăr aceste obiecțiuni, ele măreau şi mai mult comicul situației din „sinodul" clerului unit.

În ziua următoare, la 10 ianuarie, statul catolic recomandă regelui spre întărire pe Patachi, care a fost acum şi ales de „sinodul" bisericii unite. Atât clerul unit, cât şi cel romano-catolic, ba şi nobilimea românească şi însuşi prințul George Cantacuzino, care, deşi străin şi ortodox, fu atât de prevenitor, încât scrise câteva şire despre Patachi, s-au exprimat pentru acesta. „Însuşirile sale, spun ei,[26] ne fac să credem că vom ajunge aceea ce a intenționat, în chipul cel mai pios, împăratul Leopold prin legătura sfintei uniri, că adecă acest popor, încetul cu încetul, tratându-l cu blândețe şi forță, să se facă nu numai unit, ci nu peste mult, după cum ne aşteptăm, să primească şi ritul roman." Aceasta ar fi fost desigur o „unire reală", şi nu „colorată", după cum se exprimă statul catolic în cuvinte destul de răspicate. De altfel, părerea aceasta o mărturisea guvernatorul Kornis şi într-o scrisoare intimă adresată, la 5 decemvrie 1715, către iezuitul

[25] Colecția Rosenfeld.
[26] Anexe, nr. 13.

Hevenessy: „Fruntaşii catolici şi clerul romano-catolic sunt unanimi pentru Patachi, prin a cărui lucrare se va îndeplini aceea ce s-a căutat timp atât de îndelungat, fără să fi putut ajunge şi fără să se poată ajunge altfel, că adecă, după ce poporul acesta va fi câştigat printr-un om capabil, deprinzându-se şi îmbrăţişând pe deplin ritul nostru, statul catolic să întreacă în număr şi putere pe celelalte confesiuni".[27]

Între astfel de împrejurări, vicecancelarul Kászoni, protectorul lui Patachi, propuse spre numire pe Patachi, observând că, deşi a avut un singur vot, totuşi el se poate considera între candidaţi. Nu-i nici o temere că românii se vor înstreina de unire din pricina sa, deoarece cauzele şi motivele cari au îndemnat clerul românesc să primească unirea, acelea îl vor sili să stăruie şi în viitor pe lângă dânsa. Despre starea şi însuşirile secretarului Frantz se vor putea cu uşurinţă trimite informaţii la Roma, cu atât mai vârtos că dânsul nu e bine văzut nici de nunciatura din Viena, pe când Patachi a fost lăudat chiar în Roma şi e speranţă de a-l admite să treacă la ritul grecesc, îndată ce va fi numit de episcop din partea regelui.[28]

Conferenţa ministerială, ţinută la 24 martie 1715, aprobă aceste păreri şi după ce Frantz renunţase la scaunul episcopal în 18 ianuarie 1715, propuse regelui de a întări pe Ioan Patachi, ceea ce se şi făcu la 23 decemvrie 1715.[29]

Înfiinţarea episcopiei unite

Numirea episcopului Patachi fu comunicată la Roma, spre a se câştiga şi de acolo confirmarea. Dificultăţi neprevăzute răsăriră însă în cetatea eternă, pentru înlăturarea cărora trebui să lupte Patachi timp destul de îndelungat. Episcopatul acesta nu era cunoscut curiei romane; nu i s-a dat până acum, din partea regelui ungar, nici o fundaţie sau beneficiu şi nici nu are titlu de la un loc anumit. De altă parte, s-a făcut deja numirea episcopului latin, care asemenea poartă titlul de Alba Iulia, ca şi cel românesc, iar într-acelaşi loc nu se pot îngădui doi episcopi. Faţă de obiecţiunile aceste, unii

[27] Colecţia Rosenfeld.

[28] Ibidem. Observ aici că nici „îndreptările şi întregirile" Dlui Păclişanu din Cultura Creştină nu m-au putut face să-mi schimb părerile despre episcopul, în al cărui interes s-a desfăşurat o luptă „cu multă îndărătnicie şi cu puţini scrupuli (?) în alegerea mijloacelor". Vorba e a D-Sale.

[29] Nilles, o. c., p. 409-411.

răspundeau, cu tot dreptul, că nici alți episcopi de ritul grecesc nu dispun de beneficii şi se susțin din ceea ce adună de la clerul şi poporul supus. Clerul şi statul romano-catolic din Ardeal, iar mai târziu şi episcopul Martonffi pretindea că episcopul unit să fie supus, ca sufragan, episcopului catolic din Alba Iulia.

Conferența ministerială ce se ținu la 6 octomvrie 1715, spre a face față acestor obiecțiuni, propuse regelui să înzestreze episcopia unită cu o moşie, care să aducă un venit anual de cel puțin 3000 fl., iar celelalte venite, pe cari le are episcopul, să nu le mai stoarcă după placul său, ci să fie controlat de consilierii catolici şi de către generalul comandant din Ardeal. Prin decretul din 13 octomvrie, regele aprobă această propunere, care pe urmă, la 15 decemvrie 1715, fu trimisă şi Camerei ardelene.

Curtea din Viena încunoştiință despre aceasta pe papa, iar vicecancelarul Kászoni arătă, într-o scrisoare adresată cardinalului Schrattenbach, primejdia la care ar fi expusă biserica unită în cazul când numirea noului episcop ar mai fi întârziat mult. Acatolicii din Transilvania se năzuiesc din răsputeri de a-i îndepărta de unire, iar românii din amândouă țările româneşti se străduiesc de a-i readuce din nou în apele „schismei", nutrind speranța de a putea câştiga un episcop „schismatic", aşa încât câțiva preoți au fost deja „amăgiți". Fiind vorba de mântuirea alor trei sute de mii de suflete cari nu sunt întărite în unire, ar fi foarte bine să se confirme episcopul deja ales şi numit.[30]

Dar în afară de greutățile amintite, cari stăteau în calea întăririi lui Patachi, Congregația De Propaganda Fide mai puse una, prin intenția ce o manifestă de-a numi pe seama românilor uniți din Ardeal numai un vicar apostolic, şi nicidecum un episcop. După îndelungate stăruințe depuse de cardinalul Schrattenbach, totuşi congregația renunță la acest plan şi prin decretul ce-l dădu la 6 iulie 1716 îngădui întemeierea unei episcopii unite la Alba Iulia. Decretul, care începe cu cuvintele „indulgendum esse erectioni novi episcopatus Albae Iuliae", dovedeşte clar, că şi cercurile din Roma considerau această episcopie ca o fundație nouă, şi nicidecum ca o continuare a mitropoliei din Bălgrad. Tot atunci însă i s-a spus lui Patachi că nu i se va da confirmarea până ce va fi primit în ordul basilitan, fiindcă, spuneau ei, nu s-a putut găsi nici un caz ca un episcop să exerciteze ritul grec fără de a fi călugăr basilitan. În chipul acesta, ceva mai târziu, însuşi papa Clement XI îi dete voie lui Patachi să treacă la ritul grecesc, dar numai după ce va fi intrat

[30] Colecția Rosenfeld.

în ordul basilitan şi cu observarea că nu i se mai permite a se întoarce la ritul latin.

Într-aceea şi Curtea din Viena îşi dădea zor pentru a aranja situaţia noului episcop unit, cu atât mai ales că vechea mitropolie înălţată de Mihai Viteazul fu dărâmată, pentru a se zidi cetatea cea nouă.[31] În conferenţa ministerială ce se ţinu la 4 octomvrie 1716 se hotărî de-a se căuta altă localitate pentru reşedinţă, deoarece era temere destul de întemeiată că în Alba Iulia se va produce o colizie între cei doi episcopi catolici, dintre cari unul era de ritul latin, iar celălalt de ritul grecesc. Conferenţa era de părere că această chestiune se poate rezolvi, mult mai uşor, cu prilejul acesta, când i se va da episcopiei unite moşia făgăduită, de la care va putea să-şi ia şi titlul. Directorul cameral din Ardeal Ignatie Haan a propus spre acest scop bunul din Cetatea de Piatră, care e locuit numai de români. Deputaţia transilvană însă nu a primit această propunere, deoarece localitatea numită era prea la margine, de unde episcopul nu ar fi putut supraveghea bisericile şi pe preoţii, care în partea cea mai mare nu sunt destul de firmi în unire şi de aceea au nevoie de grijă necontenită. Astfel s-a hotărât a i se da noului episcop scaun de reşedinţă în Făgăraş, al cărui district e populat aproape numai de români şi care nici nu e prea departe de guvern şi de generalul comandant, dar nici de Ţara Românească, pe care nutreau speranţa de asemenea să o cucerească pe seama unirii.

Despre hotărârea aceasta se făcu un raport şi curiei romane, care însă nu se mulţumi numai cu atât, ci se informă mai amănunţit despre Făgăraş, cerând lămuriri asupra alor 16 puncte, dintre cari cele mai multe priveau biserica românească de acolo, despre care cercurile din Roma voiau să afle că de cine şi cum e clădită, ce hram are şi de care preot e administrată.

Presupunem că cercurile oficiale din Viena vor fi satisfăcut acestei dorinţe a papei, prezentând lămuriri exacte asupra situaţiei românilor din Făgăraş şi a bisericii brâncoveneşti de acolo. Cu toate aceste, confirmarea noului episcop unit nu se făcu decât abia după cinci ani, în iunie 1721. În afară de cauzele pe cari le-am arătat deja, mai contribui la tărăgănarea atât de îndelungată şi o neînţelegere ce se ivi între Scaunul din Roma şi Curtea din Viena, pentru dreptul de patronat, pe care ţinea să-l exerciteze „regele apostolic“ al Ungariei asupra acestei nouă episcopii catolice. În cele din urmă, conferenţa ministerială, ţinută în 11 fevruarie 1720, se văzu silită a ceda, hotărându-se a cere bula papală, fără să fie îndatorită însă a solvi vreo taxă.[32]

[31] N. Iorga, Ist. bis. rom., II, p. 37.

[32] Colecţia Rosenfeld şi G.Bariţiu, Părţi alese, v. I, p. 326 şi urm.

Astfel Consistorul roman, după ce ascultă şi părerea Congregației De Propaganda Fide, luă, în 23 noiemvrie 1720, o hotărâre definitivă spre a înființa noua episcopie şi a preconiza pe noul episcop. Bula papei Clemente XI, semnată la 3 februarie 1721, nu s-a putut expeda, din cauza că pontificele muri îndată după aceasta. Abia urmaşul său Inochentie XIII expedie în 15 iunie 1721 amândouă bulele papale, cari încep cu cuvintele „Rationi congruit". În cea dintâi se decretează înființarea episcopiei unite la Făgăraş pentru grecii, rutenii, românii şi sârbii din tot cuprinsul Ardealului, înălțând biserica românească din Făgăraş la rangul de catedrală, iar într-a doua, papa confirmă pe preotul Ioan Patachi de episcop al Făgăraşului.[33]

În acest chip se puse temelia unei episcopii nouă, menită pentru românii uniți din Transilvania şi se auzi, în sfârşit, şi cuvântul papei din Roma, pe care nu-l interesase, până acum, opera personală a cardinalului Kollonits şi a Curții din Viena. „Noua dieceză fu considerată ca întâia ce se înființează pentru românii întorşi la credința adevărată şi pentru tovarăşii lor de rătăcire în trecut, cari se află în hotarele Ardealului", zice un istoric român,[34] iar un contimporan, secretarul episcopului Patachi, românul renegat David Maxai, vorbind de stăpânul său, spune că pe seama lui Patachi s-a creat o episcopie nouă în Făgăraş.[35]

Nimeni deci nu pomeneşte de vechea mitropolie ortodoxă din Bălgrad, care n-a dispărut, nici nu s-a stins, ci a rămas părăsită de propriul său cler. Preoții şi protopopii români, cari au cântat prohodul asupra ruinelor sfinte ale ctitoriei lui Mihai-Vodă, şi-au îngropat numai conştiința şi independența lor, căci zidurile se pot înălța din nou, dacă rămâne o scânteie de credință ascunsă în inimi. „Dreptul istoric" la această mitropolie nu ni-l poate tăgădui nimeni şi iată de ce, aducându-ne aminte de neobositele stăruinți ale acelora cari au reînființat vechea noastră mitropolie din Ardeal, înțelegem durerea lor nemărginită când au văzut că şi acest incontestabil drept ne-a fost uzurpat de alții. „Numai vanitatea, presumpțiunea şi setea de titluri puteau să găsească urmele mitropoliei unite din Făgăraş în certificatul de naştere al mitropoliei ortodoxe de Alba Iulia", cum se exprimă, cu drept cuvânt, bătrânul Hurmuzaki.[36]

[33] Nilles, o. c., p. 431-43.
[34] N. Iorga, Sate şi preoţi din Ardeal, Buc., 1902 p. 208 şi idem, Istoria bis. rom., II, p. 37-38.
[35] Coll. Hevenessy, tom. XLIII, p. 150: „Novum fundavit unitis episcopatum fogarasiensem".
[36] Hurmuzaki, Fragmente, II, p. 122.

Răpirea bisericii din Făgăraş

Faptul că noua biserică unită izbuti a obține, în 1721, un episcop cu reşedința în Făgăraş constituia o mare primejdie pentru românii ortodocşi din acest oraş. Comunitatea bisericească de aici era compusă în partea sa mai mare din români, iar comercianții greci nu reprezentau decât o mică minoritate. Ei steteră, până acum, neclintiți, respingând încercările ce li se făceau de a-i atrage la unire. În anul 1699 Atanasie însuşi, care venise la Făgăraş, pentru a-i îndupleca pe aceşti renitenți de a îmbrățişa unirea, fu silit să plece dintre ei, aprins de mânie, din pricina că nu-i fu cu putință să isprăvească nimic. Cu doi ani mai târziu, cu prilejul instalării lui Atanasie ca episcop unit în Alba Iulia, subscrise şi preotul şi reprezentantul făgărăşenilor, popa Stan, protestul solemn îndreptat împotriva unirii.[37] Acest act public, de-o valoare egală cu decretul de toleranță acordat românilor din Ardeal de către regele Leopold, îi punea, ca şi pe braşoveni, la adăpost de orice tentativă de prozelitism.

Atitudinea lor, în care deci nu se întrevede nici o umbră de şovăială, a fost determinată, fără îndoială, şi de înrâurirea lui Constantin Brâncoveanul. Domnul muntean stăpânea, lângă Făgăraş, moşia de la Sâmbata de Sus, iar Sâmbăta de Jos o luase în zălog de la guvernatorul Gheorghe Bánffy.[38] În anul 1694 principele Mihail Apaffy II îi dete lui vodă Brâncoveanul dreptul să clădească o biserică în Făgăraş, însă numai dacă va ține seamă de două condiții:

1. Ca această biserică să nu jignească în drepturile sale jurisdicțiunea bisericii reformate din Făgăraş, pe care au exercitat-o până acum superintendenții calvini asupra tuturor preoților români din Ardeal. Voievodul însuşi să fie un bun prietin, ocrotitor şi patron al bisericii calvine din Transilvania.

2. Clădirea să nu fie ridicată din ziduri peste măsură de groase şi prea înalte, din respect către cetate, al cărei turn se cuvine să stăpânească împrejurimea.[39]

Pe temeiul acestei concesiuni, Brâncoveanu începu, în iunie 1697, clădirea şi o termină în 30 septemvrie anul următor. Hramul bisericii îl închină Sfintei Treimi şi Sfântului Nicolae,

[37] Vezi mai sus.
[38] Izvoarele sunt indicate mai sus. Cfr. N. Iorga, Sate şi preoţi din Ardeal, p. 154.
[39] Nicolae Aron, Monografia bisericilor etc. din Făgăraş, Făgăraş, 1913, p. 197-8.

după cum se vede şi din inscripţia care a rămas până astăzi pe frontispiciul ei.[40]

Darnicul voievod nu se îngriji însă numai de ridicarea acestei biserici, ci căută să o asigure şi pentru viitor.[41] Prin hrisovul din 17 octomvrie 1699, dete bisericii din Făgăraş dreptul să ia în fiecare an, la Sf. Dumitru, din venitele vămii domneşti de la Rucăr şi Dragoslave, 250 taleri, „ca să fie preoţilor de hrană şi de îmbrăcăminte". Ca un fel de răspuns la condiţia stabilită de principele calvin, Brâncoveanu spune că mila aceasta vor primi-o numai „până vor ţine legea aceasta pravoslavnică, iar de care cumva ar schimba legea şi n-ar fi întru a Răsăritului biserică şi credinţă, să fie lipsiţi de această milă ce am făcut".

Cu deosebită căldură recomandă dânsul apoi urmaşilor să se îngrijească de ctitoria făgărăşeană, pe care a clădit-o spre mărirea bisericii răsăritene. De fapt, după moartea lui tragică, Ştefan Cantacuzino întăreşte, la 21 noiemvrie 1714, hrisovul dăruit bisericii din Făgăraş, întocmai ca şi succesorul său, Nicolae Mavrocordat, care îl întări la 16 martie 1719.[42]

Guvernul din Viena cunoştea foarte bine situaţia excepţională a bisericii din Făgăraş. El fu nevoit s-o înfăţişeze şi Scaunului Roman, care o declară totuşi de biserică unită, o ridică la rangul de catedrală, fără să ia în considerare faptul că biserica aceasta nu era în posesiunea uniţilor. De astă dată nu se făcu nici o pomenire de diploma principelui Apaffy, despre care cercurile catolice se vor fi gândit că scuteşte ctitoria brâncovenească numai de o ingerinţă nedorită a calvinilor, iar nu şi de aspiraţiile prozelitice ale noului regim. Oricum, dispoziţia bulei papale în privinţa acestei biserici, fie că papa a fost exact informat despre situaţia ei, fie că a fost indus în eroare, trebuie considerată ca o călcare în picioare a celor mai elementare drepturi. Biserica din Făgăraş era a românilor ortodocşi, un preot ortodox îndeplinea serviciul dumnezeiesc, care se susţinea cu mijloacele oferite de domnul Ţării Româneşti.

Cu privire la instalarea lui Patachi în Făgăraş şi la răpirea bisericii ortodoxe de acolo, ni s-au păstrat trei rapoarte. Cel dintâi, al episcopului Patachi, adresat către primatele catolic al Ungariei, e şi cel mai scurt. În afară de însuşi faptul instalării, episcopul nu ne dă şi alte amănunte. Raportul, care se găseşte în cronica bisericii din Şcheii Braşovului, alcătuită de Radu Tempea, e mult mai preţios, deoarece ne referează mai pe larg cele ce s-au

[40] Ibidem, p. 5-6.
[41] Orele libere de I. c. de P.(uşcariu), Sibiu, 1867, p. 15-18.
[42] O. c., p. 18-26.

petrecut cu acest prilej. În fine, cel mai însemnat document pentru evenimentele din Făgăraş e raportul oficios alcătuit în iunie 1724 de o comisie trimisă ca să cerceteze cele întâmplate acolo. Membrii comisiei au ascultat martori de diferite confesiuni, cu excluderea românilor ortodocşi, astfel că cele raportate pot cuprinde, în mod obiectiv, adevărul.

Găsim însă o deosebire între epistola lui Patachi şi între cronica bisericii din Braşov cu privire la data instalării. Episcopul spune că aceasta s-a făcut în 16 septemvrie 1723, pe când Radu Tempea afirmă că instalarea episcopului unit a avut loc la 6 august, în ziua de Preobrajenie. În lipsa altei mărturii, care să înlăture greşala ce s-a strecurat la unul din cei doi martori oculari, trebuie să o lăsăm şi noi problema această nedezlegată, pentru moment. Pe temeiul expunerilor următoare, apoi, vom fi nevoiți a da întâietate protopopului din Braşov, care prin amănuntele ce le istoriseşte pare să fie în punctul acesta mai vrednic de crezământ.

În ziua de 6 august, după cronica braşoveană, se adunară în sinod toți protopopii, ca să fie de față la instalarea episcopului Patachi. Acesta ar fi dorit ca protopopii şi poporul credincios din Făgăraş să-i iasă întru întâmpinare până la Sâmbăta de Jos, de unde avea să intre în oraş. Căpitanul din Făgăraş dete poruncă să iasă toți românii înaintea episcopului, iar care nu va ieşi va fi dator să plătească o pedeapsă de 12 florini. Astfel fu întâmpinat noul episcop unit, fără să i se împlinească pe deplin dorința, căci poporul nu merse până la Sâmbăta de Jos, ci îl aşteptă în piața Făgăraşului. Aici, protopopii îl îmbrăcară în odăjdiile arhiereşti, îi puseră mitra în cap, îi deteră în mână cârja de argint şi-l aşezară pe un scaun. Teologul Gheorghe Regai îl salută într-o cuvântare latinească, la ceea ce Patachi răspunse în câteva cuvinte. Se sui, apoi, singur într-o caleasă şi veni până înaintea bisericii, unde se aşează din nou pe scaun, ca să asculte cuvântarea românească, pe care i-o ținu protopopul Ionaşcu, notarul sinodului, din pridvorul bisericii. Episcopul dete răspuns şi acestui orator, care nu-i va fi plăcut preotului din Braşov, deoarece observă că îl făcu „după ritul lui cel popistăşesc“. După ce intrară în biserică, unde episcopul se aşează iarăşi într-un scaun, şi nu în strană, un preot catolic îl binecuventă în limba ungurească. Numai după această ceremonie servi preotul bisericii brâncoveneşti, popa Toma, liturgia. Episcopul şi protopopii uniți ascultară pasiv slujba acestui preot „schismatic“, care i-a primit în biserica sa ca pe nişte oaspeți. Cronica braşoveană spune că Patachi i-a rugat cu blândețe pe făgărăşeni să-i iasă întru întâmpinare preoții

îmbrăcați, să-l ducă cu cinste până la biserică, iar ei nu vor avea de dânsul nici o bântuială, ci vor avea bună pace. Raportul oficios al comisiei o confirmă această ştire. Astfel, popa Toma, întemeindu-se pe făgăduința episcopului, se supuse şi le îngădui să intre în biserică.

După liturgie se cetiră bulele papale despre înființarea episcopiei din Făgăraş şi numirea de episcop a lui Patachi, în traducere românească.

Protopopii uniți le primiră cu aprobare, în vreme ce făgărăşenii, „văzând cum s-au înşelat, de i-au ieşit înainte şi l-au primit în biserică, nu ştiau ce vor răspunde, ci tăcură".[43]

Astfel se sfârşi actul instalării, după care episcopul se duse în casa nobilului Iosif Boer, unde era găzduit, ca să ospăteze pe protopopi.

Planul ce şi-l făcuse Patachi de-a lua biserica brâncovenească de la românii ortodocşi era ticluit cu prea multă şiretenie ca să nu izbutească. După ce îi ameți cu făgăduinți făcute cu rezervele mentale obişnuite în şcoala iezuiților, spre a-l primi în biserică, unde îşi ceti bula papală, el considera această ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu de trecută în proprietatea sa. Era destul de cuminte însă să vadă că o silnicie săvârşită în fața mulțimii adunate ar fi distrus tot planul pe care şi-l făcuse.

Trecură câteva zile după instalare şi biserica brâncovenească rămase de fapt tot în stăpânirea românilor ortodocşi. Preoții lor săvârşeau slujba întocmai ca mai înainte. Episcopul Patachi încercă, mai întâi, să înduplece pe preotul Toma de-a trece la unire împreună cu întreagă comunitatea sa. Deoarece nu izbuti, îl depuse din preoție şi îl opri de-a mai sluji. În aceeaşi vreme, protopopul Ionaşcu câştigă, prin înşelăciune, cheile bisericii şi le dete episcopului unit. Raportul comisiei, care a ascultat cu privire la aceste evenimente martori vrednici de crezământ, spune că ele s-au petrecut în luna lui septemvrie. Îndată după aceea, episcopul trimise pe Francisc Boer, fiul gazdei sale, încunjurat de numeroşi soldați nemți, pe care i-a pus la dispoziție colonelul Moosburg, şi de alți câțiva oameni şi servitori, ca să ia în stăpânire biserica. Soldații s-au postat la uşa cimiterului, iar Francisc Boer cu tovarăşii săi au intrat în biserică, pe care o descuiară cu cheile, şi luară de acolo odoarele bisericeşti, transportându-le la cuartirul episcopului. Francisc Boer făcu un registru al acestor odoare, pe care după ce îl compară cu inventarul, află că mai sunt şi alte lucruri scumpe,

[43] Istoria bes. Şcheilor Braşovului, p. 63-65 şi Colecția Rosenfeld, care citează actele din Hofkammerarchiv cu data de 10 sept. şi 30 noiemvrie 1724. Vezi şi Nilles, o. c., vol. I, p. 462-63.

cari nu le-au găsit în naia bisericii. Chemară deci îndată pe curatorul Vasilache Pop, care era de origine grec, şi îl provocară să extradeze toate odoarele consemnate în inventar. Acesta se apără, spunând că nu sunt la el, ci la alții. Aprins de mânie, episcopul îl arestă cu soldați nemți atât pe el, cât şi pe preotul Toma şi îi închise în cetate. O săptămână şi jumătate fură ținuți în obezi, până ce comandantul general, contele de Königsegg, dispuse, împotriva voinței lui Patachi, ca să fie eliberați, cu porunca să dea din mână îndată odoarele bisericii.

Într-aceea episcopul numi pe un preot, care era pe lângă el, de preot al bisericii brâncoveneşti, care însă, săvârşind slujbele, nu avea nici un credincios.[44]

Românii din Făgăraş, cuprinşi de amărăciune în fața celor petrecute, în clipa dintâi erau hotărâți să-şi câştige, cu puterea, dreptate. După ce cumpăniră însă bine lucrurile, se mai liniştiră şi se duseră la căpitanul oraşului, nobilul Simion Boer, cerând să le dea satisfacție şi declarând că mai bine vor ieşi din țară decât să primească unirea. Căpitanul le răspunse că nu vrea să se amestece în afaceri religioase, deoarece pilda lui Ioan Sárosi e destul de elocventă pentru el, dar îi îndreptă să se plângă episcopului Patachi, iar dacă acesta i-ar respinge, să se ducă la generalul comandant al țării.

Bineînțeles că episcopul Patachi îi respinse cu rugarea lor şi generalul comandant le spuse că a dispus ca odoarele bisericeşti să le sechestreze colonelul de Moosburg de la episcopul unit. Românii ortodocşi aduseră atunci la colonelul Moosburg şi celelalte scumpeturi şi încredințară pe doi nobili, pe Gregoriu Ban şi Andrei Hévizi, să facă un registru despre toate lucrurile cari le predau colonelului. Dar Francisc Boer şi colonelul comandant îi opriră, cu puterea, de a-şi îndeplini misiunea, şi deteră episcopului toate lucrurile bisericii.[45]

Astfel a ajuns episcopul Patachi să stăpânească biserica din Făgăraş, clădită de vodă Constantin Brâncoveanu. Avea deci destule motive de-a retăcea, în epistola adresată către primatele Ungariei, împrejurările între cari s-a făcut instalarea sa. Ce-i drept, de biserică vorbeşte ca de „catedrala mea“, uitând cu intenție a spune, că la instalare nu i s-a îngăduit de către posesorii legitimi ai acestei biserici să servească în ea sfânta liturgie. Iată de ce ne îndeamnă şi pe noi aceste reticențe şi divagații de adevăr să dăm mai mult crezământ protopopului Radu Tempea şi să stabilim ca zi a instalării lui Patachi

[44] Colecția Rosenfeld, l. c.
[45] Colecția Rosenfeld, l. c.

sărbătorea Schimbării la Față, care cade în 6 august, şi nu ziua de 16 septemvrie, pe care ne-o dă însuşi acest episcop unit. Data cronicii din Şchei o confirmă şi raportul oficios, amintit de noi, în care se spune că episcopul Patachi a venit la Făgăraş în *„vara“* anului 1723.

După ocuparea bisericii, românii ortodocşi fură invitați s-o cerceteze, fără ezitare, iar episcopul îşi dete silința să-i înduplece la asta cu orice preț. Nu izbuti însă, deoarece volnicia săvârşită creă o atmosferă şi mai nesimpatică în jurul lui. Românii îşi luară o casă particulară, în care țineau rugăciuni, până ce episcopul îi scoase şi de aici. Îi durea, îndeosebi, mult faptul că nu aveau preot, deoarece popa Toma era oprit de-a mai săvârşi funcțiuni liturgice, cu amenințarea unei pedepse grave. El nu cuteza să umble prin oraş, nici să rămână noaptea singur, în casa sa, ci durmea când la unul din credincioşii săi, când la altul, iar când se întorcea acasă îl petreceau totdeauna doi sau trei oameni de încredere.

Amândouă cimiteriile, cel vechi şi cel nou, le luă în stăpânirea sa episcopul Patachi, astfel că românii ortodocşi nu aveau unde să-şi îngroape morții. Doi nobili, Mihai Fărcaş şi Ştefan Djidiffi, muriră fără de sfânta împărtăşanie şi fură înmormântați fără preoți în grădinile lor particulare. Un copil de al grecului Şerban Cingan a murit chiar fără să fie botezat, deoarece românii ortodocşi mai bine îşi lăsau copiii nebotezați decât să-i ducă la preotul unit. Între aceştia e numit îndeosebi nobilul Vasilie Pap.[46]

În astfel de împrejurări, bieții oameni încercară, zădarnic, să obțină un remediu de drept de la autoritățile din țară. În cele din urmă, înaintară o plângere către regele, pe care o semnară românii din Făgăraş şi Braşov, apoi şi companiile greceşti din alte nouă oraşe. Ei arătau, în petiția lor, că biserica din Făgăraş a fost clădită de voievodul Constantin Brâncoveanu şi a fost pe urmă înzestrată pe cheltuiala comunității bisericeşti, care a posedat-o, netulburat, până ce nu o ocupă cu forța episcopul unit, constrângând pe preoți şi epitropi să predea odoarele şi celelalte lucruri bisericeşti. În sprijinul cauzei lor, ei se provocau la protestul solemn dat împotriva unirii la 27 iunie 1701 şi la decretul de toleranță al regelui Leopold, pe care, spuneau ei, „l-a publicat cu prilejul tulburărilor pricinuite de Atanasie“. Acest decret le concedea deplină libertate de a se uni cu una din cele patru religii recepte ori de-a rămânea în credința strămoşească. Drept aceea rugau pe regele, să dispună în chipul cel mai serios

[46] Ibidem.

episcopului Patachi ca îndată să le restituie biserica pe care a ocupat-o cu forța, iar în viitor să nu mai îndrăznească a ataca cultul bisericii ortodoxe, ci să-şi întrebuinţeze zelul său de-a converti, față de necredincioşi ori față de alții.[47]

O petiție asemănătoare cu aceasta a trimis regelui şi Doamna Maria, văduva lui Brâncoveanu, adăugând observarea că episcopul Patachi vrea să ocupe cu aceleaşi mijloace şi biserica din Sâmbăta de Sus, unde avea familia sa moşie.[48]

Făgărăşenii, în calitatea lor de supuşi camerali, îşi trimiseră petiția de-a dreptul Camerei Aulice şi o înaintară în 8 aprilie 1724 prin mijlocirea lui Gheorghe Trapezuntiul, plenipotențiarul văduvei lui Brâncoveanu. Directorul cameral al Transilvaniei, baronul Viechter, cerând deja în 12 aprilie informații despre starea lucrurilor, dispuse ca să fie făcut atent episcopul Patachi să nu mai tulbure pe neuniți în liberul exercițiu al religiei lor, asupra cărora jurisdicția sa nu se extinde şi mai ales să nu le ia, cu de la sine putere, bisericile, ci să le lase pe toate în starea de acum, aşteptând să urmeze o hotărâre în această chestiune, iar biserica din Făgăraş să o restituie, fără întârziere, românilor schismatici.

Episcopul, când a primit această poruncă a Camerei Aulice, era tocmai în drum spre Maramureş. Îndată se puse şi înaintă două recursuri, unul de la Şomcuta, la 3 iunie 1724, către baronul Viechter, celălalt din Băseşti la 7 iunie către vicecancelarul ardelean, care îl protejase şi până acum. El recunoştea de adevărat faptul că biserica din Făgăraş a fost clădită de voievodul Constantin Brâncoveanu. Totuşi, spunea el, regele a dăruit-o uniților, iar papa i-a dat rangul de catedrală, precum se vede lămurit din textul bulelor, de unde citează fals cuvintele „templum fogarasiense divo Nicolao dicatum, ex donatione et fundatione Suae Maiestatis in cathedralem erigitur confirmaturque ecclesiam".

Bineînțeles, episcopul reproduce acest citat din memorie, dar îl reproduce greşit, poate chiar cu intenția de-a induce în eroare pe directorul cameral, deoarece cuvintele citate nu se găsesc, în forma acesta, în nici una din cele două bule papale şi nici regele nu a dăruit niciodată biserica din Făgăraş uniților.

Venind la Făgăraş, spune Patachi mai departe, a fost admis în biserică, unde a cetit bulele papale, fără să contrazică nimenea. Cât sâmbure de adevăr cuprinde această afirmațiune,

[47] Ibidem.
[48] Ibidem.

am văzut din cele expuse deja, unde am arătat şi chipul cum a răpit episcopul unit ctitoria brâncovenească.

În cât priveşte tulburările din Făgăraş, ele au fost pricinuite de câțiva preoți şi greci, spune el, după ce a depus pe preoții care erau de ritul schismatic şi le-a oprit de-a mai sluji, deoarece se temea că „fură lucrurile bisericii şi le duc în Țara Românească". Pe unul dintre preoți şi pe epitrop a dispus să-i prindă şi să-i aresteze, până ce nu vor restitui lucrurile bisericii, luate în sechestru de comandantul cetății şi date apoi lui, cu ştirea generalului Königsegg. Între astfel de împrejurări, el nu o poate restitui biserica, până ce nu o va „degrada" papa, care i-a înălțat rangul în mod canonic şi autentic şi până ce nu va dispune regele restituirea ei.[49]

Într-aceea, din încredințarea Camerei Aulice, tricesimatorul Ioan Nagy de Csatár cercetă, în fruntea unei comisiuni, starea lucrurilor. Se constată că plângerile românilor sunt pe deplin întemeiate şi de aceea Camera Aulică, în şedința pe care o ținu la 16 septemvrie 1724, după un raport al baronului Viechter, hotărî să mențină dispoziția luată în aprilie şi să aducă la cunoştință episcopului că dacă nu se va supune acestei porunci, în chip cuviincios, Camera Aulică va înainta o remonstrație regelui, iar episcopul va fi suspendat din demnitatea sa.[50]

Pe când se petreceau aceste, se răspândi vestea că voievodul Munteniei a făgăduit românilor o seamă de drepturi şi ocrotirea sa, în cazul când ar vrea să se aşeze în Țara Românească, unde vor avea deplină libertate religioasă. Ajungând aceste veşti la Viena, Camera Aulică, temându-se de-o emigrare a românilor, care i-ar fi redus veniturile în mod considerabil, se adresă, la 30 noiemvrie 1724, către Consiliul de Război, rugând să dispună ca episcopul Patachi să restituie românilor din Făgăraş biserica şi de-acum să nu mai tulbure nicăiri pe neuniți.

Hotărârile luate de Camera Aulică însă nu fu cu chip a le executa, deşi erau pe deplin motivate. Ca şi în cazul lui Nagszegi, se călcă în picioare dreptatea şi învinse partida catolică cu părerea că interesul unirii doboară toate celelalte considerațiuni. Astfel vicecancelarul Kászoni şi membrii catolici ai Cancelariei Aulice transilvănene, făcând un raport către conferența ministerială, declarară că petiția făgărăşenilor e foarte îndrăzneață şi e compusă, de altminteri, numai de câțiva oameni interesați. Ceea ce s-a făcut cu biserica din Făgăraş, spuneau ei, Patachi a fost în drept să o facă, deoarece „grecii" de bunăvoie l-

[49] Colecția Rosenfeld, actele amintite, precum şi nr. 34 din 1732 la Cancel. Aul. Transilv.
[50] Ibidem.

au instalat pe episcopul unit în această biserică. Din cetirea bulelor papale, traduse în limba română, s-au putut convinge că ea a fost înălțată de papa la rangul de catedrală şi închinată Sfântului Nicolae, astfel că „grecii“, intrând în ea şi spărgând uşile, au violat nu numai dreptul bisericii, ci şi drepturile maiestatice. De altfel, nici la dreptul ctitoriei lui Brâncoveanu nu sunt făgărăşenii îndreptățiți a se provoca, deoarece ctitoria voievodului din Muntenia, într-o țară străină, nu poate atinge nicidecum dreptul „sfintei uniri“ de a se introduce „liber“ în această biserică. Chiar dacă ar fi ocrotit-o ctitorul schismatic, totuşi puținii greci nu pot să o pretindă pentru sine, deoarece ceilalți locuitori din Făgăraş, cari formează majoritatea, au îmbrățişat deja „sfânta unire“, şi astfel, după drept, lor li se cuvine biserica.

Aceasta e argumentația membrilor catolici ai Cancelariei ardelene, cari, după obicei, aprobau orice se făcea în numele „sfintei uniri“. Prezentând, ca şi episcopul Patachi, într-o lumină falsă faptele ce s-au petrecut şi tratând cu cinism fără de păreche dreptul de ctitor al lui vodă Brâncoveanu, ei spuneau cu deplină conştiință un neadevăr, afirmând că petiția e compusă numai de „greci“ şi că ceilalți făgărăşeni au primit deja unirea. Într-adevăr, episcopul Patachi nu putea să găsească apărători mai iscusiți decât pe aceşti „membri“ ai cancelariei, lipsiți de orice scrupul.

La Curtea din Viena se dete ascultare acestor sfaturi şi astfel, la 26 iunie 1725, statul catolic din Ardeal primi însărcinarea să ia sub revizuire petiția făgărăşenilor şi să înainteze un raport asupra ei. Căutând să zăbovească, catolicii din Ardeal răspunseră numai în 23 septemvrie, spunând că nu pot să-şi facă nici o părere asupra acestei chestiuni, în care e de nevoie a se institui, mai întâi, cercetare.[51]

În fine se făcu din partea statului catolic şi această cercetare, astfel că, la 28 martie 1727, fură siliți de-a recunoaşte, în raportul lor, şi catolicii ardeleni că biserica din Făgăraş a fost clădită, pe seama neuniților, de Constantin Brâncoveanu. Deoarece însă, afirmau ei, regele a înzestrat episcopia românilor uniți cu titlul „de Făgăraş“, pe care l-a statorit în diploma de fondare, prin aceasta uniții au câştigat şi biserica de acolo, aşa că biserica nu mai poate trece în „mâni duşmane“. Statul catolic, deocamdată, nu îşi formulează nici o părere, aşteptând o nouă poruncă, dar făgăduieşte că va compune un raport, în şedința sa din mai, dacă i se va mai cere.[52]

[51] Colecția Rosenfeld citează actul nr. 83 din 1725 în Cancelaria Aulică Transilvană.
[52] Ibidem. Actul nr. 32 din 1727 în arhiva Cancel. Aul. Transilv.

E foarte probabil însă că nu i s-a mai cerut statului catolic raportul despre biserica Făgăraşului şi astfel românii ortodocşi rămaseră fără de biserică. În octomvrie al aceluiaşi an Doamna Marica interveni încă o dată la Curtea din Viena pentru restituirea ctitoriei înălțate de răposatul ei soț. Memoriul dânsei fu trimis baronului Tige, împreună cu petiția românilor din Făgăraş, desigur, ca să facă un nou raport asupra ei.[53] Nu ştim ce a răspuns acest general, dar biurocrația din Viena, prin faptul că a zădărnicit pronunțarea unei sentințe, consfinți unul din cele mai nelegiuite şi ruşinoase acte săvârşite împotriva noastră: răpirea bisericii din Făgăraş.

Românii ortodocşi sub Patachi

Frământările zugrăvite până acum sunt caracteristice pentru guvernanții din Ardeal, cari au ştiut să dea naştere unei opere politice, sub masca unirii religioase. Îi vedem cum, la fiecare pas pe care îl încearcă, poartă frică de spectrul „schismei", şi cum, fără să vrea, țin seamă totuşi de existența micului număr al preoților ortodocşi din Ardeal. Ca într-o operă muzicală, în care se repetă aceleaşi motive fundamentale, aşa se pare că recunoaştem în fiecare act al stăpânitorilor din această vreme năzuința de-a apăra unirea de primejdia „schismei".

Ni s-a păstrat o statistică a clerului românesc din anul 1716, care, dacă nu ne oferă date extrem de interesante, răstoarnă totuşi, prin cifrele sale, temelia aserțiunei că, în afară de bisericile din Făgăraş şi Braşov, tot poporul românesc din Ardeal s-ar fi lăpădat de ortodoxie. Din 2064 de comune, s-au găsit atunci, în Transilvania, curat româneşti 1100, amestecate 804, iar nesigure 143. Numărul familiilor româneşti ajunsese cifra 85857, iar al preoților de 2747. Dintre aceştia 2260 erau uniți, iar 456 neuniți.[54] Clerul unit întrecea aşadară de cinci ori pe preoții rămaşi ortodocşi, cari nu se bucurau de favorurile primei diplome leopoldine şi de bunăvoința Curții din Viena. Numărul era mic, ce-i drept, dar hotărât să rămână statornic în credința ortodoxă. Un fapt însă trebuie să-l remarcăm de pe acum: că aceşti umili preoți, risipiți prin toată țara, despoiați de orice drept şi prigoniți de cârmuire, au păstrat în păturile largi ale poporului sfânta noastră lege şi credința într-un viitor mai bun.

[53] Documente şi regeste priv. la Constantin Brâncoveanu, de C. Giurescu şi Dobrescu, p. 361 şi 362.
[54] Colecția Rosenfeld.

De unde veneau preoţii ortodocşi? La această întrebare putem arăta că diecii cari porneau să se sfinţească se abăteau pe la toţi arhiereii ortodocşi din preajma Ardealului, în Maramureăş, Arad, Timişoara şi în ambele ţări româneşti. Nici un drum nu le era prea îndepărtat pentru a obţine darul preoţesc din mânile unui vlădică drept-credincios. De aceea, guvernul din Ardeal, care şi el se închinase deja catolicismului, împreună cu episcopii uniţi, încercară să-i oprească şi să stingă şi acest din urmă foc ce ardea sub spuză.

Astfel, în 18 octomvrie 1726, guvernatorul din Ardeal, contele Kornis, la insistenţa episcopului Patachi, dete poruncă aspră către maramureşeni să trimită pe episcopul Dosoftei înaintea guvernului, pentru a-şi da seamă de ce sfinţeşte preoţi neuniţi, călcând porunca episcopului unit şi nesocotind intenţia preaînaltă a regelui. Răul acesta, după părerea contelui, trebuie suprimat în germene (in prima herba) şi de aceea dispune să-l aducă pe Dosoftei, dacă n-ar veni de bunăvoie, cu escortă cinstită.[55]

Grija guvernului pentru disciplinarea lui Dosoftei era atât de grăbită, încât şi comitele Maramureşului, Iosif Bethlen, abia zorea să iee măsurile cerute împotriva bietului vlădică ortodox, care, ajuns la adânci bătrâneţe şi aproape lipsit de lumina ochilor, se retrăsese într-o mănăstire. De fapt „orbul moşneag“ (coecus senecio) trebui să se prezinte la Cluj, unde fu tras la răspundere şi silit să promită că în viitor nu va mai sfinţi preoţi neuniţi din Transilvania.[56] Dar el nu se ţinu de cuvânt, căci guvernul îşi temea şi mai târziu opera măreaţă, creată, zice-se, prin consensul unanim, de acest moşneag neputincios, şi mai luă, în repeţite rânduri, hotărâri energice pentru a-l pedepsi.

Dar nici episcopul Patachi nu scăpă nici o ocazie pentru a-şi dovedi zelul faţă de catolicism. Curtea din Viena şi cercurile catolice din ţară găsiră, în persoana sa, într-adevăr pe omul căutat. Devotat cauzei pe care o servea, gata de orice, chiar şi de-o nelegiuire, pe care i-o ierta „în conştiinţă“ o şubredă morală, învăţată de la iezuiţi, între alte împrejurări, el ar fi izbutit, poate, să se impună între semenii săi. Dar faptul însuşi că numirea sa fu o călcare făţişă a învoielii de unire îl înduşmăni dintru început cu majoritatea protopopilor, cari vedeau în el numai pe intrusul puterii, iar nu pe părintele lor sufletesc.

Încă înainte de instalare, pe când petrecea în Viena, făgădui, prin mai multe memorii, că-şi va da toată silinţa să

[55] Cziple Sándor, A máramarosi püspökség kérdése, p. 138 şi urm.
[56] Ibidem şi A. Petrow, Materialy dlja istoriji ugorskoj Rusji, S. Petersburg, 1906, vol. I, p. 23 şi urm.

nimicească ortodoxia din Ardeal. „Nu se poate nega“ zice el,[57] „că schisma mai dăinuieşte în multe locuri printre preoţi“, dându-ne astfel o mărturie destul de plauzibilă a situaţiei pe care am zugrăvit-o în paginile de faţă. Într-alt memoriu recunoaşte şi Patachi că chestiunea unirii din Ardeal e foarte nesigură, iar în ceea ce priveşte prerogativele bisericeşti e cu totul încurcată.[58]

Cu toate aceste, el nu putu să facă prea mult în favorul unirii. Soborul mare,[59] care se ţinu în februar 1725, luă, ce-i drept, măsuri de apărare împotriva preoţilor sfinţiţi într-alte ţări şi episcopul dispuse să se adune acele „cărţului, carele au ieşit acuma de curând din Ţara Românească, din Râmnic, şi se cheamă[60] învăţătura bisericească de cele şapte taine“ deoarece, după părearea lui Patachi, ele cuprind învăţături multe „cari sunt în aleanul legii creştineşti şi al sfintelor soboară“. În legătură cu aceasta, apoi îndemnă pe preoţi[61] să omită, la liturgie, formula chiemării Duhului Sfânt, pentru a preface darurile, cu toate că mulţi dintre ei se împotriveau, aducându-şi aminte de făgăduinţele că legea şi obiceiul lor nu se va schimba întru nimic.

În octomvrie 1727, el muri pe neaşteptate, în Sâmbăta de Jos, şi fiindcă se stinse tânăr, abia de 46 ani, se aflară mulţi cari credeau că i-a dat venin vreun duşman al unirii.[62]

Astfel biserica unită ajunse, din nou, sub conducerea nemijlocită a iezuiţilor. Superiorul din Cluj, paterul Fitter, fu numit de director şi în această calitate cârmui biserica, până la sosirea noului episcop.[63] Ce duh stăpânea pe atunci în şirurile clerului românesc ne dovedeşte împrejurarea că la sinodul electoral, care s-a ţinut în 4 iunie 1728, în Alba Iulia, protopopii adunaţi, după ce şi-au înaintat plângerile împotriva răposatului episcop, au hotărât, în unanimitate, să ceară de la Curte supunerea episcopului român sub jurisdicţia episcopului latin din Alba Iulia şi a ierarhiei catolice din ţară.[64] Sinodul acesta fu

[57] Nilles, o. c., p. 463.

[58] Colecţia Rosenfeld.

[59] Acte sinodale ale beserecei române de Alba-Iulia şi Făgăraş de Ioane M. Moldovan, Blaşiu, 1872, t. II, p. 108 şi urm.

[60] Înţelege traducerea din slavoneşte a lucrării lui Gavriil de Filadelfia sub titlul „Învăţătura despre şeapte taine“. Cfr. Iorga, Ist. bis. rom., II, p. 109.

[61] Anexe nr. 15.

[62] Coll. Hevenessy, t. XLIII, p. 150. David Maxai, care a fost lângă Patachi, spune: „vulgi opinione veneno quasi în odium fidei et unionis, clancularie propinato sublatus, revera autem aureae venae seu haemorhoidis nimio fluxi, ob idque sequenta vitalium internorum corruptela extinctus“.

[63] N. Iorga, Ist. bis. rom., II, 41.

[64] Colecţia Rosenfeld: „Eram esse omnium opinionem et intentionem ut ab episcopo graeci ritus, coram quo immediate causae suorum poparum, prae cipue arhidiaconorum in materia ut pote graviori habentur, ulterior ad dioecesanum episcopum ritus latini recursus admittatur, eidemque ille subordinetur; praeterea idem eppus ritus graeci, suos popas et praesertim arhidiaconos de linquentes,

condus de episcopul catolic din Alba Iulia, Ioan Antalffy, şi de sus-numitul iezuit Fitter, care îşi desfăşură părerile într-o cuvântare ungurească. Dar nu-i mai puțin adevărat că atâta lipsă de demnitate n-a mai dovedit niciodată clerul românesc din Ardeal. Vestitele „privilegii" câştigate prin unire, în loc să-l înalțe pe un piedestal superior, l-au coborât într-o stare de umilință, pe lângă care, uniți şi neuniți, deopotrivă de ruşinați trebuie să trecem.

La sinod fu citat să se înfățişeze şi un preot „schismatic", popa Mailat din Şona, pentru a se justifica, dar el nu veni în cuibul duşmanilor săi, cari hotărâră, mai apoi, să-l prindă şi să-l pedepsească cu ajutorul „forței publice". Tot atunci se luară măsuri aspre în contra preoților „cari s-au lăpedat de sfânta unire şi au ocupat cu puterea bisericile unite".

Mai de-aproape nu-i cunoaştem pe îndrăzneții preoți ortodocşi, dar bănuim că-i vorba de aceiaşi umiliți apostoli, cari izbutiseră a mai ține în mână steagul bisericii noastre, presărați în toate unghiurile vastului teritoriu locuit în Ardeal de români. De-acum începură aceşti renitenți să dea semne tot mai vizibile de existență şi să cauzeze, în proporția în care creştea numărul lor, nedumeriri tot mai amenințătoare în sânul stăpânirii catolice. În toamna anului 1728, guvernatorul Ardealului, contele Kornis, se văzu deja silit să publice că românii cari se sfințesc de preoți de către vreun episcop „schismatic" şi ar vrea să alunge pe preotul unit ori să producă tulburare între credincioşi să fie îndatorat îndată a plăti contribuție şi a suporta şi celelalte sarcini. „Prin urmare preoții care nu se pot justifica cu atestate de la Atanasie, de la baronul Ioan Patachi ori de la alt episcop cu adevărat unit îndată să plătească contribuție, să supoarte toate sarcinile, ba să presteze domnilor săi de pământ şi robota", conclude neîmpăcatul guvernator,[65] care se mângăia în credința că în chipul acesta va nimici germenii de viață ai ortodoxiei.

Dar credința sa avea să se risipească, în curând, în fața adevărului, care îşi forma contururi tot mai clare şi se apropia cu paşi tot mai repezi.

observato intra clerum legis ordine prosequatur; si puniendus videretur primo secundo moneatur, tertio amittat officium, verumtamen cupere clerum unitum quatenus ad saniorem revisionem causae gravioris momenti ad episcopum latinum deferantur, ipso vero, pro majori gravitate causae, minime sufficere valente, ad arhiepiscopum colocensem (velut Transilvaniensis Eppi latini metropolitani, pariter deferantur).

[65] Anexe 16 şi 17, cari sunt identice.

Biserica românească din Şcheii Braşovului

În toiul îndelungatei crize prin care au trecut românii ortodocşi din Ardeal, un singur ţinut compact a mai rămas unde niciodată n-a izbutit să pătrundă unirea. Ţara Bârsei în frunte cu braşovenii păstră steagul ortodoxiei nepătat, în ciuda tuturor opintirilor de a-i abate şi pe ei de pe calea cea dreaptă. Episcopii uniţi şi regimul catolic îşi dădură zădarnic silinţa de-a sparge acest bloc „neunit", căci istoria românilor din Braşov, în cele patru decenii cari au urmat după unire, cuprinde una din cele mai strălucite pagini ale trecutului nostru.

Temându-se „ca să nu-i supere alte obiceiuri streine", ei rânduiră[66] încă în anul 1700 rugăciuni fierbinţi către Născătoarea de D-zeu şi către Sfântul Nicolae, pentru a le servi „de pază şi de ajutor". Apoi, an de an, stăruiră pe lângă preoţii şi fruntaşii lor bisericeşti să nu se „înstreineze de legea pravoslavnică grecească a Răsăritului". Protestul lor din 27 iunie 1701 îi puse la adăpost faţă de încercările episcopilor uniţi pentru a-i câştiga pe seama catolicismului. Dar prin ţinuta lor înţeleaptă, ei încungiurară totuşi amestecul brutal al puterii de stat, care zdrobise acţiunea pornită cu înalt elan de către nobilul Nagszegi. Bineînţeles că în grelele împrejurări prin cari treceau, li se părea[67] că sunt „ca cei înotători în mijlocul furtunilor" şi văzând „turburarea ceriului", aşteptau „să le strălucească raza cea de linişte".

Interesant e că episcopul Atanasie îşi susţinu jurisdicţia asupra bisericii din Şchei şi după instalarea sa din iunie 1701. Braşovenii erau datori să-i presteze toate taxele, adecă toate dăjdiile vlădiceşti şi să îndeplinească toate slujbele scaunului. „Cât ni s-au aruncat, am dat tot, şi din altele ce ni s-au poruncit, am ascultat de toate, numai afară din rândul lucrului legii", se exprimă ei, cu două decenii mai târziu. Iurisdicţia lui Atanasie era, prin urmare, numai de natură administrativă şi nu se extindea şi asupra afacerilor pur spirituale. Preoţii din Şchei şi din Ţara Bârsei nu se duceau pentru sfinţire la episcopii uniţi,[68] ci căutau darul preoţesc la arhierei ortodocşi, de la cari îşi luau şi îndreptarea duhovnicească.

În chipul acesta se stabili legătura bisericească a românilor din Şchei cu mitropolia Ţării Româneşti. Preoţii şi gocimanii din

[66] Istoria bes. Şcheilor..., p. 41.
[67] Dr. St. Stinghe, Documente, I, p. 27.
[68] O. c., p. 31.

Braşov înfăţişându-se, în anul 1701, la Bucureşti, deteră o declaraţie în scris că vreau să atârne, „în cele sufleteşti“, de mitropolitul Teodosie. Sub urmaşii săi, sub mitropoliţii Antim Ivireanul, Mitrofan şi Daniil, se confirmară aceste legături, pe cari trebui să le tolereze şi regimul catolic din Ardeal.[69]

O singură dată, în primăvara anului 1708, când veni la Braşov un fost mitropolit de Heraklea, interveni Atanasie pe lângă autorităţile militare, ca să-l prindă şi să-l aducă la Alba Iulia. Grecul isteţ însă se refugie, înainte de ce ar fi fost cu putinţă să pună mâna pe el.[70]

De câte ori se sfinţea vreun preot, trebuia să depună jurământ „înfricoşat“ că va păzi curată credinţa ortodoxă, iar din răstimp în răstimp se aduna întrega comunitate din Şchei, împreună cu bisericile din Ţara Bârsei, pentru a face mărturisirea sărbătorească a credinţei. La un asemenea prilej, 5 mai 1723, s-a plămădit frumosul act[71] în care declarau braşovenii, „cu glas mare“, că sunt fii adevăraţi ai sfintei, săborniceştii şi apostoleştii biserici a Răsăritului, „de care sfântă credinţă nici sabia, nici focul, nici închisoarea, nici sărăcia, nici nevoia, nici foamea, nici goana, nici moartea să nu ne poată despărţi“.

În vremea asta ajunsese episcop unit în Transilvania Patachi. Românii din Şchei trimiseră îndată o deputaţie la el, pentru a-l ruga să-i lase în starea de mai înainte. Episcopul nu le dete, deocamdată, răspuns hotărât, ci le dispuse ca la liturgie să-l pomenească „pe luminatul împărat, căci ne-au scos din robia turcilor“, şi apoi adause: „să pomeniţi şi pe mine“. O discuţie înverşunată se născu pe urma acestei solii a lui Patachi. Unii erau mai slabi de înger şi mai aplicaţi să cedeze, pe când majoritatea covârşitoare hotărî să respingă din capul locului, dorinţa vlădicii. În fine îi scriseră adevărul leit, anume „cum că nu se primesc dogmele măriei sale de nime, nici se va pomeni în biserica noastră vlădică unit“.

Auzind ştirea aceasta Patachi, „se umplu de otrava mâniei“ şi când se prezentară din nou braşovenii la dânsul, le răspunse aspru[72] că de i-ar umplea o casă întreagă cu galbeni şi nu le va da pace „până la moarte“.

Pe cât era însă de mare râvna episcopului unit, tot pe atât era de înflăcărată dragostea lor pentru credinţa ortodoxă, pe care voiau să o ştie neatinsă, chiar şi cu preţul celor mai mari jertfe.

[69] O. c., p. 42, 44 şi 57.
[70] Anexe, nr. 6.
[71] Anexa nr. 6. Ist. bes. Şcheilor publ. de St. Stinghe, p. 56 şi urm.
[72] O. c., p. 65 şi urm.

Se prezentară deci, în toată graba, întâi la guvernatorul țării, la contele Kornis, apoi la generalul comandant din Ardeal, contele Königsegg, pentru a cere scut şi apărare, în fine, nemulțumiți cu răspunsul obținut, hotărâră să trimită un om la Viena, care să înainteze o petiție la „împăratul“ şi să ceară, pe temeiul decretului de toleranță, asigurare deplină pe seama libertății lor religioase.[73]

Trimisul românilor din Şchei, care plecă în primăvara anului 1724 la Viena, fu grecul Crişt of Voicu. El petrecu în cetatea împărătească aproape un an şi jumătate, pentru a mijloci de la Curte o diplomă, în care să se recunoască drepturile bisericii din Braşov. Din scrisorile cari i s-au trimis şi din darea sa de seamă se vede că Voicu a încercat tot ce era posibil pentru a-şi încorona cu succes misiunea. A înaintat o petiție către regele Carol, s-a prezentat în audiență la miniştrii de resort, la cancelarul Kászoni şi la baronul Viechter, a împărțit, cu mână largă, bani pe la referenți şi secretari, şi-a luat un agent, un advocat isteț, s-a pus în legătură cu împuternicitul familiei brâncoveneşti, a mişcat toate pietrile, pentru ca în sfârşit să se întoarcă totuşi fără izbândă. Pricina insuccesului său fu desigur faptul că el a încercat, la Viena, să asigure nu numai libertatea românilor din Şchei, ci şi restituirea bisericii din Făgăraş. Vicecancelarul Kászoni însă, zelosul protector al episcopului Patachi, era destul de puternic pentru a reduce influența diplomatului nostru.[74]

În aceeaşi vreme, mai 1724, începu generalul Tige din Braşov tratative cu braşovenii. El încercă,[75] mai întâi, să-i intimideze, apoi, după ce căpătă un răspuns demn, le spuse să nu se mai adreseze în viitor mitropolitului muntean, care se află „în țara turcului“, ci să caute a se pleca episcopului din Râmnic, care acum e „în țara împăratului nostru“.

Astfel ajunseră românii din Braşov sub ascultarea episcopilor din Râmnic, cari la rândul lor, fură scoşi de sub jurisdicția mitropolitului din Bucureşti şi supuşi mitropoliei de curând cucerite din Belgradul sârbesc.

În 20 ianuar 1728 obținură în fine braşovenii de la baronul Tige confirmarea dependenței lor bisericeşti de episcopii Râmnicului, iar după moartea sa, întări şi generalul Wallis acest raport al bisericii din Şchei față de episcopia amintită.[76]

[73] Ibidem.
[74] Dr. St. Stinghe, Documente, I, p. 91 şi urm.
[75] Ist. bes. Şcheilor..., p. 79 şi urm.
[76] O. c., p. 85-86.

Ca totdeauna, chiar şi în criza aceasta grea, braşovenii nu s-au putut debarasa de gâlcevi interne, cari sfăşiau unitatea şi tulburau armonia dintre preoți. După o astfel de ceartă veni între ei, la 26 ianuarie 1733, noul episcop unit din Făgăraş, Inochentie Klein, care nădăjduia că va izbuti să câştige pentru unire, dacă nu şi biserica din Şchei, cel puțin satele din Țara Bârsei. Dar braşovenii nu i-au permis nici să țină liturgie la Sf. Nicolae şi nici măcar să stea în strana vlădicească.[77]

Pare că simțeau şi aceşti dârji apărători ai credinței străbune apropierea unei furtuni, care avea să pună la grea încercare inimile lor. De bună seamă că numai aşa se hotărâră ei de-a se adresa mitropolitului sârbesc, pentru a-i cere protecția.

De fapt, la congresul național ținut în anul 1730 luară parte şi câțiva deputați din Braşov, închiegând în chipul acesta legături strânse cu mitropolia sârbească.[78] În anul 1735 trimiseră românii din Şchei din nou o deputație la mitropolitul Vichentie Ioanovici, de la care izbutiră a scoate declarația categorică, cuprinsă în cuvintele[79] „în toate cu mână de ajutor şi apărare cu destoinicie pentru voi, purtători de grije a fi cu toată inima făgăduim".

Cât de sinceră era făgăduința mitropolitului se vede şi din faptul că în acelaşi an căută prilej de a o împlini. Pentru a-l pune, drept semn de supunere şi loialitate, în serviciul „împăratului", sârbii creară adecă, tocmai în acel an, un regiment de cavalerie.[80] Cheltuielile pe cari le reclama darul acesta se urcară în curând la o cifră atât de însemnată, încât, pentru a le face față, mitropolitul se văzu silit a colecta bani în sânul întregii „națiuni ilirice". Astfel împărtăşi Consiliul de Război, prin decretul său din 5 octomvrie 1735, concesiunea de a se colecta bani spre scopul acesta şi în Ardeal şi Oltenia.[81]

Colectarea banilor în Braşov o încredință mitropolitul unei deputații, care era condusă de venerabilul episcop din Cruşedol, Nicador Meletievici. Preoții Simionovici şi Silvestru Popovici, clericul Arsenie şi cancelistul Adam Varsani aveau să-l însoțească şi să-l sprijinească în activitatea sa pe bătrânul vlădică, pe care ai săi îl venerau ca pe un sfânt.[82] În 18 noiemvrie, mitropolitul

[77] O. c., p. 110-115, 116.
[78] Radoslav M. Gruits, Contribuții la relațiile noastre cu românii în secolul XVIII, Sr. Karloviț, 1906, p. 9.
[79] Ist. bes. Şcheilor..., p. 127 şi urm.
[80] Milutin Iaksits, despre Vichentie Iovanovits, Neoplanta, 1900 (sârbeşte), p. 161 şi urm.
[81] Arhiva Curții şi Statului din Viena, secțiunea ilirică, protocolul subdelegației neoaciustice din 19 ianuar 1736.
[82] Ibidem şi Archiv für österreichische Geschichte 62, în escursul lui Schwicker.

adresă o scrisoare către românii din Şchei,[83] îndemnându-i să contribuie la „acea trebuincioasă adunare de ajutor“, iar în 22 noiemvrie 1735, aflându-se în Petrovaradin, îi dete episcopului Nicanor un atestat pentru a se legitima în faţa autorităţilor din Ardeal. În hârtia din urmă mitropolitul îl autorizează pe episcopul său nu numai să adune bani, ci să dispună tot ce va afla de trebuinţă în afaceri bisericeşti, să sfinţească preoţi şi să săvârşească orice va crede folositor pentru biserică şi creşterea ei.[84]

În 5 decemvrie 1735, episcopul din Cruşedol sosi la Braşov. Românii ieşiră până la Codlea şi Văleni, pentru a-l întâmpina, iar de acolo „l-au adus cu cinste trăgând clopotele, până ce a intrat în biserică“. Găzduit de preotul Radu Tempea, el izbuti să colecteze o sută de galbeni pentru regimentul său de cavalerie de la darnicii braşoveni, cari crezură că prin acest însemnat dar vor câştiga şi mai mult bunăvoinţa mitropolitului.[85]

După ce mântui, în chipul acesta, o parte a misiunii sale, episcopul sârb văzu şi de aranjarea afacerilor bisericeşti ale românilor din Şchei. În 14 decembrie hirotoni de preot pe Petcu Şoan, iar în 18 decembrie institui de protopop al Braşovului pe Radu Tempea în locul vrednicului protopop Florea Băran, care, din pricina bătrâneţei, renunţă de bună voie la scaunul său. În actul de instituire episcopul Nicanor spune însă, că noul protopop nu poate să judece singur pe nici un preot sau mirean, ci numai împreună cu preotul epitrop Teodor, cu ceilalţi preoţi şi gocimanii din oraş. De s-ar întâmpla orice lucruri mari, pe care nu le-ar putea dezlega protopopul cu preoţii săi, atunci să încunoştiinţeze pe arhiepiscopul sau episcopul lor. În fine,[86] venitul şi darurile obicinuite, cari i se cuvin episcopului, să le adune şi să le trimită „unde se cuvine“.

Ca un zelos arhiereu al bisericii sale, venerabilul bătrân împărtăşi[87] credincioşilor din Braşov înainte de-a pleca şi „o poruncă de învăţătură“, al cărei rost îl hotăreşte punctul cel dintâi: „Credinţa pravoslavnică, cum până acum şi de acum înainte să ţineţi tare“.

Activitatea episcopului Nicanor trezi nedumeriri între autorităţile din Ardeal. Provizorul cameral din Făgăraş îl denunţă mai întâi că aţâţă spiritele împotriva unirii, pe urmă şi contele de Arrivabene raportă generalului de Wallis că episcopul Nicanor, pe

[83] Anexe, nr. 20.
[84] Colecţia Rosenfeld şi Bunea, Ep. I. Klein, p. 154-55.
[85] Ist. bes. Şcheilor, p. 131 şi urm.
[86] Ibidem şi anexe, nr. 21.
[87] Anexe, nr. 22.

lângă faptul că adună o contribuţie poate exagerată, mai sfinţeşte de preoţi o mulţime de tineri, cari îi jură că se vor lăpăda de unire, stârnind, în chipul acesta, scandal public şi călcând respectul cuvenit faţă de biserica romano-catolică. Generalul Wallis, deşi nu se putu informa exact, că episcopul Nicanor sfinţeşte numai „schismatici" ori se amestecă şi între uniţi, prin ceea ce s-ar produce uşor nelinişte în ţară, totuşi, pentru a încunjura „o nenorocire", dispuse să i se spună episcopului a se întoarce îndată la Sibiu, cu toată suita sa, iar dacă nu va vrea, sa-i comunice că a sosit o poruncă să-l escorteze imediat.[88]

Primind în ajunul plecării aceste porunci, episcopul Meletievici părăsi Braşovul şi luă calea întoarsă spre Cruşedol, deoarece nu i se permise să intre nici în Oltenia, unde chiar în răstimpul acesta făcea încercări să-şi implânte steagul propaganda unionistă. Mitropolitul sârbesc apără energic pe episcopul său şi spuse pe faţă[89] că vrea să se îngrijească de afacerile religioase ale braşovenilor, ceea ce inspiră temeri noi politicianilor vienezi. Când deci, în 19 ianuarie 1736, se întruni „subdelegaţia neoacuistică" pentru a lua in discuţie chestiunea de faţă, ea nu numai că aprobă toate măsurile generalului de Wallis, ci un influent consilier, Juana, ceru să nu i se mai permită mitropolitului sârbesc de-a hirotoni în Ardeal ori de-a săvârşi alte funcţiuni episcopeşti, nici el şi nici alţi oameni de ai săi, deoarece sub împăratul Leopold toată naţiunea de ritul grecesc a primit unirea, iar puţinii „schismatici", cari se mai află acolo, se tolerează, ce-i drept, dar nu li se poate permite să-şi aducă nici măcar trecător un episcop, fără de primejdia iminentă de-a prăbuşi „opera sfântă" a unirii.[90]

Să ne însemnăm bine numele celui dintâi consilier al Curţii din Viena, care fixează în chipul acesta principiul politic al cercurilor oficioase faţă de problema religioasă a românilor din Ardeal. De la suprimarea mişcării lui Nagszegi şi până în clipa de faţă, atât politicienii, cât şi episcopii uniţi vorbiseră numai de năzuinţa lor neîntreruptă de-a strânge mai puternic la români

[88] Arhiva Curţii şi Statului din Viena, doc. citat.

[89] „Umb einestheils die bewilligte Collecta einzubringen, anderentheils aber umb bey denen Pressauern (sic) die spiritualia in besseren Stand zu bringen, zugleich auch selbe von der Persecution der allda befindlichen Poppen zu brefeien", la N. Dobrescu, Istoria bisericii din Oltenia, Buc., 1906. Anexe, nr. 24.

[90] „Ja gar nicht zuzulassen, dass er in Siebenbürgen Consecrationen oder andere Functiones episcopales, nec per se, nec per alios vornehme; allermassen die ganze Nation graeci ritus in Siebenbürgen sub imperatore Leopoldo die Union angenohmen, die wenige Schismatici, welche sich noch darinnen befinden, mögen zwar tolerirt werden, jedoch ihnen einen Bischofen auch nur ad tempus zu introduciren nicht erlaubt werden kann, ohne ewidenter Gefahr das heilige Werck der Union umbzustürzen". Arhiva Curţii şi Statului, doc. citat.

legăturile de unire şi de-a şterge toate urmele ortodoxiei. Consilierul Juana, întrevăzând primejdia spectrului temut, pune drept paravan între silințele fireşti ale românilor ortodocşi şi între propaganda catolică ideea politicii de stat, care fu apoi proclamată de dogmă că toți românii s-au unit şi că prin urmare, în Ardeal, nu-i loc pentru o biserică neunită.

Generalul comandant făcu apoi o cercetare minuțioasă între românii din Şchei, cu care ocazie magistratul săsesc, arogându-şi anume drepturi asupra lor, depuse din protopopie pe Radu Tempea şi aşează în locul său pe preotul Teodor, care era fiul fostului protopop. Astfel se încinse o nouă luptă în sânul comunității din Braşov pentru scaunul de protopop. Radu Tempea, un om luminat, care a alcătuit cunoscuta cronică a bisericii din Şchei, fu sprijinit de majoritatea covârşitoare a braşovenilor, de episcopul din Râmnic şi de mitropolitul sârbesc. Rivalul său, preotul Teodor, pe lângă faptul că era un intrigant fără pereche, se făcu unealtă în mâna saşilor şi le denunță toate tainele bisericii sale.

În toiul luptei, Radu Tempea fu arestat de către magistrat, deoarece îndrăzni să declare plin de mândrie că „nu va pleca capul la poalele saşilor". Un lung proces politic se porni atunci împotriva magistratului, care fu purtat cu bărbăție, vreme de mai mulți ani. Braşovenii, în frunte cu Radu Tempea, ştiură să-şi apere admirabil independența politică şi bisericească în contra lacomilor compatrioți, cari nu aveau alt scop decât să-i exploateze.

Preotul Teodor fu pus sub anatemă de către mitropolitul Vichentie Ioanovici, în 26 noiemvrie 1736, şi, înfrânt cu desăvârşire, trebui să recunoască de protopop pe rivalul său.[91]

Cu noul patriarh sârbesc din Carloviț, Arsenie IV Ioanovici Şacabent, înjghiebară braşovenii de-asemenea legături de prietinie. În 27 iunie 1741, scriindu-le din Viena, le dă binecuvântare să-şi sfințească paraclisul pe care l-au clădit, apoi le promite că la cel mai apropiat congres vă căuta să se hotărască şi asupra dependenței lor bisericeşti. În sfârşit, pentru a le alina necazurile aşteaptă „vreme şi mod" ca să intervină.[92]

În 17 decemvrie 1743 scrie patriarhul braşovenilor să-şi aleagă şi să trimită deputați la congresul național, pentru a aduce plângeri despre asupririle ce le îndură. Astfel, la congresul din 1743 se prezentă şi un preot, deputat din Braşov, dar comisarii

[91] Ist. bes. Şcheilor..., p. 141 şi urm. Şi Dr. St. Stinghe, Documente, vol. V. care cuprinde actele privitoare la procesul politic cu saşii. Conf. şi Anexe, nr. 23-25.
[92] Anexe, nr. 26.

împărăteşti, baronul Engelshoffen şi contele Patacici, protestară energic împotriva participării sale. Congresul însă se puse pe alt punct de vedere şi susținu că biserica ortodoxă din Transilvania a fost supusă episcopului din Râmnic, deoarece însă acesta, în ultimul război, a ajuns iarăşi sub turci, fu supusă nemijlocit mitropolitului din Carloviț.[93]

Astfel, biserica din Braşov rămase şi pe mai departe într-o situație nesigură în ceea ce priveşte dependența sa ierarhică. Cu cât creştea mai mult însă influența mitropolitului din Carloviț, care o primise sub aripile sale ocrotitoare, cu atât mai puternic încolțea şi nădejdea românilor din Şchei că starea lor nesuferită trebuie să se schimbe. Vrednicul protopop Radu Tempea se stinse în anul 1742, procesul cu saşii se termină cu sentința nefavorabilă a reginei Maria Teresia, dar frământările lor dădură roade bogate pentru toți românii ortodocşi din Ardeal.

Iată de ce se cuvine să scoatem în relief epoca aceasta a bisericii din Braşov.

Protopopul din Braşov Eustatie Vasilievici în Rusia

Tel dinâi român din Ardeal care a făcut o călătorie în Imperiul Rusesc de după Petru cel Mare, pentru a încopcia legături diplomatice în favorul bisericii sale, a fost protopopul Braşovului, Eustatie Vasilievici. Acest om împodobit cu ştiințe şi cu mare înțelepciune, cum îl caracterizează cineva mai târziu,[94] luase moştenirea lui Radu Tempea, după ce se potoliră întru câtva valurile luptei înverşunate dintre românii din Şchei şi magistratul oraşului săsesc. Prezența lui la curtea țarinei Elisaveta aducea prin urmare o seamă din gravaminele românilor braşoveni, cari au făcut tot ce era cu putință spre a-şi apăra drepturile. În actele ce ni s-au păstrat, se spune de fapt că protopopul Statie s-a plâns pentru atacurile, supărările şi necazurile ce vin asupra bisericii sale din partea eterodocşilor.[95] Dar nu numai aceasta l-a îndemnat să facă un drum aşa de lung până în Rusia. Nici ajutorul material pe care-l cerea pentru restaurarea bisericii Sf. Nicolae nu ne explică îndeajuns călătoria sa. Un alt protopop s-ar fi mulțumit poate cu ajutorul bănesc de la domnul Țării Româneşti, patronul statornic al bisericii din

[93] Rad. Gruits, o. c., p. 13 şi Schwicker, articolul citat.
[94] Dr. Sterie Stinghe, Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei, vol. I, p. 332.
[95] Vezi mai jos.

Braşov. Protopopul Eustatie însă făcea parte dintre admiratorii puternicului imperiu ortodox, ce prinsese tocmai atunci a-şi desface aripile. De aceea şi voia el să vadă splendoarea ce se desfăşură în bogata biserică din Rusia şi să încheie din nou legături cu Curtea rusească, protectoarea tuturor creştinilor ortodocşi. În această privinţă el se poate compara cu mitropolitul Sava Brancovici, care a plecat la Moscova spre a se pune în legătură cu reprezentanţii cei mai de seamă ai bisericii ortodoxe adunaţi acolo.[96] Tradiţia veche, ce se mai păstra desigur încă, despre călătoria la Moscova a popii Oprea şi a protopopului Vasile Hoban[97] de la sfârşitul veacului XVII, va fi aprins şi mai mult în protopopul Eustatie dorul de a cunoaşte această împărăţie. La curtea lui Petru cel Mare, Teodor Corbea fusese „vel pisariu şi canţilar al preaputernicii imperatorii moschiceşti“[98], iar începând cu anul 1707 făcuse excelente servicii de consilier pentru corespondenţa cu cei doi domni din Moldova şi Muntenia alt român originar tot din Braşov, ceauşul David Corbea, care se interesase de aproape şi de propaganda ortodoxă împotriva unirii.[99] Afară de aceea, ştim că protopopul Eustatie a făcut în 1736 o călătorie la Belgrad şi Carloviţ, însoţit de gocimanul Radu Duma şi juratul Gheorghe Hârs, spre a cere intervenţia mitropolitului Vincenţiu Ioanovici în favorul bisericii din Şchei.[100] Secretar al mitropolitului sârbesc era atunci un român braşovean, Vlad Malaescu, de a cărui nume e legat începutul influenţei ruseşti asupra sârbilor din Ungaria. Acesta fusese în anul 1718 în Rusia la ţarul Petru şi la cancelarul Gavril Golowkin, ca să ceară pe seama bisericii sârbeşti dascăli ruşi. Pe lângă faptul că cererea îi fu împlinită, „logofătul“ mitropolitului sârbesc aduse din Rusia cele mai bune impresii despre primirea ce i s-a făcut.[101] Când s-au întâlnit în Belgrad, sau poate şi mai înainte, deoarece Malaescu stătea în legătură cu braşovenii,[102] îi va fi comunicat aceste impresii şi compatriotului său din Braşov. Ba la curtea mitropolitului sârbesc a venit în atingere protopopul Eustatie şi cu călugărul rus Simeon Cristian, care era al „judecăţii duhovniceşti întâi şezător şi propovednic cuvântului lui

[96] Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII de Dr. Silviu Dragomir, extras din Analele Academiei Române, Ser. II, tom. XXXIV, p. 37.
[97] O. c., p. 65.
[98] N. Iorga, Istoria literaturii române în veacul XVIII, I, p. 436.
[99] H. Uebersberger, Russlands Orientpolitik, I, p. 100.
[100] Dr. Sterie Stinghe, o. c., p. 188 şi urm.
[101] P. Kulakowskij, Începutul şcoalei ruseşti la sârbi (ruseşte), Petersburg, 1903, p. 76.
[102] Într-o scrisoare către braşoveni, din 27 iunie 1741, patriarhul Arsenie IV din Carloviţ între altele spune : „De alte suferiri şi patimi, ce aci pătemiţi, destul sântem informăluiţi de la fiul întru Hristos, dumnealui logofătul Vladul Măliescul“. Anexe, nr. 26.

Dumnezeu“ – după cum semnează el pe un act menit pentru braşoveni,[103] de fapt însă era reprezentantul politicei ruseşti la curtea mitropolitului Vichentie Ioanovici.[104] De la toţi aceştia va fi auzit protopopul din Braşov cuvinte elogioase despre grija ce-o purta întregii bisericii ortodoxe ţarii şi ţarinele ruseşti.

Astfel, spre sfârşitul anului 1743 îl găsim pe protopopul Eustatie Vasilievici la Petersburg. Actele despre petrecerea lui în Rusia ni s-au păstrat în Arhiva Ministeriului de Externe din Moscova. Ele însă nu ne dau informaţii mai amănunţite, deoarece protopopul Eustatie, ca persoană duhovnicească, avea să-şi rezoalve toate afacerile prin intermedierea Sf. Sinod al bisericii ruseşti. Totuşi ne-au rămas câteva acte din corespondenţa ţinută între Sf. Sinod şi Colegiul Afacerilor Externe al Imperiului Rusesc, cari aduc interesante lămuriri asupra călătoriei făcute de protopopul nostru.[105]

Prin ucazul ţarinei Elisaveta Petrovna din ianuarie 1744, subscris de prim-secretarul Sf. Sinod Iacob Levanidow, se dispune Colegiului Afacerilor Externe de-a libera protopopului Eustatie Vasiliev, care a venit la curtea rusească spre a se plânge împotriva atacurilor, supărărilor şi năcazurilor ce le fac eterodocşii bisericii din Braşov, un paşaport, ca să se poată întoarce acasă. Paşaportul i s-a şi dat în 11 ianuarie. Câteva luni mai târziu, la 22 mai, protopopul Eustatie a înaintat Colegiului de Externe o petiţie, pe care i-a scris-o unul din diecii aplicaţi acolo, iar el a semnat-o numai. În acestă petiţie spune că, ce-i drept, în 11 ianuarie a primit un pasaport spre a se putea întoarce acasă din Rusia peste Moscova şi Kiev. În pasaport însă i se mai permitea să rămână în Rusia trei luni, socotite de la liberarea aceluia. Deoarece însă a fost reţinut la curtea împărătesei, unde aştepta să i dea o „rezoluţie“ într-o cauză pe care o solicitase, roagă să i se retragă pasaportul vechi şi să i se libereze altul. Colegiul de Externe, înainte de-a o face aceasta, s-a informat mai de aproape despre protopopul Eustatie la biuroul din Petersburg a Sf. Sinod. De aici s-au trimis apoi desluşiri asupra zăbovirii atât de îndelungate a protopopului din Braşov în capitala Imperiului Rusesc. Încă în 14 ianuarie acesta înaintase la Sf. Sinod o petiţie, spunând că biserica sa, la care aparţin 14 biserici ortodoxe, e foarte stricată şi lipsită de vasele sfinte. Nu o poate renova,

[103] Dr. St. Stinghe, o. c., p. 197.

[104] Mai multe despre el la Milutin Iaksits, Despre Vichentie Ioanovici, Neoplanta, 1900 (sârbeşte).

[105] Arhiva principală a Ministerului de Externe din Moscova, registrul nr. 97, care cuprinde actele privitoare la relaţiile creştinilor ortodocşi din Ungaria, Slavonia, Croaţia, Transilvania etc. cu Rusia în v. XVIII, sub nr. 1 ex 1744.

deoarece ei nu au bani. Se roagă deci de Sfântul Sinod să li se dea binecuvântare, ca să facă spre acest scop o colectă printre credincioşi. La porunca ţarinei Elisaveta, cu data de 14 ianuarie i s-a şi dat voie să facă o colectă la Petersburg şi în celelalte oraşe ale Rusiei Mari. Aceasta o putea face însă numai în cursul alor trei luni, adecă până la 15 aprilie 1744. Ca să poată fi mai bine controlat, i s-a dat din biuroul Sfântului Sinod o cărticică legată cu un „şnur" şi înzestrată la capăt cu pecetea sinodală. Ea era întărită de arhimandritul Platon şi de arhivarul Iacob Zverew. După trei luni avea să fie prezentată în biuroul Sfântului Sinod, ca să-şi dea seama despre suma primită.

La terminul fixat, protopopul Eustatie a şi prezentat, de fapt, cărticica aceasta. Secretarii Sfântului Sinod, răsfoind-o, au remarcat îndeosebi bunăvoinţa şi graţia împărătesei, care pe pagina a şasea, cu mâna proprie s-a înscris între dăruitori cu suma de 2500 ruble, pe când fiul ei, marele-cneaz Petru Teodorovici, a semnat suma de 200 ruble. Cărticica a fost pe urmă depusă în arhiva Sfântului Sinod, unde cel ce ar căuta-o desigur că ar găsi-o şi astăzi.

După ce a primit informaţiile cerute, Colegiul de Externe i-a şi dat, la 4 iunie 1744, un pasaport spre a se putea întoarce acasă. La porunca ţarinei Elisaveta, se obligă protopopul Eustatie că îndată ce va ajunge la Braşov îşi va da seama înaintea oamenilor bisericii sale despre toată suma adusă, precum şi despre cărţile pe cari le ceruse într-o petiţie scrisă la 5 martie. Ni s-a păstrat şi registrul cărţilor primite de la împărătească, în care sunt însemnate următoarele: o evanghelie pentru pristol, o evanghelie a învierii, un tipic, un apostol, un trebnic, un octoih, mineiele şi prologurile de peste an, un triod de post, un triod înflorit, o psaltire cu tâlc şi un exemplar din Cezar Baroniu. Din irmolog, slujebnic, catehism şi bucvar s-au dat câte 10 exemplare.

Unele din cărţile aceste se mai păstrează şi azi în arhiva bisericii Sf. Nicolae din Braşov.[106]

Protopopul Statie s-a întors sănătos acasă poate peste Kiev, de unde mai târziu a primit frumoase daruri şi unde şi-a crescut el pe fiul său Dimitrie, în celebra academie teologică,[107] şi a predat bisericii suma de bani ce a primit-o în Rusia. Într-un extract vechi se spune că suma aceasta era de 13.000 floreni. Cu ajutorul ei a fost reparată biserica, ridicându-se şi un turn pentru ceas. Pe frontispiciu s-a gravat cu litere mari de aur „spre ţinerea

[106] Dr. C. Lacea în Transilvania (Sibiu) pe 1909, p. 102 şi urm.
[107] Dr. St. Stinghe, o. c., p. 327.

aminte“ următoarea inscripție: „Pia liberalitate Elisabetae Petrovnae, Imperatricis totius Rusiae, Monocratricis invictae, hic sacer locus est renovatus anno 1751“.

Călătoria aceasta a clericului român din Ardeal câştigă în importanță mai ales prin faptul că deschise orizonturi nouă pe seama strămoşilor noştri, cari erau gata de orice jertfă pentru mântuirea bisericii lor.

Capitolul IV

Jertfa politică a unirii: Inochentie Klein

Împrejurările între cari s-a plămădit unirea şi condiţiile politice cari au imprimat o fizionomie proprie acestui act nesincer apăsau deja atât de greu, cu povara lor nesuferită, umerii clerului unit, încât, în timpul cel mai apropiat, trebuia să izbucnească o grea criză internă în sânul bisericii, care fusese câştigată abia de trei decenii. Vrând-nevrând, stăpânirea din Ardeal fu nevoită să revină asupra acordului de unire, să îngăduie a i se da o nouă interpretare şi să-şi aplece urechea la desele şi îndreptăţitele plângeri pe cari le ridica o ceată tot mai numeroasă de dezamăgiţi. Întâmplarea voi ca biserica unită să obţină tot atunci un episcop înzestrat cu o minte clară, cu un caracter inflexibil şi cu un temperament vioi, care, recunoscând adevărata situaţie a bisericii sale, să înceapă şi să poarte lupta pentru revendicarea drepturilor ce i s-au făgăduit clerului unit.

Activitatea episcopului Ioan Inochentie Klein nu se strecoară deci lin şi paşnic, ci în mersul grăbit, ca apa râului de munte care trece prin satul său natal. Cu cât întâlnea însă în cale obstacole mai mari, cu atât mai hotărât îşi adună el toate puterile pentru a rupe zăgazurile artificiale. Dar rezultatul nobilei sale lupte fu atât de neînsemnat, încât în fine rămase înfrânt cu desăvârşire şi necesitat să recunoască, în clipele cele din urmă ale petrecerii sale în Ardeal, că politica unirii a adus poporului românesc numai o lungă serie de deziluzii.

Nu trebuie decât să ne reamintim motivele cari au îndemnat guvernul din Viena şi clerul românesc de-a înfăptui unirea, pentru ca să ne convingem că punctul de la care pleca episcopul Klein în acţiunea sa era pe deplin îndreptăţit. Într-adevăr, Curtea austriacă realizase în răstimpul acesta atâtea succese hotărâtoare pe teren politic, încât, cu drept cuvânt, se putea considera stăpână absolută peste marele principat al Transilvaniei. Cancelarul Bethlen, care apărase în modul cel mai rezolut independenţa ţării, fu prins şi judecat ca un răzvrătitor, iar după ce fu învinsă lupta lui Rákóczy, rând pe rând, fură înlăturaţi din drum şi ceilalţi duşmani ai Habsburgilor. Catolicii

izbutiră să ocupe, în astfel de condiţii, funcţiile cele mai importante în ţară, să-i scoată pe protestanţi din locurile cele mai întărite şi să câştige influenţă covârşitoare chiar şi în sânul guvernului din Ardeal. Se înţelege că de pe acest piedestal, al triumfului complet, puternicii zilei nu aveau decât dispreţ pentru cantitatea neglijabilă pe care o reprezenta poporul românesc. De aceea rosteşte, plin de încredere, vicecancelarul Kászoni asprele cuvinte la adresa renitenţilor protopopi români: „Nu-i nici o temere că românii se vor înstrăina de unire, deoarece cauzele şi motivele cari au îndemnat clerul românesc să primească unirea, acelea îl vor sili şi pe viitor să stăruie pe lângă dânsa“. De acum regimul absolutist dispunea de suficientă autoritate pentru a trata, chiar şi în chipul acesta, pe un cler condus numai de interese materiale.

De altă parte, preoţimea unită nu fu atât de norocoasă să-şi vadă realizate nădejdile sale, în cele trei decenii până la sosirea lui Klein. Nagszegi spune că preoţii au crezut că prin unire se vor face nobili, împreună cu toţi urmaşii lor, şi că, întocmai ca şi clerul catolic ori cel protestant, vor fi în drept şi ei a strânge dijme. Pasul cel dintâi însă pe care-l făcură, sub scutul unirii, le risipi aceste nădejdi deşarte. Chiar contele Seeau, care, ca tezaurar al ţării, se afla în deplină măsură de-a cunoaşte adevărul, mărturisea[1] sincer că lui Atanasie „multe i s-au făgăduit la Viena şi totuşi nu s-au ţinut de nimic“. Alegerea forţată a lui Patachi şi păstorirea acestui renegat zdrobi atât de mult clerul unit, încât nu mai trebuie să ne mirăm că şi-a perdut cu totul cumpăna conştiinţii. După moartea episcopului făgărăşan însă acelaşi cler, umilit şi înfrânt, îndrăzni a se plânge şi pe faţă că, deşi Maiestatea Sa a dispus ca preoţii uniţi să fie consideraţi de egal îndreptăţiţi cu cei catolici, totuşi se găsesc destui domni de pământ şi funcţionari cari prind pe fiii de preoţi şi îi opresc de-a învăţa, iar de la preoţi storc taxe, onorarii şi dijme, şi în toată Transilvania, chiar şi cei cu adevărat uniţi sunt constrânşi să presteze contribuţii, să dea cuartire şi să supoarte greutăţi cari apasă numai pe iobagi.[2]

Cine cunoaşte nădejdile cari au îndemnat clerul unit să-şi părăsească credinţa străbună şi vrea să constate ce a obţinut de fapt prin politica sa va simţi fără îndoială, în cuvintele aceste, amărăciunea adâncă a generaţiei de protopopi care făurise unirea şi acum se stingea nemulţumită. Între prozeliţii Curţii vieneze se răspândea astfel tot mai mult credinţa că au fost amăgiţi şi un

[1] Anexe, nr. 5.
[2] Nilles, o.c., p. 494-95.

gând tot mai hotărât se sălăşluia în inimile lor. Tocmai aici trebuie să căutăm meritul episcopului Klein, că dintru început a înțeles bănuiala clerului său, a aprobat-o fără rezervă şi s-a făcut reprezentantul în această direcțiune a operei de unire.

Crescut în şcolile catolice, unde se infiltrează tinerimii noastre, încă şi astăzi, o înverşunată ură în contra „schismaticilor", episcopul Klein crezu şi el dintru întâi că trebuie să ceară de la Curte deplină împuternicire pentru a le tăia „nervul de viață" şi a-i sili să îmbrățişeze unirea.[3] Propuse deci să i se supună jurisidicțiunii sale toți românii neuniți, dacă nu vor vrea de bunăvoie, să-i silească cu pedepse aspre, apoi să se îngrijească guvernul ca popilor „schismatici" să li se impună pretutindeni toate poverile publice şi să fie constrânşi de-a presta robotă, fără nici un respect față de persoana lor. În fine, mai cerea să i se dea atât din partea comandamentului militar, cât şi din partea guvernului ajutor înarmat, pentru a reduce la tăcere şi supunere pe preoții neascultători.[4]

Temperamentul sanguinic îi dicta cuvinte grele şi mijloace aspre împotriva strămoşilor noştri. Dar în curând avea să-şi schimbe aceste vederi extreme, căci viața în care se aruncă îl instrui mai temeinic decât măiestrii săi din Târnavia. De aceea, cu doi ani mai târziu, îi tratá destul de moderat pe braşovenii cari se arătau intransigenți față de el.

Dar să cercetăm mai de aproape punctele de căpetenie pe cari le stabili Klein în programul său politic.[5]

Care diplomă formează temelia bisericii unite? Cea din 1699, publicată în chip provizoriu, ori aşa-numita a doua leopoldină, care fu dată cu prilejul convertirii lui Atanasie? Punându-şi această întrebare, Klein pretinse, în repețite rânduri, să se execute cea din urmă, cu atât mai vârtos că punctele îngreunătoare din ea au fost introduse deja în practică. Dar atât guvernul din Ardeal, cât şi Cancelaria Aulică şi regina Maria Terezia respinseră această cerere, „deoarece nici după cercetarea munițioasă nu s-a constatat că oare diploma aceasta fost-a publicată în Transilvania şi că i-a contrazis cineva ori ba şi deoarece însuşi episcopul nu o are, nici nu o poate produce, iar conceptul ei original nu se găseşte în arhiva Cancelariei

[3] Colecția Rosenfeld.

[4] Anexe, nr. 18 şi 19.

[5] Cu privire la activitatea politică a lui Klein am utilizat: Episcopul Ioan Inocenţiu Klein de Dr. A. Bunea, p. 29 şi urm.; Procesul Episcopului I. I. Klein de George Bogdan Duică, în „Foaia Diecezană", anul 1896, nr. 32 şi urm.; Sate şi preoţi din Ardeal, Buc., 1902, p. 219 şi urm. şi Hurmuzaki, Fragmente, tom. II (în trad. lui I. Slavici).

transilvănene; de altă parte fiind sigur că acea diplomă nu a fost întărită de împărații Iosif şi Carol în mod legal, iar staturile ardeleneşti spun că articolul 3 din diplomă e păgubitor pentru legile fundamentele ale țării, prin faptul că vrea să introducă şi pe românii uniți între staturi". Fără îndoială că motivele acestea erau destul de puternice atunci pentru a nimici diploma leopoldină, chiar şi în cazul că s-ar fi găsit originalul ei. Lui Klein însă nu-i fu cu putință să-i dea de urmă şi astfel regina Maria Terezia confirmă, în 9 septemvrie 1743, numai cea dintâi diplomă leopoldină, pe cari staturile ardelene o ciopârțiră atât de considerabil, încât episcopul Klein trebui să protesteze din nou cu cea mai mare înverşunare. În fine, la sinodul clerului unit, pe care-l convocă în iunie 1744, pentru a-şi da seamă despre succesul stăruințelor sale neobosite, fu silit să recunoască pe față labilitatea politicii guvernului în acest punct.

Se pare că în cei doisprezece ani pe cari i-a petrecut episcopul Klein în Ardeal el se convinse că de la Curtea din Viena nu poate stoarce nimic altminteri, decât printr-o intransigență de fier şi prin înfățişarea aspirațiilor sale în colorile cele mai stridente.

Cu privire la situația materială a clerului unit, plângerile şi memoriile lui Klein cuprind date într-adevăr triste, dacă ne aducem aminte de motivul principal pentru care s-a încheiat unirea. „Preoții uniți, spunea el, nu se bucură de scutințele clerului catolic, căci funcționarii statului şi domnii de pământ îi prind, îi judecă şi îi pedepsesc, iar pe soțiile şi copiii lor îi aruncă în temniți. Ei sunt siliți să plătească dijme până şi preoților luterani şi calvini, sare nu capătă gratuit şi trebuie să solvească şi ei vamă de pod şi de piață. Astfel clerul a fost silit să-şi câştige pânea cea de toate zilele nu din păstorirea sufletelor, ci din lucrarea pământului, care trebuie să o facă cu mânile şi sudorile sale, întocmai ca oricare alt țăran". Ba în toiul acestei lupte pe care o purta episcopul unit, dieta întrunită în toamna anului 1737 puse din nou 5000 de câble de bucate în sarcina preoților români, fără deosebire de unit ori neunit, care încetase de-a se mai repartiza începând cu anul 1699. Pe cât de insistent cerea Klein respectarea privilegiilor, pe atât de mult i se reduceau şi drepturile pe care le avuse clerul unit mai înainte.

Cea mai îndrăzneață dintre toate cererile sale fu însă aceea ca românii să fie recunoscuți ca a patra națiune a țării. „Dacă nu se găseşte nici o greutate în faptul că românii trebuie să supoarte toate poverile împreună cu celelalte națiuni, ba încă mai multe decât toate laolaltă, atât în ce priveşte impozitele, cât şi în ce

priveşte salariile funcţionarilor, atunci pentru ce să nu se pună ei pe o treaptă cu ele şi în ce priveşte favorurile, când însăşi legea firii porunceşte că cel ce poartă sarcina să-i poarte şi folosul".

Iată de ce se nizuia Klein să obţină confirmarea diplomei a doua leoplodine, din care credea că poate, printr-o interpretare liberă, să scoată un argument puternic în favorul său. Dar nici acest postulat şi nici celelalte, pe cari le-a fixat în nenumăratele sale memorii şi promemorii, nu fură aprobate de către cercurile conducătoare ale ţării. Regina Maria Terezia nu îi recunoscu, prin decretul din 9 septemvrie 1743, nici măcar partea cea mai neînsemnată a drepturilor cerute, iar dieta din 1744, prin celebrele art. VI şi VII, împărtăşi deplină libertate bisericii unite, dar proclamă, în aceeaşi vreme, că numai nobilii români se pot primi între naţiunile recunoscute, şi anume se pot încorpora la naţiunea pe a cărei teritoriu îşi au averea imobilă, dar nicidecum nu pot alcătui a patra naţiune desebită de celelalte trei.

Dificultăţile pe cari le întâmpină Klein în aceste împrejurări fură mai mari, decât ca el singur, „unul împotriva tuturora", să le poată birui. Guvernul din Viena îl sprijinise, ce-i drept, la început, inspirându-i „nădejdi mângăietoare", dar cu fiecare pas pe care-l încerca în mersu-i năvalnic, el avea să câştige tot mai sigur proba evidentă a rezistenţei afirmate tocmai din partea Curţii, unde elementul naţional unguresc îşi câştigase o netăgăduită influenţă.

Duşmanul din Ardeal al episcopului Klein era aceeaşi nobilime, reprezentată în dietă, care combătuse unirea şi pe vremea lui Atanasie. Fruntaşii protestanţi de acum obţinură însă şi concursul magnaţilor catolici, aşa încât închiegându-se cu toţii într-o falangă, puteau să aplice lovituri formidabile poporului disprețuit, care îndrăznea să-şi ridice capul. Dacă la 1699 şi în anii următori staturile ardelene întrebuinţau un limbaj vehement când vorbeau de noi, pe vremea lui Klein ele se întrecură pe sine cu batjocurile pe cari le debitară la adresa „naţiunii valahe".

„Episcopul şi clerul unit cere nişte lucruri cari nimenea nu le-a mai cerut niciodată de la strămunii noştri şi nu le va putea cere nici de la urmaşii noştri. Cere aceea ce păgubeşte în gradul cel mai mare privilegiile şi scutinţele cele mai vechi dobândite de la regi şi principi. Cere aceea ce vatămă sancţiunile pragmatice ale regatului, întărite şi de actualul rege. Cere ceva ce răstoarnă din temelie drepturile şi libertăţile avute până acum, în pace, din partea naţiunilor patriei. Cere ce de fapt clatină şi tulbură întreg sistemul acestei ţări, păstrat până acum în ordine bună atât în cele religioase, cât şi în cele politice şi economice. În fine cere aceea ce clerului şi plebei valache, după firea ei prea bine

cunoscută, nu i se cuvine niciodată. La aceste cereri nemaiauzite şi foarte însemnate ale episcopului, nouă, staturilor, cari am venit la această dietă, nu ne este iertat a răspunde, nefiind autorizaţi şi pregătiţi a ne declara într-o chestiune atât de importantă şi neaşteptată."

Episcopul Klein ştia să le răspundă cu demnitate şi să apere, în chipul cel mai dârz, poporul „rănit până la oase", care suspina „într-o altă robie egipteană". Astfel, la dieta din 1744, magnaţii spuneau: „Românii sunt nişte pribegi", iar Klein le răspundea: „Nu pot fi altcum, deoarece sunt împilaţi până la sânge". Dar staturile continuau: „Sunt numai ţărani şi iobagi", iar episcopul le replica: „Nu este adevărat, căci avem nobili în districtul Făgăraşului şi oameni liberi pe pământul crăiesc". Apoi adăugau ungurii: „Sunt tălhari şi hoţi leneşi", iar Klein răspundea: „Nu trebuie să vă miraţi, căci bieţilor oameni, în afară de piele, nu le lăsaţi nimic cu ce să se hrănească. Oare nu românii vă lucrează ocnele, băile de fier şi de aur, iar de pe unii nu despoiaţi şi pielea?". În sfârşit: „Clerul şi poporul român nu sunt uniţi din inimă" spuneau ei, iar episcopul unit le răspundea că „Cele ce sunt ascunse în inima omului numai Dumnezeu le poate judeca".

Astfel, încetul cu încetul, pactul politic şi religios încheiat de clerul unit cu Curtea din Viena era redus la adevărata lui valoare. Episcopul Klein, ucenicul zelos de odinioară al şcolii din Târnavia, care voia să încingă cu un zid puternic biserica unită, simţea cum se năruie pietrile sub picioarele sale şi putea să întrevadă destul de clar prăbuşirea acestei clădiri, al cărei fundament îl subminaseră ziditorii înşişi. Vorbele aspre, batjocurile necontenite, deziluziile ce se ţineau în lanţ, nepăsarea Curţii şi duşmănia nobilimii ungureşti preparară îndeajuns sufletul său pentru o primenire radicală. Temperamente ca ale sale nu au nevoie de cumpănire îndelungată pentru a trece dintr-un extrem într-altul. „O, sfântă intenţie a catolicilor ardeleni!" exclamă el odată, „aceasta este învitarea voastră la sfânta unire, aceasta este apărarea şi promovarea ei adevărată?" Iar cu alt prilej auzim din gura lui cuvintele semnificative: „Uniţii văd că le-a mers mai bine până au fost schismatici decât le merge acuma, căci atunci aflau totdeauna scut atât la voievozii români, cât şi în Moscova şi cu sprijinul lor tot mai erau băgaţi în seamă la Curtea regească şi în principat ori pe altă cale erau ajutaţi. Iar dacă se întâmpla să nu li se facă ceva după dorinţă, aceasta cel puţin nu era o injurie pentru ei, deoarece ştiau bine că după drept nu li se cuvine".

În anul 1737 episcopul Klein fu întrebat de către prezidentul comisiunei dietale, contele Toroczkay, să răspundă drept şi răspicat că oare stă unirea ce o mărturisesc românii în acea armonie cu biserica romano-catolică, încât să nu mai încapă nici o îndoială că nu ar fi adevărată. Episcopul răspunse calm: [6]

„Eu cu clerul meu cu adevărat suntem şi vom rămânea uniți, numai să ni se dea şi nouă acelea beneficii şi imunități de care se bucură romano-catolicii."

„În chipul acesta unirea nu este adevărată, ci condiționată şi clerul român mărturiseşte unirea numai pentru folos" – întrebă din nou baronul, iar Klein replică hotărât:

„Eu şi clerul meu m-am unit sub condiția de-a obține acele beneficii şi foloase de cari se bucură romano-catolicii, altminteri dacă nu ni se dau, ne-am face chiar şi turci".

Cu câțiva ani mai târziu, episcopul scria primatelui ungar că dacă nu va sprijini cauza bisericii sale, atunci unirea se va spulbera, încât nu i se vor mai vedea nici ruinele.

Nu trebuie să pierdem din vedere împrejurarea că iezuiții, cari îi steteau mereu în coaste pentru a-şi îndeplini rolul polițienesc, îl enervau şi mai mult. Chiar prezența lor în curtea vlădicească îi aducea aminte, în fiecare clipă, umilirea şi nedreptatea pe care o suferise. Aşa se explică atitudinea sa față de „teolog" în anii din urmă, când începu a-l şicana în tot chipul.

Apariția călugărului Visarion, care răscula pe oameni în contra unirii, grăbi sfârşitul tragic al acestei lupte. În 25 iunie 1744, Klein adună un sinod la Blaj. Veniră aproape toți protopopii săi şi un număr însemnat de preoți nobili şi țărani, între care vreo câțiva erau neuniți. Se dezbătu cu multă amărăciune situația creată prin repețitele refuzuri, episcopul vorbi însuşi, făcu propuneri pentru continuarea luptei şi în fine, după un raport iezuit, puse întrebarea categorică: „Dacă toate câte s-au făgăduit românilor uniți nu s-ar putea dobândi, mai voiesc ei să țină unirea ori se lapădă de ea?".

Alternativa pusă în chipul acesta dovedeşte că episcopul nu aştepta decât răspuns negativ. Rapoartele mance, cât ni s-au păstrat, povestesc că în urma acestor cuvinte s-a produs un freamăt mare între ascultători „şi de atunci şi mai tare se răspândeşte schisma". Câțiva ani mai târziu, un țăran român a spus guvernatorului din Ardeal[7] că a auzit din gura lui Klein următoarea declarație: „E adevărat că legea vi s-a schimbat întru

[6] Colecţia Rosenfeld şi Petru Bod, o. c., lib. 2, cap. 3.
[7] Colecţia Rosenfeld, după un act nr. 144 din 1749 al Cancel. Aul. Transilv.

câtva, dar mă voi duce eu la crăiasa; de voi izbuti, bine, dacă nu, atunci îmi voi căuta aiurea bucata mea de pâne".

Astfel ajunse episcopul Klein, la sfârşitul străduinţelor sale, să cadă jertfă politicii religioase care se iniţiase în Ardeal la începutul secolului XVIII. El fu prezentat reginei ca un bărbat răzvrătitor, ca un trădător de patrie şi ca un provocator de „schismă" şi de aceea fu chemat la Viena pentru a se „purifica", întocmai ca şi Atanasie. „Chiar darea de seamă aşternută de guvernatorul ardelean, spune consilierul Bartenstein,[8] confirmă faptul că la ceea ce s-a petrecut în des amintitul an (1744), cea mai mare vină o poartă însuşi episcopul Klein. El a îndemnat pe oameni să se lapede de unire, încât o mare parte a naţiunii nu mai voia să ştie nimic de ea".

Iată de ce luă firul evenimentelor o întorsătură atât de tragică pentru Klein, care întreprinse cel din urmă drum la Viena, cu nădejdi aproape zdrobite şi cu gândurile împărţite. Până ce sosi la Viena, el nu-şi dase seamă de posibilitatea unei primejdii, dar când i se aduse la cunoştinţă, din partea comisiei care fu alcătuită ca să-l judece, registrul afirmativelor sale păcate, înţelese deodată iscusita cursă în care fusese atras. O singură scăpare i se păru atunci cu putinţă: fuga la Roma, pe care o căută în cea mai mare grabă.

Cine-şi dă seamă de firea impulsivă a lui Klein nu trebuie să caute pricina acestui pas în misterioasa persoană a unui instigator. Klein nu era ca Atanasie, pentru a se lăpăda de convingerile sale de frica celor puternici. Dar trebuie să ştim că din Viena nu putea evada decât spre Roma, fiind celelalte drumuri închise, pe când la „pontificele roman" mai nădăjduia că a rămas pentru el şi poporul său o fărâmă de dreptate.

Importanţa operei lui Klein se desface, prin urmare, în prima linie, din bogata sa activitate pe terenul politic. Stabilirea reşedinţei episcopeşti la Blaj, înfiinţarea mănăstirii şi a seminarului unit au mai adaus, fără îndoială, o pagină luminoasă numelui său, dar şi în aceste acte găsim urmele străduinţelor politice cari l-au călăuzit viaţa întreagă. Iar dacă contimporanii săi „neuniţi" au avut să regrete ceva după plecarea lui Klein din Ardeal, acela e faptul că şi-a mistuit zilele în Roma şi nu s-a întors acasă, pentru a trage aici ultima concluzie din luptele sale politice, cari au dezvelit în toată goliciunea ei falsa operă politică a unirii.

[8] Arhiva regnicolară, Hung. Illyrica (22 csomó, acta fasc. nr. 37).

Călugărul Visarion

Primăvara anului 1744 aduse, în fine, pe seama strămoşilor noştri nădejdea mântuirii. Istoricii români au rămas uimiți în fața fenomenului ce s-a produs atunci, deoarece nu s-au gândit la chipul în care s-a propagat unirea aproape o jumătate de veac. Declarați fără cunoştința lor de uniți cu biserica latină, constrânşi cu forța să asculte de episcopii din Făgăraş şi simțind în mod instinctiv primejdia ce-i amenința, românii ardeleni aşteptau în fiecare clipă sosirea unui izbăvitor.

E sigur însă că ei nu văzură în persoana episcopului Klein pe mântuitoriul dorit. Luptele sale politice interesau cu deosebire clerul care făurise unirea şi nu avură darul să prindă în vârtejul lor şi păturile largi ale poporului. Un călugăr sârb, care nici nu ştia româneşte, care răsări ca din pământ, pe care nu-l impunea nici o diplomă împărătească, şi cu toate aceste îl încununase poporul cu aureola mistică a unui sfânt, îşi asumă rolul de reprezentant al legii vechi şi învietor al conştiinței poporului nostru. Prin ivirea lui în Ardeal, care dăinui o clipă numai, se porneşte furtuna năpraznică, pentru ca din văpaia celor şaptesprezece ani să iasă lămurită şi biruitoare biserica noastră străbună.

În 11 martie 1744 protopopul unit din Dobra, George Pop, primi o scrisoare din marginea Bănatului, din Căpâlnaş, iscălită de primarul Petco, în care i se aducea la cunoştință că peste două ori trei ceasuri îşi va face intrarea în orăşelul de pe marginea Mureşului un călugăr, pe seama căruia trebuie să se îngrijească de cuartir, că de altceva nu are nevoie. Protopopul să-l întâmpine în afară de oraş şi în vreme ce-l va petrece la cuartirul său să sune clopotele bisericii din Dobra. Bineînțeles că protopopul unit nu îndeplini această dorință a primarului din Căpâlnaş, nici după ce fu rugat încă o dată din partea alor doi călăreți cari sosiră la Dobra înaintea călugărului. Oamenii însă, dornici să vadă pe un călugăr răsăritean care fu anunțat în chip atât de neobicinuit, se îngrămădiră îndată, alergând ca să-l întâmpine. Călugărul Visarion[9] sosi, în fine, încunjurat de un mare alai. Unii veneau călare, alții pe jos, ca să însoțească pe acest călugăr, despre care se răspândise vestea că-i un sfânt. Mulțimea fu, de fapt, fermecată de înfățişarea lui şi toți căutau să-i sărute mânile şi să

[9] Datele referitoare la Visarion se găsesc toate în studiul d-lui George Bogdan-Duică: Călugărul Visarion Sarai, Caransebeş, 1896, pe care l-am utilizat pentru capitolul de faţă.

îngenunche la picioarele lui. Neştiind româneşte, el se adresă printr-un interpret către poporul adunat. Vorbi scurt, dar pătrunzător. Spuse cât îi pare de rău când se gândeşte că atâtea suflete, câte vede înaintea sa, vor să piară în veci. Aceia cari s-au unit şi-au vândut sufletele, căci pentru ei dezlegarea morţilor nu e dezlegare, ci osândă; parastase, pomeniri şi sărindare le plătesc în deşert la popi nelegiuiţi: la nepopi. Botezul copiilor e fără de nici o valoare şi de aceea îl doare mai mult de sufletele copiilor cari vor trebui să crească în unire.

La auzul acestor cuvinte oamenii simţiră adevărul pe care-l propaga în mod instinctiv acest călugăr simplu, aprobându-l din tot sufletul lor. Ceata care-l încunjura cu alai creştea mereu şi de la Dobra până la Deva îl însoţiră pe drumul mare de ţară şi călăreţii grănicerilor. Pretutindeni se petreceau aceleaşi scene. Călugărul vorbea în ziceri scurte lămurind poporului abaterea de la credinţa strămoşească, iar bieţii români alergau şi-l ascultau, privind la el „ca la un înger, coborât din cer".

Astfel cutrieră Visarion drumul de la Dobra până la Sălişte, unde se opri pentru a petrece câteva zile şi unde propaganda sa seceră cel mai mare succes, deoarece reînvie în acest centru românesc din mărginenime legea veche, pe care sălişteni nu o mai părăsiră niciodată.

Plecând din Sălişte spre Sibiu, pe drum fu deţinut împreună cu tovarăşii săi cari îl însoţiseră din Bănat şi adus apoi în oraş, unde fu închis mai întâi într-o casă din strada Cisnădiei, iar pe urmă în strada Iernii.

Ni s-a păstrat interogatoriul ce i s-a luat lui Visarion, printr-un interpret, în închisoarea din Sibiu, la porunca comandantului general din Ardeal, a contelui Czernin şi în prezenţa episcopului Klein. Călugărul fu acuzat că a predicat împotriva unirii şi fu ispitit de investigatori cu o mulţime de întrebări, la cari el se feri de-a răspunde de-a dreptul. Totuşi spuse că e de origine din Slavonia, din Costainiţa, şi că abia are vârsta de 30 ani. Aparţine mănăstirii Pakra sub igumenia unui oarecare Gavril. Întru călugăr a fost tuns de către patriarhul Ierusalimului. Spre Ardeal a plecat două săptămâni după sărbătorile Crăciunului şi a trecut prin Ossek, Petrovaradin şi Carloviţ, unde a cercetat pe patriarhul sârbesc, şi apoi prin Timişoara.

Dar nu a voit să spună nimic cu privire la acţiunea sa din Ardeal, cu toate că judele investigator a încercat, cu destulă şiretenie, să-l încurce. Din mărturisirile sale se vede clar că nu a fost un om erudit, ci un călugăr simplu, ca şi care găseşti şi

astăzi prin mănăstirile sârbeşti din Slavonia. Bineînţeles că nu ştia să dea o definiţie exactă a dogmei despre justificare, pe care i-au cerut-o investigatorii săi catolici, dar ştia să spună cel puţin atât că unirea românilor din Ardeal formează o abatere de la credinţa bisericii ortodoxe. E interesant că în cursul interogatorului ce i s-a luat în închisoare Visarion s-a ferit de a expune greşelile uniţilor. Faptul acesta îl putem înţelege uşor şi nu trebuie să-l punem numaidecât în socoteala laşităţii sale. Întrebat mai de aproape însă, s-a scăpat totuşi şi a spus că uniţii au două religiuni, ei nu ţin însă nici una, nici pe cea catolică şi nici pe cea răsăriteană, el însă i-a îndemnat să se ţină ori de una, ori de cealaltă. Părerea aceasta a lui Visarion, simplă şi firească, a şi prins rădăcini în Ardeal şi de acum vor mai reprezenta-o şi alţii, pentru a fi în sfârşit formulată astfel: uniţii s-au lăpădat de legea veche, dar ei nu sunt latini, adecă nu aparţin religiei catolice, ci formează „legea a treia“, o religiune nouă în Ardeal.[10]

Celelalte întrebări ce i s-au pus călugărului Visarion întratât se pot considera de oarecare importanţă, întrucât confirmă informaţiile ce le avem despre chipul cum a ştiut el să facă propagandă împotriva unirii. Altminteri întreg interogatoriul ne dezvăleşte mentalitatea biurocraţilor catolici din Ardeal în secolul XVIII, cari voiau să facă dintr-un călugăr simplu, dar zelos, al bisericii răsăritene un profet mincinos.

Deşi episcopul Klein a fost de faţă la luarea acestui interogator, în actul oficial nu ni se raportează nimic despre ţinuta pe care a observat-o acolo. Petru Bod însă spune că ar fi discutat cu Visarion despre primatul papal şi că întrebat ce crede despre papa din Roma, călugărul ar fi răspuns că-i şi el episcop, ca şi Klein, ceea ce nu pare a fi de crezut, după ce ştim cât de rezervat a fost Visarion în fasiunile sale.

Cu aceste putem încheia capitolul despre călugărul Visarion. El fu dus, nu mult după aceasta, cu escortă şi pe ascuns, la Viena, unde i se pierdu urma. Între contimporani s-a răspândit vestea că ministrul rusesc din Viena ar fi intervenit pentru punerea lui în libertate şi că l-a trimis apoi în Rusia, fapt pe care documentele ruseşti nu l-ar lăsa fără de menţiune dacă ar fi adevărat.

Tovarăşii lui Visarion cari l-au însoţit din Lipova, servindu-i ca interpreţi, sârbii Dima Grecu, George Nicola şi grecul Gavrilă Bistro, au împărtăşit şi ei soarta călugărului, fiind arestaţi şi aruncaţi în temniţa din Sibiu. Pentru toţi a intervenit compania

[10] Vezi tratatul „Întrebări şi răspunsuri pentru a treia lege, ce s-a izvdoit adecă uniunea în ţara Ardealului“, publicat în Biserica ortodoxă română, Buc., 1883, nr. 8, p. 502-515.

grecească din Sibiu şi comunitatea din Lipova. Cei doi dintâi, după ce au fost escortaţi la Timişoara, au fost eliberaţi la mandatul Consiliului Aulic de Război, suferind temniţă aproape un an de zile. Gavril Bistro a fugit o dată din închisoare, dar a fost prins din nou în Bănat şi împotriva lui s-a pus la cale o cercetare prin auditoratul din Timişoara.

Călugărul Visarion avea la sine un pasaport, ce i l-a dat patriarhul sârbesc Arsenie IV Iovanovici în anul 1742, aşadar cu doi ani înainte de intrarea sa în Ardeal. Pasaportul ori „cartea pasuală", cum a fost numită şi de scriitorii noştri, e ţinut în termini generali, cum se obişnuiesc a se redacta astfel de acte, ca să servească spre legitimarea călugărilor ce cutrieră lumea după milostenie. Patriarhul nici nu s-a gândit vreodată că i se vor face şi lui mustrări din cauza acestui pasaport. Inchizitorii din Sibiu l-au întrebat cu insistenţă pe Visarion să spună că cine l-a trimis să dezvoalte activitate misionară în Ardeal, dar n-au putut stoarce din el nimic ce ar fi compromis pe patriarhul sârbesc. Totuşi Consiliul de Război găsi cu cale a adresa o scrisoare patriarhului Arsenie, cerându-i să se justifice pentru trimiterea lui Visarion în Transilvania. Scrisoarea Consiliului de Război poartă data de 24 iunie 1744 şi în afară de cele cunoscute de noi mai aminteşte că Visarion a înălţat o cruce pe o colină situată nu departe de oraşul Lipova, unde a organizat un pelerinaj, o rugă, cum se cheamă prin părţile locului şi acolo a predicat poporului adunat, asumându-şi întru toate funcţia care în biserica catolică se atribuie numai unui misionar. Apoi s-a strecurat în Ardeal, unde a îndrăznit să îndeplinească acelaşi rol, prin ceea ce a produs printre uniţi şi aderenţii lor tot felul de neînţelegeri, dezbinări şi confuziuni. Din pricina aceasta el a fost prins, ca să se încunjure de cu vreme ivirea unor greutăţi şi mai mari, şi e ţinut în arest pentru a se cerceta şi rezolvi cauza sa. Consiliul de Război întreabă deci pe patriarh, că i-a dat de fapt călugărului un pasaport şi o scrisoare de recomandare, apoi că l-a trimis de misionar ori spre alt scop şi că-i adevărat că lui îi vor urma în curând şi alţii cu aceeaşi misiune, ca să dezbine pe uniţi de biserica catolică şi să-i readucă iarăşi la credinţa lor de mai înainte.[11] Asupra acestor întrebări avea să înainteze patriarhul lămuriri şi să sisteze imediat trimiterea misionarilor de acest soi, căci altminteri va fi tras la răspundere în chipul cel mai serios, expunându-se şi la o cădere în dizgraţia reginei, deoarece patriarhul nu dispune nicidecum de dreptul de a organiza, cu de

[11] Anexe, nr. 28.

la sine voie, astfel de deputaţiuni importante şi îngrijitoare, ci trebuie, după practica şi ordinea de până acum, să facă raport la Curte şi apoi să aştepte rezoluţia ce i se va da.

Patriarhul sârbesc răspunde la această serioasă mustrare a Consiliului de Război abia în 26 august. Într-aceea îşi câştigase şi el informaţiuni mai detailate despre Visarion, aşa că putea să dea un răspuns bine cumpănit. Recunoaşte că a dat călugărului Visarion un pasaport şi o recomandaţie către coreligionarii săi, ca să-l sprijinească din dragoste creştinească cu daruri de elemosină. El i-a îngăduit ca, în conformitate cu obiceiul de până acum şi în puterea privilegiilor obţinute, să predice cuvântul lui Dumnezeu între ortodocşi (inter nostrates), dar nu i-a permis nicidecum să-şi aroage rolul unui misionar, care consistă într-aceea că se nizuieşte de a-şi mări religia proprie prin scurtarea alteia, străine. Dacă deci numitul călugăr a trecut peste limitele ce i s-au conces, patriarhul nu aprobă deloc zelul său neavenit şi roagă să i se trimită lui, care e competent pentru a-l judeca şi pedepsi. De altfel, patriarhul declară că după informaţiile ce şi le-a cules, Visarion nu a predicat ca să convertească pe alţii, ci ca să apere credinţa ortodoxă şi că lui nu i-a fost cunoscut că între ascultătorii săi se află şi oameni de altă credinţă, astfel că, neştiind să deosebească după confesiune pe ascultătorii săi, faptul de mai sus nici nu i se poate socoti drept vină. Consiliul de Război, aplicând aceeaşi măsură faţă de uniţi, ar trebui să-i pedepsească tocmai pe ei, fiindcă au călcat dispoziţiile bisericii lor, ascultând predica unui „schismatic“. Altminteri atât clerul sârbesc, cât şi cel catolic s-ar expune uşor primejdiei de-a fi tras la răspundere când ar exista la predicile lor şi eterodocşi, deoarece apărând religia proprie ei nu pot să cruţe pe cele străine.[12]

Efectul propagandei lui Visarion

Toate izvoarele pe cari le avem la îndemână sunt unanime pentru a recunoaşte efectul uriaş al propagandei lui Visarion. Episcopul Klein, clerul unit şi statul romano-catolic, pe de o parte, iar contimporanul calvin Petru Bod, pe de altă parte, zugrăvesc în culori plastice mişcarea

[12] Anexe, nr. 30.

pornită de călugărul sârb, al cărui nume rămase odios în tot cursul domniei îndelungate a reginei Maria Terezia.

Episcopul Klein, la deschiderea sinodului din 6 iulie 1744, spunea[13] plin de amărăciune: „Nu mă îndoiesc că toți ştiu ce turburare a pricinuit, în poporul nostru, un călugăr care a învățat în contra uniților. La îndemnul lui, în unele locuri, poporul nu merge nici la biserică, nu se serveşte de preoții uniți, morții şi-i îngroapă fără prohod şi fără de mângăierile duhovniceşti, copiii şi-i botează prin femei bătrâne şi se întâmplă şi alte daune spirituale de felul acesta". Iar în fața comisiunii din Viena, care avea să-l judece, acelaşi episcop mărturisea[14] că în câteva sate preoții uniți au fost scoşi din biserici şi oamenii nu mai permit popilor uniți să le boteze copiii, ci femeile îndeplinesc această funcție. O mare parte a ținutului situat către Bănat a părăsit unirea, iar răul acesta s-a întins, mai târziu, cuprinzând toată partea sudică a Ardealului din „Bănat până la Sibiu".

Statul catolic din Ardeal şi clerul unit nu pot decât să confirme expunerile aceste ale episcopului Klein,[15] iar Petru Bod descrie în următoriul chip[16] mişcarea pornită împotriva unirii: „Oriunde pătrundea faima călugărului, îmbrăcată, ca de obicei, în multe poveşti, românii se lăpădau de unire. Încunjurând bisericile şi pe preoții uniți, ei refuzau de a-şi boteza copiii şi de a-şi îngropa morții prin mijlocirea preoților. Ba se plângeau şi se tânguiau către toți că în curs de atâția ani, cuprinşi de răul uniților, au înălțat rugăciuni şi au săvârşit milă în zădar. Împinşi de un zel înfocat, s-au apucat, în unele locuri, mai ales în comitatul Hunedoarei, să-şi curețe bisericile, apoi alungând pe preoții uniți săpau vatra şi scoteau pământul ori aducând apă multă spălau padimentul bisericilor şi încă şi alte lucruri de acestea săvârşeau, pe cari le dicta furia oarbă a superstiției lor deşerte".

E bătător la ochi însă faptul că nici una din mărturiile aceste nu aminteşte cazuri concrete, ci toți se mulțămesc cu expunerea, în linii generale, a agitațiunei ce s-a produs. Judecând după impresiunea care ne-o lasă mişcările de mai târziu, putem constata destul de hotărât că de astă dată frământarea religioasă a românilor, protestul lor împotriva unirii n-a dat naştere la conflicte. Dorința de a se lăpăda de unire era atât de generală, iar

[13] Dr. A. Bunea, Episcopul I. I. Klein, p. 159.
[14] Adaus la procesul lui I. I. Klein, „Foaia Diecezană", nr. 52, din 1896.
[15] Colecția Rosenfeld.
[16] Petru Bod, o. c., lib. 2, cap. 4.

prietinii devotați ai unirii erau în număr atât de disparent, încât de-o luptă pe față nu putea să fie încă vorbă.

Numai despre evenimentele ce s-au petrecut în Sălişte ni s-au păstrat câteva ştiri caracteristice.[17] Se spune că episcopul Klein a ieşit împreună cu teologul său, în ziua de Rusalii, în acest mare sat românesc, ca să servească în biserică şi să-i împace pe oameni. Sălştenii s-au adunat cu toții în jurul bisericii, dar nimeni nu a voit să intre, din pricină că, după părerea lor, ea era profanată de preoții uniți. Judele şi jurații satului au intrat în biserică numai după ce au declarat că fac aceasta ca slujbaşi publici, dar şi judele ieşi în curând sub pretext că-i curge sânge pe nas, astfel că episcopul unit fu silit să se întoarcă la Sibiu fără să fi isprăvit nimic.

Nu putem controla întru cât e adevărată povestirea aceasta a lui Petru Bod, dar atâta ştim cu siguranță că magistratul din Sibiu trimisese, la sfârşitul lui mai, pe senatorul Andreas Leonhard şi pe secretarul Andreas von Adlershausen ca să aducă la cunoştința românilor că sunt datori să recunoască pe preoții uniți şi să iee parte la slujba ținută de ei. Totuşi sălştenii nu se supuseră acestei porunci. În zilele dintâi ale lui iulie trei juzi din scaunul Sălştei au încuiat bisericile, au scos din ele cărțile preoților uniți şi ornatele lor, transportându-le într-alt loc. Magistratul din Sibiu ținu îndată, la 11 iulie, şedință şi deoarece găsi că acest fapt al românilor poate avea urmări grave, hotărî să trimită la Sălişte pe senatorul Leonhard, ca să cerceteze afacerea.[18]

La începutul anului 1745, în 4 ianuarie, magistratul din Sibiu trebui să se ocupe iarăşi de sălşteni. Directorul fiscal Petru Dobra aduse la cunoştința saşilor că înainte cu două zile locuitorii din Sălişte au scos cu puterea din biserică pe preoții uniți şi au introdus trei preoți neuniți, ca să săvârşească serviciul divin. Evenimentul acesta, care s-a petrecut cu mare zgomot, vatămă clar autoritatea Majestății Sale, ceea ce o dovedeşte şi scrisoarea trimisă de sălşteni, în limba română. Magistratul să cerceteze deci cazul şi să pedepsească după merit pe cei vinovați.[19]

La insistența generalului comandant, judele regesc din Sibiu arestase deja pe cei trei preoți, sub cuvânt că au venit din Țara Românească, pe căi neiertate. Îi aduseră deci îndată în fața

[17] Petru Bod, o. c., lib. 2, cap. 4.
[18] Protocolul magistratului din Sibiu 1743-1746, şedinţa de la 27 mai şi 11 iulie 1744, în Arhiva Universităţii săseşti.
[19] Ibidem, şedinţa din 5 ianuarie 1745.

magistratului, unde li se ceti şi tălmăci acuza cuprinsă în 7 puncte şi îndreptată mai ales împotriva popei Dan, care a ocupat biserica, a scos din ea „pulpetru“ şi a rostit vorbe punibile la adresa Majestății Sale.

În 9 ianuarie toată Sălişte a, mic cu mare, veni la Sibiu să ceară punerea în libertate a preoților săi. Faptul acesta îl înfurie atât de mult pe generalul comandant, încât provocă magistratul să împrăştie mulțimea, căci altminteri va fi silit să dea foc în ei (Feuer in dieselben geben zu lassen). Dacă au sălişteni vreo plângere, să i-o înainteze generalului, ca să o trimită el la Viena.

Magistratul fu însă mai cuminte, îi îmbună cu vorba pe oameni şi îi determină să vină numai câțiva dintre ei, ca să-şi înainteze în scris plângerile.[20]

Nu ştim în ce chip s-a pus capăt acestui serios conflict şi nu ne-a fost cu putință să aflăm nici când au scăpat din temnița „turnului roşu“ cei trei preoți sălişteni. Dar o cercetare şi o ascultare de martori, pe cari o făcu guvernul din Ardeal în mai 1745, ne permite să judecăm proporțiile mişcării din Sălişte. Cei patrusprezece preoți uniți din Sălişte, Cacova, Tilişca, Galiş, Sibiel şi Vale aruncară vina pentru cele ce s-au petrecut, înainte de Crăciun, asupra oamenilor, cari s-au jurat că vor ține laolaltă până ce vor scoate din biserici pe preoții uniți. Solidaritatea lor în apărarea credinței strămoşeşti şi jertfele pe cari erau gata să le aducă în interesul unei izbânzi rămân pilde admirabile de dragostea neclintită a poporului pentru biserica ortodoxă. Dănilă Milea, Stan Borcea şi Dumitru Şteflea din Sălişte trebuiră să stea în temniță aproape patru ani, ca să pecetluiască în chipul acesta alipirea lor față de ortodoxie.[21]

Informațiile aceste caracterizează pe deplin ținuta volnicoasă a autorităților din Ardeal, cari nu înțelegeau nici acum că o unire religioasă nu se poate întemeia pe forța brutală. Într-adevăr, contemplând evenimentele ce s-au desfăşurat între români în toiul luptelor religioase, nu ştii ce să condamni mai mult: consecuența de fier a unei politici brutale ori desăvârşita lipsă de înțelegere a situației din partea acestor biurocrați, soldați şi slujbaşi ai Vienei, cari, prin măsurile lor nenorocite, agitau tot mai multe spiritele.

[20] Ibidem, şedința din 9 ianuarie 1745.

[21] Vezi articolul O pagină din luptele sălişt enilor pentru credință, de Ioan Popa, în foişoara „Telegrafului Român“, 1915, nr. 127-129. Cred însă că investigația nu s-a făcut în 1744, cum se spune în acest articol, ci în 1745.

Guvernul din Ardeal dăduse, la 6 mai 1744, poruncă tuturor organelor administrative[22] din țară să publice românilor din toate satele, în prezența preoților, că sunt datori a cerceta şi pe viitor bisericile uniților, căci altminteri, prin renitența lor, îşi vor atrage pedeapsa dictată de Compilatele țări: „Un străin, cu numele Visarion, amăgitor pribeag, pripăşit acum în țara aceasta, spune guvernul, a sedus întru atâta valachimea proastă, după cum se spune, că unele sate întregi nu mai vreau să frecuenteze bisericile şi să-şi recunoască preoții. Guvernul se miră cum pot românii să se agite atât de mult la cuvântul unui atât de ticălos şi mizerabil vântură-țară". Ca totdeauna, incorigibilii stăpânitori vedeau în alipirea la vechea noastră credință numai efectul unei agitațiuni şi nu erau în stare să înțeleagă că „mizerabilul pribeag" adusese numai schinteia, care aprinse materialul combustibil, ce s-a adunat în sufletul românilor, încetul cu încetul, de mai mult de patru decenii.

Să vedem deci cum se gândea regimul catolic să stingă focul care amenința să mistuiască biserica unită.

Mai întâi fu întrebat clerul unit să-şi dea părerea despre mişcarea antiunionistă. Răul enorm, spune el, a fost pricinuit de „falsul călugăr" şi de feluriți preoți, cari i-au urmat, venind scurt după el din Muntenia şi Moldova ca să cutriere satele. Ei învățau poporul nu numai să osândească unirea şi să nu recunoască pe preoții uniți, ci şi că cei grijiți cu tainele uniților sunt pe veci condamnați. Opriră deci pe oameni să mai stea de vorbă cu preoții uniți, amenințându-i cu afurisenie şi declarând că uniții au profanat bisericele şi astfel aceia cari le frecuentează păcătuiesc greu. În acest chip au înduplecat pe oameni să-şi ridice mânile împotriva preoților săi uniți şi să se încumete a-i trata cu bătăi. Răul acesta s-a coborât atât de adânc, încât poporul, după ce se lapădă de unire, nu pare a se întoarce la „schismă" (ad schismatis fermentum), ci lunecă în starea cea mai sălbatică, împărtăşindu-se în loc de euharistie cu mugurii şi fructele pomilor, iar în loc de sfântul mir întrebuințează miere şi altceva. Copiii şi-i botează prin femei şi săvârşesc şi alte ceremonii detestabile, streine de ritul grecesc şi prin urmare păgâne.[23]

Aceste nesocotite cuvinte, în cari sunt mai multe născociri tendențioase decât adevăr, fură urmate de nişte sfaturi pe cari acelaşi cler crezu că trebuie să le împărtăşească guvernului, spre „a suprima răul acest nu prea învechit".

[22] Anexa nr. 24.

[23] Colecția Rosenfeld, după Cancel. Aul. Trans., nr. 248 şi 259 din 1744.

1. Să nu permită intrarea nici unui preot din afară în Transilvania, iar aceia dintre românii ardeleni cari ar vrea să treacă prin vreun pas în Moldova ori în Țara Românească să se examineze strict, că oare nu pentru hirotonisire fac drumul. Dacă într-adevăr s-ar dovedi aceasta, să se predea celui mai apropiat jude, ca să-l ducă în temniță şi să-l pedepsească.

2. Preoții neuniți împrăştiați pe sate să fie arestați de către puterea lumească.

3. Să se impună poporului, dar mai ales juzilor, sub amenințarea unei pedepse de 40 fl. printr-o poruncă strictă, cercetarea bisericei.

4. Să se impună preoților neuniți sarcini publice.

5. Iar preoții uniți să fie recomandați spre protecțiune funcționarilor comitatenşi şi districtuali, „față de obrăznicia plebei amăgite".

Aşa vorbeşte păstorul despre turma sa, pe care în aceste împrejurări era cu neputință să o iubească, deoarece „obraznica plebe", pe spatele căreia se urcase acest cler la „privilegii şi scutințe", îndrăznea să se mişte şi să-şi ceară dreptul de a-şi păstra credința sa. Ruşinoasă pagină pentru istorie, care trebuie să înşire între cei mai mari şi mai puțin loiali duşmani ai bisericii noastre pe propriii săi fii.

Statul catolic recomandă cu căldură reginei memoriul clerului unit şi în 6 decemvrie 1744 adăugă, şi din partea sa, câteva reflexiuni şi propuneri în această materie.[24]

„Starea clerului unit", spun ei, a adus-o acel fals şi înşelător călugăr în mare primejdie, astfel că atât prin opera sa periculoasă, cât şi după ce fu arestat, prin a emisarilor săi, afurisita învățătură schismatică răspândită pe furiş în sânul poporului românesc nestatornic, simplu şi prost, nu numai că a dat naştere „schismei, ci a creat pretutindeni greşeli şi secte blăstemate, aproape păgâne. Sunt între ei şi de aceia cari se laudă cu protecțiunea Rusiei".

De altminteri şi statul catolic propuse următoarele măsuri împotriva „schismaticilor".

1. Emisarii „schismatici" din Țara Românească şi din Bănat, cari produc acest rău, fie preoți, fie mireni, să se aresteze oriunde ar fi şi, aplicându-li-se proces în numele reginei, să se pedepsească spre teroarea celorlalți.

[24] Colecția Rosenfeld, după nr. 66 şi 320 din 1745 în Cancel. Aul. Trans. şi prot. conferenței din 27 februarie 1745.

2. Protectorii, ajutătorii şi cei ce sub orice titlu sau pretext s-ar ivi, spre primejdia bisericei unite, îndemnând pe oameni să lapede unirea, să fie îngroziți cu pedepse aspre.

3. Căpeteniile de frunte ale acestui rău, cei câțiva preoți din Ardeal cari au sfătuit poporul să se lapede de unire, să prigonească şi să scoată din parochii pe preoții uniți şi au săvârşit slujbele în chip scandalos să fie prinşi şi îndreptați după cuviință.

4. Ceilalți aderenți ai lor să fie încărcați cu anume sarcini, cum sunt prestarea de contribuții, încuartirări de soldați, podvoade ori „forşponturi“, ca să supoarte sarcinile publice, fără nici o deosebire, cu ceilalți contribuenți.

5. La graniță să aibă grijă, atât funcționarii militari, cât şi cei de la vămuri, ca să nu se strecure în țară nici cărți şi nici alți schismatici, cu atât mai ales că pretutindeni s-a răspândit vestea că poporul ar vrea să se refugieze în Muntenia.

Propunerile statului catolic aprobau, prin urmare, pe deplin, concluziile stabilite de clerul unit şi amândoi aceşti factori, puşi în serviciul unei politici mai înalte, arătau că mişcarea românilor pentru apărarea legii strămoşeşti nu se poate potoli decât printr-un regim de teroare. Atât unii, cât şi ceilalți avuseră doar destul prilej să se convingă de înclinările religioase ale poporului român, pentru ca să constateze falimentul propagandei de până acum, care a fost încercată, după părerea lor, cu mijloace blânde. Drept aceea statul catolic se îndreptă îndată către generalul comandant din Ardeal, cu rugarea să-i pună la dispoziție câțiva oameni ca să aresteze pe „corifeii schismatici“ şi să-i înfrâneze, până ce va sosi o rezoluție din partea reginei.

În cât priveşte acuzele ce se aduc neuniților, până când sunt prinse numai în fraze generale, nu merită să ne ocupăm de ele. Comitele Haller, guvernatorul țării, nu-şi putea, ce-i drept, explica efectul uriaş al „agitațiunii“ lui Visarion, pe când de altă parte statul catolic, clerul unit, ba chiar şi episcopul Klein afirmau că în afară de călugărul sârb, propaganda contra unirii era susținută de mulți „emisari schismatici“ veniți din Țara Românească. Cine erau aceşti „emisari“? Magistratul din Sibiu ne arată că cei trei preoți neuniți din Sălişte au fost arestați fiindcă au venit din Țara Românească, iar episcopul Klein numeşte cu numele pe un preot care a venit din Moldova, deşi era născut în Ardeal, într-un sat care aparținea familiei Kornis. Emisari din țările româneşti ori din Bănat erau numiți deci preoții ortodocşi cari s-au fost sfințit la vreun arhiereu răsăritean în afară de

hotarăle țării, deoarece în Ardeal nu era decât vlădică unit. În conscripția alcătuită la 1773 de Klein,[25] numărul acestor preoți neuniți atingea cifra de 486, şi totuşi activitatea lor fu descoperită abia acum de ochiul ager al unioniştilor, cari căutau să-şi verse asupra cuiva mânia lor neputincioasă.

Eroismul religios al poporului

Evenimentele din Ardeal, puse în această lumină, trebuiau să producă un grav acces de enervare în cercurile politice din Viena. Desfăşurarea dramatică a procesului început în contra episcopului Klein, ştirile tot mai amenințătoare despre starea unirii şi, în fine, fuga episcopului la Roma veneau să confirme tot mai mult temerile pentru opera politică şi religioasă, ticluită cu atâta grijă.

Abia după o matură gândire luă regina Maria Terezia dispoziții[26] pentru calmarea spiritelor, aducându-le la cunoştința guvernului în 12 martie 1745. „Nu fără a-i displace“, înțelesese dânsa, atât din memoriile statului catolic şi ale clerului unit, cât şi dintr-altă parte, că „starea unirii românilor cu sfânta biserică romană din acel mare principat, tulburată mai înainte, pe zi ce merge se clatină tot mai tare, iar răul se întinde tot mai mult“. De aceea, provoacă pe guvernator să cheme la conferență pe episcopul catolic din Alba Iulia şi pe fruntaşii catolici ai țării, pentru a se sfătui ce ar fi de făcut pentru liniştirea spiritelor. Să asculte în secret (de ce?) şi pe teologul iezuit asupra situației şi pe urmă să invite la sine pe patru ori şi mai mulți fruntaşi din clerul şi nobilimea românilor. Acestora să le împărtăşească decretul regal din 9 septemvrie 1743 şi să-i întrebe care-i starea unirii din Ardeal de când a plecat episcopul Klein, ce dispoziții ar trebui să se iee până la întoarcerea sa pentru a-l înlocui? Ce mângăiere ar fi cu cale a se împărtăşi uniților spre a restabili pacea şi liniştea? Nu ar fi oare consult să se trimită patru fruntaşi din cler în patru părți ale țării, ca să întărească pe cei ce s-ar clătina şi să convertească la sânul bisericii catolice pe cei rătăciți, arătându-le binefacerile primite prin decretul amintit şi făgăduindu-le protecțiunea preaînaltă? Dacă s-ar găsi de bine a executa toate aceste, preoții cari vor fi trimişi în misiunea amintită să facă raport guvernatorului, care are datoria să informeze despre toate

[25] Dr. A. Bunea, I. I. Klein, p. 134.
[26] Colecția Rosenfeld.

pe regina. În sfârşit, Maria Terezia apelează la guvernatorul, îndemnându-l să stăruiască din răsputeri ca „răul“ să nu se lăţească şi în scopul acesta să se pună în înţelegere şi cu comandantul locţiitor al trupelor din Ardeal.

Astfel, obţinând autorizaţie de la Curte, comitele Haller se apucă de lucru. Pe cât de efemere erau însă instrucţiile sale, pe atât de stângaci se dovedi el în executarea lor. La ce bun decretul din 9 septemvrie 1743, care, urmând vechiul sistem, nu se îngrijea de dorinţele păturilor largi ale poporului, ci îndeplinea numai hatârurile unei tagme, care, de fapt, nu se lepădase de unire şi nu dezertase încă de la bogata masă „a scutinţelor şi privilegiilor“? Bieţii oameni, treziţi ca dintr-o grea narcoză, cereau să li se restituie biserica răpită, iar stăpânitorii le ofereau, cu un gest de marinimozitate, reconfirmarea unei diplome care fusese izvorul tuturor „relelor“. Efectele acestei politici cu două tăişuri deveniră în curând vizibile.

În 3 aprilie 1745 guvernatorul se sfătui cu episcopul latin şi cu membrii catolici ai guvernului, ascultă în secret pe teologul iezuit şi chemă la sine şi pe doi protopopi uniţi, din raportul cărora pricepu „că starea unirii e cât se poate de tristă, după ce falsul călugăr, prefăcându-se de ascet, adunase mulţime mare de oameni, obişnuiţi să se mire de lucrurile deşerte şi astfel, în multe locuri, s-a răsturnat aceea ce au clădit împăraţii Leopold şi Carol şi ceea ce s-a înălţat în cursul alor cincizeci de ani“.

Constatând deci această stare de lucruri, comitele Haller şi sfetnicii săi, întruniţi în şedinţă secretă, socotiră că e de nevoie, pentru a mulcomi agitaţiunea poporului, să publice în limba română o proclamaţie prin care să se asigure poporul românesc, în numele reginei, că nu va fi jignit nicidecum în ritul său grecesc şi că se va putea bucura de toate favorurile fixate deja şi în lege şi concese din bunăvoinţa reginei.[27]

Iată deci că guvernul, care ezitase aproape cincizeci de ani de-a căuta o atingere directă cu poporul, de mântuirea sufletească a căruia se preocupa, îşi pregătea el însuşi ruina politicii sale. Nici comitele Haller şi nici sfetnicii săi nu ştiau ori mai bine zis nu voiau să ştie că unirea nu fusese îmbrăţişată decât de o parte a clerului, iar poporul românesc, în păturile sale largi, nu avea cunoştinţă despre primenirea sa religioasă. Presupunând că manifestul guvernului ţintea, cu deplină sinceritate, să potolească agitaţiunea din ţară, totuşi el săvârşea o ireparabilă greşeală şi numai prin faptul că aducea la cunoştinţa

[27] Colecţia Rosenfeld, după nr. 230/a din 1745 în Cancel. Aul. Transilv.

întregului popor românesc că trebuie să se considere unit cu biserica latină. Dar guvernatorul şi consilierii săi mai adăugară la această gafă politică şi atâta lipsă de sinceritate, încât şiretenia transparentă a mărginiților biurocrați stârni printre români o furtună violentă.

Proclamația însăşi adresată poporului românesc de către comitele Haller fu redactată în chipul cel mai nenorocit. Dacă am avea la îndemână textul românesc, am putea să arătăm frazele cari aveau darul să aţâţe şi mai tare mânia bieților oameni. Ce efect putea să aibă înşirarea „crimelor“ săvârşite, chipurile, împotriva canoanelor bisericii răsăritene? De sine se înțelege că poporul nu se putea declara mulțumit cu o dușmănoasă apreciere a manifestațiilor sale religioase. Desfid pe oricine să se coboare în straturile de jos ale poporului românesc din Ardeal şi să încerce propagarea unei idei politice ori religioase batjocorind mai întâi comorile scumpe la cari ține şi pentru cari trăieşte. Ar fi oare în stare să câştige ceva? Resentimentul general, care ar porni din masele largi, alimentat de instinctul său de conservare, ar zdrobi, fără îndoială, o asemenea tentativă. Aşa se pecetlui şi soarta proclamației amintite. Zadarnic afirma deci guvernatorul că prin unirea îndeplinită românii nu sunt constrânşi să-şi schimbe nici ritul şi nici religia. Zadarnic invoca el în memoria lor faptul că odată au fost uniți şi cu calvinii, numai ca să-şi asigure grația domnitorului. Se puteau încrede ei în aceste cuvinte? Doar însuşi guvernatorul îşi bătea joc de „sfântul“ lor, de „nesocotitul călugăr“, a cărui „falsă învățătură“ o detesta. Unirea cu calvinii? Bieții oameni nu-şi mai aduceau aminte, nici măcar ca de un vis de altădată, de epitropisirea unei biserici cu care ei nu au avut nimic de-a face. Pe urmă comitele Haller oferea „poporului românesc“ şi pe viitor protecțiunea deosebit de călduroasă şi puternică a reginei, care a întemeiat, „pentru fericirea şi folosul românilor“, nu numai o bogată şi bine înzestrată episcopie, ci şi o mânăstire pentru călugării de ritul grecesc, pe preoți i-a scutit de toată greutatea birurilor din iobăgime, i-a eliberat de robota pe care o datorau domnilor de pământ şi a mai pus în vedere încă şi alte binefaceri pe seama clerului şi bisericilor româneşti. Românii deci să nu respingă această grație crescândă a reginei, să se dovedească recunoscători, să se țină de „pravila“ lor veche, să se întoarcă iarăşi la preoții de mai înainte, la cei uniți, pe cari îi alungaseră şi să primească mângâierile sufleteşti din mâna acestora.

Prevăzătoriul comite bănuia că apelul său stăruitor aducea prea puțină mângăiere poporului răzvrătit. Proclamația sa trebuia

să evite a jigni simțul religios al oamenilor, cari erau prea agitați. De aceea nu amintea el, decât în mod vag, de „unirea cu sfânta biserică romană“, pe care, după porunca reginei, trebuia să o apere şi să o ocrotească. De altă parte, ne închipuim ce neplăcută senzație va fi încercat văzându-se în imposibilitate de-a demonstra poporului foloasele reale ale unirii. Avizat să se îndrepte către masele mari, în scopul de a le îmblânzi şi cuceri, el le vorbea numai de „scutințele“ preoților, a acelor preoți uniți pe cari poporul îi alungase tocmai pentru faptul că şi-au lăpedat credința în vederea favorurilor materiale.[28]

Proclamația sau „patenta“, cum o numea guvernatorul, fu trimisă îndată tuturor funcționarilor mai înalți, ca să o publice poporului românesc. Instrucțiile amănunțite ale comitelui Haller, pe cari le împărtăşi, cu prilejul acesta, subalternilor săi, arată foarte clar cât de lipsită de sinceritate era încercarea sa de împăciuire. „Să nu creadă nimeni, zicea dânsul – că această unire, clădită pe o temelie atât de solidă de Majestățile Lor, grațioasa noastră stăpână va permite să fie răsturnată ori prostituată, ci o va susține, fără îndoială, cu orice mijloace, fie chiar şi cu forța.“ El aştepta deci, din capul locului, ca românii să îmbrățişeze unirea ca la poruncă, fără de nici o şovăială. Aceasta era şi intenționea reginei şi aceia cari nu ar fi voit să asculte trebuiau prinşi şi pedepsiți, ca unii cari se opuneau voinței preaînalte. Dacă, astfel, proclamația nu exprima şi nu oferea nimic, slujbaşii guvernului erau îndatorați să facă orice pentru ca „proasta şi neştiutoarea comunitate românească“, conform privilegiilor, să fie ținută în religia sa, ori în ce chip ar fi mărturisit-o până acum, să-şi păstreze ritul său şi să adereze la preoții uniți.[29]

Să vedem, aşadar, efectul acestei politici mioape, care credea că va introduce unirea, dacă altfel nu, chiar şi cu forța brutală.

Magistratul din Sibiu hotărî, în şedința sa din 14 aprilie 1745, să trimită pe satele de pe pământul crăiesc o comisiune, care să publice „patenta“ şi să execute poruncile cuprinse în instrucția guvernatorului. Ordinul comitelui Haller fu îndeplinit cu deosebit zel de către saşi şi astfel începu în curând goana împotriva preoților neuniți şi a poporului, care nu voia să primească unirea.[30]

[28] Anexe, nr. 31. Dr. A. Bunea o datează la 6 aprilie, ceea ce e şi mai probabil.
[29] Anexe, nr. 32-33.
[30] Protocolul magistratului, şedinţa din 14 aprilie 1745.

În 18 april toţi sătenii din Răşinari se adunară, mic cu mare, se duseră la judele şi subjudele comunei şi îi provocară să vină cu ei la preoţii uniţi, ca să ceară cheile bisericii. Amândoi însă au refuzat de-a se supune voinţei obşteşti, ci venind în grabă la Sibiu au denunţat magistratului cazul acesta. Oamenii, încredinţându-se că fruntaşii lor nu vreau să vină cu ei, s-au dus cu toţii la protopopul unit, i-au luat cheile bisericii, în care au introdus îndată pe preoţii neuniţi. Vestea despre întâmplarea aceasta se răspândi îndată prin oraş şi directorul fiscal Petru Dobra, un român renegat, care se constituise în apărător fervent al uniţilor, trimise două ştafete la primarul Sibiului, ca să-i ceară satisfacţie pentru această „injurie". Magistratul se întruni în şedinţă în ziua următoare şi hotărî să se trimită îndată la Răşinari un comisar întovărăşit de cancelistul român, pentru a publica sătenilor patenta şi poruncile guvernatorului. Pe urmă, la insistenţa directorului fiscal şi a superiorului iezuiţilor din Sibiu, fu trimis, tot atunci, şi căpitanul oraşului cu câţiva oameni bine înarmaţi ca să „înfrâneze" pe săteni şi să prindă pe preoţii neuniţi şi pe căpeteniile mai însemnate.

Comisarii magistratului ieşiră la Răşinari în 20 aprilie, îndepliniră poruncile primite, dar nu le fu cu putinţă a pune mâna nici pe preoţii neuniţi şi nici pe corifeii mai însemnaţi ai mişcării. De aceea arestară pe judele şi subjudele satului, cari nici nu erau vinovaţi, şi îi aduseră în oraş. Astfel magistratul se întruni din nou în 21 april şi primarul avu prilej să raporteze amănunţit, arătând că „afacerea" preoţilor români devine din zi în zi tot mai confuză. El spuse că dis-de-dimineaţă tot satul, cu muieri şi cu copii, s-a sculat şi a venit la Sibiu şi că se pare că directorul fiscal şi paterul iezuit vreau să arunce toată vină asupra comisarilor cari au fost trimişi să publice proclamaţia guvernatorului. Îndemnă deci sfatul ca în împrejurări atât de îngrijiătoare şi în faţa unei renitenţe atât de stăruitoare a valahilor să cumpănească bine lucrurile şi să decidă luarea unor măsuri de precauţiune. Fură chemaţi apoi la şedinţă protopopul şi preoţii uniţi, pentru ca să povestească întâmplarea din Răşinari şi pentru ca să li se dea cheile bisericii, pe cari le-au adus de bunăvoie oamenii. Uniţii însă nu voiră să le primească, fiindcă, după cum spuneau ei, atunci nu pot fi siguri de viaţa lor şi dintre oamenii din sat nici unul nu va vrea să vină la biserică.

După ascultarea preoţilor uniţi, se prezentară în faţa magistratului fruntaşii mai bătrâni ai satului, cari declarară public, în numele întregului sat, că nu mai primesc nicioadată pe preoţii uniţi şi nici nu vor mai merge cu ei la biserică. Ei

mărturisiră că restituiesc bucuroşi uniţilor cheile bisericii şi vor observa o ţinută paşnică, dar se roagă cu insistenţă să-i lase în credinţa lor veche a bisericii răsăritene, căci ei mai bine mor cu toţii ori se împărtăşesc în loc de Paşti cu muguri de stejar, decât să meargă la biserică deodată cu preoţii uniţi.[31]

În sfârşit, cele două partide fură confrontate şi magistratul dădu, în faţa tuturor, cheile bisericii protopopului unit, care ceru totodată garanţie că oamenii din sat nu-i vor face nimic nici lui, nici preoţilor săi uniţi. Atunci 19 dintre bătrânii prezenţi steteră buni că nu li se va întâmpla nici un rău în sat şi declarară că vor aştepta să vadă cum se va dezlega, în toată ţara, afacerea lor religioasă.

Înainte de-a încheia şedinţa sosiră doi cancelişti trimişi de directorul fiscal Petru Dobra şi pretinseră să aresteze pe toţi corifeii răşinărenilor, pentru ca să li se aplice proces. Magistratul, care izbuti a stabili o înţelegere paşnică, se văzu deci silit a aresta îndată pe lângă cei doi juzi încă pe trei bătrâni, cari i se păreau mai perseverenţi. Cu cinci zile mai târziu se duse căpitanul oraşului la Petru Dobra şi-l întrebă ce să înceapă cu cei arestaţi, cari s-au purtat destul de paşnic şi n-au agitat în „afaïra“ cunoscută a preoţilor uniţi. Neîmblânzitul renegat îşi exprimă părerea că magistratul să aresteze din fiecare sat câte doi români, pentru a-i înspăimânta (zum Schrecken) pe „agitatori“. Magistratul îi îndeplini dorinţa şi în chipul acesta bieţii oameni, cari nu aveau altă vină decât că se alipeau cu dragoste de biserica lor veche, trebuiră să inspire aerul muced al temniţei mai mult ca şase săptămâni. În 11 iunie abia, magistratul stoarse de la ei o declaraţie, în care îşi recunoşteau greşeala şi făgăduiau că pe viitor se vor purta mai bine (künftig sich besser aufzuführen versprechen).[32]

Cazul din Răşinari poate fi considerat de tipic, deoarece aproape toată partea sudică a Transilvaniei a ascultat cu aceleaşi sentimente proclamaţia guvernatorului. Poporul, în loc de a se linişti, se agită şi mai tare, astfel că şi acolo părăsi bisericile unite unde mai înainte le cercetase şi se lăpădă de preoţii uniţi, deşi autorităţile publice întrebuinţară mijloacele cele mai aspre pentru a-i reţine.

În Veştem declarară românii că mai bine iau lumea în cap sau rămân fără de mângăiere spirituală decât să atârne de preoţii

[31] „... bäthen indessen umb alles in der Welt, dass man sie bey ihrem alten Glauben der orientalischen Kirche ruhig lassen möge, indem sie sich lieber alle niederhauen lassen, oder anstatt der Past Knospen von den Eichen genüssen, als mit denen unirten Poppen zugleich in die Kirche gehen wollten...“

[32] Protocolul magistratului din Sibiu, şedinţa de la 19, 21, 22 şi 27 aprilie şi cea din 11 iunie 1745.

uniți. Asemenea se declarară şi locuitorii din Colun şi Bungard. În Avrig erau doi preoți uniți şi trei neuniți, cari îndeplineau alternativ serviciul dumnezeiesc în biserică, iar în Săcădate li se făgădui preoților neuniți că vor avea şi ei voie de-a se folosi de biserică în timpul sărbătorii Paştilor. În comitatul Albei de Jos, în afară de românii din Blaj, Ciufud, Veza, Cergăul Mare, Spătac, Tür şi Crăciunel, cari făceau parte din bunurile episcopiei unite, toate celelalte comune au declarat categoric că nu vreau să fie unite. „Mai bine mor cu toții decât să îmbrățişeze unirea“, dar dacă-i lasă în pace făgăduiesc că în toate celelalte lucruri se vor supune reginei. Alții iarăşi amenințau că vor pribegi din țară. Asemenea în comitatul Albei Superioare, românii din Şaldorf, Şălcău, Buia, Caşolț, Caltvaser, Nucet, Galați, Rucăr, Noul Român, Găinari, Ghişasa de Sus şi de Jos, Ibişdorf, Birghiş, Coveş, Lupu, Cenade, Cisteiu şi Mihalț au declarat, după publicarea patentei, că nu primesc nicidecum unirea şi pe preoții uniți, iar cei din Cornățel, Mohu şi Paloş au alungat chiar pe preoții uniți din casele parohiale.[33]

În Țara Oltului, comisiunea, care a publicat patenta a compus un raport mai detailat despre răspunsul românilor. Astfel, în Vaida Rece ei au zis după cetirea proclamației: „Înțelegem, dar preoți uniți nu ne ținem“. De fapt, preoții lor, popa Radu şi popa Ion, trecând în Țara Românească, s-au lepădat de unire.

Asemenea au răspuns şi românii din Lesa, Voivodeni şi Sâmbata de Jos. În satul din urmă însuşi judele comunal a replicat: „În privința religiunii nu ne porunceşte nimeni, nici crăiasa şi nici altcineva“.

În Drăguşi, românii au alungat pe preoții uniți şi le-au atras atențiunea, în fața comisiei, să nu cumva să încerce a servi în biserică, fiindcă ei nu le dau voie, deodată cu capul. Maiestății Sale îi plătesc porția şi supoartă după putință şi alte sarcini, fără şovăire, dar pe preoții uniți nu-i primesc.

În Beşimbac au scos din biserică pe preotul unit şi au introdus doi preoți tineri, cari s-au fost sfințit în Țara Românească. În Bucium au răspuns aşa: „Noi suntem gata să lăsăm biserica la porunca Măriilor Voastre preotului unit, dar mai bine ne pustiim şi pribegim decât să ne ținem preot unit“.

Românii din Copăcel au dat următorul răspuns: „La porunca guvernului crăiesc, cedăm preoților uniți biserica, dar

[33] Colecția Rosenfeld.

noi cu ei nu vom umbla la biserică, ci să păzească ei pereții de piatră".

În Făgăraş, comisiunea ascultă, mai întâi, comunitatea neuniților, care se adunase număroasă. „Având grecii şi românii din oraşul Făgăraşului, spuneau ei, biserică zidită de voievodul muntean Constantin Brâncoveanu pentru cei de legea răsăriteană, serveau în ea doi preoți neuniți. Iar când a venit episcop din partea uniților paterul Patachi a ocupat cu puterea biserica aceasta, iar pe unul dintre preoți l-a şi arestat. În chipul acesta, comunitatea a fost silită să recurgă la răposatul general Königsegg, care a permis oamenilor să umble într-o casă unde îndeplinea serviciul preotul care nu s-a unit. În biserica ocupată a rămas preotul unit cu credincioşii săi, până în ziua de azi. De aceea, ne rugăm de Maiestatea Sa, Crăiasa noastră, să binevoiască a ne ține şi pe viitor sub pravila bisericii răsăritene, ocrotindu-ne sub aripile Sale, iar noi ne vom ruga lui Dumnezeu necontenit de trei ori pe zi, pentru Maiestatea Sa, pentru oştile Sale, pentru fericita-i propăşire şi pentru biruința armelor Sale".

Foarte interesant răspuns dete[34] comunitatea uniților din Făgăraş, care deşi numeric era foarte restrânsă, totuşi se adună pentru ca să asculte dispozițiile guvernatorului. „Când am început să umblăm în biserica unită", spuneau ei, „ne-am dus la preotul unit Vasile, că Dumnealui atunci încă nu se făcuse unit şi l-am întrebat pe dânsul să ne spună dacă vede şi ştie că sufere vreo schimbare prin unire legea şi pravila cea de ritul românesc răsăritean. Dumnealui s-a jurat pe credința de preot că nu sufere nici o schimbare. Auzind noi aceasta, n-am vrut să rătăcim şi pe mai departe. Dar acum luând cunoştință că călugărul care a venit în Ardeal a arătat multe schimbări ale religiei noastre, dacă nu vom fi lămuriți ori dacă vom simți vreo abatere de la credința noastră, noi ne vom lepăda cu totul de unire".

În Alba Iulia, după ce s-a citit proclamația guvernatorului, românii au protestat în chip sărbătoresc, în fața capitlului, declarând cu toții că ei nu au fost şi nici nu vor fi niciodată uniți.

În comitatul Hunedoarei n-a mai rămas nici urmă de unire, ba aici s-a întâmplat că, arestând soldații pe trei tineri cari veneau de la sfințire din Țara Românească, i-au închis în cetatea Devei. Răsculându-se însă trei sate, au atacat pe soldați şi au eliberat pe doi dintre ei.[35] Se înțelege că şi aici s-au aplicat mijloace aspre împotriva neuniților, mai ales pe moşiile comitelui Haller. Dar cu cât era mai grea apăsarea, cu atât mai înfocat

[34] Cu privire la Țara Oltului, vezi memoriul litografiat al contelui Emerik Mikó.
[35] Colecția Rosenfeld.

creştea şi rezistenţa românilor şi dragostea lor faţă de legea răsăriteană.

De aceea renegatul român Petru Dobra deplânge cu multă amărăciune, într-un raport al său din 10 iulie starea unirii, care lui i se pare cu desăvârşire distrusă dincoace de Mureş şi de Târnava Mică.[36] Poporul românesc, spune el, a alungat pretutindeni pe preoţii uniţi şi acum se serveşte de preoţi „schismatici", cari nu numai că funcţionează nepedepsiţi în parohii, dar şi batjocoresc în tot chipul religia catolică. S-a făcut, ce-i drept, încercarea de-a se aplica faţă de ei mijloace mai blânde. Deoarece însă au fost încredinţate spre executare protestanţilor, în loc să fi tocmit, au stricat mai mult, astfel încât acum abia a mai rămas o palidă speranţă de-a putea împăca poporul acesta cerbicos. În aceeaşi vreme însă, preoţii uniţi sunt alungaţi, despoiaţi şi prigoniţi, iar în biserici nu pot să intre nici ca nişte simpli mireni. Excepţiune face numai scaunul Sibiului, unde abia prin arestarea câtorva corifei s-au putut păstra preoţii uniţi în parohiile lor. „Dar poporul nu mai cercetează nicăiri bisericile şi oamenii nu mai mor, ci pier ca vitele şi se îngroapă fără lumini şi fără de cruce."

Astfel se începu lupta înverşunată pentru restaurarea bisericii vechi. Călugărul Visarion vestise oamenilor că şi-au schimbat credinţa, iar guvernatorul veni să confirme faptul acesta prin proclamaţia sa. Poporul se dezmeteci şi ca la un semn magic se sculă pentru a scutura jugul robiei. Însufleţirea şi dragostea pentru biserica noastră se manifestă atât de strălucitor, încât şi cei mai aprigi duşmani fură siliţi să o admire.

Revista protestantă *Acta historico-ecclesiastica*, contimporană cu evenimentele aceste, ne-a păstrat o scenă caracteristică din luptele pornite atunci.[37] Un funcţionar din Sibiu fu trimis în oarecare sat ca să adune toată comunitatea, pentru a-i împărtăşi o poruncă. Românii îl ascultară răzimaţi de beţele lor lungi. După ce isprăvi cu cetitul, se sculă unul din cei mai bătrâni şi zise:

„Acest cojoc, care-l am pe mine, e acum al meu. Dar dacă ar vrea să mi-l ia crăiasa, i-l dau. Cu aceste slabe mâni şi picioare şi cu trupul meu am lucrat zi şi noapte ca să plătesc porţia. Ele sunt ale crăiesei şi de ar vrea să mi le ia nu am ce face. Dar nu am decât un suflet, pe care eu îl păstrez pentru D-zeu din cer şi nici o putere omenească nu-l poate îndoi".

Aceeaşi scenă s-a petrecut şi în comuna Baci din comitatul Hunedoarei, după însemnările contelui Mikó, iar actele oficioase

[36] Ibidem, după actul nr. 322 din 1745 în arhiva Cancel. Aul. Trans.
[37] Foaia diecezană, nr. 97 din 1894.

de atunci lămuresc şi atitudinea hotărâtă a românilor din Vinţi şi Vurpăr. Directorul fiscal intentase adecă proces preotului ortodox din Vinţi, sub cuvânt că a luat cheile de la preotul unit şi i-a ocupat biserica. Credincioşii săi însă deteră o declaraţie în scris, în care recunoscură că nu preotul, ci întreaga comunitate din Vinţi a luat cheile şi a deschis biserica, pentru ca să introducă în ea pe preotul neunit.[38] Sătenii deci se prezentară, prin câţiva delegaţi, la Tabla Regească şi declarară, în chip sărbătoresc „că se supun crăiesei în toate lucrurile lumeşti şi sunt gata de a-şi pecetlui şi cu sânge credinţa lor, dar cum sufletul aparţine lui D-zeu, care l-a zidit şi l-a răscumpărat cu preţiosul sânge al fiului său, ei nu-l jertfesc nici unui om pământean şi nu-şi părăsesc legea veche de dragul nimănui, nu pot să se despărţească de preoţii lor pentru a primii alţii, uniţi, ci mai bine vor muri, ca să-şi dovedească astfel stăruinţa neclintită în vechea lor credinţă, precum şi fidelitatea faţă de stăpânitorul ţării şi faţă de D-zeu".

În faţa acestui eroism grandios,[39] fără de păreche în istoria noastră, trebuie să ne închinăm. Zădarnic se învinovăţesc guvernatorul şi consilierii săi, reciproc, atribuindu-şi unul altuia cauzele insuccesului. Zădarnic se încleştează mâna de fier a renegatului procuror ca să izbească în poporul din care însuşi a răsărit. Soarta unirii era pecetluită şi acelaşi simţemânt, care i-a făcut pe români rebeli îi va face în curând şi învingători, cum se exprima odată Carlyle despre asprii săi puritani.

Regimul teroarei

Oricare organizaţie omenească, politică, bisericească ori socială, care nu se reazimă pe unitatea conştiinţei şi pe solidaritatea voinţei tuturor, ci îşi durează temelie prin forţa brutală, se prăbuşeşte la cea dintâi suflare de vânt. Acesta e un adevăr de care ar fi fost datori să ţină seamă, în veacul XVIII, atât guvernul din Viena, cât şi exponenţii săi ardeleni. Din nenorocire însă, în această vreme, nu se ivise, nici la Curte şi nici aici, în

[38] Colecţia Rosenfeld: „... quod principi in omnibus mundanis rebus obsequi et fidelitatem suam etiam sanguine obsignare paratae sint; ast cum anima Dei sit, qui eam creavit et pretioso filii sui sanguine redemit, mundano homini illa gratificari, ac in nullius gratiam antiquam suam graecam confessionem relinquere, a sacerdotibus juxta ejus ordinem habitis recedere et unitos sacerdotes acceptare non posse, imo potius simul et semel mori, taliterque constantiam in agnita veteri vera confessione et erga principem et deum fidelitatem morte contestare velle".

[39] Colecţia Rosenfeld.

țară, nimenea care să-şi ridice glasul împotriva nefericitului mod pe care şi-l alesese regimul spre a introduce unirea.

Chiar regina Maria Terezia aprobă, în 18 mai 1745, pe de-a întregul, măsurile luate de guvernatorul său ardelean în favorul unirii. Înalta stăpână se va fi gândit, poate, că acțiunea comitelui Haller, pusă în curgere cu atâta istețime şi energie, va aduce roadele dorite, restabilind starea dezolată a bisericii unite. Dar ea se folosi de prilejul acesta şi pentru a declara că uniții de ritul grecesc sunt catolici, întocmai ca şi cei de ritul latin, provocându-se tocmai la „patenta" guvernatorului, în care se evita scoaterea în evidență a acestui fapt.[40]

Când deci, în 3 iulie, guvernatorul şi consilierii săi catolici alcătuiră un nou raport, ca să informeze pe regina despre eşecul împăciuirei,[41] grăbiră ei să justifice şi faptul că au arătat, în proclamația lor, deosebirea dintre ritul grecesc şi cel latin. După părerea lor, ei au fost siliți de grave împrejurări să facă această distincție. Poporul românesc ține foarte mult la vechiul său rit grecesc, pe care nu-l schimbă pentru nici un preț din lume. Când i se spune însă că s-a făcut catolic, el înțelege că a trecut la ritul latin, neştiind să facă deosebire între a fi catolic şi a primi ritul latin. Chiar clauzula prin care s-au confirmat articolii dietali din anul 1744 privitori la români a trezit nedumeriri, fiindcă cuprindea observarea că „şi uniții sunt catolici". Oamenii îşi închipuiau astfel că preoții i-au înşelat şi le-au impus, fără de ştirea lor, ritul latin, pe care îl urăsc din adâncul inimii. Ideea aceasta se ține atât de tare în popor, încât, dacă nu vor izbuti să o scoată, va produce urmările cele mai triste. Iată de ce s-a străduit deci şi guvernatorul să facă deosebirea între ritul latin şi cel grecesc şi să înlăture credința greşită că s-ar încerca prin ordinațiuni regeşti, articole dietale ori altfel de decrete să-i atragă pe români la ritul latin.

Această argumentație a guvernatorului şi a consilierilor săi poate să justifice pe deplin punctul de vedere reprezentat de ei în fața cercurilor vieneze, cari porneau din aceleaşi premise. Dar strămunii noştri îşi apărau nu numai ritul vechi, ci, după cum am văzut, toată credința bisericii răsăritene, pe care, cu drept cuvânt, o credeau amenințată prin unire. Cine nu vedea acest fapt trebuia să fie miop, ceea ce, de altminteri, cu privire la guvernul din Ardeal, o dovedesc cu prisosință toate evenimentele din această vreme. Miopia politică însă e o slăbiciune pe care nu o recunoaşte

[40] Anexe, nr. 35.

[41] Colecția Rosenfeld, după Hofkammerakt din 8 iunie 1746 şi nr. 320 şi 321 din 1745 la Canc. Aul. Trans.

niciodată cel ce sufere de ea, şi astfel acelaşi guvern care se adunase pentru a constata că încercarea sa de împăciuire dăduse un faliment complet, în loc de a căuta cauzele insuccesului în nesocotita sa politică de unire, îşi închipui că le găseşte în faptul că autorităţile protestante din ţară nu au îndeplinit instrucţiile guvernatorului, ci s-au nizuit să producă o confuzie şi mai mare între români.

Oare se întemeiază acuza aceasta pe dovezi sigure ori e clădită şi ea numai pe presupuneri? Într-adevăr, nu merită să ne oprim, nici măcar pe un moment, pentru a pronunţa judecată în controversa aceasta, câtă vreme noi cunoaştem cauza veritabilă a dezastrului pe care l-a suferit comitele Haller între români. Cu atât mai interesante sunt propunerile pe cari le făcu statul catolic Curţii din Viena în cadrele raportului din 3 iulie 1745. Înţelepţii consilieri, a căror politică suferise un naufragiu atât de ruşinos, găseau acum cu cale să propună:

1. Săvârşirea unei cercetări pretutindeni unde s-a publicat „patenta“, pentru a ştirici pe cei ce au călcat poruncile reginei. Dacă se vor găsi astfel de nobili, cari au alungat pe preoţii uniţi din casele parohiale, i-au silit să plătească biruri ori să facă robotă, să li se aplice proces prin directorul fiscal, dacă sunt însă ţărani, prin autorităţile locale. Procedura aceasta să se observe şi pe viitor faţă de toţi cei renitenţi.

2. Să se trimită în ţară doi catolici aleşi şi distinşi, care să facă poporul român să înţeleagă că nimeni nu a avut şi nici nu are intenţiunea să le schimbe ritul, ba chiar Maiestatea Sa îi va scuti şi pe mai departe, oferindu-le îngrijirea sa părintească.

3. Cel mai efectiv mijloc pentru restabilirea unirii ar fi dacă vreo câţiva preoţi români, cari sunt căpeteniile „şismaticilor“, s-ar aresta în numele reginei, s-ar aduce la Sibiu şi s-ar proceda în contra lor, nu sub titlul şi din cauza religiunei, ci sub cuvânt că au călcat poruncile crăieşti.

4. Preoţii neuniţi să fie constrânşi a solvi o anume contribuţie, în fiecare an, pe seama unui fond ce se va crea în favorul unirii. Banii aceştia se vor întrebuinţa pentru creşterea tinerimei şi pentru alte necesităţi, ca să contribuie la câştigarea acelei culturi fără de care nu se poate clădi o bună şi solidă temelie pentru unire.

5. Deoarece tulburările s-au înrădăcinat fiindcă le-au nutrit românii liberi din oraşe, să se restabilească unirea mai întâi la aceştia, pentru ca ceilalţi să-i urmeze cu atât mai uşor.

6. Fiind constatat că „răul“ acesta a fost ca şi tolerat în scaunele săseşti, Maiestatea Sa să-şi exprime naţiunei săseşti displăcerea sa părintească.

7. Deşi câţiva din clerul românesc cer grabnica întoarcere a episcopului Klein, totuşi guvernatorul şi consilierii săi sunt de părerea să nu i se îngăduie până când mai ţin tulburările. Pentru promovarea unirii însă propun numirea celor câţiva protectori cari vor obţine instrucţii din partea reginei. Unul singur nu ar şti să biruie atâta lucru pe un teritor atât de extins şi în afară de aceasta activitatea protectorilor fiind pe viitor odioasă, va fi mai consult să se împărţească şi odiul acesta între mai multe persoane.[42]

Dacă Curtea din Viena ar fi avut nevoie numai de sfaturi, atunci ar fi pus în discuţie, fără îndoială, cu cea mai mare grabă, propunerile subalternilor săi din Ardeal. Dar, până când tulburările dintre români, în loc de a se potoli, se răspândeau tot mai mult şi ameninţau cu peire opera unirii, cea mai de căpetenie preocupaţiune a politicianilor de la Curte era să oprească focul şi să salveze de ruină biserica unită. Întrebarea cea mai grea era însă cum să încerce şi prin cine opera de salvare. Guvernul din Ardeal eşuase cu politica sa; episcopul unit şi din exilul îndepărtat ameninţa să încurce situaţia, iar altă persoană potrivită nu se găsea atunci în Ardeal, în care să-şi fi putut pune toată încrederea regimul din Viena. Astfel nu-i rămase altceva decât să apeleze la episcopul rutean din Muncaci, pe care în 30 august 1745 îl încredinţă regina să viziteze clerul şi bisericile unite din dieceza Făgăraşului şi să-i facă raport despre starea unirii, care era „învăluită de tulburările iscate împotriva ei“. În aceeaşi zi aduse faptul acesta şi la cunoştinţa guvernului, căruia îi porunci să pregătească o primire cuviincioasă episcopului rutean şi să-i dea un bărbat nobil care să-l însoţească pretutindeni.[43]

Episopul Manuil Olsavszky vizită biserica unită din Ardeal în iarna anilor 1745-46. El trecu prin comitatele Solnoc, Crasna şi Dobâca, apoi prin Cluj şi Turda, unde, ca şi într-o parte a comitatului Alba de Jos, găsind poporul în pace, îl întări în unire. Urmând însă vizitaţiunea sa mai spre sud, află unirea cu desăvârşire răsturnată, iar poporul alungându-şi preoţii, pe cari îi osândea mai rău decât pe nişte şerpi. Între ţăranii aceştia proşti, zice episcopul, învăţătura „impostorului monah mincinos“ a pătruns atât de adânc, încât cu mijloace blânde şi spirituale ori

[42] Anexe, nr. 37.
[43] Colecţia Rosenfeld.

cu sfaturi nici că se va putea stârpi, decât numai dacă se va aplica în contra lor forța brutală. În protopopiatul Sibiului, Făgăraşului şi Albei de Sus, Olsavszky constată, după cum însuşi spune în raportul său, că „răul“ a început de la venirea lui Visarion, care a petrecut mai ales în Sălişte. Juzii şi jurații din 27 de sate au declarat, imitând pe sălişteni, că ei întru toate sunt cei mai credincioşi supuşi ai reginei, numai cu privire la credința lor voiesc să fie liberi. În părțile aceste 55 de preoți răsăriteni „uzurpaseră“ beneficiile şi stola preoților uniți, abătând şi poporul de la unire. După episcopul rutean, cei mai de seamă corifei ai acestei mişcări erau: popa Mateiu din Colun, popa Opre din Glâmboaca, popa Manic din Nucet, popa Mateiu din Cornățel, popa Toma Dobra, care fusese preot unit, din Racovița, popa Opre şi popa Achim din Sebeşul de Sus, popa Sima din Porceşti, popa Man şi popa Vasile, care asemenea fusese unit, din Răşinari, popa Bucur şi popa Neagul din Poplaca, popa Ioan din Gura Râului, popa Tăban din Orlat, popa Dan şi popa Vasile din Sălişte, popa Ioan din Galiş, popa Măcinic din Sibiel, precum şi călugării din schiturile Arpaş, Porceşti şi Scorei. Acte violente a săvârşit poporul în Răşinari, Poplaca, Orlat, Sibiel şi Birghiş, ba şi în prezența lui Olsavszky în Ardeal se petrecu un tumult grav în satul Păuca, pe care episcopul îl descrie amănunțit. În 16 ianuarie 1746, adecă, ieşi vicejudele nobililor din comitatul Albei de Jos, Francisc Rátony, împreună cu un comisar şi şase panduri, în Păuca, pentru ca să aresteze pe popa Ioan, despre care afirmau că ocupase biserica unită, casa parohială şi beneficiul preotului unit. Popa Ioan strigă după ajutor, iar fiul său trase clopotul bisericii într-o dungă. Poporul alergă îndată înarmat cu pari şi furci de fier şi se aruncă asupra zbirilor. Ei izbutiră să elibereze pe popa şi să prindă pe doi panduri, la cari le aplicară o bătaie bună şi pe urmă se luară după ceilalți. Unul din panduri, în zelul său, trase foc şi omorî pe un om. Poporul se înfurie şi mai tare şi dacă vicejudele nu s-ar fi refugiat în curtea nobilului Sigismund Bacsfalusy, l-ar fi sfăşiat în bucăți. Sosind într-aceea doi nobili, îmblânziră cu cuvinte domoale poporul, care se mulțumi cu aceea că legă pe panduri, îi scoase afară din sat împreună cu vicejudele şi apoi le dete drumul.

Între astfel de împrejurări, episcopul rutean găsi de cuviință să recomande Curții mijloace cât se poate de aspre pentru „stârpirea“ neuniților. El propunea: ca preoții corifei neuniți să fie aruncați în temniță şi îndeosebi să se procedeze sever în contra sălişteniilor, preoților uniți cari au fost păgubiți şi maltratați să li se dea satisfacție; patriarhul din Constanatinopol

să fie rugat de-a opri pe episcopii din Muntenia şi Moldova a mai sfinți preoți din Ardeal; călugării mânăstirilor Scorei, Arpaş şi Porceşti să fie scoşi din țară; episcopul Klein să se întoarcă acasă, deoarece mulți au promis că atunci vor primi iarăşi unirea şi i se vor supune, şi în fine, directorul fiscal să fie îndrumat ca să încerce, încă în decursul dietei din 1746, tot ce va crede că serveşte interesele unirii.[44]

Cetind cu luare-aminte propunerile draconice ale acestui propovăduitor al evangheliei lui Christos, ni se impune întrebarea că de ce recomandă atât el, cât şi guvernatorul şi consilierii săi aplicarea forței şi stabilirea unui regim de teroare în scopul de-a susține unirea între români? De ce nu-i tratează cu blândețe ori cu şiretenie iezuitică, pentru a le cumpăra conştiința? Răspunsul ni-l dau evenimentele înseşi petrecute atunci, cari dovedesc pe deplin că românii, recunoscând situația, nu mai voiau nici să audă de unire şi că mai bucuros îşi jertfeau viața decât să-şi părăsească credința strămoşească.

De altminteri, chiar şi statul catolic, întrunindu-se în şedință, la 20 martie 1746, ca să discute propunerile episcopului Olsavszky, constată[45] că singura deosebire dintre ei consistă în faptul că episcopul pretinde arestarea mai multor persoane decât consilierii catolici. Aceşti din urmă mai erau de părere că arestarea corifeilor neuniți să se îndeplinească pe ascuns şi fără de zgomot, ca să nu afle despre ea domnitorii „şismatici" ai țărilor învecinate, cari ar putea să se răzbune asupra catolicilor de la ei. Pe urmă hotărâră să ceară de la generalul țării putere armată, pe care s-o aşeze în Păuca şi în alte sate spre pedeapsa îndărătnicilor oameni, cari trebuiau convinşi „că nu li-e permis să facă tot spre ce-i mână avântul lor orb".

Acest „avânt orb" era însă tocmai dragostea românilor față de legea lor, care era mai puternică decât oțelul armelor împărăteşti.

În fine, după discuții atât de îndelungate, Curtea din Viena dispunea de un material destul de vast pentru a-şi spune cuvântul în chestiunea religioasă din Ardeal. În 31 martie şi în 1 april Cancelaria Aulică pentru afacerile transilvănene cumpăni bine toate propunerile ce i se înaintaseră şi determină pe regina Maria Terezia să iscălească mai multe decrete îndreptate către guvernul din Ardeal. Astfel emanară cele trei decrete regale din 15 aprilie 1746, în care se desfăşură brusc, dar limpede, principiile călăuzitoare ale politicii religioase din Transilvania. Ele inaugu-

[44] Ibidem şi Dr. A. Bunea, I. I. Klein, p. 193 şi urm.

[45] Colecția Rosenfeld, după Konf. protokol Z. 146 ex. 1746 şi Hofkammerakt citat.

reazã între români o epocă şi mai grea, de persecuţiuni brutale şi de robie sufletească, în care nu ştii ce să admiri mai mult: excesul de zel al stăpânirii ori netrecătoarea spuză de însufleţire a poporului nostru pentru biserica sa.

În decretul adresat către întreg guvernul ardelean regina nu-şi ascunde nicidecât nemulţumirea pentru politica pe care acesta a urmat-o, de doi ani, faţă de tulburările iscate între români. I se reproşează guvernului lipsă de energie, din cauză că a suferit să-şi ridice „schisma“ capul, chiar în Sălişte, care e situată în imediata apropiere a Sibiului, a trecut cu vederea călcarea făţişă a ordinaţiunilor şi poruncilor crăieşti, nu a pedepsit pe nici unul din acei cari au săvârşit nemaipomenitele acte de violenţă şi nu s-a grăbit să oferă satisfacţie cuvenită nici unui unit care a fost bătut ori despoiat. Cuvintele aceste de mustrare sunt, fără îndoială, foarte aspre, căci guvernul, pe care l-am urmărit până acum în toate lucrările sale, fusese doar destul de zelos pentru a combate mişcarea românilor neuniţi. Neizbânda pe care a cules-o însă nu era numai a sa, ci a întregului sistem unionist şi de bună seamă că politica din Viena avea în acest punct o parte mai mare de răspundere decât guvernatorul şi consilierii săi. Rostul acestei mustrări îl vom înţelege însă mai bine dacă ne gândim că era adresată şi către membrii protestanţi ai guvernului, acuzaţi necontenit că au subminat opera unirii.

Regina porunceşte apoi, în decretul său, guvernului să aplice, prin procurorul general, proces la toţi corifeii, fără amânare, încă în sesiunea din acest an a dietei şi să procedeze faţă de toţi cari au călcat poruncile reginei ori ale guvernului ori au dat îndemnuri contrare voinţei regeşti şi unirii. Astfel să se aresteze îndată persoanele cari au înaintat Tablei Regeşti un memorial atât de „obraznic“ în numele locuitorilor din Vinţi şi Vurpăr şi împreună cu ceilalţi cari s-au făcut vinovaţi de nesupunere să li se instituie din oficiu proces, să li se dicteze şi execute pedeapsa meritată, iar celor jigniţi şi despoiaţi să li se câştige cuvenita satisfacţie, nu numai prin directorul fiscal, ci şi cu ajutorul tuturor autorităţilor din ţară. Guvernul să mustre magistratul din Sibiu pentru neglijenţa sa şi să-i atragă luarea-aminte ca pe viitor să fie cu ochii în patru.

Nici din motive politice, zice mai departe regina, nu se poate admite să intre în ţară preoţi şi călugări schismatici din Muntenia şi Moldova ori din alte ţinuturi turceşti. Guvernul să-i urmărească mai de-aproape pe astfel de „vagabonzi“, să-i aresteze şi pedepsească aspru, fiindcă au disprețuit şi călcat poruncile crăieşti. Pe cei născuţi în Ardeal însă, care, s-au lăpedat de unire

ori s-au sfințit în țările româneşti, să-i oprească de-a săvârşi orice funcție preoțească, cu amenințarea celei mai grele pedepse. Peste tot, guvernul să publice că nimenea să nu mai cuteze a trece la episcopi din țări străine pentru a se sfinți, căci în caz contrar se va trata ca un supus neascultător şi îşi va atrage mânia reginei şi o pedeapsă aspră. Acei preoți cari au fost hirotoniți de episcopul unit şi s-au lăpădat de unire să fie predați episcopului ori vicariului său, spre a fi pedepsiți în mod exemplar, totuşi nu cu toată asprimea canoanelor.

În fine, regina informează guvernul despre ținuta sa față de ritul grecesc şi-l provoacă să publice în toată țara o proclamațiune către poporul român, al cărei text a fost compus în Viena.[46]

Acest decret public, adresat întregului guvern ardelean, opreşte deci peste tot săvârşirea cultului răsăritean şi, aprobând propunerile catolicilor, dispune arestarea tuturor preoților neuniți sub cuvânt că s-au sfințit în Țara Românească ori că, lăpădându-se de unire, s-au făcut „apostați". Oricine ar fi lucrat în interesul bisericii răsăritene călca poruncile regeşti şi săvârşea crima nesupunerii, care trebuia pedepsită cu toată asprimea legilor.

Se pare însă că regina se sperie de fantoma regimului teroristic, pe care-l inaugura, deoarece în decretul al doilea, îndreptat numai către guvernatorul şi consilierii catolici, îşi exprimă dorința de a se proceda cu moderațiune şi blândețe şi de a evita orice violență. Prin urmare, dispuse ca nici în scaunul Sălişteі, „unde se află cei mai mulți rebeli", să nu se aşeze prea multă miliție sub acest titlu, ca nu cumva să se producă impresia că regina ar avea intenționea să şteargă ritul grecesc.[47] Ce folos însă de aceste vorbe mai potolite, câtă vreme, în cadrele aceluiaşi decret, regina poruncea cu insistență guvernatorului să execute întocmai dispozițiile decretului precedent şi în acest scop îi dedea voie să apeleze şi la forța militară a generalului din Ardeal.

Numai două din propunerile sosite la Viena nu le găsi de realizabile nici Cancelaria Aulică şi nici regina Maria Terezia, anume, se refuză de-a interveni la patriarhul din Constantinopol, pentru a dispune episcopilor din țările româneşti, ca să nu mai sfințească preoți pentru românii din Ardeal. Asemenea nu se primi nici propunerea de-a impune preoților neuniți biruri extraordinare, deoarece ei şi altfel nu se bucurau de scutințele privilegiilor, ci erau considerați în rândul iobagilor. În toiul discuțiilor se remarcă şi faptul că saşii nici nu sunt într-atâta

[46] George Bariţiu, Părţi alese din istoria Transilvaniei, vol. I, p. 728-730.
[47] Anexe, nr. 38.

vinovați, pentru că pe pământul lor s-a răspândit mişcarea în proporții mai mari. Cauza de tot firească a acestui fenomen zace în apropierea graniței şi în împrejurarea că unii din românii de aici, cei din Braşov, nu au renunțat niciodată la biserica lor strămoşească. În legătură cu discuția aceasta, apoi, Cancelaria Aulică făcu propunerea să se prindă toți preoții neuniți din Ardeal şi dacă nu se vor putea alunga preste graniță, să se adune cel puțin şi să se interneze în districtul Braşovului, pentru ceea ce însă regina nu-şi dădu consentimentul.[48]

Proclamațiunea reginei o publică guvernul, la începutul lui iunie 1746, între români. Ca şi comitele Haller, în anul trecut, astfel şi regina evită de-a vorbi despre unire, care dăduse prilej la tulburări. Îndată la început însă le atrage luarea-aminte asupra tuturor favorurilor şi bunătăților pe cari ea însăşi, tatăl ei, unchiul şi moşul ei le-au revărsat asupra „neamului românesc" din Ardeal; invoacă apoi drept mărturie cele două diplome leopoldine, înzestrarea episcopiei cu moşii şi cu bogate ajutoare pentru mănăstire şi, în fine, îngrijirea ei părintească pentru a fixa în lege drepturile, privilegiile şi imunitățile câştigate de români, de-a asemna teren pe seama bisericilor şi a caselor parohiale, de-a asigura „capeții" preoților cari nu au economie, de-a înşira pe preoții şi nobilii români între cele trei națiuni recepte ale țării, ca astfel preoții să fie scutiți de orice fel de sarcini, iar nobilii să devină capabili de oficii ca şi ceilalți nobili ai țării şi de-a concede fiilor de iobagi să cerceteze şcolile neîmpedecați de domnii lor de pământ. Regina i-a împărtăşit pe români cu aceste largi favoruri din dragoste curată față de ei, ca să trăiască în pace şi să-şi câştige dreptul la privilegii şi mai însemnate. „Totuşi ei lucrează împotrivă şi săvârşesc, în chip sacrileg, acte oprite de legile dumnezeieşti şi omeneşti, violează în mase bisericile şi casele parohiale, alungă pe preoți, îi dețin, îi bat, îi silesc la biruri şi robotă, introduc rituri detestabile, superstiții monstruoase, bigamie, cununii incestuoase, osândite şi de canoanele bisericii orientale" – pentru ceea ce îşi atrag cu drept cuvânt pedeapsa meritată. În cele din urmă le dă de ştire regina că nu are şi nici nu a avut niciodată intenția de a le schimba ritul grecesc cu cel latin şi nici nu vrea să silească pe cineva de a-şi părăsi ritul său vechi. De aceea toți cei cari vor călca dispozițiile şi poruncile regeşti se vor urmări şi pedepsi ca turburători ai liniştei publice şi ca vinovați de crima nesupuneri.[49]

[48] Colecția Rosenfeld.
[49] Nilles, o. c. , vol. II, p. 574-576.

Cine aruncă o privire pe textul acestei proclamații, care evită de-a rosti vreodată penibilul nume al „unirii“ şi cumpăneşte bine împrejurările între cari fu concepută, precum şi efectele pe cari le putea produce, va găsi încercarea de împăciuire a guvernului de tot întârziată. Românii doar învățaseră, în curs de patru decenii, de-a aprecia vorbele dulci şi făgăduințele mari după valoarea lor adevărată. Nici sabia, pe care o scuturau amenințând stăpânitorii, nu-i mai putea sili să-şi schimbe credința strămoşească.

Astfel se introduse, pe întreagă linia, regimul de teroare. Mersul valului însă se poate încetini prin obstacole, se poate chiar opri, pe un moment, dar nici o putere omenească nu-i în stare a-l abate din drumul său.

Capitolul V

Protectorii unirii

Încercările infructuoase de-a potoli patimile răscolite ale oamenilor şi de-a lecui rana deschisă a unirii şi lipsa de înţelegere a situaţiei din partea guvernanţilor ardeleni preparară cumsecade calea celui mai înfloritor regim de teroare. Dacă chestiunea bisericii ortodoxe nu s-a tratat până într-această vreme cu indulgenţă, nici în comitate şi nici pe pământul crăiesc, de-acum asprimea funcţionarilor ardeleni avea să fie sporită şi prin instituirea câtorva organe nouă pentru supraveghere.

Prin decretul din 15 aprilie 1746 regina primi adecă ideea lansată de guvern de-a numi pentru ocrotirea unirii şi pentru promovarea intereselor ei patru protectori, cari, în calitate de comisari regeşti, erau înzestraţi cu deplină putere în sfera lor de activitate.[1] Cei patru comisari fură numiţi cu aceeaşi ocazie, după ce regina aprobă pe deplin propunerea guvernului ardelean. Cancelarul George Pongrácz şi comitele suprem al comitatului Turda, baronul Ignatie Bornemisza, erau zeloşi magnaţi catolici, potriviţi deci pentru opera de salvare a unirii. Alături de ei însă ajunseră protectori şi doi înalţi funcţionari, cari de mult îşi renegaseră obârşia românească: David Mariafi de Maxa şi Petru Dobra. Cel dintâi era comite suprem în comitatul Clujului şi îşi începuse cariera ca secretar pe lângă episcopul Patachi, iar Petru Dobra, un nepot de fată al lui Ştefan Raţ, originar din Zlatna, ajunsese director fiscal, un fel de procuror suprem al ţării.

Maria Terezia nu le dete „protectorilor“ instrucţii mai amănunţite cu privire la activitatea lor, ci încredinţă lucrul acesta guvernului ardelean, care în înţelegere cu comandantul trupelor era îndreptăţit a le pune la dispoziţie şi ajutor militar. Astfel alcătui guvernul pe seama celor patru comisari celebra „instrucţie“ cuprinsă în nu mai puţin de 15 puncte, cari aveau menirea să vindece „răul“ neunirii şi să restabilească biserica zdruncinată. Cine va ceti, şi numai în fugă, cuprinsul instrucţiilor, se va putea încredinţa uşor că acest act al guvernului ardelean a fost făurit într-o clipă de deznădejde, când

[1] Anexe, nr. 38.

numai punerea pumnului şi forţa înarmată mai era în stare să oprească prăbuşirea unirii. Dar şi acest clasic document al celui mai negru spirit de inchiziţie ne dezvăleşte câteva lucruri cari sunt vrednice de-a fi amintite.

„Răul neunirii", după părerea guvernului, apucase nu numai pământul crăiesc, ci mai ales comitatul Hunedoarei şi părţi însemnate din comitatele Albei şi a Târnavelor, precum şi ţinutul Făgăraşului. Pentru a-l sana, prin urmare, trebuiau prinşi preoţii „schismatici", prin mijlocirea funcţionarilor locali ori a soldaţilor. Apoi aveau să fie opriţi, în chipul cel mai aspru, candidaţii de preot de-a trece graniţele pentru a căuta în ţări streine darul preoţiei. Dacă totuşi se vor prinde astfel de preoţi, să se aresteze şi pedepsească imediat, iar comunelor cari îi vor sprijini să le impună protectorii o pedeapsă în bani, după plac, ţăranilor însă să li se aplice pedepse corporale cu alte cuvinte bătaie. Vicariul episcopesc şi teologul iezuit să aducă la cunoştinţa protectorilor tot ce observă în cler şi în popor, de asemenea şi protopopii să vegheze cu luare-aminte ca să nu se încuibe nicăieri preoţii „schismatici". Ceea ce spun însă faimoasele instrucţii despre actele nelegiuite săvârşite de români sunt scornituri tendenţioase, menite să justifice aplicarea forţei brachiale în lucrurile de credinţă ale străbunilor noştri. În sfârşit şi cauzele cari au îndemnat pe români să se răscoale împotriva unirii fură arătate din nou cu aceeaşi superficialitate şi lipsă de înţelegere pe care am remarcat-o deja de mai multe ori.

Viitorul cel mai apropiat avea să dovedească îndeajuns cât de greşite erau aceste măsuri draconice introduse în practică de nişte comisari cari se nizuiau să-şi facă, cu orice preţ, merite în ochii guvernului.

Pentru moment însă ele produseră totuşi efectele dorite, astfel că guvernul putea să raporteze[2] Curţii la sfârşitul anului 1746 că măsurile luate au pus capăt pretutindeni mişcării revoluţionare a românilor, chiar şi în scaunul Săliştii şi în comitatul Hunedoarei. În unele părţi, spune guvernul, s-au restituit bisericile preoţilor uniţi, ţăranii mai aprigi au fost arestaţi, iar ceilalţi au fost îndemnaţi să cerceteze bisericile dumineca şi în sărbători, să se împărtăşească cu sfintele taine şi să asculte de preoţii uniţi. Mulţi dintre corifeii arestaţi s-au obligat a se întoarce la unire. De la aceştia protectorii au luat „revers" şi i-au slobozit numai după ce i-au intimidat că de vor da prilej la cea mai mică bănuială, vor fi arestaţi din nou. De

[2] Cancel. Aul. Trans., nr. 356 din 1746. Raportul guvernatorului şi al consilierilor catolici din 11 decemvrie 1746.

asemenea au fost prinşi şi opriţi de la orice slujbă toţi preoţii „schismatici“, câştigându-se, în acest chip, bună nădejde că în curând se va restabili pe deplin opera unirii, cu atât mai ales că şi la Tabla Regească procesele de natura asta se iau în afară de serie, cu toată graba.

Regina Maria Terezia rămase mulţumită de această stare de lucruri şi de rezultatul neaşteptat al măsurilor luate. În decretul din 18 iunie 1747 ea nici nu mai vorbeşte de alţi ortodocşi, decât de călugării şi negustorii greci din Ardeal, pe cari porunceşte să-i pedepsească, nu pentru credinţa lor, ci din motive politice ori de drept.[3] Tot atunci porunci regina să se adune pe-o listă numele tuturor preoţilor „schismatici“, cari, în anii din urmă, s-au înmulţit din cale afară.[4]

Nu avem ştiri mai precise cu privire la câţiva corifei neuniţi, de cari aminteşte regina numai în treacăt: ea porunci ca un episcop ortodox să fie prins în Silvaş şi încă doi fruntaşi neuniţi, unul din Bălgrad, celălalt din Benţinţi, să fie traşi în judecată pentru că au aţâţat poporul în contra unirii. O seamă de ştiri pe care le avem la îndemână ne desluşesc însă asupra motivelor ce au îndemnat pe regina să dispună cercetare împotriva făgărăşenilor.

Românii şi grecii ortodocşi din acest oraş îşi clădiseră adecă o capelă nu departe de biserica brâncovenească, pe care le-o răpise episcopul Patachi. Când cutrieră însă Ardealul, episcopul Olsavszki declară că nu se poate tolera o capelă schismatică lângă o biserică unită şi astfel ea fu închisă, iar serviciul divin pentru cei ortodocşi fu mutat într-altă stradă. Dar nici faptul acesta nu-i plăcu guvernului, deoarece biserica uniţilor era tot goală. Vicarul Aron chemă la sine pe capelanul negustorilor greci şi îi interzise de-a mai funcţiona şi pe seama „uniţilor“ săi. Secţia catolică a guvernului a poruncit să se excludă toţi uniţii notorici de la cercetarea capelei neunite, propuse însă, în acelaşi timp, la Curte, închiderea ei, sub cuvânt că cele 16 familii neunite ar putea asculta şi într-un sat apropiat serviciul dumnezeiesc.

Comunitatea ortodoxă din Făgăraş se plânse la căpitanul suprem al districtului pentru închiderea capelei, declarând hotărât că ei n-au fost şi nici nu sunt aplicaţi a trece la unire. Cu acest prilej arătară şi protestul solemn din 27 iunie 1701, care îi scutea şi pe ei, ca şi pe braşoveni de unire. La consilierii din Viena dispăruse însă nu numai orice simţ de dreptate, ci şi respectul faţă de lege şi astfel regina Maria Terezia, la sfatul lor,

[3] Anexe, nr. 41: „ne religio, sed alia politica et juris motiva... pro fundamento sumantur“.
[4] Anexe, nr. 42.

îndrumă în 29 aprilie 1747, pe tezaurarul țării, baronul de Kászon, să citeze la Sibiu pe asesorul districtului Gabriel Gabor şi pe notarul jurat Aron Solymosi, amândoi din Făgăraş, să-i tragă la răspundere, deoarece au revăzut, din cuvânt în cuvânt, documentul produs de făgărăşeni şi apoi să ştiricească de la ei unde se află originalul documentului amintit. Regina porunci apoi tezaurarului să-şi dea părerea asupra naturii acelui document şi dacă-l va găsi să-l nimicească împreună cu alte „instrumente" de soiul acesta, care s-ar mai afla în arhiva capitlului şi ar putea servi spre paguba unirii.[5]

Până când unirea din Făgăraş numai cu astfel de mijloace se putea susține, comunitatea ortodoxă îşi apăra credința şi căuta toate căile pentru a ajunge la liman: „Că noi, dintru începutul credinței noastre, cu moşii, cu părinții noştri, ne-am pomenit întru dreapta dogmă a pravoslavnicei noastre credințe, a sfintei biserici a Răsăritului, a legii greceşti, drepți, neclătiți, nestrămutați ne-am ținut de credința noastră şi de-acuma înainte iar rugăm pe milostivul Dumnezeu ca să ne întărească mintea şi inima şi gleznele picioarelor noastre, ca să nu ne clătim sau să rătăcim din pravoslavnica noastră credință, ci cu duhul puterii sale întărindu-ne, neclătiți să rămânem de supărările celor ce se oştesc asupra turmei sale", zic ei, într-o admirabilă scrisoare îndreptată către mitropolitul sârbesc din Carloviț.[6]

Jalbele către crăiasa

Liniştea de care se bucurau autoritățile mai înalte după intrarea în acțiune a „protectorilor unirii" dăinuia numai la suprafață. Pe satele noastre noul sistem nu izbuti, de fapt, să ducă nici măcar cu un pas înainte opera religioasă a guvernului, ba chiar asprimea neînduplecată a comisarilor trezi în multe locuri o amărăciune atât de adâncă, încât în butul primejdiei mari se ridicară noi luptători aprigi pentru credință.

Fără îndoială că şi evenimentele cari se petreceau în biserica unită avură o oarecare înrâurire asupra românilor ortodocşi.

Reacțiunea strâmtă învinse adecă şi în biserica lui Klein, prin ridicarea lui Petru Paul Aron la rangul de vicar apostolic.

[5] Colecția Rosenfeld, care citează nr. 73, 105 şi 111 din 1747, nr. 97 din 1748 şi nr. 97 din 1749 ai Cancel. Aul. Transilv.

[6] Anexa, nr. 44.

Între astfel de împrejurări, vicariul episcopului exilat, Nicolae Pop din Balomir, se lăpedă pe față de unire, crezând de bună seamă că pune cea din urmă concluzie a luptelor desfăşurate de eroicul său arhiereu.[7] Pentru păturile largi ale neuniților evenimentul acesta servea ca o revelație, deoarece oamenii se încredințau tot mai mult de dreptatea bisericii strămoşeşti. Dar temându-se ca să nu încapă pe mânile comisarilor regeşti, protopopul Nicolae Pop trecu împreună cu câțiva oameni ai săi granița şi se refugie în Muntenia, de unde plecă mai pe urmă în Imperiul Rusesc, pentru a provoca intervenția Elisavetei Petrovna în favorul bisericii ortodoxe din Ardeal. El traduse astfel în faptă amenințarea de odinioară a episcopului Klein.

În sfârşit, în toamna anului 1748, măcelarul din Făgăraş Ioan Oancea, care în anul precedent umblase şi prin Carloviț, plecă la Viena cu o jalbă către crăiasa. El reprezenta pe românii făgărăşeni, dar pe drum i se ataşă şi un țăran din Sălişte cu numele Nicolae Oprea. Guvernul din Ardeal cunoştea zelul lui Oancea pentru credința ortodoxă şi de aceea hotărâse mai înainte arestarea lui, ceea ce însă nu fu cu putință a se îndeplini de teama unui scandal public, nici măcar după sosirea la Viena a celor doi deputați. Dimpotrivă, ei izbutiră a înainta către contele Kollowrat, prezidentul Comisiunei Aulice, o petiție adresată în numele românilor din cinci districte, situate în partea sudică a Ardealului. Petiția lor ajunse şi la cunoştința reginei, care ceru lămuriri detailate asupra ei de la guvern şi tezaurariat, prin rescriptele regeşti din 13 şi 20 noiemvrie. În aceeaşi vreme însă cei doi deputați fură îndrumați să plece acasă, deoarece în afacerea lor s-a trimis un „rescript“ regesc către guvernul din Ardeal. Adevărat că nu li se spuse ce cuprinde rescriptul amintit, dar tocmai de aceea ei plecară din Viena încredințați că au izbutit să câştige drepturile nădăjduite pe seama românilor ortodocşi. Astfel, când făcură calea întoarsă, răspândiră vestea că petiția a fost rezolvită în chip favorabil şi că li s-a îngăduit a se întoarce la vechea lor biserică.

În curând se ținu o adunare foarte bine cercetată la Sălişte, unde țăranii români hotărâră să pretindă publicarea şi executarea rescriptului regesc. În 23 decemvrie deci, o ceată de vreo sută de români, adunați din toate părțile, se prezentă la casa guvernatorului din Sibiu şi îi înaintă o petiție, rugându-l să publice rescriptul care-i privea. Ei declarară şi verbal că nu vor suferi mai mult pe preoții uniți, după ce niciodată n-au fost uniți

[7] Dr. A. Bunea, Episcopul I. I. Klein, p. 248 şi urm., despre acțiunea lui Nicolae Pope. Anexe, nr. 45.

şi nici acum nu sunt dispuşi a trece la unire. Dacă popii lor s-au unit, pot să rămână acolo, poporul însă niciodată n-a primit unirea, ci atât în anul 1701, cât şi mai târziu, sub episcopii Patachi şi Klein a protestat împotriva ei.[8] Klein le-a răspuns: „E adevărat că legea voastră a fost schimbată întru câtva, dar eu voi interveni la crăiasa; dacă izbutesc, bine, dacă nu, atunci îmi voi căuta aiurea bucata mea de pâine".

Petiția înaintată guvernatorului cuprinde, de fapt, vederile aceste şi oglindeşte minunat hotărârea firmă a țăranilor români, cari ştiau să-şi apere, cu demnitate de eroi, credința bisericii, nesocotind jertfele nenumărate ce li se cereau.[9] Dar contele Haller, surprins în cea dintâi clipă, îi îndepărtă din Sibiu pe români, spunându-le că trebuie să amâne răspunsul până la 29 decemvrie, când se va întruni secția catolică a guvernului.

Repede guvernatorul chemă la Sibiu pe vicarul Aron şi pe directorul fiscal Petru Dobra, cu cari se sfătui amănunțit asupra măsurilor ce avea să le ia. Când, în 29 decemvrie, se înfățişe din nou deputația românească la Sibiu, guvernatorul le ceti un rescript regesc, în înțelesul căruia întoarcerea de la unire nu era îngăduită sub nici o condiție. Din mulțimea ce murmura fu arestat îndată Ioan Oancea şi fiindcă Nicolae Oprea scăpase prin fugă, în locul său fu prins un alt țăran, după motivarea guvernului „nu pentru cuvântul că s-au plâns la Viena, ci fiindcă după întoarcerea lor s-au făcut vinovați, aţâţând poporul".

În loc de dreptate bieții oameni câştigară o nouă decepție şi în loc să fi obținut libertate religioasă, ei trebuiră să aducă jertfe nouă pentru credința lor. Bineînțeles că acest neaşteptat rezultat nu avea darul să-i mângâie, ci îi aţâţă şi mai tare la o rezistență energică. În Galeş chiar oamenii nu lăsară pe slujitorii guvernului să le prindă pe preotul neunit, ci îi alungară din sat. Guvernul se văzu deci îndemnat a lua împotriva lor măsuri şi mai aspre. Pe Ioan Oancea îl ținură tot închis şi legat în fiară şi în curând mai arestară opt preoți neuniți. Regina, prin decretele din 15 ianuarie 1749, unul adresat guvernului, celălalt secției catolice, aprobă acțiunea prin care autoritățile sale ardeleneşti încercau să înăduşe, în germene, noua mişcare a românilor ortodocşi, dispunând să se facă cea mai severă cercetare împotriva lui Oancea şi a soților săi, pe cari M. Sa îi numeşte „oameni de nimica", iar guvernul să meargă înainte cu mai mare zel pe calea apucată, să păstreze neschimbate normele prescrise în chestia

[8] Rosenfeld, pe temeiul actelor din Canc. Aul. Trans. nr. 93 şi 144 din 1749.
[9] Anexe, nr. 46.

unirii şi să apere pretutindeni, în imunităţile lor, pe preoţii uniţi.[10]

Guvernul încredinţă cercetarea împotriva românilor directorului fiscal Petru Dobra şi registratorului guvernial Albert Somlyai şi, la îndemnul reginei, încuartiră două compănii de soldaţi nemţi în Sălişte, Tilişca, Galiş, Vale, Sibiel şi Cacova, cu scopul de-a înfrânge, în chipul acesta drastic, rezistenţa oamenilor. Cât de mare plagă erau astfel de soldaţi pe capul strămoşilor noştri se vede din petiţiile lor numeroase: [11] „Şi ne-au trimis două cumpănii de nemţi, de ne chinuiesc şi ne căznesc. Şi de betejeaşte un om, duc neamţii popii cei uniţi de-l cuminecă, şi de moare un om iară duc neamţii de-l îngroapă, şi pătimim de frica neamţilor şi de-a popilor. Şi de naşte vreun prunc, aleargă popii cu neamţii de-l botează cu de-a sila. Şi care om nu vrea să meargă cu popii cei uniaţi la besearică, îi trage întâi câte cincizeci de bani, a doua oară câte un florin şi merg la cârcimă şi-i beau. Şi umblă pe ulițe tot beaţi, nu ca preuţii, ci ca ijucuţii cei răi, şi până acuma ne chinuiesc împreună cu neamţii şi zic că-i porunca înălţatii crăiase“.

În cuvintele aceste zugrăvesc reprezentanţii românilor opera de convertire a soldaţilor nemţi, a cărei pereche dacă o mai găsim în celebrele dragonade introduse împotriva hugenoţilor din Franţa. Ea avu deplin succes, deoarece după scurtă vreme fiecare din satele amintite trimise câte trei deputaţi la guvernatorul din Sibiu spre a cere retragerea miliţiei şi eliberarea celor prinşi. Ei fură siliţi a se ruga de iertare în prezenţa superiorului iezuit din Sibiu, a paterului Galop, a vicarului Aron, a teologului Balog şi a directorului fiscal Petru Dobra şi a declara în scris că de-acum se vor supune bisericii unite. Totuşi, în ciuda „reversului“ umilitor pe care-l dădură românii, guvernul nu eliberă pe cei arestaţi, sub cuvânt că vrea să-i aibă de chizeşi pentru îndatoririle luate de oameni şi nu retrase nici miliţia de pe sate, pentru a pedepsi cumsecade renitenţa lor.[12]

Cunoscând odată drumul spre Viena şi având bieţii oameni din nou atâtea plânsori împotriva sistemului de guvernare din Ardeal, ei plecară îndată să se plângă din nou la crăiasa. În ianuarie 1749 izbutiră să înregistreze o petiţie la Curte, în care, zugrăvind evenimentele de acasă, cereau să li se facă dreptate, căci altcum mai bine vor să moară.[13] Din actele cancelariilor

[10] Anexe, nr. 49-50.
[11] Anexe, nr. 59.
[12] Colecţia Rosenfeld.
[13] Anexe, nr. 48.

vieneze ştim că de această dată deputaţia românească era compusă din cinci ţărani: Nicolae Oprea, Bucur Bârsan, Trif Moga, Coman Banu şi Constantin Petrică, cari reprezentau cele cinci districte din partea sudică a Ardealului. În afară de cele două petiţii pe cari le înaintară la Curte, ei mai declarară şi verbal, cu prilejul acesta, că dacă nu li se va recunoaşte libertatea religioasă, mai bucuros întorc spatele către casă şi moşie şi pleacă la fraţii lor din alte ţări.[14]

Conferenţa ministerială însă, care se ţinu în Viena la 29 aprilie 1749, nu vru să considere nici una din petiţiile româneşti. Astfel apărură cele trei decrete semnate de regina Maria Terezia la 22 mai şi adresate guvernului, guvernatorului şi secţiei catolice din Ardeal, în cari se aproba politica guvernului şi se detesta, în cuvintele cele mai aspre, îndrăzneala deputaţilor români cari s-au înfiinţat la Viena. De altminteri regina dispuse, în aceeaşi zi, Cancelariei transilvănene să asculte pe cei cinci deputaţi, să le arate greşala mare pe care au săvârşit-o şi să-i provoace de-a pleca îndată acasă, cu observarea că trebuie să-şi ţină şi mai departe preoţii uniţi, să-i alunge pe cei neuniţi şi să încunjure orice mişcare pentru a-şi asigura graţia reginei şi petrecerea liniştită în satele lor.[15]

Nici chiar după hotărârile aceste atât de nefavorabile românii nu-şi perdură speranţa în biruinţa cauzei, pentru apărarea căreia ei îşi puseseră tot sufletul. Patru inşi plecară acasă, iar Nicolae Oprea remase în Viena, de bună seamă cu gândul de-a cere intervenţia ministrului rusesc. Dar se poate că el a aflat de la cineva că îndată ce va sosi acasă va fi arestat, ca unul care şi reginei i se părea „mai îndărătnic decât ceilalţi“, şi de aceea preferi să aleagă surghiunul, care-i aduse totuşi un sfârşit tragic.

Cu privire la soldaţii încuartiraţi prin satele româneşti şi regina era de părere că nu trebuie retraşi până ce vor presta oamenii semne văzute de supunere. Astfel plaga aceasta ţinu pe capul bieţilor români mai mult ca un an. Abia în decemvrie 1749 se văzură îndemnaţi saşii din Sibiu, cari ştiau să judece mai omenos starea nefericită a satelor atinse de „dragonade“, să trimită la Sălişte şi în satele învecinate pe baronul Lamberto Möringer, judele regesc al Tălmaciului, pentru a încerca să scoată pe nemţi de acolo. El se duse împreună cu registratorul Somlyai şi făcu pe bieţii oameni să dea un nou „revers“ şi să iscălească cele zece condiţii umilitoare compuse de implacabilii propagatori

[14] Rosenfeld, în colecţia sa.
[15] Anexe, nr. 54-56.

ai unirii.[16] Numai după ce se executară în chipul acesta fruntaşii din satele amintite şi după ce întăriră şi prin jurământ iscălitura dată plecă miliția nemțească, ce dovedise că are un excelent dar de-a propovedui evanghelia lui Cristos.

Dar acțiunea de revendicare a drepturilor românilor ortodocşi nu fu cu putință a o potoli nici măcar în chipul acesta.

Opera unui renegat

Între aceia cari combăteau cu mai multă înverşunare justele aspirații ale românilor ortodocşi, rolul de căpetenie îl avea renegatul român Petru Dobra. Acest nepot de fată al lui Ştefan Raț adoptase ritul bisericii catolice pentru a-şi făuri o carieră în administrația de atunci a Ardealului. Îşi renegase prin urmare credința, întocmai aşa cum o făcuse în tinerețele sale şi episcopul Patachi ori alți funcționari de origine români, cari doreau să parvină cu orice preț. În vremea aceea, de la astfel de oameni se pretindea abandonarea credinței religioase, cum se cere astăzi de la ei lăpedarea naționalității. Dar în această direcție ei şi căutau cu zelul propriu renegaților să satisfacă pe deplin nădejdile puse în activitatea lor. De aceea, când ajunse să fie numit directorul fiscal Petru Dobra protector al uniților, el întreprinse o adevărată goană împotriva românilor ortodocşi, aşa încât întrecu în curând pe tovarăşii din celelalte părți ale Ardealului. Numele său deveni în ochii bietului popor, care-şi revendica dreptul credinței răpite, simbolul urgiei şi al fanatismului, care calcă în picioare şi simțemintele cele mai sfinte.

Se înțelege că renegatul însuşi găsea cu totul alte motive pentru a explica zelul care-l însuflețea. Ca romano-catolic, spunea el, nu poate să privească decât cu întristare cum primejduieşte răscoala tumultuoasă a românilor mântuirea sufletească a unui număr foarte însemnat de persoane, apoi cât de neruşinat e calomniată biserica sa de nişte oameni criminali şi fără de lege şi cum disprețuieşte acest popor „pervers“ poruncile regeşti şi tulbură liniştea publică. Dar motivul de căpetenie, care îl îndeamnă să-şi încoarde toate silințele, este, zice Dobra,[17] „o dragoste particulară, ca să nu o numesc pe față, dragoste de

[16] Anexe, nr. 58.

[17] Memoriul lui Petru Dobra, în colecția lui Rosenfeld. În Arhiva Canc. Aul. Trans. poartă nr. 92 din 1749.

neam, pentru ca nu cumva sărmana această naţie, aşezată de câţiva ani în condiţii mai bune, să fie împinsă, prin agitaţiune criminală, în starea de mai înainte şi în servitutea clerului protestant". În sfârşit, declară el „că deşi a fost dintru început instruit şi educat în şcoala cinstei şi a virtuţii, sub îngrijirea părinţilor iezuiţi, apoi deşi a crescut şi îmbătrânit catolic, totuşi trebuie să-şi recunoască naţionalitatea română, nu ca acei mulţi români, cari îmbrăţişând calvinismul de vreo câţiva ani, acum vreau să treacă de unguri".

Aşa vorbise odinioară şi Patachi despre „iubita sa naţiune valahă" şi prin astfel de declaraţii seducătoare maschează renegaţii şi în zilele noastre acel pas care i-a îndepărtat pe veşnicie de sânul neamului care i-a născut. Istoria nu judecă pe bărbaţii însemnaţi ai unui popor după câteva fraze de-o îndoielnică sinceritate, ci trebuie să arunce în cumpănă întreg modul lor de gândire, precum şi faptele săvârşite de ei. Să ne apropiem deci şi noi de Petru Dobra şi să luăm în discuţie memoriul său pe care-l aşternu guvernului la începutul anului 1749, ca să ajungem la izvorul ce revărsa atâta dragoste pentru „naţiunea" românească.

Acest memoriu, pe care Dobra îl prezentă guvernului în 11 ianuarie 1749, avea să producă rezultatul unei cercetări oficioase începute la porunca reginei. De fapt însă autorul urmăreşte cu totul altă ţintă: vrea să se apere însuşi de învinuirea ce i-au adus-o ţăranii români, că i-ar fi prigonit pentru credinţa lor. De aceea nu putem privi memoriul ca un act oficios, mai mult ori mai puţin obiectiv, ci ca opera pasionată a unui propagandist, care prin favorabila conjunctură a evenimentelor se declarase de judecător al antagoniştilor săi şi acum se vedea chemat a-şi da seamă atât de roadele propagandei sale, cât şi despre spiritul neîmpăcat al judecăţilor ce le-a rostit. Dar Petru Dobra nu s-ar fi dovedit nicidecum de ucenic probat al „cinstei şi virtuţii", dacă n-ar fi ştiut să aleagă cel mai sigur mijloc pentru a zdrobi acuzele ţăranilor ortodocşi. În calitatea-i de procuror suprem al ţării şi protector al unirii, el cunoştea doar foarte bine spiritul politicei religioase a guvernului său, în faţa căruia îi era mai uşor să se preteze de acuzatorul public al românilor ortodocşi, decât să sufere a fi tras el însuşi la răspundere. Astfel păşi Dobra, în memoriul său din 11 ianuarie 1749, cu o nemaipomenită îndrăzneală împotriva bieţilor ţărani, îngrijindu-se a-i încărca cu cele mai grosolane injurii şi a-i acuza cu cele mai imposibile păcate şi fărădelegi.

Memoriul însuşi îl putem împărţi în trei părţi deosebite după cuprinsul său: în partea dintâi încearcă o reprivire istorică asupra unirii din Transilvania, iar în partea a doua şi a treia înfăţişează pretinsele ilegalităţi şi fărădelegi săvârşite de români, precum şi pedepsele ce li s-au dictat din pricina aceasta.

Începutul unirii îl atribuie Dobra anului 1698, când, la îndemnul iezuiţilor, „episcopul“ Atanasie a îmbrăţişat şi mărturisit publice unirea, împreună cu clerul său, adunat la un sinod general. Preoţii cari au lipsit de la sinod, zice el, precum şi satele cari acum se lapedă de unire au venit mai pe urmă, pe rând, la Alba Iulia, ca să imiteze „cu bucurie“ pilda arhiereului lor. Se vede deci că în punctul acesta Petru Dobra nu avea la îndemână decât cele câteva izvoare iezuite, cari circulau şi atunci printre catolici. Mai interesant e faptul că el cunoaşte atât protestul lui Gavril Nagszegi, cât şi cel înaintat de românii din Braşov şi din Ţara Bârsei şi arată că mişcarea celui dintâi a fost suprimată cu forţa, iar braşovenilor li s-a îngăduit credinţa veche, dar numai sub condiţia ca să rămână şi în viitor sub jurisdicţiunea bisericească a episcopului unit, căruia sunt datori să-i presteze dăjdiile ce i se cuvin. „În chipul acesta s-a confirmat unirea în toată ţara, urmează Dobra, după ce privilegiile şi diplomele regeşti, prin cari clerul românesc era ridicat pe aceeaşi treaptă cu cel latin, fură sporite neîntrerupt cu favoruri nouă şi fundaţii bogate, astfel că această naţie ingrată s-a putut folosi de ele atât de liber, încât se simţea pe deplin fericită.“ Călugărul Visarion apoi a răscolit patimile oamenilor şi i-a revoltat pretutindeni, pe unde a umblat, împotriva unirii. De aceea e minciună sfruntată că ei ar fi protestat vreodată împotriva episcopilor uniţi, pe cari i-au recunoscut totdeauna, le-au dat dăjdiile cuvenite şi au obţinut de la ei preoţi uniţi. Protestul braşovenilor e compus numai de negustorii greci, cari n-au nici aici şi nici în ţara turcească locuinţă statornică, dar e de observat că episcopul unit şi-a păstrat jurisdicţia asupra lor până în vremea generalului Tige, care, rău informat, i-a îndrumat sub supunerea episcopului din Râmnic. Acum ar fi, crede el, cel mai potrivit prilej de-a restabili jurisdicţia episcopului unit şi în Braşovul îndărătnic şi a-i tăia legăturile cu Carloviţul.

Cu privire la decretul de toleranţă al regelui Leopold, recunoaşte Dobra că a fost dat în favorul iobagilor români, acordându-li-se libertatea de-a se uni cu una din cele patru confesiuni recepte ori a stărui şi în viitor în credinţa cea veche. Dar pentru a evita consecuenţele logice pe cari le trage neapărat după sine recunoaşterea acestui decret, el spune că românii de

bunăvoie au îmbrățișat unirea şi au păstrat-o cu sfințenie aproape o jumătate de veac, iar preoții lor, scutiți de poverile anterioare, s-au bucurat de imunitățile şi prerogativele cu cari au fost înzestrați numai pentru motivul că s-au unit. „Obraznica cohortă“ a românilor, conform părerii sale, nu poate să producă nici un petec de hârtie spre a dovedi că a protestat vreodată înaintea episcopilor Patachi ori Klein împotriva unirii. Unirea a fost doar aici pe deplin întărită prin mărturisirea întregului cler şi prin recunoaşterea poporului însuşi, care, an de an, îi presta episcopului unit taxele obişnuite.

Se pare însă că autorul însuşi întrevăzu slăbiciunea argumentației sale istorice şi de aceea, în partea a doua a memoriului, căută a se justifica prin o ploaie de acuze injurioase, pe care le aruncă în fața românilor. El nu negă arestările şi pedepsele numeroase ce le dictase, dar se provoca de o parte la legile țării, iar de alta la instrucția ce o obținuse ca protector al unirii. În 18 puncte se sili apoi a descoperi crimele săvârşite de „conaționalii” săi cu acea lipsă de date şi amănunte precise care caracterizează totdeauna o operă ticluită cu anume tendințe.

Românii din cele cinci districte, zice el, s-au sculat împotriva religiunei romano-catolice, batjocorind-o în tot chipul, fără să le pese că atacă religia Maiestății Sale, cu care sunt uniți preoții lor; au batjocorit, bătut şi maltratat pe preoții uniți; s-au lăpedat de bisericile unite şi s-au înțeles ei între ei să pedepsească cu 12 florini pe acela care va intra totuşi în vreo biserică unită; toate bisericile, vasele şi odoarele sfinte luate de la uniți le-au spălat, mai întâi iar vatra bisericii o săpau şi aruncau pământul călcat, ca şi când ar fi fost profanat de picioarele preoților uniți, icoanele dăruite de catolici şi crucile puse de ei le-au rupt şi le-au ars; morții şi-i îngropau fără prohod în afară de cimiterii şi dacă totuşi un preot unit prohodea un mort de-al lor, îl exhumau şi îngropau din nou; au introdus, în ceea ce priveşte administrarea sfintelor taine, obiceiuri ilegale, cari lovesc atât în legile publice, cât şi în canoanele bisericii răsăritene; preoții schismatici îşi adunau oamenii în locuri ascunse, unde le făceau servicii şi îi împărtăşeau cu muguri în loc de sfintele daruri; nu recunoşteau nici botezul şi nici taina căsătoriei săvârşită de uniți şi de aceea nu se sfiau a boteza şi cununa din nou chiar şi oameni bătrâni; cei de la frontieră întrețineau corespondență cu călugării din Țara Românească; răşinărenii au dus în biserica unită un câne mort şi au aruncat pe fereastră cu pietri în preotul care liturgisea; la unii preoți uniți le-au aprins casele, la alții le-au demolat, ba i-au pus să plătească şi biruri, călcând decretele

regeşti; vitele preoților uniți nu le sufereau în turma satului şi nici nu mâncau ori beau la o masă cu ei; nu voiau să se căsătorească cu fetele preoților uniți şi nici nu petreceau la groapă pe un preot unit mort; în aceşti patru ani din urmă au legat „schismaticii“ o mulțime de căsătorii ilegale, fără preot, ba şi incestuoase, iar sfânta cuminecătură o purtau din sat în sat şi o vindeau pe bani; întovărăşindu-se cu toții, expedau oamenii în părțile „turceşti“, pentru a se sfinți de preoți; în contra repețitelor oprelişti, trimiteau deputațiuni la „patriarhul“ din Carloviț şi împrăştiau misionari prin toată țara, ca să îndemne poporul a se lăpeda de unire; preoților uniți au refuzat a le da dăjdiile cuvenite, prestându-le celor neuniți şi în sfârşit, disprețuind în tot chipul poruncile regeşti, „şi-au ridicat capetele rebele“ şi au săvârşit încă şi alte lucruri, ce se vor cerceta mai târziu.

Se înțelege că „ucenicul“ iezuiților nu se mulțumeşte cu înregistrarea simplă a „crimelor“ săvârşite de neuniți, ci le însoțeşte şi de observările sale veninoase, în cari se proiectează, ca într-o oglindă, mentalitatea acestui renegat. El uită de dragostea pe care o accentua adineaori față de poporul românesc şi plutind în adevărata sa atmosferă, nu vru să mai ştie decât de o „cohortă“, „hordă“, ori chiar „gunoiul scelerat“, cum îi numeşte pe „trădătorii“ români, cari săvârşiseră un singur mare păcat: că nu voiau să îmbrățişeze, cu nici un preț, unirea.

Astfel dacă nici un sfat, nici un rezon, nici o sfială față de poruncile regeşti nu-i în stare a-i domoli, continuă Dobra, a trebuit să se facă o încercare împotriva corifeilor cu temnița şi cu pedepsele băneşti. În genere, el recunoaşte că a stors de la români 1581 florini, iar canceliştii săi de la Tabla Regească 872 florini. Deoarece însă românii arătaseră, în jalba de la Viena, că au plătit cel puțin 8372 florini „gloabă“, Dobra crede că restul de 5943 de florini îl vor fi încasat magistrații locali, cari nu şi-au dat încă seama despre bani.[18]

Interesant e a şti spre ce scop s-au întrebuințat sumele plătite de români, ca să ghicim totodată şi cauza nemijlocită a zelului de care erau conduşi propagandiştii aceştia: teologului iezuit Pallovics i s-au dat 240 fl., vicarului Petru Aron 310 fl., protopopului din Dobra pentru călătoria la Viena 120 fl., canceliştilor cari îl însoțeau pe Aron li s-a dat odată 120 fl., pe urmă încă 219 fl. Deosebiților funcționari cari au conlucrat la opera lui Dobra li s-a împărțit suma de 190 fl. Notarul care scria protocoalele statului catolic a primit 50 fl., iar secretarul lui

[18] Specificația pedepselor în bani, în Anexe, nr. 47.

Dobra, pentru 4 ani, suma de 234 fl. În sfârşit, din suma de 832 fl., două treimi se dădură Tablei Regeşti, iar procurorului Petru Dobra a treia parte. Astfel, din banii încasaţi de Petru Dobra, restul de 98 fl. avea să fie trimis vicariului unit din Blaj.

Terminând bilanţul acesta cam incomod, renegatul român află de bine să scoată încă o dată la iveală faptul că dacă nu s-ar fi pus în aplicare aceste mijloace de terorizare, adecă temniţa şi amendele băneşti, agitaţiunea ţăranilor ar fi cuprins şi părţile nordice ale ţării şi ar fi primejduit nu numai unirea, ci însăşi existenţa statului. El arătă apoi roadele bune pe cari le-au adus măsurile sale aspre şi anume: 1. Toate bisericile ocupate de preoţii „schismatici" au fost restituite uniţilor. 2. Preoţii neuniţi, înspăimântaţi, nu mai îndrăznesc să intre, ca în anii trecuţi, în biserici, ci mulţi dintre ei s-au supus. 3. Preoţii uniţi au fost din nou primiţi de către popor, care le prestează toate dăjdiile. 4. Poporul însuşi într-atâta s-a umilit, încât cercetează pretutindeni bisericile unite şi se serveşte de tainele pe cari de atâţia ani le-a disprețuit.

„Dacă prin urmare", sfârşeşte Dobra, „s-ar continua faţă de răzvrătiţii cari s-ar ivi de-acum, rigoarea aceasta, pe care ar aproba-o şi Maiestatea Sa, mai ales în timpul de faţă, când românii întorşi din Viena se ridică să protesteze cu mult mai vehement ca mai înainte, e nădejde că în scurt timp unirea se va reculege şi se va restitui pacea bisericii atât de mult dorită. Dimpotrivă însă, dacă în urma strigătelor obraznice, peste aşteptare, s-ar lua alte măsuri, ori dacă, Dumnezeu să ferească, s-ar concede ceea ce cer în memoriile lor sălişteni şi răşinărenii, atunci e de temut că tulburările potolite vor învia din nou, molipsind şi pe aceia cari au rămas în pace, iar unirea abia renăscută se va prăbuşi cu desăvârşire."

Terminând cu expunerea operei lui Petru Dobra, a acestei pasionate apologii personale, trebuie să ne oprim o clipă şi să scoatem în relief desăvârşita identitate de vederi care-l lega atât de strâns de interesele politicei vieneze. De-o jumătate de secol, de când se înstăpânise în Ardeal, Curtea din Viena izbutise a câştiga destui oameni capabili de partea sa. Pe unii îi ademenea prin însemnate favoruri personale, ceea ce se întâmplă cu partea cea mai mare a nobilimii înalte din Ardeal, pe alţii şi-i educa singură, trecându-i, treaptă de treaptă, de-a lungul scării biurocratice. La aceşti din urmă aparţinea şi Petru Dobra, procurorul general al Tablei Regeşti. Totuşi el era mai presus de tovarăşii săi, bunăoară de David Maxai, un alt protector al unirii de obârşie românească, prin zelul neastâmpărat şi printr-un viu spirit de iniţiativă, calităţi pe cari le ştiu pune pe de-a-ntregul în

serviciul guvernului său. Cine răsfoieşte actele celor cinci ani din protectoratul lui Dobra poate într-adevăr să se încredinţeze de chipul cum ştiuse să traducă şi în faptă ideile pe cari le desfăşură în memoriul acesta. Mijloacele sale de „terorizare“, temniţa cea mare din Sibiu şi prada care primejduia averea ortodocşilor, colindau zilnic prin toate satele noastre din partea sudică a Ardealului. Preoţii şi soţiile lor, bătrânii şi tinerii neuniţi au căzut cu duiumul jertfă acestui neîmpăcat prigonitor, pe care guvernul îl institui totodată şi de judecătorul celor maltrataţi.[19]

E de însemnat că la sfârşitul memoriului său, Petru Dobra ceru să fie absolvat din funcţia de protector al unirii. Poate va fi simţit şi el cât de imposibil era rolul dublu, de prigonitor şi judecător şi ce lipsită de raţiune politică era întreaga sa acţiune. Curtea din Viena însă, călăuzită încă de aceleaşi principii şi îngrijorată peste măsură de soartea unirii, îi aprobă de astă dată părerile şi îi primi propunerile, cari se sprijineau pe stăpânirea neîntreruptă a teroarei.

Numai în chipul acesta se explică împrejurarea că cererile românilor ortodocşi fură respinse atât de categoric la începutul anului 1749.

Un erou al credinţei: Nicolae Oprea

Tălcâiul vulnerabil al expunerilor lui Petru Dobra nu-l formează numai principiile sale, ci în măsură mai mare faptul că ele nu se reazimă pe o înţelegere adâncă a realităţii, ci pornesc din prejudiciile vânătorului de prozeliţi, care eşuase cu toate întreprinderile sale. Căci spiritele răzvrătite ale românilor ortodocşi nu se liniştiră în urma măsurilor drastice şi nici unirea nu se restabili în starea ei de mai înainte, în momentul când îşi scria el memoriul. Teroarea suprimă, ce-i drept, în multe părţi orice acţiune a neuniţilor, dar ea nu izbuti să înăduşe şi glasurile de protest, ce ajungeau acum până la Curtea din Viena. Pe urmă trebuie să amintim şi o împrejurare prielnică pentru strămoşii noştri, care se produse sub presiunea evenimentelor din urmă. Şirul lung de conflicte între ţărani cari îşi apărau în mod instinctiv credinţa şi între autorităţile catolizante dădu naştere unei grandioase solidarităţi a poporului nostru întru apărarea intereselor sale religioase. Ţărănimea românească de la o margine

[19] Icoana fidelă a activităţii lui Petru Dobra o zugrăveşte mai ales popa Cosma din Deal, care a cules un bogat mănunchi de date privitoare la prigonirile renegatului român. Cf. Anexe, nr. 84 şi urm.

a țării până la cealaltă se pătrunse de ideea că trebuie să scuture jugul catolicismului şi să înalțe din nou, în bisericuțele noastre, crucea răsăriteană. Ea îşi găsi deci reprezentanții săi, cari aveau să-i elupte izbânda, chiar şi cu cele mai mari jertfe. Într-adevăr, neamul nostru din Ardeal n-a produs niciodată conducători mai sinceri ca aceşti umili țărani, cari pecetluiră cu viața lor dreptul bisericii strămoşeşti.

Plin de admirațiune trebuie să menționăm activitatea lui Nicolae Oprea, a acestui zelos, deştept şi îndrăzneț țăran din Sălişte, care merse la Viena pentru a cere dreptate de la crăiasa şi stete acolo până în clipa în care fu arestat de către guvern. El înaintase în toamna anului 1748, împreună cu Ioan Oancea, cel dintâi memoriu al românilor ortodocşi către regina Maria Terezia şi îndrăzni în ianuarie 1749, după ce se refugie la Viena împreună cu alți patru tovarăşi, să se plângă din nou şi să denunțe în două petiții volniciile săvârşite de guvernul ardelean. De acum înainte el nu mai părăsi capitala, unde, câtă vreme fu împuternicit a lucra în interesul bisericii sale, Nicolae Oprea bătu la toate uşile şi încercă toate mijloacele posibile pentru a înfrâna teroarea ce se desfăşura în Ardeal. Dacă nu izbuti să obțină audiență de la regină, încercă să înainteze o petiție la soțul ei, se înfățişă apoi cu aceeaşi rugare şi la contele Königssegg-Erbs şi în fine ceru şi protecția ministrului rusesc din Viena.[20] Petițiile latineşti ori nemțeşti i le compunea agentul mitropolitului sârbesc,[21] Orenghii, care prestase bune servicii şi românilor din Braşov în procesul lor cu saşii. În schimb, se vede că tovarăşii de acasă îi aduceau informațiile necesare şi îi acopereau cheltuielile ce le avea. În mai 1750 sosi din Ardeal călugărul Nicodim şi Ioan din Aciliu, cu un nou mănunchi de plângeri, pe cari le prezentară, de bună seamă cu Nicolae Oprea împreună, soțului reginei, în audiența pe care le-o îngădui acesta.[22] Ştim apoi de o petiție a sa pe care o aşternu reginei în 22 iulie 1750 şi ni s-au păstrat în întregime şi cele două rugări pe cari le-a înregistrat la Curte cu data de 19 august.[23]

Din ambele petiții se vede clar cât a progresat Nicolae Oprea în cei doi ani din urmă. Acum el nu se mai pierde în expunerea generală a gravaminelor, ci fixează precis minimul postulatelor româneşti, cari se pot cuprinde în trei puncte: 1. exercițiul liber al religiunei; 2. instituirea unei comisii imparțiale,

[20] Anexe, nr. 60.
[21] Anexe, nr. 63.
[22] Vezi mai jos activitatea călugărului Nicodim.
[23] Anexe, nr. 63-64.

care să cerceteze cine-i unit şi cine nu, şi 3. admiterea unui episcop răsăritean, pe care să-l capete din Carloviț.

Chiar şi tonul în care argumentează îndreptățirea acestor postulate ni se pare mai sigur şi mai energic. Cea dintâi petiție începe doar cu o mustrare la adresa contelui Kollowrat, care i-a amăgit cu vorba, şi povesteşte apoi, fără nici un încunjur, cum au fost batjocoriți şi maltratați românii la sărbătoarea din urmă a sfintelor Paşti. Autoritățile au atârnat câte un băț de fiecare biserică şi au dat de ştire că acelui care nu va merge la biserică i se vor aplica 50 de bețe şi o pedeapsă de 12 florini. Câțiva cari nu s-au supus au fost arestați şi n-au fost eliberați până ce n-au jurat preoții neuniți că nu vor mai servi, iar mirenii că nu se vor mai plânge nimănui pentru cele ce le sufer. În urma acestora mulți s-au refugiat în Țara Românească, iar ceilalți, dacă nu li se va face dreptate, îi vor urma, deoarece spune Nicolae Oprea, sunt hotărâți a jertfi de dragul religiunei tot ce au: viață, bunuri şi avere.

A doua petiție se provoacă la privilegiul regelui Leopold, care a împărtăşit tuturor creştinilor răsăriteni liberul exercițiu al religiunei, şi constată că românii totuşi sunt batjocoriți cu vorba, tratați cu bătăi, despoiați cu forța de averea lor muncită atât de greu şi arestați ca nişte răufăcători. La repețitele lor cereri nu li s-a dat nici un răspuns, ba au fost şi opriți de-a mai lua în folosință serviciul agentului Orenghii şi nesocotind memoriile lor temeinic motivate, atât în ce priveşte faptele aduse, cât şi dreptul invocat, au fost îndrumați să plece îndată din Viena şi să se supună preoților uniți. Dacă nu va fi sistată apăsarea religioasă şi dacă, pe viitor, nu vor fi împiedecați preoții uniți de-a stoarce bani în chip neiertat de la oameni, atunci, încheie Nicolae Oprea, „uşor se pot naşte tulburări interne, cari vor primejdui țara întreagă".

Ne putem închipui ce ochi au făcut consilierii Curții cari au cetit amenințarea hotărâtă a țăranului român şi acum ne putem da seama de ce îl credea regina pe Nicolae Oprea „mai îndărătnic decât ceilalți". Fără îndoială că rizicul unei asemenea amenințări poate fi considerat ca inoportun, ba chiar ca o grosolană greşală politică, dar el se explică îndeajuns prin starea sufletească a unui om mai sensibil față de nedreptate decât cum erau biurocrații cu cari avea el de-a face.

La Curte nu se pronunțară deocamdată asupra acestor petiții, ci le trimiseră din nou la guvern, ca să asculte mai întâi opinia guvernatorului şi a consilierilor catolici. În 13 septemvrie se adunară deci aceşti din urmă şi alcătuiră un memoriu, în care

se nizuiau să răspundă la acuzele ridicate de Nicolae Oprea.[24] Dar observările consilierilor catolici din Ardeal sunt numai o copie a injuriilor pe cari le debitase cu un an mai înainte Petru Dobra, al cărui spirit stăpânea încă guvernul de aici. Nici ei nu cunoşteau români neuniți în Ardeal, în afară de Sibiu, Braşov şi Făgăraş, unde sunt vreo câțiva greci şi sârbi, pe când poporul românesc, după părerea lor, îmbrățişase unanim unirea, ba chiar şi cei din scaunul Sălişteı şi din satele învecinate, cari s-au lăpedat de unire la îndemnul lui Visarion, s-au declarat acum de sincer uniți. Astfel, măsurile aspre de cari se plâng ei au fost aplicate numai împotriva răzvrătiților cari au călcat atât legile omeneşti, cât şi cele dumnezeieşti. Admiterea postulatelor româneşti ar însemna ca Maiestatea Sa să şteargă cu o trăsătură de condei tot ce au creat înaintaşii săi.

Obținând aceste informații, conferența ministerială din 7 noiemvrie 1750 luă, în fine, în dezbatere[25] petițiile înaintate de Nicolae Oprea. De altminteri şi intervenția imediată a împărătesei ruseşti siliră Curtea din Viena să manifesteze mai multă solicitudine pentru cauza românească. Pentru a putea deci judeca mai drept chestiunea religioasă a românilor, miniştrii stabiliră mai întâi şi ei modul în care s-a înfăptuit unirea şi indicară pe scurt principiile de care au fost conduşi până acum în tratarea acestei materii. Dar premisele istorice din care mânecau erau în aşa chip clădite, încât o singură concluzie se putea trage din ele: favorabilă unirii şi zdrobitoare pentru Nicolae Oprea şi soții săi.

„Nu există în Ardeal români ortodocşi", ziceau ei, fiindcă în 1698 tot poporul, în frunte cu clerul său, s-a unit. În Braşov, Sibiu şi Făgăraş nu sunt decât greci şi sârbi, pe care nimeni nu i-a conturbat în liberul exercițiu al religiunei lor. Față de români guvernul s-a purtat cu blândețe, deoarece a înțeles că poporul simplu n-a putut fi nicidecum instruit despre esența unirii, dacă socoteşti mai ales împrejurarea că unirea a fost îmbrățişată mai mult prin aclamațiune de bucurie pentru favorurile primite, decât prin sinceră recunoaştere a adevărului. Dar blândețea aceasta n-a adus roade bune, căci „plebea" refractară, disprețuind decretele preaînalte, a săvârşit fel de fel de scandaluri, călcând şi legile dumnezeieşti şi tulburând şi ordinea publică. Din pricina aceasta delicvenții au fost traşi la răspundere, nu prin violență, ci pe calea legii şi au fost pedepsiți cu mult mai domol decât cum ar fi dictat legile țării. Numai astfel a fost cu putință a se restabili

[24] Anexe, nr. 65.
[25] Protocolul conferenţei la Rosenfeld şi nr. 297 din 1750 la Cancel. Aul. Trans.

liniştea, care s-ar primejdui din nou dacă s-ar abandona principiile desfăşurate aici.

Vedem, prin urmare, că deocamdată conferența ministerială era destul de prudentă a nu recunoaşte drept principiu politic aplicarea teroarei. Dar oare mărturisit-a vreodată vreun regim că a tratat pe supuşii săi malcontenți cu asprimea ce nu se poate justifica prin spiritul legilor? E doar mai uşor să-i declari de cei mai mari criminali, față de cari nici rigoarea extremă a legilor penale nu poate lua satisfacție suficientă, decât să-ți afişezi în conştiința proprie eticheta brutalității. Dar şi cu privire la urmările teroarei se iviră în conferență nedumeriri, pe cari le accentuase destul de limpede Nicolae Oprea. Poporul românesc, se zise, în materie de credință e prost şi îndărătnic, ba chiar curagios şi temerar, aşa încât e de temut că, dacă se va proceda împotriva lui cu aceeaşi rigoare ca şi până acum, va emigra în Țara Românească, păgubind considerabil tezaurul statului. Şi din acest motiv se impunea deci o moderațiune față de români. Dar cum? Dacă s-ar da libertate religioasă tuturor, atunci, după mărturisirea conferenței, s-ar nimici cu desăvârşire unirea şi ar fi ca şi când ai deschide largă poarta pe seama „schismaticilor", călcând în picioare decretele anterioare regeşti. Pe urmă nici din rațiune politică nu pare a fi consult să se lase, sub pretextul libertății religioase, mai slobode frânele acestui popor, deoarece, opinează conferența, s-a dovedit acum îndeajuns ce-i în stare să săvârşească şi sunt cunoscute tulburările înscenate de români, pe cari numai aplicarea unei mai mari asprimi le-a potolit.

Din aceste considerații conferența decise să apuce calea de mijloc, aducând în armonie interesele religioase cu cele politice. Tratamentul de până acum să se aplice față de „schismatici" şi pe viitor, căci el nu implică nici o opresiune a lor, dar să se încunjure orice violare a unirii şi să se pedepsească şi pe mai departe aceia cari tulbură liniştea publică.

Formulată astfel, hotărârea conferenței nu însemna „o cale mijlocie", ci ea se mişca încă tot pe drumul cel vechi şi de bună seamă că decretele reginei Maria Terezia iscălite cu ocazia aceasta nu ar fi marcat nici măcar o îmbunătățire aparentă a situației, dacă în acest moment n-ar fi intervenit şi un factor extern pentru a se interesa de chestiunea religioasă a românilor din Ardeal. Ne gândim la intervențiunea diplomatică a împărătesei ruseşti, care formă obiect de discuție la aceeaşi conferență ministerială.

Nicolae Oprea, care la 7 noiemvrie se afla încă în Viena, înjghebase legături strânse cu ministrul rusesc, căruia îi înaintă

mai multe memorii despre situaţia românilor din Ardeal. Guvernul era informat despre faptul acesta şi acum se străduia din răsputeri să pună mâna pe el, spre a-l înlătura. Poate că după conferenţă veni la Viena popa Măcinic din Sibiel, pentru a-i aduce ştiri nouă din Ardeal. Nu ştim ce vor fi făcut ei, dar guvernul izbuti să-i aresteze pe amândoi, pe când ceilalţi tovarăşi, călugărul Nicodim şi Ioan Avramovici din Aciliu, se refugiară în curtea ministrului rusesc.

Astfel, în loc de libertatea dorită, Nicolae Oprea ajunse împreună cu popa Măcinic în înfricoşatele temniţe din Kufstein,[26] de unde nu mai scăpară niciodată. Peste aproape 35 de ani, în 24 iulie 1784, soţia lui Oprea Nicolae, Stana, rugă din Sălişte pe bunul şi dreptul fiu al Mariei Terezia, să-i sloboadă măcar la bătrâneţe bărbatul, care a pătimit de-ajuns din pricina credinţei sale. Iosif II dispuse îndată să se caute prin temniţele austriece, dar nu i se mai găsi urmă nicăiri.[27] Îl va fi mistuit aerul muced al Kufsteinului, ca şi pe soţul său de suferinţe, pe care poporul l-a botezat mai târziu, cu drept cuvânt, popa Mucenic. Şi dacă în lumea aceasta eroicul ţăran din Sălişte n-a putut să vadă biruinţa dreptăţii şi adevărului, el şi-a încununat totuşi figura cu strălucitoarea aureolă a martiriului, căci Nicolae Oprea va rămâne una din cele mai curate glorii ale bisericii noastre.

Protopopul Nicolae Pop în Rusia

În aceste vremuri de cea mai grea luptă, pe neaşteptate le sosi românilor un ajutor extraordinar, pe care numai în clipele sale cele mai amare îl visase odinioară şi episcopul Inochentie Klein. Era intervenţia diplomatică a împărătesei ruseşti Elisaveta Petrovna, aliata reginei noastre, care veni să ceară protecţiune asupra românilor ortodocşi din Ardeal. Se vede că de o parte vechea tradiţie, în care se păstraseră amintirile unor relaţii cu ţarii ruseşti, de altă parte îndemnul protopopului Eustatie din Braşov, care scurt înainte de aceea fusese la Petersburg, vor fi determinat pe românii ortodocşi a apela şi la ţarina rusească, spre a-i cere sprijinul.

Se ştie că sinodul protopopilor uniţi, ţinut la 15 mai 1748 la Sibiu, sub conducerea episcopului rutean Manuel Olsavszky, a hotărât să trimită o deputaţiune la Viena, spre a înainta într-un

[26] Colecţia Rosenfeld.
[27] Arhiva Curţii din Viena, protocolul Consiliului de Stat (Staatsrath) din 1784, nr. 2915, p. 6.

memoriu toate plângerile clerului unit.[28] Petru Bod ne spune că protopopul Nicolae Pop, care făcea parte din această deputație, după ce a primit pasaportul, în loc să meargă la Viena, a plecat în Țara Românească ori la Roma.[29] De fapt la Roma putea vicarul să caute pe episcopul Inochentie, care-şi mistuia zilele în surghiunul din cetatea eternă, cu gândul veşnic la ai săi. Dar el nu plecă pe drumul acesta atât de nesigur spre a câştiga protectori pentru cauza bisericii sale. Însoțit de oameni credincioşi, trecu pe ascuns munții prin una din „vămile cucului"[30] ca să caute ajutor şi adăpost la voievodul Țării Româneşti. O scrisoare cu data 21 octomvrie 1748 a călugărului franciscan Iosef Michaud către baronul Penklern, internunțiul austriac din Constantinopol, raportează din Muntenia despre sosirea lui Nicolae Pop, care trecuse cam pe la începutul lui august granița, răspândind veşti foarte rele despre „biserica noastră", adecă despre biserica cea catolică. Protopopul ardelean povestea mai ales prigonirea acelor români cari nu voiau să se unească cu biserica romană. „Această prigonire este, ce-i drept, adevărată, dar *Popa* a mărit-o mult spre mirarea şi uimirea principelui, care nu apasă pe latini, cel puțin până acum", exclamă Michaud, care se temea că domnul Țării Româneşti poate lua aceleaşi măsuri față de catolici pe cari le pun ei în aplicare față de românii neuniți. Mai departe, observă franciscanul că Nicolae Pop are numeroşi aderenți, dintre cari pe câțiva i-a adus cu el şi a făcut principelui promisiunea că, sub anumite condiții fixate în scris, ar putea ademeni să treacă în Muntenia cam 16000 de oameni. Călugărului şi altora le spunea protopopul că ar avea de gând să plece la Constantinopol, spre a-şi aranja o afacere. Am putea să credem deci că el nu trecuse în Muntenia cu gândul de-a pleca de acolo mai departe la Petersburg. Dar împrejurarea că, sosind la Petersburg, a arătat plenipotențe din Ardeal şi că acolo era înzestrat cu toate documentele necesare dovedeşte că nu a voit să tradeze ținta călătoriei sale unui duşman, care putea să o aducă la cunoştința Curții din Viena. La începutul lui octomvrie a şi plecat peste Moldova spre Moscova.[31]

Actele privitoare la petrecerea lui Nicolae Pop în Rusia s-au perdut. În registrul documentelor din Arhiva Ministerului de Externe sunt însemnate, ce-i drept, actele despre plecarea lui, în

[28] Dr. A. Bunea, Episcopul I. I. Klein, p. 245 şi urm.
[29] Petru Bod, o. c., lib. 2, cap. 4 § XX.
[30] Anexe, nr. 64.
[31] Scrisoarea lui Michaud la Hurmuzaki, Documente, VI, p. 602.

17 noiemvrie 1749.[32] Dar aceste azi nu se mai păstrează la locul indicat, aşa încât eu nu le-am putut vedea. Un alt cercetător mai norocos decât mine va izbuti poate să le găsească şi să le copieze. Dar documentele cele mai importante, cari privesc pe Nicolae Pop şi pe ceilalți ardeleni, cari au fost în Rusia după el, se păstrează în Arhiva Sf. Sinod al bisericii ruseşti, unde vor putea fi căutate mai târziu. Rezultatele călătoriei în Rusia a protopopului din Balomir le cunoaştem însă din altă parte.

Guvernul şi consilierii catolici ai Ardealului, raportând[33] din şedința ținută în Sibiu, la 6 septemvrie 1749, reginei Maria Terezia despre potolirea tulburărilor ce s-au iscat în scaunul Sălişti împotriva unirii, dezveliră totodată şi durerea ce-i cuprinde când se gândesc că toate făgăduințele românilor de a ține unirea sunt făcute numai la aparență şi nu sunt reale. „Românii, spun ei, nimic nu doresc mai mult decât dospitura schismaticilor vecini din Muntenia şi Moldova.“ Spre a dovedi apoi aceasta, arată cum a adus în scaunul Sălişti un preot nou-sfințit cărți de vânzare din Bucureşti şi a împrăştiat pretutindenea în popor scrisoarea împărătesei ruseşti către ministrul ei din Viena şi diploma voivodului din Țara Românească, prin care invită pe români să emigreze din Ardeal.[34] Magistratul din Sibiu a ajuns prea târziu la cunoştința acestui fapt şi preotul care umbla însoțit de un țăran cu numele Bucur Sas şi de judele din Galiş scăpă şi nu mai fu cu putință a-i da de urmă. Consilierii catolici credeau, şi poate cu tot dreptul, că aceste „machinațiuni“ se datoresc protopopului Nicolae Pop, care, întorcându-se din Rusia, a fost aşezat ca arhimandrit în fruntea mănăstirii din Argeş. De aceea ar trebui să se facă tot ce se poate pentru a paraliza acțiunea acestui om primejdios, care este atât de aproape de frontiera Transilvaniei. Au dispus deci comitelui săsesc să-şi dea toată silința ca să prindă pe Bucur Sas, spre a afla de la el cine-i preotul de care a fost vorba mai înainte, de unde e şi unde stă acum. O copie de pe scrisoarea împărătesei Elisaveta şi de pe diploma voivodului din Valahia a adus preotul unit din Draşov. În sfârşit, în comitatul Albei, al Hunedoarei şi în scaunele săseşti s-au luat toate măsurile ca să fie îndată prinşi astfel de agitatori.

Scrisoarea despre care aminteşte acest raport că ar fi trimis-o împărăteasa Rusiei ministrului ei de la Viena, pe atunci

[32] În Arhiva Ministerului de Externe, registrul 97, pentru actele sârbeşti, croate, transilvane etc. 1749, nr. 1.
[33] Anexe, nr. 64.
[34] Anexe, nr. 61.

era acolo contele Mihail Petrovič Bestužev-Rjumin,[35] ni s-a păstrat într-o traducere românească făcută în veacul XVIII. În ea se cuprinde rezultatul călătoriei în Rusia a protopopului Nicolae Pop.[36]

Fostul vicar înaintase, de fapt, împărătesei Elisaveta un memoriu în numele clerului şi poporului românesc din Ardeal, în care se străduia a zugrăvi în colori vii suferinţele şi necazurile îndurate din pricina unirii. Spre a confirma cele spuse, a prezentat mai multe mărturii scrise, cari erau parte plenipotenţe pentru misiunea sa, parte privilegii date de principii Ardealului bisericii noastre. Ca şi la alte prilejuri, şi de astă dată se invoca cu tot dreptul diploma de toleranţă a împăratului Leopold din 12 decemvrie 1701. Întemeindu-se pe aceste documente, ţarina Elisaveta porunci ministrului său de la Viena să se informeze mai amănunţit despre cuprinsul acestor plângeri şi întru cât se vor dovedi de întemeiate, să intervină în scris sau verbal pe lângă ministerul Curţii din Viena. „Să te sileşti a isprăvi, zice ţarina, ca să aibă acel de multe ori pomenit norod românesc din Ardeal, încât este lucrul credinţei, deplină slobozie, ca să rămână iar, precum şi mai nainte, pe lângă ţinerea legii lor cei greceşti, fără de nici o împiedecare sau supărare şi să aibă voie să ţie beseareceştii lor şi preoţii de legea grecească şi nici un fel de strâmtoare să nu li se facă.“ Prietinia cu împărăteasa din Viena şi comunitatea credinţei cu românii din Ardeal au îndemnat-o să intervină în favorul lor, sau ca să folosim cuvintele ţarinei: „Şi iarăşi ca pentru una şi aceeaşi credinţă, în care şi noi cu românescul norod din Ardeal ne aflăm, n-am putut altmintrelea a face, ca să nu stăm pentru ei şi să le isprăvim rugăciunea lor“. Pe cât era de calm tonul acestei scrisori, pe atât de hotărâtă era împărăteasa Elisaveta a interveni în favorul nostru.

Şi din alte izvoare ştim că această intervenţie a făcut-o la rugarea protopopului Nicolae Pop. Între hârtiile preotului bănăţean Mihail Popovici,[37] care a umblat în anii 1770-71 prin Rusia, se face amintire de el, spunând că a pribegit „pentru leage“ în ţara „Musculuі“ spre a se plânge ţarinei şi Sfântului Sinod al bisericii ruseşti pentru „asuprirea legii şi gonirea pravoslaviei de către papistaşi“. Jalbele românilor din Ardeal „ceale sufleteşti şi trupeşti întru prea luminatul condicul împărătesc cu multă întristare, cu neuitare s-au însemnat“ şi s-au făcut pe urmă

[35] Uebersberger, o. c., p. 250.
[36] G. Bariţiu, Părţi alese din istoria Transilvaniei, vol. I, p. 730-32.
[37] Călătoriile în Rusia ale preotului bănăţean Mihail Popovici (1770-71) publicate de N. Iorga, Arad, 1901, p. 43-44.

„multe întrebări prin scrisori cătră crăiasa din Beci", în care se cerea curmarea prigonirii celor neuniți.

Se înțelege că la Curtea din Viena o astfel de intervenție era în stare nu numai de a produce impresii neplăcute, ci în fața situației politice de atunci trebuia considerată de foarte primejdioasă. Dacă s-ar fi dezvelit fără de nici un încunjur situația religioasă a românilor din Ardeal, arătând în modul cel mai sincer politica ce o urmează acolo, guvernul crăiesii Maria Terezia şi-ar fi creat multe neajunsuri din partea țarinei ruseşti. Chiar şi afirmațiunea că în Rusia şi în alte țări, deşi sunt „oameni şi biserici de multe feluri de neamuri", totuşi ei nu sunt prigoniți, nici siliți a-şi schimba legea, avea deja aparența unei mustrări prietineşti. A recunoaşte deci prigonirea românilor neuniți din Ardeal, dar a respinge în aceeaşi vreme intervenția țarinei Elisaveta, ar fi avut drept urmare răcirea relațiilor dintre două imperii şi în cele din urmă ar fi putut să grăbească desfacerea alianței încheiate între Austria şi Rusia în iunie 1746.[38] Dacă însă de altă parte Curtea din Viena ar fi fost aplicată de a renunța la propagarea unirii cu forța şi cu mijloace drastice, aceasta ar fi însemnat ruina desăvârşită a unei opere susținute cu atâta zel în cursul alor cinci decenii. Dilema în care au căzut puternicii noştri era, fără îndoială, foarte grea. Diplomații din Viena însă au găsit şi de astă dată o uşiță, prin care au căutat să-şi salveze de naufragiu roadele politicei lor religioase.

Conferența ministerială din 7 noiemvrie 1750, care pertractase şi cererile lui Nicolae Oprea, cumpănind îndelungat toate posibilitățile cari i se ofereau pentru a ieşi din impas, hotărî în fine să trimită guvernului din Transilvania un astfel de rescript, în care să fie înşiruite faptele şi delictele pentru care au fost pedepsiți românii neuniți şi să se scoată în relief principiile stabilite pe față în această materie. O copie a acestui rescript, în care însă nu aveau să fie fixate şi micile concesiuni făcute neuniților, să fie prezentată ministrului rusesc. Din aceasta va putea să se convingă şi împărăteasa Rusiei cât de neîntemeiată este cererea românilor şi va putea să vadă ce intenții nutreşte împărăteasa Austriei în provinciile sale ereditare față de credincioşii bisericii greceşti.

Este caracteristic cum motivează conferența dispoziția de-a nu cuprinde în rescriptul adresat guvernului din Ardeal şi menit pentru Curtea din Petersburg şi concesiunile date românilor neuniți. Aceştia, spuneau diplomații vienezi, vor afla despre

[38] Tratatul de alianță era semnat în Petersburg la 1 iunie 1746. Alfred Ritter von Arneth, Maria Theresia's erste Regierungsjahre, III, p. 332.

existența rescriptului crăiesc, îşi vor câştiga, desigur, şi o copie a rezoluției aduse şi vor căuta să traducă în faptă aceea ce li s-a conces numai din trecere cu vederea şi închizând un ochi. Din materialul pertractat de conferență însă e evident că şi concesiunile făcute erau aşa de subțiri, încât, printr-o interpretare forțată, ele rămâneau numai pe hârtie. Intenția regimului, în fine, nici nu era alta decât aceasta.

Împărăteasa Maria Terezia aprobă cu plăcere aceste sfaturi primite de la consilierii săi şi dispune ca toate cele hotărâte la conferența ministerială să se comunice şi contelui Pretlach, ministrul Austriei la Petersburg. În aceeaşi zi în care s-a ținut conferența ministerială, ea dădu două decrete, unul secret pentru guvernatorul Ardealului, iar celălalt adresat guvernului ardelean. În amândouă se dispunea punerea în aplicare a principiilor exprimate în conferența ministerială şi se cerea arătarea tuturor delictelor şi exceselor săvârşite de românii neuniți.[39] Un alt rescript al împărătesei, datat la 11 decemvrie 1750[40] şi făurit anume după cum stabilise conferența, ca să fie trimis şi la Petersburg, ne dovedeşte că guvernul din Ardeal s-a achitat în modul cel mai strălucit de sarcina ce i s-a impus. În acest rescript se constată mai întâi că plângerile românilor sunt lipsite de orice temei. „Dimpotrivă e ştiut de toți", spune împărăteasa, „cât de enorme excese au săvârşit românii în principatul Ardealului, adunând conventicule de răzvrătire şi aţâţând poporul la răscoală. Ei au pătruns în bisericile uniților, au călcat în picioare legile țării, au despoiat vasele sfinte, au rupt şi au ars crucile ridicate prin cimiterii, au bătut şi rănit pe preoți; prinzându-i de barbă, i-au scos din biserici. Încunjurând drumurile obşteşti şi pe păzitorii granițelor, şi-au trimis pe căi oprite emisari în părțile turceşti, au tulburat pacea publică şi au disprețuit îndemnurile salutare ale crăiesii. Poruncile pozitive, cari țînteau binele public, le-au jignit şi au mai săvârşit românii încă şi alte multe acte insolente, de cea mai rea specie, pe cari nu le tolerează nici un magistrat, ba şi astfel de scandaluri cari vatămă nu numai liniştea publică, ci şi legile lui Dumnezeu şi sunt potrivnice chiar şi poruncilor bisericii răsăritene. Dar pentru atâta îndrăzneală şi aşa de mari crime, aceia cari au fost găsiți ca autori au fost pedepsiți cu mult mai blând decât cum ar fi meritat după legile țării pentru crima lor, după ce au fost citați, ascultați şi dovediți în calea legii, aşa încât, mai vârtos, ar trebui să fie recunoscători

[39] Bunea, Episcopul I. I. Klein, p. 253.
[40] Idem, p. 254. Rescriptul e publicat latineşte în nota 2.

pentru atâta milă a Maiestății Sale, iar nu să îndrăznească a căuta prilej de a se plânge."

De altfel împărăteasa însăşi încheie rescriptul din 11 decemvrie 1750 cu cuvintele: „Poruncim strict guvernului nostru regesc să nu silească pe nimenea dintre neuniți a-şi schimba ritul şi cu atât mai puțin să-i prigonească pentru aceasta, să nu-i conturbe, nici să-i împiedece în exercițiul ritului lor prin casele de rugăciune, ce de mult li s-au conces pentru cultul lor şi le țin şi acum în Sibiu, în oraşul Făgăraşului şi în suburbiul Braşovului; deci nimeni dintre ei să nu fie pedepsiți din pricina religiunii, ci numai aceia cari se vor afla că sunt răzvrătitori, nesupuşi, tulburători ai ordinei publice şi autorii relelor. Cu un cuvânt, luând drept cinosură poruncile noastre anterioare, cât şi cele poruncite acum, să le țineți exact şi să faceți şi pe alții, cari sunt în acel principat, a le ține".[41]

Făcând abstracție de şirele din urmă, cari lămureau pe deplin pe guvernatorul Transilvaniei asupra atitudinei sale viitoare față de acest rescript, porunca împărătesei voia să producă impresia că a fost dată spre a dovedi cât de liberală şi tolerantă este Curtea din Viena față de românii ortodocşi din Ardeal. În realitate însă ea se prezenta cu totul în altă lumină. Căci în urma propagandei făcute între români ştia şi cel din urmă cancelist că a constrânge pe cineva să primească unirea nu înseamnă a-l sili să-şi schimbe ritul. Pe urmă dispoziția ca „nimeni să nu fie pedepsit din pricina religiunii, ci numai aceia cari se vor afla că sunt răzvrătitori, nesupuşi, tulburători ai ordinei publice şi autorii relelor" ne dă o probă incontestabilă despre echivocitatea acestui rescript. Era doar un vechi principiu al cârmuitorilor din Ardeal, de a nu pedepsi pe români pentru că se împotrivesc unirii, ci numai pentru faptul că vatămă poruncile regeşti şi tulbură, chipurile, ordinea publică. Conferența ministerială, de care am vorbit mai sus, a îndrumat şi ea în cuvinte clare pe consilierii săi de a urma acest principiu.[42]

Deşi s-a făcut însă în chipul acesta tot ce era posibil spre a se da un răspuns mulțumitor țarinei Elisaveta, acoperind cu multă măiestrie starea reală a lucrurilor din Ardeal, totuşi Curtea din Viena n-a izbutit să atingă această țintă a sa. Ministrul rusesc din Viena, contele Mihailo Petrovič-Bestužev-Rjumin, înfiripase legături cu delegații românilor neuniți, cari mergeau la Viena spre a se plânge împărătesei pentru năcazurile ce le sufereau din

[41] Ibidem.

[42] „Ut denique contra praemissa deliquentes non ob religionem tanquam apostatae, sed tanquam altissimorum mandatorum transgressores, competenti poena punirentur", la Rosenfeld.

cauza unirii. Într-un memoriu înaintat în anul 1749 mitropolitului şi congresului sârbesc din Carloviț, deputații românilor ardeleni Bucur Bârsan, Oprea Miclăuş şi Radu Sabău spun că au înaintat două petiții ministrului rus din Viena,[43] iar mai târziu Oprea Miclăuş încheind legături strânse cu ministrul rusesc din Viena l-a informat, desigur, în amănunte, despre situația religioasă din Ardeal.[44] Curtea din Viena aflase despre aceste legături ale delegatului transilvănean şi umplându-se de îngrijorări, decise în conferența ministerială din 7 noiemvrie 1750 a se cere la Petersburg revocarea ministrului Mihailo Bestužev-Rjumin.[45]

Informat deci, îndeajuns, nu-i mirare că ministrul rusesc, primind răspunsul Curții din Viena în forma arătată deja, l-a declarat de insuficient şi a recomandat țarinei Elisaveta să întrebuințeze un ton mai aspru față de contele Bernes, ministrul austriac de la curtea lui Frideric cel Mare, care era cel mai chemat a înțelege rostul prietiniei ruseşti.[46] Nutrind convingerea că soartea Austriei atârnă numai de bunăvoința împărătesei ruseşti, el se amestecă şi în afacerile sârbilor din Ungaria, primind plângeri de la aceştia împotriva cercurilor din Viena, astfel încât prin activitatea sa puse la grea încercare alianța austro-rusă, spune un bun cunoscător al relațiilor diplomatice dintre aceste două state.[47] Rusia era prețuită atunci ca un puternic sprijin împotriva celor doi duşmani neîmpăcați ai monarhiei, împotriva Prusiei şi a Turciei, şi se ştia la Viena că alianța acestor două state s-a încheiat şi se susține numai prin bunăvoința şi simpatiile personale ale țarinei Elisaveta.[48] Tocmai de aceea înțelegeau foarte bine şi diplomații din Viena cât de primejdios este jocul pe care l-au început şi ce urmări serioase poate să aibă. În anii următori, 1751 şi 1752, se iviră motive nouă pentru neînțelegere prin intervenția Rusiei în favorul sârbilor din Ungaria, cari după dizolvarea graniței militare de pe Tisa şi Murăş au emigrat sub conducerea căpitanului Horvat în Rusia, unde au format o colonie sub numirea de „Sârbia Nouă".[49] De astă dată

[43] Anexe, nr. 60.

[44] Protocolul conferenței ministeriale din 7 noiemvrie 1750, la Rosenfeld.

[45] Ibidem. „quum querulans ad hucdum Viennae existens, apud ministrum russicum afficere contenderet, indispensabiliter necessarium censebatur, ut ante omnia minister russicus abhinc amandetur."

[46] H. Uebersberger, o. c., p. 250.

[47] Idem, p. 251.

[48] Geschichte Maria Theresia's von Alfred R. v. Arneth, IV, p. 268 şi 270.

[49] H. Schwicker, Politische Geschichte der Serben in Ungarn, p. 125 şi urm., p. 144 şi H. Uebersberger, o. c., p. 253 şi urm.

primejdia pentru prietinia între cele două puteri era şi mai mare. Norocul însă favorizã pe austriaci, deoarece la repețitele rugări ale Curții din Viena, țarina Elisaveta rechemă din Viena, în 1752, pe contele Mihailo Bestužev-Rjumin şi în locul său numi pe contele Keyserling, om mai paşnic şi diplomat mai puțin agresiv decât antecesorul său.[50]

Românii din Ardeal au întreținut legături cu contele Bestužev-Rjumin până la plecarea sa din Viena. După trei ani, în 1755, popa Cosma din Deal spunea că „solul Musculuí Mihail" a intervenit la Curtea din Viena ca să fie slobozit din temnița din Alba Iulia, unde a stat închis peste un an de zile.[51] Deşi intervențiile lui hotărâte în favorul românilor neuniți n-au putut să aibă deocamdată nici un efect, totuşi ele crescură în popor speranța că, găsind o protectoare puternică a credinței ortodoxe, cum era țarina Elisaveta, cauza lor va secera, în cele din urmă, o dreaptă învingere.

Cât de mari valuri a ridicat în Rusia această acțiune diplomatică în favorul nostru, o dovedeşte şi faptul că, vizitând țarina Elisaveta spre sfârşitul anului 1749 biserica din Lavra, Sf. Sergie, un predicator vestit, o întâmpina cu cuvintele: „Se laudă Transilvania că ai sprijinit-o odată cu brațul tău, iar acum îi întinzi din nou aceeaşi mână spre ajutor".[52]

Despre soarta ulterioară a protopopului Nicolae Pop, care a ştiut să trezească interesul împărătesei ruseşti pentru românii ortodocşi din Ardeal, nu mai ştim decât foarte puțin. Întorcându-se din Rusia, el a ajuns igumen al mănăstirii din Argeş şi deşi Curtea din Viena şi-a dat cea mai mare silință să pună mâna pe el, nu a izbutit să o facă aceasta. La conferența ministerială din 7 noiemvrie 1750 s-a decis a se destina o sumă mai mare pentru acela care va da mână de ajutor la arestarea lui, iar împărăteasa, în decretul ce l-a dat guvernatorului din Ardeal, stabili suma amintită la 200 de galbini. Între români însă nu găsiră nici pe bani un astfel de trădător care să fi ademenit în Ardeal pe arhimandritul din Argeş, spre a-l da în mânile stăpânirii. Curtea din Viena trebui să se mulțumească deci cu aceea că opri orice corespondență a lui cu românii.[53] În anul 1761, când şi călugărul Sofronie trebui să fugă din Ardeal, el găsi adăpost la arhimandritul mănăstirii domneşti din Argeş, pribeagul vicar de odinioară al episcopului Klein.

[50] Uebersberger, o. c., p. 254.
[51] Anexe, nr. 92.
[52] Revista rusească „Contribuții la lucrările sf. părinți în traducere rusească", 1861, tom. 20, p. 586.
[53] Protocolul citat al conferenței ministeriale din 7 noiemvrie 1750 şi Anexe, nr. 67-68.

Un nou protector: mitropolitul din Carloviţ

În aceste vii frământări pentru eluptarea libertăţii religioase, înfiripară românii legături mai strânse şi cu mitropolitul din Carloviţ. Braşovenii fură iarăşi cei dintâi cari, descoperind drumul spre noul protector, izbutiră a se pune sub jurisdicţiunea sa. Guvernul din Viena, silit să tolereze starea aceasta, căută deocamdată numai să-i împiedece de-a se simţi prea comod în cadrele autonomiei sârbeşti, apărată din toate părţile cu privilegii puternice. Astfel deşi comisarii împărăteşti protestară împotriva participării deputaţilor români din Braşov la congresul naţional sârbesc din 1743, totuşi protopopul Eustatie se prezentă şi luă parte, întovărăşit de un gociman, la congresele electorale ce se ţinură în anii 1748 şi 1749.[54] Arhipăstorii sârbi cari s-au perindat pe scaunul mitropolitan, în răstimpul acesta, vădiră un interes deosebit faţă de cauza românească. Arsenie Ioanovici Şacabent (†1747) s-a distins de altminteri şi între sârbii săi ca un apărător neclintit al ortodoxiei împotriva cotropirii catolice, iar Isaia Antonovici (†1749) venise la Carloviţ dintr-un scaun vlădicesc, unde purtase cu reprezentanţii stăpânirei un formidabil proces. În sfârşit, mitropolitul Pavel Nenadovici, deşi cam înaintat în vârstă, creă la conaţionalii săi o adevărată şcoală în care le arătă cum trebuie apărate drepturile bisericii cu energie, demnitate şi iscusinţă. Dar şi politica Curţii păstra faţă de sârbi anumite rezerve impuse de privilegiile acestui popor, care ştia să combată cu vehemenţă orice atac îndreptat împotriva religiei sale.

Dacă deci braşovenii se bucurau, de câţiva ani, de linişte relativă în biserica lor, împrejurarea aceasta se datoreşte, fără îndoială, numai influenţei lui Arsenie IV, care-i luase sub ocrotirea sa. Pentru moment patriarhului sârbesc nu-i fu cu putinţă a încerca un pas mai departe spre a-şi întinde în Ardeal sfera de jurisdicţiune. Nici nu-i ceruse nimeni intervenţia până în anul 1747, când se duse la Carloviţ măcelarul din Făgăraş Ioan Oancea, pentru a se plânge în numele concetăţenilor săi. Auzind de durerile lor, patriarhul i-a îndemnat, desigur, să-şi fixeze în scris plângerile, pentru ca, în caz de necesitate, să le poată arăta la locurile competente. În chipul acesta se născu petiţia[55] făgărăşenilor din 28 noiemvrie 1747, în care rugară pe patriarhul

[54] Rad. Gruits, o. c., p. 15.
[55] Anexe, nr. 44.

sârbesc să-i primească sub jurisdicţia sa, precum a primit şi „pre dumnealor orăşanii de la Şcheii Braşovului“, deoarece, spun ei, „avem şi direptăţi de la preaînălţaţii împăraţi tot într-una cu dumnealor“, referindu-se, de bună seamă, la protestul solemn din 27 iunie 1701. Petiţia aceasta o iscăliră nu numai orăşanii, ci şi „tot împrejurul cetăţii Făgăraşului“, ba chiar „sfintele schituri, adecă mănăstioarele, care sunt pre sub poalele munţilor“.

Nu ne-a rămas nici o ştire din care să putem afla în ce mod a intervenit patriarhul sârbesc în favorul românilor din Făgăraş. Moartea, care l-a răspuns nu mult după aceasta, va fi pus capăt şi solicitudinei sale. Dar e meritul lui Ioan Oancea că n-a curmat firul început al lucrării, ci a continuat să cerşească dreptate pe seama conaţionalilor săi ortodocşi. Mişcarea, pornită odată, nu se mai opri, ci aduse un serviciu neaşteptat cauzei, prin faptul că atrase asupra ei atenţiunea unor însemnaţi factori politici, ceea ce constituia, fără îndoială, un succes real, plătit totuşi prea scump de acela care nu avuse norocul de a-l întrevedea. Ioan Oancea stătu adecă încătuşat în temniţa guvernului din Ardeal, aproape doi ani, până în toamna anului 1750, când i se restitui, în fine, libertatea.[56]

Într-aceste însă noul mitropolit, Isaia Antonovici, ales în vara anului 1748, muri subit în Viena, după o păstorire de abia jumătate de an, iar congresul electoral convocat pe iulie 1749 se opri la cel mai capabil episcop, la Pavel Nenadovici, pentru a-l scoate învingător din urnă. La actul alegerii puternicul partid mirenesc se grupă în jurul lui Nenadovici, mai vârtos de aceea fiindcă el i se părea cel mai vrednic de-a combate propaganda catolică. Sârbii nici nu se înşelară în persoana aleasă, deoarece noul mitropolit ştiu să reprezinte, vreme de douăzeci de ani, cu un extraordinar succes, interesele bisericii sale.[57]

Românii ortodocşi din Ardeal fură informaţi despre programul său defensiv prin protopopul Eustatie al Braşovului, care se întorcea de la congresul electoral. În 28 octomvrie se şi adresau făgărăşenii către el, rugându-l, prin rostul alor doi negustori fruntaşi, să-i cuprindă „sub aripile sale“. Abia va fi ajuns însă petiţia[58] în mânile mitropolitului, când acesta şi plecă la Viena, pentru a se prezenta Curţii. În capitală Nenadovici făcu repede cunoştinţa lui Nicolae Oprea, care îl rugă cu insistenţă să intervină în cauza românilor din Ardeal.

[56] Anexe, nr. 65.
[57] Arhiv za istoriju karl. mitropolije god. I, p. 128.
[58] Anexe, nr. 57.

Atunci i-au predat ei şi cele două petiţii, dintre cari una era iscălită de Ioan Oancea şi de preoţii Bucur, Ion, Văsiiu, Măcinic şi Ion din Galeş,[59] iar cealaltă, Bucur Bârsan, Oprea Miclăuş şi Radu Sabău.[60] Cea dintâi cuprinde cam aceleaşi gravamine pe cari le înaintaseră românii cu un an mai înainte contelui Haller, dar deoarece izvoreşte dintr-un suflet copleşit de durere, atinge accente de-o adevărată duioşie. „Să te milostiveşti", se adresează ei către mitropolitul, „că perim şi trupeaşte şi sufleteaşte şi n-avem unde să ne răzimăm, fără numai la Cristos şi la Preasfinţia ta. Că ne-au scornit vină şi ne silesc, şi zic, că am fost uniţi, şi n-am fost, nice suntem." Apoi povestind cum s-a făcut unirea şi cum s-au apărat de episcopii şi preoţii uniţi, arată nedreptăţile ce le-au suferit pentru credinţa lor: „Şi ne-au pus supt birşag şi ne-au prins pre noi, mai mult decât trei sute de oameni, tot fruntea şi noi am feleluit că nu ne vom uni, suntem gata să ne aduceţi muierile şi copiii, să le tăeţi capetelea, apoi nouă, că ştiţi Măria Voastră bine că omul nu-i slobod cu trupul, dar este cu sufletul. Apoi ne-au slobozit şi ne-au pus supt birşag mare, cumplit, şi încă şi supt bătaie". Pomenesc şi de jalbele către crăiasa, care, după părerea lor, n-avea ştire de ceea ce se petrece în Ardeal, „că aşa feleluiaşte înălţata crăiasă şi zice aşa: nu m-am pus eu crai ţării ca să stric leagea cuiva, ci să întăresc". Despre arestarea lui Oancea scriu următoarele: „au prins omul nostru, anume Ion Oancea şi l-au bătut în chiară şi l-au băgat în timniţa cea de pierzare şi au oprit nime la dânsul să nu meargă, nice găzdoaia sa să nu meargă, nice bucate nime să nu-i dea, numai timnicerii câte puţintea pâne şi apă". După ce enarează conflictul din Galeş şi expun aplicarea „dragonadelor", îl roagă încă o dată pe mitropolitul Nenadovici să le „izbăvească sufletele".

În petiţia a doua, cei trei reprezentanţi se adresează nu numai către mitropolitul, ci şi către congresul sârbesc pentru a-i apăra în contra duşmanilor. După ce spun ce au intreprins până acum şi după ce prezintă decretul de toleranţă al regelui Leopold, fac şi ei o foarte frumoasă declaraţie: „Iar pentru credinţa strămoşilor noştri suntem gata a suferi şi mucenicie sau izgonire din această împărăţie, iar legea nu o vom lăpăda".

Se pare că mitropolitul sârbesc ascultă cu bunăvoinţă plângerile românilor şi se gândi serios să ceară de la Curte a-i permite să-şi întindă jurisdicţiunea şi peste ortodocşii din Transilvania. Pentru a încerca însă pasul acesta, el trebuia să fie exact informat despre situaţia şi numărul românilor neuniţi şi

[59] Cei trei dintâi erau din Sălişte. Anexe, nr. 59.
[60] Anexe, nr. 60.

trebuia să aibă la îndemână cereri din toate satele româneşti cari voiau să ajungă sub stăpânirea sa. De aceea trimise pe unul dintre românii cari petreceau în Viena să-i adune de acasă aceste informaţii necesare. Nu ştim cine a fost acela care a luat asupra sa misiunea aceasta, dar arhiva din Carloviţ ne-a păstrat, de fapt, deşi numai fragmentar, o conscriere a satelor, alcătuită în iarna anilor 1749-50.[61]

Anonimul care a cutrierat din Dobra până la Făgăraş toate comunele româneşti, în cea mai mare grabă, pentru ca să-i ducă mitropolitului la Viena datele cerute, a conscris cu totul 270 de comune aflătoare în ţinutul Dobrii, al Devei, Hunedoarei, Haţegului, Orăştiei, Sebeşului, Miercurii, Sălişţii şi cele din jurul Făgăraşului. „În scaunul Sibiului", observă el, „a rămas nescris, că n-am putut ajunge acolo, numai stau foarte tari în credinţă", şi înşiră apoi satele ortodoxe. În fiecare comună a adunat comunitatea, a ascultat pe oameni, a numărat pe cei neuniţi şi i-a îndemnat să ceară a fi puşi sub jurisdicţiunea mitropolitului din Carloviţ. Din actele aceste, unele ne-au rămas în original, altele numai în traducere sârbească.

Astfel orăşanii din Dobra, după ce numără peste 400 de suflete neunite şi iscălesc în frunte cu Iosif Crainic „vițeotnogiul oraşului cel bătrân", şi cu Andrica Miclăuş, „vițeotnogiul oraşului cel nou", declară că „nicidecum unaţia nu primesc şi întru toate slujbele şi poruncile înălţatei crăiesi ascultăm şi slujim şi pentru crăiasa şi capul şi sângele ne vom pune, iar unaţia legii nu vom primi, nicidecum, până la moarte". Apoi chemând satele dimprejur, de pe ambii ţărmuri ai Murăşului, redactară următoarea petiţie: „Că ni s-au urât de atâta vreme că trăim ca vitele, făr' de preot şi făr' de bisearică şi făr' de leage şi mor oamenii necuminecaţi şi nespovediţi şi se îngroapă făr' de popi şi pruncii nebotezaţi rămân, ca păgânii. Numai fericiţi sunt oamenii cari n-au ajuns această vreame, care am ajuns-o noi acum, că morţii cari avem şi aceia rămân nepomeniţi. Numai nădejdea noastră la Dumnezău şi la Preasfinţia ta, care te milostiveşti spre noi, să nu ne laşi să pierim şi trupeşte şi sufleteşte. Că de ne-ar lăsa domnii să ieşim de aicea, am ieşi toţi şi am merge încătrău ne-ar îndirepta Dumnezău. Numai nu ne slobode, ci ne ţine năcăjiţi. Ci ne rugăm Preasfinţii tale, precum iaste oraşul Braşovului, aşa cădem şi plângem şi ne rugăm, ca să-ţi fie milă de noi. Iar de nu va fi cu putinţă, Preasfinţia ta, ne rugăm ca să avem răspuns, ce vom să mai facem. Că noi ce vreame am ajuns

[61] Arhiva mitropolitană din Carloviţ, nr. 425 din 1755.

pohtim toţi moarte să murim, decât să trăim cu atâta amar şi jale după leagea noastră".

Dintre celelalte petiţii, mai înfăţişăm una, care ne dă o caracterizare minunată a situaţiei. E cea iscălită de românii din Săcel, comună aşezată nu departe de Sălişte. Iată ce spun ei: „ Şi noi seceleanii, judele Dumitru Jurca, Opriş Băncilă, Vlad Marea, Dumitru Dincu, Ion Măgeanul, Coman Marea şi împreună cu tot satul şi se află omeni mari, fără muieri şi fără copii, 150 de capete. Şi cinci bătrâni ai noştri au fost prinşi toată iarna în timniţă şi au mânat Dobra Petru doi diaci crăieşti şi ne-au întrebat în temniţă: mearge-vom la bisearică cu popii cei uniţi, să ne sloboază? Iar noi, fiind atâta pedepsiţi şi prădaţi, am zis că vom merge. Ei ne-au întrebat: dar de voia voastră vă daţi la unire? Noi am zis: de voia noastră ne dăm. Ei iar au zis: nu vă sileaşte nimeni? Noi am zis: nu ne sileaşte nimeni. Iar înşelăciune iaste foarte mare, că zic că nu ne sileşte nimini şi ne ţine în timniţi, să ne dăm şi apoi zic că nu ne sileaşte nimini. Şi aşa toate satele împrejurul nostru se pedepsesc cu timniţă".

Isprăvind conscrierea aceasta, autorul ei o duse la mitropolitul sârbesc. Nu ştim însă din ce pricină Nenadovici nu făcu deocamdată uz de ea. Plecând în luna lui mai 1750 din Viena, poate că n-avu răgaz să aştepte rezultatul conscrierii, care i se va fi înmanuat abia în Carloviţ. Ori poate chiar să fi fost făcut atent de cineva, la locurile mai înalte, să nu se amestece în politica religioasă a Transilvaniei.

Apelul mitropolitului Nenadovici

După arestarea lui Nicolae Oprea şi a popii Măcinic, care avu loc în Viena, spre sfârşitul anului 1750, amuţiră iarăşi glasurile de protestare ale românilor ortodocşi. Se pare că ei nu fură în stare a se reculege la repezeală, ci, zdrobiţi, se îndoiră în faţa puterii, care ameninţa să-i strivească. De acum propaganda catolică putea să-şi netezească drumul printre ei fără de nici o piedecă.

De fapt, vicariul apostolic, Petru Paul Aron, plecă îndată în misiune pentru a converti pe renitenţii de odinioară, cari erau împrăştiaţi pe toată fâşia de pământ ce se întinde de la Dobra până la Făgăraş. Cercetă sat de sat, district după district, cerând pretutindeni oamenilor să se supună şi să recunoască unirea cu catolicii. Fiecare comună fu silită să dea din nou „revers" întărit

straşnic cu pecetea funcţionarilor stăpânirii, în care se obligau a păstra cu sfinţenie condiţiile formulate de vicariul apostolic. Aron nu simţea nici o remuşcare pentru acest soi de propagandă, ba încă avea cinismul, după ce storcea „reversul", de-a vorbi oamenilor despre adevărul „sfintei uniri", pe care-l argumenta cu citaţii scoase din cărţile rituale ale bisericii răsăritene.[62]

În 5 aprilie, guvernatorul Ardealului, comitele Haller, aşternând[63] un raport către regina în cauza unirii, alătură şi consemnarea vicarului unit, pentru a se lăuda pe sine şi politica sa, cari au secerat un succes atât de strălucit. Cele mai multe din frazele pe cari le înşiruie ne sunt cunoscute deja. Totuşi, ne place a-i reproduce declaraţia că în cursul întregii sale activităţi „n-a constrâns pe nici un român să îmbrăţişeze unirea, ci a oprimat numai comunele şi mulţimea răzvrătită a ţăranilor, când a observat că pornesc, ca revărsarea unei ape, disprețuiesc cele sfinte şi cad în superstiţie". Poate chiar moderaţiunea ce i s-a recomandat, cu un an mai înainte, în cea mai mare taină, îl îndemna să afişeze din nou pretextul subţire, în dosul căruia putea să vadă oricine contururile clare ale teroarei.

Guvernul din Viena primi aceste rapoarte cu cea mai vie satisfacţie. Tocmai atunci fu înfrânt şi episcopul Klein, pe care îl siliră să renunţe la scaunul episcopesc şi astfel Curtea nutrea, cu tot dreptul, speranţa că va izbuti să înlăture cu desăvârşire criza bisericii unite din Ardeal.

Un singur eveniment neplăcut mai conturbă, în vara anului 1751, liniştea guvernanţilor din Viena.[64] Petru Dobra, în excesul său de zel pentru unire, ar fi voit să-i lege pe ţăranii noştri cu tot sufletul de opera guvernului, ca să nu fie uniţi numai la aparenţă. Dar cum? Prin favoruri materiale, cari li s-ar fi împărtăşit de fapt. Nu stete deci mult pe gânduri, ci alcătui, în numele românilor uniţi cari se aflau pe pământul crăiesc, o petiţie către regina, în care cerea să li se distribuie din vastul teritoriu săsesc teren pentru case şi pentru economie. Rugarea era pe deplin îndreptăţită, socotind necazurile pe cari le sufereau, în acest punct, din partea saşilor. Ea nu fu ascultată însă la Viena, unde cumpănea mai greu cuvântul unei naţii privilegiate, cum era cea săsească, decât toate meritele lui Petru Dobra, care, deşi catolic, totuşi era, în fine, numai un neofit, răsărit din neamul disprețuit al valahilor. Astfel rescriptul regal din 18 noiemvrie 1751 mustră pe baronul Bornemisza, unul dintre protectorii

[62] Anexe, nr. 66.
[63] Anexe, nr. 67.
[64] Colecţia Rosenfeld.

unirii, sub cuvânt că protectorii au depăşit limitea pe care le-a impus-o intenţiunea preaînaltă. Scurt înainte de aceea Dobra fu mântuit din funcţia de director fiscal şi numit de asesor la Tabla Regească, unde zelosul renegat dispare pentru totdeauna de pe arenă.

În răstimpul acesta se făcu de altminteri o însemnată schimbare şi la Curtea din Viena în ceea ce priveşte tratarea chestiunei româneşti. Regina dispuse, în 25 septemvrie 1751, ca pe viitor afacerile relative la unirea din Ardeal să fie discutate de Deputaţiunea Aulică pentru Afacerile Bănăţene şi Ilirice, sub prezidenţia contelui Königsegg-Erps, autorizând-o a trata şi a lua rezoluţii, ori singură, ori împreună cu Cancelaria transilvană. Intenţia Curţii era, desigur, de-a concentra într-o mână conducerea politicei faţă de neuniţi şi de-a crea un organ potrivit pentru supravegherea mitropolitului din Carloviţ, care ameninţa tot mai serios să devină o primejdie pentru politica oficialităţii.[65]

După plecarea din Viena a mitropolitului Nenadovici, el nu se mai putu ocupa de chestiunea românească până prin decemvrie 1751. Se pare că atunci veniră la el trimişi de ai românilor ardeleni, spre a-i raporta despre situaţia lor. De altă parte şi influenţa sa crescândă la Curte îl îndrituia să facă un pas hotărât în favorul credincioşilor ortodocşi. Astfel compuse el scrisoarea circulară din 8 decemvrie 1751 şi o trimise în Ardeal.[66]

„Cu adâncă şi umilită resignaţiune“, aşa se zice în scrisoare, „vă adresăm, fraţilor şi fiilor cari trăiţi în tot Ardealul, în toate comitatele şi scaunele şi mărturisiţi credinţa drept măritoare a bisericii răsăritene, o rugăminte: A sosit timpul ca să vă rostiţi în ceea ce priveşte credinţa voastră, să spuneţi adecă dacă doriţi sau nu să vă vie un episcop de ritul grecesc neunit; căci dacă nu vă veţi cere înşivă un asemenea episcop, nu are fără îndoială nimeni să vi se impună cu de-a sila. Să ştiţi adecă că împărăteasa îi lasă orişicărei naţiuni voie liberă de-a stărui în legea părinţilor ei. Împărăteasa ea însăşi ne-a răspuns că nu siluieşte pe nimeni în credinţă, ci voi, din liberul vostru îndemn, primiţi unirea, pentru care nu se face nici o siluire. În acelaşi sens se pronunţă şi toate raporturile trimise împărătesei de preoţii uniţi şi de guvernator.“

Apoi stăruie pe lângă ei prin următoarele cuvinte însufleţite: „Vă rog, creştinilor, nu vă lăpădaţi de legea voastră părintească, ci duceţi-vă, cu toţii şi într-un glas, la guvernatorul, cereţi paşapoarte şi declaraţi-i, fără de frică şi cu bărbăţie, că voiţi

[65] Colecţia Rosenfeld.

[66] Hurmuzaki, Fragmente... (în traducere română), p. 194 şi urm.

să vă duceţi la Curtea împărătească şi că veţi cere acolo să vi se dea un episcop greco-răseritean din Carloviţ. Nu vă temeţi de nimic; pentru o asemenea cerere nu s-a croit nici o pedeapsă, nici osândă de moarte: ceasul hotărârii a sunat însă şi episcopul e gata de plecare". În cele din urmă îi îndeamnă să facă o listă exactă despre numărul satelor şi credincioşilor şi să o trimită la el prin delegaţi aleşi din fiecare comitat sau scaun, cari vor trebui să-i aducă şi nescai bani pentru cheltuieli.

„Iar cât pentru noi îndeosebi", încheie mitropolitul, „să ştiţi, fraţilor, că noi ne vom da multă silinţă, vom bate la poarta Curţii împărăteşti şi vom stărui din răsputeri la toţi cei puternici şi la toţi episcopii. Noi nici că putem acum decât să vă aducem la cunoştinţă împărtăşirile ce ne-au fost făcute de delegaţii împărăteşti şi rezoluţiunea ce ni s-a dat din partea Tronului. Dar de ce am mai şi lungi vorba, până ce nu vom fi obţinut altă hotărâre? Îmbărbătaţi-vă deci, fraţilor şi creştinilor, şi duceţi în deplinire ceea ce vă sfătuirăm a face. Noi din partea noastră vă vom ajuta din toate puterile."

Chemarea mitropolitului fu ascultată de ţăranii români, cari nu aveau într-atâta nevoie de îmbărbătare, ci de un conducător iscusit, care să-i ştie apăra şi reprezenta la locurile preaînalte. Făcură deci cum îi instruase mitropolitul şi adunându-se la preotul Vasile din Sălişte, făuriră un memoriu, pentru a-l înainta, prin doi ţărani, guvernatorului din Sibiu. Dar evenimentele din 1748 se repetară şi de astă dată; cei doi ţărani fură prinşi de către „haiduci", în piaţa Sibiului, pe când popa Vasile numai prin fugă izbuti să scape din mâna uniţilor, cari îl duceau legat la Blaj.[67]

Astfel nici de data aceasta nu tăie brazde mai adânci intervenţia lui Nenadovici. Cu toate aceste ea nu rămase fără de efect pentru acţiunea de mai târziu a mitropolitului sârbesc, care va fi primit informaţii bogate cu privire la Ardeal, pentru a le utiliza în favorul nostru.

Pe lângă vreo câteva file, ce ne-au păstrat obişnuitele plângeri împotriva lui „Aron", al cărui nume devenise un simbol, atunci se vor fi compus şi cele două petiţii îndreptate una către regina, cealaltă către soţul ei, împăratul Francisc. Cea dintâi e compusă de un preot[68], probabil din Sălişte, care stătuse 17 luni în temniţă şi acum cerea acordarea libertăţii religioase şi trimiterea unui episcop ortodox din Carloviţ.

[67] Colecţia Rosenfeld şi Dr. A. Bunea, Episcopii P. P. Aron şi D. Novacovici, p. 63 şi urm.
[68] Anexe, nr. 74.

Mitropolitul Nenadovici izbutise a câştiga simpatiile împăratului Francisc, la care se adresa adeseori pentru a se plânge împotriva nedreptăților ce le suferea. El va fi îndemnat şi pe români, probabil, de a-i adresa o petiție ca să-i ceară intervenția. „Mici şi mari", toți românii, „cari se află în cel mai mare necaz", se îndreaptă deci către soțul reginei, pentru a-i dezvăli, cu cea mai mare sinceritate, suferințele nenumărate de care au fost împărtăşiți. Bătăi, temniță, gloabă şi orice vor răbda, numai să li se facă, în fine, dreptate.[69]

Împrejurările personale ale mitropolitului însă îl siliră să amâne, din nou, pe câtva vreme, intervenția sa în favorul românilor ardeleni.

Acţiunea călugărului Nicodim în Rusia

Rezultatul celei dintâi intervenții a Curții ruseşti în favorul românilor ortodocşi din Ardeal şi situația precară ce o găsiră în Viena reprezentanții lor îi siliră în curând să se adreseze din nou țarinei Elisaveta. De astă dată fu trimis în misiune diplomatică un călugăr, cu numele Nicodim, pe care l-am întâlnit în tovărăşia lui Nicolae Oprea.

Nu putem spune cu siguranță în care din mănăstirile noastre a fost el călugăr. Când a plecat mai întâi în Rusia, a spus că-i din ținutul Făgăraşului,[70] ceea ce şi informațiile vicarului unit George Cotorea par a o confirma.[71] Cu prilejul călătoriei a doua pe care a făcut-o în Rusia la 1757, a spus însă că-i din Ardeal, din ținutul Bălgradului.[72] Mitropolitul Filaret al Ungrovlahiei era informat că Nicodim era „striin din țânutul Beligradului",[73] tot asemenea şi Grigorie, episcopul Râmnicului.[74] Atât în jurul Bălgradului, cât şi în ținutul Făgăraşului erau pe atunci mai multe mănăstioare şi schituri, cari adăposteau călugări de ai noştri. Putem deci presupune că şi Nicodim, după ce a fost făcut postrig de episcopul Râmnicului, cu toate că era „cu neamul din Belgrad",[75] totuşi se va fi oprit la una din mănăstirile situate în Țara Oltului. Deoarece episcopul Grigorie se

[69] Arhiva mitropolitană din Carloviţ, nr. 425 din 1755.
[70] Arhiva Ministerului de Externe din Moscova, registrul nr. 97, 1751 din 6 septemvrie.
[71] Dr. A. Bunea, Episcopii P. P. Aron etc., p. 135.
[72] Arhiva Ministerului de Externe din Moscova, 1757, nr. 3.
[73] Anexe, nr. 109.
[74] Anexe, nr. 108.
[75] N. Iorga, Studii şi documente, vol. IV, p. 90.

întâlneşte la Râmnic numai din mai 1749,[76] suntem în drept a bănui că tunderea întru monah a lui Nicodim a avut loc către sfârşitul anului 1749 şi că, întorcându-se acasă, s-a abătut, pentru scurtă vreme, prin părţile făgărăşene.[77] Acolo tocmai atunci stăpânea o mare iritaţie împotriva unirii. Reprezentantul românilor din Făgăraş, măcelarul Ioan Oancea, care se întorsese din Viena, unde a luat parte în deputaţiunea trimisă la împărăteasa de cele cinci districte, fu arestat de guvernatorul Ardealului, ceea ce crescu şi mai mult nemulţumirea. Poate sub impresia celor văzute aici s-a hotărât călugărul Nicodim să plece la Viena şi, prezentându-se în audienţă la împărăteasa Maria Terezia, să ceară a se pune capăt prigonirii îndreptate împotriva românilor ortodocşi. Pe drum îşi mai luă de soţ pe Ioan Avramovici, fiul preotului din Aciliu, care avea să ajungă şi el, mai târziu, un personagiu foarte cunoscut.

Documentele ce se află în arhiva Curţii spun că „Nicodem Pater" şi Ioan Avramovici au cerut să se trimită în Ardeal o comisiune mixtă, compusă din catolici şi ortodocşi, care să străbată toată ţara şi să întrebe pe fiecare român că ce confesiune vrea să îmbrăţişeze. Aceia cari se vor mărturisi de uniţi să şi rămână uniţi, iar acelora cari se vor declara de ortodocşi să li se îngăduie liberul exerciţiu al cultului religios, trimiţându-li-se şi un episcop de ritul grecesc din Carloviţ.[78]

Ne-au rămas în arhiva mitropolitană din Carloviţ, spre norocul nostru, şi câteva însemnări fragmentare făcute de călugărul Nicodim. Unele din ele cuprind, în limba slavonă, ştiri despre prigonirile creştinilor de legea răsăriteană din nordul şi sudul Ungariei, iar două ating călătoria sa la Viena. „În 25 mai 1750 am înaintat eu Nicodim şi jupânul Gheorghe Buno cu alte 16 persoane din imperiul turcesc şi moscovit, şi din Ungaria au fost câţiva deputaţi, în palatul numit Schönbrunn, întreagă mărturisirea ortodoxă în dialectul nemţesc şi o instanţie în şapte puncte, ca să slăbească prigonirea credinţei noastre. Ne-a primit în audienţă şi le-am predat eu însumi în mâinile împăratului Francisc; toţi ceialalţi erau de faţă şi i-am vorbit şi cu graiul pentru aceasta." A doua notiţă e mai scurtă. „Voind să mă arunce în temniţă, cum au făcut cu ceilalţi în Ardeal şi în Viena şi ca să nu pătimesc ca aceia, am fugit la Petersburg şi mă aflu luptând în

[76] N. Iorga, Istoria bisericii româneşti, vol. II, p. 333.

[77] N. Iorga, Studii şi documente, vol. IV, p. 90, unde episcopul Grigorie spune despre Nicodim că, „fiind cu neamul din Belgrad şi viind către noi încă mai dinainte, fiind mirean, l-am călugărit, aicea la episcopie".

[78] Colecţia Rosenfeld.

cauza mea, până astăzi, sub stăpânirea preamilostivei împărătese." Dedesubtul acestor însemnări e notat că „aceste s-au scris la 15 decemvrie 1759 în Petersburg de ieromonahul şi deputatul din Ardeal Nicodim".[79]

Mai jos vom arăta cum au ajuns aceste însemnări ale lui Nicodim în posesiunea mitropoliei din Carloviț. Din ele însă se vede clar că sosind la Viena călugărul a fost primit în audiență de soțul împărătesei Maria Terezia, căruia i-a înaintat un memoriu. Cu el deodată au fost ascultate şi alte persoane din imperiul „turcesc şi moscovit". Cine erau aceste persoane? Însemnările sunt aşa de laconice, încât nu putem da nici un răspuns sigur la această întrebare. Presupunem însă că persoanele din „imperiul moscovit" se vor fi interesat şi ele de soarta creştinilor ortodocşi din Ungaria şi vor fi spus vreun cuvânt în favorul nostru. Poate chiar din cauza aceasta au căutat să-l prindă şi pe Nicodim, încât acesta a găsit cu cale să fugă la Petersburg. Din altă parte ştim că până la 19 august 1750 Nicodim petrecea tot în Viena cu Ioan din Aciliu, fiindcă într-una din petițiile înaintate la această dată de Nicolae Oprea din Sălişte se spune că Ioan din Aciliu se află încă în Viena.[80] Presupunem mai departe că în aceeaşi zi în care au fost prinşi Nicolae Oprea şi cu soții săi în Viena, au scăpat cu fuga de-acolo călugărul Nicodim şi Ioan din Aciliu. Paşaport pentru Rusia le-a dat, desigur, contele Mihailo Bestužev-Rjumin, care, după cum ştim, se interesa mult de situația religioasă a românilor din Ardeal.

În Arhiva Ministerului de Externe din Moscova ni s-au păstrat, de asemenea, nişte acte cari privesc activitatea din Rusia a călugărului Nicodim.

Prin ucazul din 6 septemvrie 1751 dispune țarina Elisaveta Colegiului pentru Afacerile Externe să-i dea un paşaport călugărului Nicodim şi soțului său mirean Ioan, ca să se întoarcă acasă. Aceştia, spune raportul Sfântului Sinod către Colegiul de Externe, au venit în 1751, probabil la începutul anului, şi s-au prezentat țarinei, care tocmai sosise la Petersburg. Ei au spus că sunt trimişi de tot clerul şi poporul ortodox al românilor din Ardeal, spre a cere intervenția țarinei Elisaveta. Maiestatea Sa să binevoiască a îndruma pe trimisul său din Viena, ca acesta să mijlocească, în conformitate cu scrisoarea ce a primit-o în 1749 de la Colegiul de Externe, o diplomă de la guvernul cesaro-regesc,

[79] Le-a publicat sârbeşte Radoslav M. Gruič în Relaţiile bisericeşti dintre sârbi şi români, Carloviţ, 1906, p. 50-51.
[80] Anexe, nr. 62.

prin care să li se asigure libertatea religiunei ortodoxe şi să li se conceadă a ține episcopi de legea lor, şi nu de cei uniți.[81]

Paşaportul cerut însă nu li s-a dat decât în 28 aprilie 1752. Până atunci au fost reținuți în Petersburg. Călugărului Nicodim, care se plânsese că nu mai îndrăzneşte a se întoarce în Ardeal din pricina uniților, i se dădu voie să treacă peste Moscova, Nežin şi Kiev, ca să pelerineze la sfântul mormânt al Mântuitorului. Ioan din Aciliu însă avea să se întoarcă de-a dreptul acasă.[82]

Între actele mitropoliei din Carloviț ni s-a păstrat o copie[83] de pe petiția care au înaintat-o călugărul Nicodim şi Ioan din Aciliu țarinei Elisaveta Petrovna. Petiția celor doi „deputați" ai românilor din Ardeal e împărțită în cinci puncte.

În cel dintâi se spune că luteranii, calvinii, armenii şi ceilalți eterodocşi, chiar şi ovreii, au voie să-şi aducă păstori sufleteşti de unde vreau. Poporul românesc de legea grecească din Transilvania, în conformitate cu diplomele ce li s-au dat de toți împărații de mai înainte, îşi primea arhierei din Țara Românească.

Toate popoarele amintite mai sus, se spune în punctul al doilea, au libertate deplină de a-şi exercita ritul lor, numai românii ortodocşi, care din vremuri vechi şi până astăzi nu au fost prigoniți de nimenea pentru credința lor, se află acum în cea mai grea apăsare din partea papistaşilor. După obiceiul lor cunoscut, au început să amăgească poporul românesc din Transilvania cu vorbe dulci, spre a-l atrage la unire. Văzând însă că aceştia nu sunt aplicați, au prins să-i oprime şi să-i prigonească pe față. Pe preoții ortodocşi îi aruncă în temniță spre a-i nimici; unii dintre ei au fost eliberați numai după ce au depus jurământ că nu se vor mai plânge nici țarinei şi nici împărătesei din Viena şi nici nu vor mai îndeplini mai mult vreo slujbă dumnezeiască. Preoții cari n-au voit să depună acest jurământ sunt ținuți şi acuma în temniță, suferind multe năcazuri. De aceea poporul ortodox, care nu primeşte unirea, fiindcă nu are preoți, e dus la groapă fără să fie spovedit şi îngrijit cu taina sf. cuminecături, iar copiii mor nebotezați, astfel că mare pierzare amenință pe acest popor.

Deşi toate prigonirile ce se îndreaptă împotriva credinței ortodoxe au fost aduse la cunoştința Curții împărăteşti din Viena de întreg poporul din Ardeal, cu toate aceste, se spune în punctul al treilea, nu a contenit nici persecuția catolicilor şi în special nici

[81] Arhiva Ministerului de Externe din Moscova, registrul nr. 97, 1757 din 6 septemvrie.
[82] Ibidem.
[83] Arhiva mitropolitană din Carloviț, fascicolul 425 din 1755.

a iezuiților. Ura şi prigonirile lor se întețesc tot mai mult, spre a zdrobi cu desăvârşire credința ortodoxă.

În punctul cel din urmă, spun ei că năcazurile grele şi insuportabile i-au îndemnat a se îndrepta, în numele tuturor românilor ortodocşi din Ardeal, la țarina Rusiei spre a căuta adăpost sub aripile ocrotitoare ale Maiestății Sale împărăteşti. „Noi ştim“, spun ei mai departe, „că Maiestatea Voastră împărătească din bună voia şi puterea Maiestății Voastre arătați grația Voastră de mamă. Învredniciți-ne şi pe noi sărmanii de această grație domnească, căci Maiestatea Voastră e îndestul informată despre prigonirile credinței noastre din partea ministrului plenipotențiar al Maiestății Voastre la curtea cesaro-regească din Viena.“ În special se roagă ca țarina Rusiei să-i iee sub protectoratul ei, spre a-i scăpa de amestecul şi prigonirile catolicilor şi iezuiților. În scopul acesta să facă Curții din Viena propunerea ca preoții ortodocşi din Ardeal să fie hirotoniți şi să atârne de Sfântul Sinod al bisericii ruseşti, un lucru pe care românii din Ardeal l-ar primi cu bucurie, numai ca să scape de prigoniri.

Nu încape nici o îndoială despre autenticitatea copiei ce se păstrează de pe această petiție în arhiva mitropolitană din Carloviț. Ea e scrisă cu caractere ruseşti de însuşi secretarul Sfântului Sinod al Rusiei, Ioan Skornjakow. Ideile exprimate în petiție sunt de altfel ale călugărului Nicodim şi le vom întâlni şi în petițiile lui de mai târziu.

Cum a fost primită petiția de împărăteasa Elisaveta? Spre marea noastră părere de rău, despre aceasta nu ni s-a păstrat nici o ştire. Probabil că ea a fost trimisă prin Colegiul de Externe ministrului din Viena Bestužev-Rjumin, ca să facă la Curtea de acolo demersurile necesare. Chiar şi împrejurarea că cei doi ardeleni au fost reținuți în Petersburg mai mult de un an, probabil spre a aştepta rezultatul intervenției diplomatice, confirmă această părere.

Rechemarea contelui Mihailo Bestužev-Rjumin de la postul său şi înnoirea tratatului de alianță arată că situația politică de atunci nu permitea încă țarinei ruseşti să pretindă cu mai multă greutate îmbunătățirea stării religioase a românilor ortodocşi din Ardeal.

Capitolul VI

Lupta din districtul Hălmagiului

Încă în anul 1733 dieta ardeleană decretase de lege hotărârea regelui Carol III, în înțelesul căreia o parte din comitatul Zarandului, districtul Hălmagiului, avea să atârne de Ardeal, pe când jumătatea cealaltă se adause definitiv la regatul Ungariei. Românii neuniți din acest ținut, cari până atunci aparținuseră sub oblăduirea episcopului din Arad, se apropiară, în chipul acesta, de sfera bisericii unite a Transilvaniei. Dacă facem abstracție de multe alte primejdii ce le ascundea Hălmagiul, o singură împrejurare gravă necesita pe propagandiști să intre în acțiune și aici: ei nu puteau să sufere violarea axiomei guvernamentale că în principatul Transilvaniei nu există nici o biserică ortodoxă românească.

Astfel, se încinse în curând o luptă între mitropolitul din Carloviț și propaganda catolică din Ardeal, al cărei rezultat avea să inspire cele mai bune nădejdi tuturor românilor neuniți din țară.

Cea dintâi încercare de a-și extinde stăpânirea și peste românii din ținutul Hălmagiului a făcut-o încă episcopul Patachi. Petrecând în Viena, el a înaintat, în anul 1722, un memoriu regelui Carol III, în care cerea să i se recunoască jurisdicția și peste bisericile românești din Maramureș și din părțile Aradului, ba pretindea să se pună sub atârnarea sa și districtele și preoții românești din Bănatul timișan, din Caransebeș și din Lugoj, motivând că toți aceștia ar cere cu insistență să fie supuși unui episcop unit, ca să scape de șicanările tiranice ale episcopului (sic) Moise Petrovici. Episcopul Patachi mai relevă și faptul că ar fi bine ca guvernul din Viena să întemeieze o episcopie unită în Oltenia, care era atunci în stăpânirea Austriei, pentru ca și locuitorii acestei țărișoare să îmbrățișeze cu timpul „sfânta unire".[1]

Cancelaria Aulică Transilvană află propunerea din urmă a episcopului unit de foarte cuminte, crezând că ar trebui primită și numai din considerații politice. Dacă locuitorii Olteniei ar primi

[1] Colecția Rosenfeld.

unirea, atunci, după părerea Cancelariei, ar slăbi tot mai mult alipirea lor neclintită față de voievodul Munteniei şi de patriarhul constantinopolitan şi, astfel, țara aceea s-ar putea lega mai strâns, cu ajutorul unirii, de casa Habsburgilor.[2]

Aflând de primejdia aceasta, mitropolitul sârbesc Moise Petrovici înaintă îndată o petiție către Cancelaria Aulică a Transilvaniei, în care ceru să i se confirme jurisdicția peste comitatul Aradului şi peste districtul Ienopolei, provocându-se la privilegiile națiunei sârbeşti. I se răspunde însă că aceasta nu s-a făcut nici până acum şi nu se va face nici în viitor, deoarece districtele amintite se țin de jurisdicția episcopului unit din Ardeal, care a hirotonit pe cei mai mulți preoți de acolo.[3]

Chestiunea ajunse, după pertractări mai îndelungate, să formeze obiect de discuție şi la Consiliul de Război al Curții din Viena. Aici se stabili principiar că ținuturile din Ungaria care sunt cunoscute sub numele de „Partium" atârnă întru toate, în afară de afacerile militare, de guvernul Transilvaniei şi deci orice beneficiu s-ar conferi, fie bisericesc, fie secular, urmează să se publice prin Cancelaria Transilvăneană. E adevărat că numirea episcopului Patachi a fost publicată întru toate conform uzului, dar de numele altui episcop de ritul grecesc nici pomenire nu s-a făcut la Cancelaria Aulică. Totuşi, în fine, recunoscu şi Consiliul de Război că episcopului Ioanichie Martinovici,[4] predecesorul episcopului actual din Arad, care era Sofronie Ravanicianin (1722-1726), i s-a admis jurisdicția bisericească şi asupra Hălmagiului, deoarece era privit ca unit cu biserica catolică. Astfel, fiind chestiunea jurisdicției bisericeşti asupra Hălmagiului controversată, trebuia să se pronunțe şi conferența ministerială, după ce se va fi stabilit numărul exact al celor cari vreau să atârne de episcopul Patachi şi apoi să se facă propunerea Maj. Sale pentru a aduce o hotărâre preaînaltă.

Din discuțiile avute se vede clar tendința cercurilor oficiale de-a smulge pe românii din districtul Hălmagiului de sub jurisdicțiunea episcopului din Arad şi a-i îndruma sub ascultarea episcopului unit din Ardeal, care avea să-i facă pe toți uniți. De data aceasta însă planul lor nu izbuti, fiindcă mitropolitul sârbesc reprezenta, în vremile tulburi de atunci, o putere aşa de mare, încât nu fu cu putință de-a o înfrânge, iar episcopul Patachi muri

[2] Ibidem.

[3] Aceleaşi acte.

[4] De fapt acest episcop a îmbrățişat unirea, dar mitropolitul Vichentie Popovici l-a făcut să renunțe la scaunul episcopesc şi să se lapede de unire, astfel că el a murit ortodox. Vezi despre el în Arhiv za istoriju srpske pravoslavne karlovačke mitropolije, god. I, p. 3.

în curând (1727) şi cu el se curmă deocamdată politica de expansiune a bisericii unite.

Ni s-a păstrat, cu privire la stările din Hălmagiu, un interesant memoriu pe care l-a adresat mitropolitul din Carloviț, în septemvrie 1747 către regina Maria Terezia. O profundă durere îl cuprinde pe el şi toată națiunea sa, observând zi de zi că rezoluțiile cele mai solemne ale reginei se calcă în picioare, în chip brutal, şi de cei mai neînsemnați oficiali ai comitatului. De aceea găseşte de cuviință a alătura la memoriul său privilegiile confirmate de Maiestatea Sa, din cari se vede că episcopii din Arad au avut totdeauna jurisdicțiune peste districtul Hălmagiului, fără să fie conturbați de nimeni. După ce însă cu câțiva ani înainte districtul amintit a fost încorporat la principatul Transilvaniei, episcopul din Arad a plecat să viziteze şi părțile Hălmagiului, pentru ca să supravegheze clerul şi să grijească de păstorirea credincioşilor. Vicecomitele din Zarand însă l-a oprit, motivând că, anexându-se acest district comitatului său, jurisdicțiunea episcopului din Arad ar fi încetat aici. Spre a-l aduce la drumul drept, episcopul i-a arătat privilegiile întărite nu demult de către regina Maria Terezia, cari au fost comunicate şi guvernului din Ardeal, apoi s-a legitimat cu diploma sa de numire şi l-a rugat să nu-l oprească în exercițiul religiunei sale. Vicecomitele însă nu a învrednicit de atenție nici rezoluția preaînaltă şi nici rugarea episcopului, astfel că el se întoarse acasă fără să fi putut isprăvi ceva. Mitropolitul s-a plâns pentru încălcarea drepturilor sale Deputațiunei Aulice, care stă sub prezidiul contelui Kollovrat, de la care însă numai după îndelungate solicitări i s-a răspuns că vor înainta raport, în cauza aceasta, Majestății Sale. Înlăturând deci presupunerea că regina nu ar vrea să îndeplinească rezoluțiile preaînalte cari le ia şi întemeindu-se pe faptul că întreg districtul Hălmagiului e locuit de neuniți, ale căror prestațiuni corporale şi băneşti spre folosul public şi privat i se vin bine şi comitatului, Nenadovici exprimă părerea că însăşi echitatea reclamă să nu li se jignească nici drepturile lor bisericeşti, care li s-au acordat în virtutea privilegiilor.[5]

Memoriul acesta ne dovedeşte că cercurile din Viena au revenit la ideile pe cari şi le formulaseră cu prilejul intervențiunei lui Patachi şi aşteptau acum numai momentul potrivit pentru acțiune.

[5] Anexe, nr. 43.

Obstacolul cel mai de seamă pentru răspândirea unirii în Hălmagiu îl formau episcopii din Arad. Prin îndemnurile lor necontenite, pe cari le adresau către credincioşi, ca să reziste ademenirilor, prin vizitaţiunile dese ce le făceau în ţinuturile periclitate şi apoi prin îndărătnicia şi îndrăzneala cu care descopereau abuzurile şi le denunţau guvernului din Viena, dovediră îndeajuns că turma credincioşilor nu se poate risipi, câtă vreme veghează cu credinţă ochiul neadormit al păstorului. Astfel, guvernul din Viena luă hotărârea să suprime, în oarecareva chip, mai întâi, episcopia din Arad, care stetea în calea planurilor sale de politică religioasă. Lucrul acesta nu era uşor de îndeplinit, dar se făcu totuşi o încercare.

Episcopul Isaia Antonovici condusese dieceza Aradului de la 1731 până în august 1748, când fu ales de mitropolit în Carloviţ. Urmaşul său fu episcopul din Karlstadt, Paul Nenadovici, care fu strămutat la Arad ca să apere cu mai multă energie cauza ortodoxiei.[6] El nu stete aici decât câteva luni, în jumătatea dintâi a anului 1749, deoarece congresul bisericesc din Carloviţ îl alese în curând de mitropolit, în locul devenit vacant prin moartea lui Isaia Antonovici. Guvernul din Viena crezu că acuma e momentul potrivit pentru suprimarea episcopiei din Arad şi o propuse aceasta prin comisarul său în sinodul episcopesc, ce se întruni îndată după congresul electoral. Comisarul împărătesc în motivarea sa aduse faptul că episcopia Aradului nu dispune de mijloace suficiente pentru a se susţine şi astfel „pro penuria“ ar trebui desfiinţată, iar teritoriul ei ar trebui adăugat la diecezele Vârşeţului şi a Timişoarei. Dar sinodul episcopesc nu primi această propunere, arătând că episcopii din Arad dispun de mijloace pentru susţinere, cari deşi sunt mai modeste, totuşi ajung să le asigure existenţa.[7] Comisarul se mai provocase şi la privilegiul din 4 martie 1695, în înţelesul căruia sârbii puteau să înfiinţeze în Ungaria şi Croaţia numai 7 episcopii. Dar mitropolitul Nenadovici înaintă încă în decemvrie 1749 un memoriu către regina Maria Terezia, în care combătu părerile comisarului împărătesc, pledând pentru susţinerea episcopiei din Arad.[8] Înrâurirea mare ce o câştigă acest mitropolit la Curtea din Viena şi serviciile neprețuite pe cari avu prilejul să le aducă în curând casei împărăteşti[9] determinară pe Maria Terezia să asculte rugarea sa şi să renunţe la desfiinţarea episcopiei din Arad. În

[6] Arhiv za istoriju srpske pravosl. karl. mitropolije, god. I, 1911, p. 15.
[7] Die serbischen Privilegien, Verhandlugs-Congresse und Synoden von Jos. Jireček, p. 53.
[8] Arhiva mitropolitană din Carloviţ, nr. 226 din 1749.
[9] Arhiva mitropolitană din Carloviţ, sub acelaşi număr.

decretul din 4 februarie 1750 spuse însă regina că episcopilor din Arad nu li se va mai acorda, în viitor, dreptul să viziteze în persoană districtul Hălmagiului, asupra căruia îşi vor păstra totuşi jurisdicția. Când fu ales pe urmă episcop al Aradului Sinesie Jivanovici, regina puse în practică ordinul său, întărindu-l la 3 august 1751 cu restricțiunea ca deocamdată să nu viziteze în persoană districtul Hălmagiului, ci numai prin vicarii săi, dar altminteri să aibă dreptul a-şi încasa veniturile vlădiceşti şi din acest district.[10] Astfel, cercurile din Viena, deşi nu izbutiră să înlăture cu totul pe episcopii din Arad, le restrânseră în mod considerabil drepturile asupra Hălmagiului, unde propaganda catolică putea acum să se răsfețe în bună voie.

În aceste condiții, vicarul unit din Blaj, Petru Aron, care-şi făcuse o virtute din propagarea cu forța a unirii, apăru în decemvrie 1749 în Hălmagiu şi află că oamenii de acolo „sunt dispuşi a îmbrățişa sfânta unire". După ce se întoarse acasă, el mai trimise câțiva misionari în districtul Hălmagiului, pe protopopul din Alba Iulia şi alți doi preoți, cari înaintară apoi un raport, în care spuneau că românii sunt gata să treacă la unire, numai să nu mai fie încorporați politiceşte la Ungaria.[11]

Evenimentele ulterioare dovedesc pe deplin că nici constatarea vicarului unit şi nici raportul misionarilor săi nu răspundeau situației reale. În afară de protopopul Simion Popovici din Hălmagiu, nimeni nu s-a îndoit în credință, iar acesta s-a declarat unit după ce i s-a pus în vedere o subvenție anuală din partea guvernului. Dar o dovedeşte clar aceasta şi scrisoarea pe care a adresat-o mitropolitul Nenadovici către românii din districtul Hălmagiului, în 11 iulie 1571.

Ei s-au fost plâns pentru năcazul şi supărarea ce le-o pricinuieşte vicarul şi alți uniți, iar mitropolitul îi laudă pentru curajul şi statornicia lor, sperând că vor fi totdeauna tari în credința ortodoxă şi nu vor asculta de nişte oameni de nimica. Le spune apoi că plângerile lor le-a înaintat anul trecut la Curte, de unde până acum nu s-a dat nici un răspuns şi nici nu se vor rezolvi, până nu se termină dieta din Pojun. Îi îndeamnă însă să sufere cu răbdare, pentru că prigonitorii lor nu au poruncă de la împărăteasa, ci sunt porniți numai din răutatea lor. Întru cât vor putea, să se apere şi singuri, provocându-se la privilegiile națiunei sârbeşti. Mitropolitul însuşi are de gând să meargă, de-i va ajuta Dumnezeu, în Hălmagiu, împreună cu episcopul nou

[10] Decretul acesta e publicat în întregime în Letopis Matice Srpske, kn. 199, p. 132-3.

[11] Colecția Rosenfeld, de unde a luat ştirea şi Dr. A. Bunea în Episcopii P. P. Aron şi D. Novacovici, p. 68.

sfințit, care va face drepte cele strâmbe, cele risipite le va aduna, cele stricate le va direge şi va săvârşi tot ce se cade unui episcop şi păstor adevărat. Orice silnicie li s-ar face, să-l înştiinţeze pe mitropolitul, căci el nu va ezita de-a remonstra la Curte şi de-a cere ajutor.[12]

În împrejurările acestea ne putem închipui cum se vor fi pertractat, la Viena, remonstrațiile înaintate împotriva prozelitismului catolic din Hălmagiu. Doar chiar cercurile de acolo hotărâseră de-a introduce unirea în districtul acesta. Probabil că vicarul Aron şi „misionarii" săi vor fi pornit la mandatul ori îndemnul venit din Viena să pună la probă inima credincioşilor din Hălmagiu. La neizbânda lor contribui fără îndoială şi faptul că administrația politică stete deocamdată indiferentă şi nu se grăbi să dea mână de ajutor zeloşilor propagatori ai unirii, iar fără de concursul adminstrației şi al organelor politice şi militare opera „sfintei uniri" nu era în stare nici să facă progrese şi nici să se susțină, nicăiri, între români. Evident că în vremile de atunci puterea statului, pe care guvernul catolic îl identifica cu sine, ştia să schimbe mai uşor şi mai efectiv convingerea religioasă a poporațiunii, decât vorbele goale şi făgăduințele mari ale „apostolilor" dezinteresați ai unirii.

În 5 iunie 1751, Cancelaria Aulică din Viena îl îndrumă deci pe guvernatorul Ardealului, contele Haller, să continue politica sa de-a întări şi răspândi unirea şi îi aduse la cunoştință că a fost lăudat pentru zelul depus în direcțiunea aceasta. Cu privire la chestiunea ce ne preocupă pe noi, Cancelaria Aulică Transilvăneană spune că guvernatorul şi consilierii catolici din Ardeal pot să asigure clerul şi poporul românesc din districtul Hălmagiului că dacă vor îmbrățişa „sfânta unire" de bunăvoie şi cu adevărat, vor fi scoşi de sub jurisdicția episcopului neunit şi se vor îndruma sub ascultarea episcopului unit din Ardeal. Iar ca poporul şi clerul ce se arată gata de-a primi unirea să aibă uşurarea dorită în solvirea tricesimei, guvernatorul să-i asculte şi să-i întrebe cu de-amănuntul, deoarece în aceasta li s-ar putea face uşor concesiuni. Când vor trimite apoi, guvernatorul şi consilierii catolici, informațiile lor cu privire la măsurile luate, Cancelaria Aulică nu va sta la îndoială să facă tot ce i se va părea spre creşterea şi stabilirea sfintei uniri.[13]

Astfel, primind ordinul clar din Viena, organele politice ardeleneşti se puseră pe lucru. Administratorul domeniului erarial din Hălmagiu, Tátay Samu, izbuti să smulgă, în 10

[12] Colecția Rosenfeld şi opul citat al lui Bunea, unde se publică în întregime scrisoarea, la p. 69.
[13] Anexe, nr. 68.

decemvrie 1751, un document iscălit de 35 români de pe domeniul statului şi de protopopul Simion Popovici din Hălmagiu. Bieţii oameni declară în acest act că primesc de bunăvoie (sic) porunca reginei şi dacă Maiestăţii Sale i se pare că aşa trebuie să fie, ei vor atârna de episcopul unit din Transilvania în toate chestiunile religioase. Se roagă numai să-i lase şi în viitor sub ocârmuirea cameralã din Ardeal.[14] Se vede deci că administratorul Tátay îi speriase cu porunca de la împărăteasa şi cu faptul că, de nu vor primi unirea, vor fi alăturaţi din nou la Ungaria, unde trebuia să supoarte mai multe greutăţi.

Auzind de faptul acesta, episcopul din Arad trimise îndată pe vicarul său din Hălmagiu ca să viziteze pe credincioşii de acolo şi să-i întărească în credinţă. Dar administratorul Tátay, care-şi vedea periclitată opera apostoliei sale, îl opri de-a face vizitaţiune fără de concesiune de la guvernul Transilvaniei, iar guvernatorul Haller aprobă procedura subalternului său, sub cuvânt că îndreptăţirea episcopului din Arad de-a exercita jurisdicţiune şi asupra Hălmagiului nu a fost comunicată şi autorităţilor din Transilvania.[15]

În zădar arătă vicarul diploma de numire a episcopului Sinesie. Organele politice din Ardeal nu luară la cunoştinţă acest act al reginei. Ce le păsa lor de protestul vicariului episcopesc, când ştiau că şi cercurile din Viena vor aproba şi lăuda măsurile luate de ei!

Astfel vicarul episcopului din Arad se întoarse acasă şi în curând apăru din nou în Hălmagiu Petru Paul Aron ca să încoroneze opera unirii, care intra în bisericile româneşti din acest ţinut, asistată de forţa publică şi sprijinită pe abuzurile fără de scrupul ale funcţionarilor administrativi.

Vicarul unit din Blaj, Petru Paul Aron, îşi câştigase până într-această vreme o deosebită reputaţie între românii neuniţi. Omul acesta cu moravuri atât de aspre, care îşi chinuia corpul cu asceza cea mai grea, în vederile sale religioase era condus de un fanatism orb. Ca un adevărat ucenic al moralei iezuitice, nu dispreţuia nici un mijloc pentru ca să răspândească şi întărească opera „sfintei uniri". Însoţit de mai mulţi protopopi şi preoţi sosi el în Hălmagiu, în 25 februarie 1752, în cea dintâi săptămână din postul cel mare, tocmai pe când se ţinea acolo târg de ţară. După raportul pe care l-a înaintat ceva mai târziu guvernului, el fu primit şi condus în biserică între sunetele clopotelor şi apoi, în zilele următoare, izbuti să înduplece pe românii din 38 comune

[14] Colecţia Rosenfeld.
[15] Ibidem.

ale acestui district să primească unirea. Iată numele acestor comune:

În chineziatul Hălmagiului: oraşul Hălmagiu, Cioheşti, Ocişor, Coneşti, Țermuri, Tisa, Leasa, Lepcera şi Bodeşti, cu preoții: Simeon Popoviciu, protopop, preotul Giura, jurat, popa Adam, popa Iancu, popa Petru şi popa Iuon.

În chineziatul fiscal Băneşti, filiile acestuia: Cristeşti, Brustur, Luncşoara şi Vozduț, pe care le administrează preotul Adam din Hălmagiu.

În chineziatul fiscal Rişculița, filiile acestuia: Dobroț, Lauț şi Târnavița, pe care le administrează popa Petru.

În chineziatul fiscal Târnava, filiile Brutona, Strâmba, Poienari, Vața de Jos, Prevăleni, Ciungani, Vața de Sus, Căsăneşti, Ociul şi Băsărăbeasa cu preotul Sima, juratul Petru Popovici şi popa Petru.

În chineziatul fiscal Ciuciu filiile: Lazuri, Mermeşti, Vidra, Măgulicea şi Groşi, cu preoții: popa Iosif şi popa Iovul.

În chineziatul al 6-lea, care era proprietate privată, comunele: Hălmăgel şi Ioneşti.

În chineziatul Lunca: Filia Birtin.

După cât se vede din raportul ticluit de vicarul unit, aproape întreg ținutul Hălmagiului, care a fost adăugat nu demult la Transilvania, fu cucerit pentru unire. Numai 12 sate au mai rămas fără ca să fie luate în lista celor uniți, dar şi între aceste numai şapte erau comune mai împopulate, pe când celelalte cinci erau cătune cu case resfirate în toate părțile.

Terminând opera aceasta de „apostolie“, Petru Aron se întoarse acase şi înaintă guvernatorului raportul său, pe temeiul căruia se luă în guvern hotărârea de-a nu mai admite nici pe episcopul din Arad şi nici pe vicarul său să viziteze districtul Hălmagiului, unde românii au îmbrățişat de bunăvoie „sfânta unire“. Astfel biurocrații miopi din Ardeal crezură că au aranjat, în chip definitiv, chestiunea bisericească din acest colț de țară, spre mulțumirea catolicismului şi a cercurilor politice din Viena. Dar, de astă dată, s-au înşelat amar.

Dacă cu jumătate de veac înainte izbutiseră ei să declare, formal, de uniți pe toți românii din Ardeal, prin abuzuri, prin forță şi prin încălcarea legii publice, lucrul acesta nu mai era cu putință pe la mijlocul veacului XVIII. Românii din Hălmagiu dispuneau acum de un protector mai înalt, care descoperi şi denunță abuzurile, ceru cu insistență contenirea silniciilor şi ştiu să câştige şi respect pe seama poruncilor împărăteşti. Acest protector îl găsiră în persoana mitropolitului sârbesc Pavel

Nenadovici, căruia îi dădea un motiv pentru îngrijirea sa părintească şi faptul că funcţionase, câteva luni, ca episcop în Arad.

În curând se vădiră cu ajutorul său abuzurile săvârşite de funcţionarii administrativi şi de vicarul unit din Blaj. Le putem arăta şi noi.

Alungarea din Hălmagiu a vicarului episcopesc din Arad, pusă la cale de către Tátay Samu, administratorul domeniului fiscal, forma un evident abuz de putere. În zadar îl aprobă guvernul din Ardeal, căci însăşi regina îi acordase episcopului din Arad dreptul să viziteze, prin vicarul său, districtul Hălmagiului.

De altă parte, sosirea vicarului Petru Aron în ţinutul acesta unde nici nu se pomenise de unire şi desfăşurarea „apostoliei" sale se făcu în semnul teroarei, şi nu al blândeţei evanghelice.

În sfârşit, raportul înaintat de corifeul unit guvernatorului din Ardeal era o minciună sfruntată, deoarece nici comunele înşirate de Petru Aron şi nici preoţii pe care îi aminteşte el n-au primit unirea.

În afară de evenimentele ce s-au petrecut ulterior, cari au darul să dovedească pe deplin afirmaţiunea noastră, norocul ne-a păstrat un act de cea mai mare importanţă şi de cea mai mare valoare: petiţiunea românilor din districtul Hălmagiului către mitropolitul Nenadovici.[16] Această petiţiune ne-a rămas în două copii contimporane, una în limba sârbo-slavonă întrebuinţată pe atunci în Carloviţ, iar a doua o traducere latină a originalului scris, fără îndoială, în româneşte. Ea a fost înaintată, în 18 februarie st.[il] v.[echi] de doi preoţi fruntaşi ai districtului, de preotul Iovu Blajici din Hălmagiu şi de preotul George Gabrilovici din Tătari. Dintre comunele districtului sunt însemnate şi subscrise 45, iar ceva mai în jos numele alor 25 preoţi, aproape toţi câţi erau aici.

„Delegaţii trimişi de oraşul Hălmagiu şi de satele din jur" aduc la cunoştinţa mitropolitului prigonirea şi nedreptatea ce au suferit-o din partea vicarului unit pe care l-au chemat protopopul Simeon şi popa Sima. Petru Aron a venit în săptămâna dintâi din postul cel mare însoţit de oamenii comitatului şi ai domnilor de pământ, cu cari a făcut mare zarvă în popor, fiindcă preoţii şi poporul s-au refugiat dinaintea lor în munţi şi în păduri. Ei izbutiră totuşi să prindă pe trei popi, pe popa George, pe popa Adam şi pe popa Ivan, pe cari îi aruncară în temniţă, le prădară

[16] Anexe, nr. 69. Dl Dimitrie Ruvarac, un distins istoric al bisericii sârbeşti, a publicat textul sârbesc al acestei petiţii în Arhiv za istoriju srpske pravosl. karlovačke mitropolije, god. I, p. 3-4, împreună cu o seamă de notiţe interesante. Colecţia Rosenfeld.

averea şi nu-i eliberară, până ce nu au adus chizeşi. Vicarul unit a slujit cu protopopii şi preoții cari l-au însoțit în biserica din Hălmagiu şi din celelalte sate, pe unde a umblat, silind pretutindeni cu puterea pe bărbați şi pe femei să iee parte la serviciul lor. Deoarece românii din Hălmagiu, din moşi strămoşi, au atârnat totdeauna de episcopii bisericei răsăritene şi niciodată de episcopul Transilvaniei ori de vicarul său şi deoarece numai sub stăpânirea Majestății Sale de acum sufer prigoniri din cauza credinței lor, roagă umilit pe mitropolitul să reprezinte gravaminele lor casei domnitoare şi să ştiricească dacă se procedează cu ei într-un chip aşa de mizerabil la porunca ori cu consimțimântul Majestății Sale. „Noi însă, urmează ei, mai bine ne jertfim viața şi capetele, decât să ne părăsim religia ori ceva din dogmele bisericii răsăritene.“ În fine, românii din Hălmagiu declară că nu voiesc cu nici un preț să fie considerați de aderenți ai protopopului Simeon şi ai popei Sima, ci apelează, din nou, la mitropolitul să-i ia sub aripile sale ocrotitoare şi să intervină pentru ei la înalta Curte împărătească.

După ce au subscris petiția, comunele şi preoții pe cari i-am amintit adăugară la sfârşit următoarea declarație: „hi omnes supra notati cum ab ecclesiae orientalis Aradiensi dependebant semper, sic et nunc eundem pro episcopo et pastore petunt, dominum Sinesium Zivanovich ab hoc in spiritualibus dependere desiderant, in peregrinumque episcopum nulla ratione consentiunt“.

E nevoie oare de o dovadă mai vie şi de o mărturie mai bine informată despre isprăvile vicarului unit şi volniciile administrației? Ori poate avea loc presupunerea că preoții şi satele hălmăgiene au fost puşi la cale de cineva, spre pildă de mitropolitul sârbesc, ca să înainteze astfel de petiții, pline cu învinuiri grave la adresa apostolilor oficiali ai unirii? Nicidecum. Cine a pătruns cât de puțin în sufletul poporului nostru ştie deosebi zbucnirile sale sincere, iar cine cunoaşte istoria noastră din vremile acelea ştie că evenimentele din Hălmagiu sunt strâns legate de cursul furtunos al politicii religioase inaugurate între românii din Transilvania. Administratorul domeniului fiscal din acest ținut nu e cel dintâi străin care s-a constituit întru apostol nechemat al românilor, pe când, de altă parte, vicarul Aron a secerat un întreg mănunchi de izbândă de natura aceasta.

Mitropolitul Nenadovici, îndată ce primi petițiunea din Hălmagiu, o trimise Curții din Viena, împreună cu o rugare, în care cerea să i se asigure episcopului din Arad dreptul de jurisdicțiune asupra credincioşilor din districtul amintit şi, în

virtutea decretului regal din 3 august 1751, să i se permită a-l vizita prin vicarul său.

Nu avem la îndemână memoriul acesta al mitropolitului sârbesc, dar bănuim că păşirea sa bărbătească şi energică înduplecă pe domnii din Viena să cedeze şi să dee voie vicarului episcopesc din Arad ca să-şi cerceteze credincioşii din Hălmagiu. Regina Maria Terezia dete, în 10 iunie 1752, un decret în înțelesul acesta către guvernul din Ardeal şi în aceeaşi zi îi aduse la cunoştință faptul acesta şi mitropolitului Pavel Nenadovici.[17]

Decretul din 10 iunie 1752 ne oferă un bun prilej de a cunoaşte intențiile cercurilor din Viena față de românii din Hălmagiu, pe când, de altă parte, şi în acest act preaînalt politica de catolicizare îşi caută refugiu la măsuri de îndreptare, cari, în loc să asigure libertatea religiunii ortodoxe, dedeau un îndemn nou prozelitismului, pentru asuprirea ei. Fenomenul acesta nu prezintă ceva neobişnuit în istoria politicei inaugurate în Ardeal de la începutul veacului XVII,[18] ci contribuie numai, cu o nouă dovadă, pentru a ne lămuri situația foarte dificilă a bisericii noastre, care urmă să-şi elupte dreptul de viață sub regimul intolerant.

Regina Maria Terezia aduce la cunoştință, în decretul amintit, guvernului din Ardeal că a ascultat rugarea mitropolitului Pavel Nenadovici şi a permis vicarului episcopesc din Arad să viziteze clerul şi bisericile „neunite“ din districtul Hălmagiului. Se vede deci că regina acordă şi permisiunea aceasta numai în urma intervențiunei făcute de mitropolitul sârbesc. Dar condițiunile pe cari le puse erau aşa de grele, încât nu făgăduiau nici o îmbunătățire a stărilor religioase din Hălmagiu. Regina porunci adecă guvernului ca nu cumva să permită vicarului episcopesc din Arad de a-şi extinde vizitațiunea şi la clerul şi poporul care a primit deja unirea, nici să nu încerce de a intra în legătură cu ei, dar nici asupra Transilvaniei să nu-şi asume vreun drept de jurisdicție. Iară dacă ar veni cineva de-acolo, pe față ori în ascuns, pentru afaceri religioase, vicarul să nu-l primească, ci să-l respingă îndată.

Aceste, spune decretul, s-au comunicat şi mitropolitului Nenadovici, din ceea ce ne putem convinge că rugarea sa de-a face o reviziune a procedurei ilegale săvârşite de vicarul unit nu fu considerată. Dimpotrivă, guvernul din Viena îi privea pe toți cari au fost induşi în listele lui Petru Aron de uniți de bunăvoie (proprio motu), pe cari i-a luat sub scutul său „binevoitor“. Față

[17] Colecția Rosenfeld.

[18] Marczali H., Magyar Történelmi Életrajzok: Mária Terézia, p. 196 şi urm.

de românii din Hălmagiu se pregătea deci, prin faptul acesta, aceeaşi politică de o rară isteţime pe care o făcuseră catolicii din Ardeal, în proporţii mai mari, de la 1698 şi până în această vreme românii fură declaraţi şi aici, ca şi în Transilvania, de uniţi, impunându-le lor sarcina grea, aproape imposibilă, de-a dovedi că nu sunt şi nu au fost niciodată uniţi. Astăzi ni se pare paradoxă afirmaţiunea noastră, dar lupta românilor din Ardeal ne arată ce obstacole ştia să pună biurocraţia catolică în calea dezvălirei unui adevăr elementar. Trecerea „de la unire la schismă" era absolut oprită, iar dacă cineva încerca să dovedească că nu-i unit şi că nici nu a fost niciodată prozelitul bisericii catolice era tras în judecată şi pedepsit pentru „agitare ori răscoală împotriva poruncilor Majestăţii Sale".

Măsurile acestea se puseră în aplicare şi faţă de românii din districtul Hălmagiului. Regina provocă adecă, în decretul din 10 iunie 1752, pe guvernul din Ardeal să fie cu ochii în patru ca nu cumva să se nască vreo turburare în popor cu prilejul vizitaţiunii. Guvernul să ia apoi seama şi să oprească, în chipul cel mai strict orice atingere a vicarului episcopesc din Arad cu românii uniţi, dar să nu i se pună nici o piedecă, dacă va vrea să-şi îndeplinească funcţia între neuniţi. „Deoarece însă câţiva preoţi, primari şi comunităţi s-au lepădat de schisma grecească şi au primit sfânta unire, vă veţi da silinţa, spune regina, să se procedeze cu grije, ca nu cumva aceia cari poate de bunăvoie şi liber n-au îmbrăţişat unirea să fie constrânşi cu puterea la aceasta ori să fie scoşi cu forţa de sub jurisdicţiunea episcopului din Arad. Dar de altă parte, să nu se permită nici acelora cari au primit din propriul lor îndemn şi ulterior unirea de a se întoarce la schismă." Pe aceştia din urmă îi va înzestra regina cu aceleaşi drepturi şi beneficii ca şi pe românii uniţi din Transilvania.

Instrucţiile speciale din decretul amintit, adresate către guvern, sunt numai o înnoire a poruncilor date în înţelesul acesta şi mai înainte. Maria Terezia declară că vrea să susţină şi să protejeze bisericile unite în privilegiile şi beneficiile împărtăşite de predecesorii ei ori de ea însăşi, dar nu va permite şi nici nu va suferi nepedepsită nici o întoarcere la „schismă". „Intenţiunea ei cu toate acestea nu e ca să se aplice forţa în afacerile religioase, ci doreşte ca ele să se rezolve cu mijloace blânde şi paşnice. Aşadară, dacă cineva din poporul schismatic al românilor nu ar vrea să primească unirea cu sfânta biserică romano-catolică, să nu fie supăraţi, cu atât mai puţin să fie constrânşi la aceasta câtă vreme îşi ţin legea în pace şi evită de-a amăgi pe alţii ori de-a aţâţa turburări. Cei ce vor produce turburări, răzvrătiri şi mişcări

ilegale sunt a se pedepsi în chipul cel mai riguros, dar nu din cauza religiunii lor, ci ca unii cari au tulburat liniştea publică şi au călcat poruncile regeşti.“[19]

Conform notelor ce se găsesc în colecția consilierului Rosenfeld, mitropolitul Nenadovici fu avizat abia în 13 iunie 1752 despre cuprinsul hotărârei preaînalte privitoare la controversa religioasă din Hălmagiu, când fu avertizat din nou că prin privilegiile acordate națiunei ilirice, nici lui, nici înaintaşilor lui, nici clerului sârbesc nu s-a dat nici un drept de jurisdicțiune în chestiunile religioase din Ardeal. Bineînțeles că mitropolitul nu putea fi mulțumit cu rezultatul acesta puțin dorit, dar spera totuşi o îndreptare a situațiunei de la vizitațiunea bisericească a districtului.[20]

Vizitaţiunile din Hălmagiu

În 28 iulie 1752, comitele Paul Hollaki din Zarand şi administratorul domeniului fiscal, Tátay Samu, cunoscut nouă şi până acum prin activitatea sa prozelitică, au adresat o scrisoare către episcopul din Arad, în care îl invitau să-şi trimită vicarul în Hălmagiu, spre a face vizitațiune conform decretului regal din 10 iunie 1752. Cei doi funcționari ai administrației spuneau că au fost încredințați din partea guvernului ardelean să asiste ca comisari şi îl rugau pe episcopul să anunțe exact ziua sosirei vicarului său, căci altminteri intrarea sa şi numai într-un sat ar constitui o vătămare a poruncii regeşti.[21]

În 5 septemvrie sosi la Hălmăgel arhimandritul din Hodoş-Bodrog, Viicențiu Prodanovici, întovărăşit de protopopul din Arad, Ioan Albici, care avea să-i servească de interpret, deoarece arhimandritul nu ştia româneşte. În numele guvernului ardelean îi aştepta comitele Hollaki, care îi conduse şi îi primi după cuviință în curtea sa. Cu el împreună îndeplini rolul de comisar Iaszay Mihail, în locul lui Tátay, care găsi că e mai bine să funcționeze în cursul vizitațiunei ca martor.

Bineînțeles că cele două partide se ciocniră deja la cel dintâi pas pe care aveau să-l facă. În vreme ce reprezentanții episcopului din Arad pretindeau să se facă vizitațiunea din sat în sat şi din casă în casă, ca să întrebe pe fiecare om la care religie

[19] Colecția Rosenfeld. Decretul acesta l-a publicat în întregime Bunea în o. c., p. 72-73.
[20] Colecția Rosenfeld.
[21] Anexe, nr. 70.

aderează, comisarii guverniali, provocându-se la decretul regal, nu admiteau această vizitațiune decât în comunele unde clerul şi poporul românesc nu se declarase încă unit. Provizorul Tátay fu chemat apoi ca martor, să dovedească cu acte iscălite şi sigilate în toată forma că românii din districtul Hălmagiului, cari locuiau aproape toți pe domeniul fiscal, au îmbrățişat de fapt unirea. El aduse drept mărturie declarația pe care o storsese de la primarii satelor, în 10 decemvrie 1751, precum şi scrisoarea protopopului Simeon din Hălmagiu şi a preotului din Târnava, prin care întreg clerul din districtul Hălmagiului era declarat unit. Cea dintâi o cunoaştem şi noi şi i-am arătat cuprinsul caracteristic, dar declarația a doua ni-e necunoscută şi chiar îndoielnică, deoarece stă în contrazicere cu petiția preoților românești, pe care au înaintat-o mitropolitului Nenadovici. Ca să dovedească şi mai clar, Tátay aduse un număr mare de români din toate satele domeniului erarial, cari răspunseră în unanimitate că voiesc să atârne de episcopul unit din Ardeal, şi nu de cel neunit din Arad. La întrebările răspicate ale administratorului domenial, care se constituise de apostol al unirii, bieții oameni aprobară, fără ezitare, învățăturile deosebitoare ale bisericii catolice.

Aşa ne expun evenimentele vizitațiunei comisarii guverniali în raportul lor special pe care l-au trimis guvernului, pe când în actul ce l-au dat reprezentanților episcopului din Arad lipsesc atât pasagiile cu alocuțiunea prozelitică a lui Tátay, cât şi alte observări injurioase la adresa bisericii noastre. Pe temeiul acestor dovezi, comisarii guvernului crezură a proceda în conformitate cu decretul preaînalt, interzicând vizitațiunea mai departe în districtul Hălmagiului.

În sfârşit, în 8 septemvrie, porni comisiunea în cele şapte sate unde românii nu primiseră nici mai înainte unirea, sub cuvânt că numai aici se poate face vizitațiunea bisericească de către vicarul episcopesc din Arad. Aceste sate erau Aciuva, Aciuța, Pleşcuța, Tălaciu, Gura Văii, Răstoci şi Dumbrava, cari toate formau proprietatea familiei nobile Kozma, pe când celelalte comune din districtul Hălmagiului, cu excepția alor vreo câteva cari aparțineau familiei Hollaki, erau proprietatea fiscului. Mai întâi merseră în Aciuva, unde toți oamenii adunați declarară că precum părinții lor, aşa şi ei voiesc să fie supuşi, în cele spirituale, numai episcopului de la Arad. Pe urmă vizitară şi celelalte şase sate şi terminară în Aciuța, secerând pretutindeni refuzul categoric al oamenilor de-a adera la unire. Comisarii nu găsiră nici un suflet de preot în aceste şapte sate neunite, iar

oamenii întrebați răspunseră că nu ştiu din ce pricină nu s-au prezentat preoții lor.[22]

După raportul oficial, deci, vizitațiunea vicarului episcopesc din Arad nu avu de înregistrat nici un succes, ba dimpotrivă dădu prilej funcționarilor administrativi să dovedească, în felul lor, că aproape toți românii din districtul Hălmagiului au primit unirea.

În fața acestui rezultat nu ne rămâne altceva decât să dovedim că şi izbânda aceasta a unirii a fost câştigată prin teroare şi prin forță şi că declarațiile bieților români au fost stoarse cu puterea de către micii satrapi ai catolicismului din Hălmagiu, unde, nesocotindu-se intențiunea reginei Maria Terezia, afacerile de natură religioasă se rezolvau cu ajutorul forței brute.

Petru Bod, un preot calvin contimporan cu evenimentele aceste, confirmă clar ştirea că la cea dintâi vizitațiune bisericească din Hălmagiu românii au fost tratați în chipul cel mai brutal şi constrânşi a se declara de uniți.[23]

În afară de această importantă mărturie, ne-au mai rămas două acte scrise de românii din ținutul Hălmagiului, cari sunt în măsură de a ne lămuri deplin asupra lipsei de scrupul a comisarilor guverniali. Actele aceste sunt petiții îndreptate către episcopul din Arad, pe cari românii nu au putut nicidecum să le dea în mâna arhimandritului din Bodrog, deoarece fişpanul Hollaki nu lăsa pe nimeni să vorbească cu el. De aceea bieții oameni s-au furişat la trăsura arhimandritului, care tocmai voia să plece acasă, şi le aruncară acolo, de unde ajunseră, pe calea aceasta, la episcopul din Arad şi, pe urmă, la mitropolitul Nenadovici. Nici din petițiile aceste nu ni s-a păstrat originalul românesc, ci numai traducerea nemțească a lor, care fu trimisă şi la Viena.

Cea dintâi, scrisă de toți românii din ținutul Hălmagiului, începe cu cuvintele: „Preasfințite, fie-ți milă şi de-ți stă în putință, scapă-ne şi nu ne lăsa sub vicarul din Ardeal, deoarece noi te cerem pe Preasfinția Ta“. Apoi spun că de când a venit între ei Petru Aron, nu are cine să le boteze copiii, nici cine să le facă liturgie, iar ei rătăcesc ca şi oile perdute între lupi, după ce domnii lor i-au înşelat şi amăgit. La comisiunea episcopului nu i-au lăsat să se ducă pentru a se plânge. Provizorul Tátay a

[22] Colecția Rosenfeld şi Bunea, o. c., p. 74-76. Actul se află şi în Arhiva mitropolitană din Carloviț.

[23] P. Bod, Brevis Valachorum Historia, Lib. 2, cap. 4, XXI. Iată ce spune el: „paulo se audacius opponentes, minis, virgis, cippis propositis, metu incusso terrebat, quosdam etiam virgis caesos carceri mancipavit“.

chemat, în 5 august, pe toți oamenii din Hălmagiu, cu amenințarea unei pedepse de 40 fl. dacă nu vin, i-a înşelat şi i-a subscris, ba a pus pe un om anume ca să le iscălească numele. În 28 august a chemat la sine pe cnezul din Hălmagiu şi l-a întrebat că de cine vrea să se țină, de vicarul unit ori de episcopul din Arad. Tátay a făgăduit oamenilor că le dă gratuit sare, dacă primesc unirea, dar ei nu primesc nici sarea şi nici pe vicarul, ci cer pe episcopul din Arad. Auzind răspunsul acesta, Tátay s-a mâniat şi a poruncit să se prindă o mulțime de oameni din şase sate: din Hălmagiu, Cioheşti, Ocişor, Tisa şi Leasa. Judele din Lunca a venit la Hălmăgel cu 200 oameni ca să se declare pentru episcopul din Arad, dar nu a fost lăsat să se apropie de arhimandritul, care era încunjurat cu strajă din toate părțile.[24]

Petiția a doua au trimis-o episcopului din Arad preoții Ioan din Hălmăgel şi Lazăr din Aciuva. Ei se roagă de arhiereul lor să nu uite de năcazurile ce le sufer din partea funcționarilor cari i-au chinuit şi până acum cu tot felul de biruri. Dar de când au fost comisarii episcopeşti la ei şi cele şapte sate nu s-au supus cu nici un preț unirii, li se cer şi dijme, iar pe oamenii cari au atras mânia funcționarilor asupra lor, deoarece nu au voit să subscrie lista vicarului unit, i-au bătut crunt, încât le-a curs sângele prin haine şi după ce i-au chinuit astfel, i-au slobozit zicându-le „mergeți la sârbi, ca să vă ajute". De aceea se tem şi se roagă de episcopul să le ajute să-i scape de prigoniri şi de pandurii cari umblă după ei să-i prindă. Popei Ialoş[25] din Dumbrava i-au prădat şi luat toată averea care a avut-o, iar fişpanul Hollaki a împrăştiat prin sate porunca aspră că tot creştinul, care va îndrăzni să primească pe un preot neunit va avea să plătească o pedeapsă de 80 floreni şi să sufere 40 de bețe.[26]

Amândouă petițiile scrise de credincioşii români din Hălmagiu sunt o vie dovadă a presiunei şi a teroarei pe care o desfăşurau organele administrative pentru consolidarea „sfintei uniri". Mijloacele aceste brutale fură puse în aplicare şi cu prilejul vizitațiunei înscenate cu atâta măiestrie de funcționarii cu aere de apostoli ai unirii.

Când ajunseră toate acestea la cunoştința mitropolitului Nenadovici, arhiereul sârb nu ezită nici un moment de a le denunța reginei, pretinzând pedepsirea slujbaşilor neomenoşi şi îngăduirea altei vizitațiuni în districtul Hălmagiului.

[24] Anexe, nr. 71.
[25] Sub numele acesta l-am găsit subscris de două ori pe acte din arhiva mitropoliei sârbeşti.
[26] Anexe, nr. 72.

Regina Maria Terezia, convinsă de ilegalitățile săvârşite[27] în Hălmagiu, dete ordin să se facă o nouă vizitațiune şi o cercetare mai nepărtinitoare, care să constate exact cine vrea să fie considerat de unit şi cine nu. Ordinul acesta fu adus la cunoştința guvernului din Ardeal în 8 noiemvrie 1752, prin mijlocirea Cancelariei Aulice Transilvănene, pe când Cancelaria Ilirică, întemeiată nu demult, îl comunică mitropolitului Nenadovici abia în 24 noiemvrie.

Cu toate că ambele decrete subscrise de regina tratează aceeaşi chestiune, totuşi ele se deosebesc prin procedura pe care o propun de a se aplica la vizitațiunea din districtul Hălmagiului. Din partea clerului unit, regina numeşte de comisar pe protopopul George Pop din Dobra şi încredințează apoi pe guvernul din Ardeal să trimită şi din partea sa doi comisari catolici, pe cari să-i aleagă din comitatele învecinate. Atât episcopul din Arad însă, cât şi guvernul sunt avertizați să trimită comisari cuminți şi paşnici în Hălmagiu, ca astfel vizitațiunea să se facă în ordine şi în conformitate cu intențiunea reginei. Pe când însă în decretul către guvern[28] regina spune apriat că şi la vizitațiunea nouă să se urmeze dispozițiile decretului din 10 iunie 1752, care servise de instrument minunat pentru a dovedi de uniți aproape pe toți românii din districtul Hălmagiului, în decretul adresat mitropolitului sârbesc Maria Terezia permise să se facă vizitațiunea din sat în sat, aşa ca să se adune la un loc fiecare comună şi apoi să întrebe pe fiecare om, fără silă, fără teamă şi fără amenințări, că vrea să fie unit ori neunit?

Fără îndoială că această importantă deosebire dintre cele două decrete regale este a se atribui punctului de vedere deosebitor pe care-l reprezenta de o parte Cancelaria Transilvăneană, iar de altă parte Cancelaria Ilirică. La Viena se discutase şi până într-această vreme foarte serios problema unirii, dar consilierii feluritelor cancelarii nu izbutiseră încă să stabilească „un sistem unitar“, aşa că, de multe ori, măsurile pe cari le propuneau unii şi alții se băteau cap în cap şi provocau conflicte nouă. Aşa se întâmplă, de astă dată, şi în ținutul Hălmagiului.

Guvernul din Ardeal numise de comisari la vizitațiunea din Hălmagiu pe doi înalți funcționari catolici. Unul era Francisc

[27] În decretul regal din 24 Noemvrie 1752 Maria Terezia recunoaşte de îndreptățite plângerile mitropolitului Nenadovici în contra vizitaţiunei din Hălmagiu, unde „doch keineswegs so fürgegangen worden sey, dass die wahrhaft unirte von denen nicht uniten hätten unterschieden werden könen“. Anexe, nr. 73.

[28] Colecţia Rosenfeld şi o. c., p. 80-81 în notă.

Boer, judecător suprem regesc în comitatul Albei de Jos, un român renegat din Făgăraş, care şi-a început cariera ca secretar al episcopului Patachi, în care calitate şi-a câştigat merite „neperitoare“ cu prilejul răpirei bisericii româneşti de acolo. Celălalt era Paul Ponori, vicecomitele comitatului Hunedoarei. Ei însă nu se grăbiră să execute mandatul primit, ci amânară vizitaţiunea sub pretextul timpului greu de iarnă şi a faptului că nu li s-au stabilit diurnele pe cari aveau să le primească în calitate de comisari.[29] Mitropolitului Nenadovici i se păru că zăbava aceasta e anume pusă la cale ca să zădărnicească vizitaţiunea. El primise informaţii nouă despre prigonirile la cari îi supuneau pe români comitele Hollaki şi provizorul Tátay, de la vicarul episcopesc din Arad, care sosise de mult în Hălmagiu şi aştepta începerea vizitaţiunei. Astfel înaintă mitropolitul un nou memoriu către regina, rugându-o să dispună imediat începerea vizitaţiunei. Maria Terezia îi ascultă rugămintea şi dispuse guvernului din Ardeal, prin decretul din 22 februarie 1753, ţinerea fără amânare a vizitaţiunei în Hălmagiu.[30] Acelaşi decret i se aduse la cunoştinţă şi mitropolitului sârbesc, în 14 martie 1753, cu asigurarea că regina a oprit amestecul altora în afacerile vizitaţiunei, prin ceea ce mitropolitul prinse nădejde că va putea să înfrâneze zelul prozelitist al celor doi satrapi din Hălmagiu. Dar regina, care îi acordă aceste importante concesiuni, găsi de potrivit prilejul pentru a-i aduce aminte, încă o dată, ca să nu încerce de a-şi extinde jurisdicţiunea şi mai înăuntru, în Ardeal, nici să nu se amestece, sub vreun pretext, în afacerile religioase ale „coreligionarilor“ săi transilvăneni.[31]

Astfel, în primăvara anului 1753, ieşiră din Hălmagiu comisarii guvernului, Francisc Boer şi Paul Ponori, întovărăşiţi de protopopul unit din Dobra. Acolo găsiră pe reprezentanţii episcopului din Arad, pe arhimandritul din Bodrog şi protopopul din Arad, care petreceau de mai multă vreme în Hălmagiu. Vizitaţiunea însă nu se începu nici acum, deoarece comisarii guverniali nu voiră să o admită în tot districtul Hălmagiului, ci întocmai ca şi comitele Hollaki şi provizorul Tátay, în anul trecut, voiau să o facă numai în cele şapte sate aparţinătoare familiei Kozma, unde românii nu premiseră încă unirea. Reprezentanţii episcopului din Arad pretindeau, în înţelesul decretului regal,

[29] Ibidem.
[30] Colecţia Rosenfeld.
[31] Anexe, nr. 75.

obținut de mitropolitul sârbesc, să meargă din sat în sat să adune pe toți oamenii şi să-i întrebe de vreau să fie uniți ori neuniți.[32]

Nefiind cu putință a înlătura conflictul acesta, comisarii guverniali părăsiră Hălmagiul şi se întoarseră acasă, pentru a cere îndrumări de la guvern. Prin îndepărtarea lor însă, ei aţâţară şi mai mult poporul, care văzându-se înşelat în speranţele sale, nu întârzie de a-şi revendica drepturile, răzvrătindu-se împotriva acestor acte de samavolnicie.

Românii ocupară deci cu puterea bisericile din Hălmagiu şi Târnova, luară cheile şi opriră pe preoții uniți de-a mai intra în ele. Faptul că numai aici s-au iscat tulburări dovedeşte că poporul din satele aceste era agitat din pricina protopopului unit din Hălmagiu, care se declarase unit la cel dintâi prilej, şi din pricina fratelui său, a popei Petru din Târnova, care dăduse lui Tátay în scris mărturie despre trecerea sa la unire. Altminteri strămoşii noştri țineau foarte mult la biserica din Hălmagiu, acest orăşel de frunte din Zărand, pe care o clădiseră din piatră, cu multe greutăți, pe vremea stăpânirii turceşti.

Guvernul făcu, în 25 iunie 1753, raport la Curtea din Viena despre tulburările acestea şi trimise apoi o companie de muschetari în Hălmagiu, ca să înăbuşe orice gând de răscoală. Soldații sosiră în Zărand la începutul lui iulie şi comitele Paul Hollaki, simțindu-se în siguranță, dete ordin ca sub pedeapsă de 40 floreni să se adune toți oamenii din Hălmagiu şi să fie provocați prin judecătorul şi notarul scaunului ca să restituie cheile bisericii. Ordinul acesta însă nu se putu executa, deoarece românii cei mai mulți fugiseră în munți de frica miliției, iar cei ce s-au prezentat, de fapt, în Hălmagiu au declarat că ei nu pot preda cheile fără aprobarea tuturor celor 12 comune cari aparțineau la biserica aceasta. Atunci judecătorul scaunului convocă şi pe locuitorii din Băneşti, Poenari, Ioneşti, Tisa şi Leasa, pe ziua de 20 iulie, la Hălmagiu, unde, asistat de soldați, provocă pe români să predea cheile bisericii din Hălmagiu, iar de au vreo plângere împotriva preotului unit, să o spună, deoarece se va face cercetare, dar până la îndeplinirea ei să meargă la biserici, că nimeni nu le face nici o silnicie. La provocarea aceasta, poporul adunat în număr mare dovedi un strălucit curaj, dând cel mai demn răspuns. Toți, într-un glas şi într-un suflet, strigară că ei nu vreau să se facă uniți şi nici nu vreau să predea cheile bisericii lor, decât numai episcopului din Arad, când va veni la ei.

[32] Colecţia Rosenfeld.

Insistând judecătorul din nou pentru executarea ordinului său, poporul striga deznădăjduit: Dacă aveți împuternicirea de-a ne executa, aici suntem, tăiați-ne, omorâți-ne, dar cheile nu vi le dăm.[33]

Comitele Hollaki însă nu fu mulțumit deloc, ci în noaptea următoare dispuse arestarea alor cinci oameni din Hălmagiu despre cari spunea că sunt agitatorii de căpetenie. Ei fură prinşi şi escortați de către soldați până la Deva, unde fură aruncați în temniță. Tot atunci fu prinsă şi închisă la Brad soția crâsnicului din Hălmagiu, care fugise de frica miliției cu cheile bisericii,[34] În loc să lase pe bieții oameni în pace, să-şi țină legea pe care vor, fişpanul volnicos recurse din nou la mijloacele cele mai brutale pentru a salva ceva din opera „sfintei uniri".

În răstimpul acesta obținu şi guvernul ardelean o rezoluție preaînaltă de la regina Maria Terezia, în care se cuprindeau instrucțiile privitoare la comisiunea ce se zăticnise de cu primăvară, înainte de a-şi putea începe activitatea. Regina aprobă punctul de vedere reprezentat de arhimandritul din Hodoş-Bodrog, declarând că scopul vizitațiunei bisericeşti din ținutul Hălmagiului este de-a constata cine-i unit şi cine nu-i unit. De aceea comisarii să iasă în toate satele acestui district, în afară de cele cinci comune cari aparțin familiei contelui Gyulay, apoi în afară de Baia de Criş şi satele ce se țin de ea, cari toate au stat totdeauna sub jurisdicțiunea bisericească a episcopului din Ardeal. În tot satul au să adune poporul la un loc şi să întrebe pe fiecare om că vrea să urmeze învățăturile episcopului unit din Făgăraş ori ale celui neunit din Arad. În conformitate cu răspunsul ce-l vor da, să noteze apoi fidel, îndeosebi numele fiecăruia. Numai cu privire la cele 35 de persoane care s-au fost subscris pe actul din 10 decemvrie 1751 şi au primit deci personal unirea nu permite regina să se amestece comisiunea, care şi de altfel trebuie să lucreze fără părtinire şi în toată liniştea.

Încât priveşte tulburările din Hălmagiu şi Târnova, regina spune că a luat la cunoştință raportul pe care i l-a înaintat guvernul în 25 iunie şi a dispus închiderea bisericii din Hălmagiu până când nu se va putea face o cercetare mai amănunțită. Pe țăranul Petru Furdea, care e arestat în Hălmagiu, să-l predea autorității comitatense ca să-l judece, fiind prins, desigur, pentru

[33] Colecția Rosenfeld. Bunea, o. c., p. 79-80.
[34] Colecția Rosenfeld.

„agitațiune contra sfintei uniri“, iar celelalte să rămână toate în starea lor de până acum.[35]

Cu patru zile mai târziu, în 11 iulie 1753, regina încunoştință pe mitropolitul Nenadovici că va dispune să se cerceteze, cu toată asprimea, plângerile episcopului din Arad, care denunțase Curții prigonirile şi suferințele românilor neuniți. Maria Terezia însă observă că după rapoartele organelor sale subalterne şi îndeosebi ale tezaurarului Bornemisza, în al cărui resort aparținea şi supraveghearea moşiilor statului din ținutul Hălmagiului, plângerile episcopului din Arad sunt lipsite de temei şi autorii lor ar datori satisfacțiune celor învinuiți pe nedreptul. De astă dată nu se va face aceasta, dar îl avertizează pe mitropolitul Nenadovici că în viitor numai atunci să îndrăznească a înainta astfel de plânsori dacă se va fi convins despre temeinicia lor.[36]

Înțelegem prea bine motivele cari au îndemnat pe regina să mustre, în chipul acesta, pe mitropolitul din Carloviț. În sfârşit, nici administrația din Ardeal, care punea în practică ideile de politică religioasă a cercurilor din Viena, nu putea fi expusă necontenit la atâtea acte de dezaprobare, cum se întâmplase mai ales în timpul din urmă, când învingea tot întruna punctul de vedere al mitropolitului Nenadovici.

Pe temeiul decretului regal din 7 iulie, comitele Hollaki închise biserica din Hălmagiu şi o pecetlui cu sigilul căpitanului de muschetari, cari tot păzeau liniştea religioasă din ținut, apoi cu sigilul unui locotenent, al judecătorului suprem şi al notarului din comitat, spre spaima femeilor şi a copiilor cari au mai rămas acasă. Tot aşa făcură şi cu biserica din Târnova; apoi arestă pe popa George Popoviciu, care asemenea era acuzat „de agitație împotriva sfintei uniri“.[37]

Abia acum se gândiră să reia firul întrerupt al vizitațiunei, după ce prin volniciile lor, prin apariția muschetarilor, cari nu puteau avea darul să liniştească pe oameni şi prin închiderea bisericii din Hălmagiu tulburaseră complet liniştea sufletească a poporului. Până când veniră comisarii guvernului, se apropie şi toamna anului 1753, care văzu, în fine, îndeplinită şi a doua vizitațiune oficială din districtul Hălmagiului.

Dar nici de data aceasta comisarii guvernului nu voiră să se dea bătuți, ci preferiră mai bucuros de-a săvârşi o nouă ilegalitate, decât să-şi vadă ruinată opera religioasă. Ei ascultară

[35] Colecția Rosenfeld şi Bunea, o. c., p. 80-81, în notă.
[36] Colecția Rosenfeld.
[37] Ibidem.

de porunca reginei şi plecară din sat în sat, ca să facă o conscriere a locuitorilor din întreg districtul. Îşi împărțiră listele în trei rubrici. În cea dintâi consemnară numele acelora cari s-au fost declarat mai înainte uniți, în a doua pe aceia cari s-au fost mărturisit acum de uniți, iar în a treia cuprinseră pe cei neuniți. Pe urmă, ca să-şi facă lucrul mai uşor, declarară de uniți pe toți locuitorii din cele 35 sate cari formau proprietatea fiscului şi a familiei Hollaki, luând drept bază pentru aceasta declarația din 10 decemvrie 1751, prezentată de Tátay Samu. În chipul acesta găsiră 702 familii unite şi numai 105 familii neunite, din cele şapte sate pe cari le ştim deja. Isprăvind conscripția în chipul acesta, o legalizară şi o trimiseră guvernului din Ardeal. Reprezentanții episcopului din Ardeal protestară energic împotriva procedeului ilegal şi deteră comisarilor guvernului şi în scris un protest, în care arătau că prin procedura asta s-a desconsiderat total intenționea reginei, care era de-a constata cine-i unit şi cine nu vrea să fie, iar nu de-a face o astfel de conscriere falsă şi mincinoasă. Temându-se de efectele vizitațiunei lor, comisarii guverniali înaintară şi ei raport detailat, în care învinuiră pe arhimandritul din Bodrog că el a înscenat agitațiunile din Hălmagiu şi de aceea ar trebui îndepărtat de acolo, cât se poate de repede.[38]

Aceasta a fost cea din urmă sforțare, cântecul de lebedă, a oficialității, care voia să propage unirea în ținutul Hălmagiului.

Triumful ortodoxiei în Hălmagiu

În vreme ce în ținutul Hălmagiului se petreceau aceste evenimente, guvernul din Viena se convinse că politica sa religioasă a dat un complet faliment şi că, prin urmare, trebuie să taie un drum nou pentru a pune în practică planurile de propagandă catolică. În Slavonia poporul sârbesc se găsea în ajunul unei revolte din pricina prigonirilor religioase pe cari le înscenase contele Petazzi în districtul Varaşdinului. În sudul Ungariei nemulțumirea din cauza propagandei unioniste luă proporții aşa de mari, încât aproape o sută de mii de sârbi emigrară în Rusia. Chiar şi în Bihor fu zdrobită unirea în răstimpul acesta, iar liniştea care domnea momentan în Ardeal

[38] Colecția Rosenfeld.

prevestea marea furtună, care avea să se dezlănțuiască în curând, spre a nimici rezultatele efemere ale unirii.

În împrejurările acestea ajunse la Viena memoriul mitropolitului Nenadovici, care denunță isprăvile comisarilor guverniali cu prilejul vizitațiunei din urmă în ținutul Hălmagiului. Pentru ilegalitățile şi silniciile[39] pe cari le săvârşiră comisarii catolici, fără de nici o teamă şi ruşine, mitropolitul din Carloviț ceru satisfacțiune şi interveni personal şi pe lângă soțul reginei, împăratul Francisc, pe care izbutise a-l câştiga pentru sine. Astfel intervențiunea aceasta fu încoronată de succes. Regina încunoştință pe Nenadovici, încă în 5 octomvrie 1753, că a dispus să se cerceteze amănunțit plângerile sale şi să tragă la răspundere autorii acestei proceduri volnicoase, ca în viitor să nu se mai întâmple aşa ceva, apoi, că în curând se vor lua măsuri pentru a îndeplini, conform poruncilor preaînalte, vizitațiunea din Hălmagiu.[40]

Deputațiunea Ilirică, al cărei prezident era contele Königsegg-Erbs, ținu o serie de conferințe, la cari se hotărî a crea un „sistem unitar", pe care să-l aplice pentru răspândirea unirii, deoarece cu mijloacele de până acum nu era chip de-a rupe îndărătnicia neuniților. Cei doi consilieri ai Deputației Ilirice, Koller şi Bartenstein, propuseră ca să asigure, de-acum, deplina libertate politică a națiunei ilirice, pentru că în acest mod sârbii se vor face mai accesibili şi pentru unire, în care ei au văzut până acum numai o primejdie a libertății lor politice.[41] Bineînțeles că punerea în practică a acestui principiu avea să se facă pe neobservate şi în cea mai mare taină, căci altminteri, dacă ar fi transpirat în publicitate, n-ar fi putut aduce nici un rod.

Acestei hotărâri a Deputației Ilirice, dar şi intervențiunei mitropolitului Nenadovici, este a se mulțumi deci faptul că şi cauza românilor din Hălmagiu ajunse a se judeca şi rezolvi mai drept de către cercurile din Viena. În 22 oct[omvrie] 1753 se întruni Deputațiunea Ilirică într-o conferență comună cu Cancelaria Transilvăneană, ca să pună în discuțiune chestiunea religioasă a românilor din ținutul Hălmagiului. În această conferință se constată, înainte de toate, că la vizitațiunea din urmă, atât comisarii guvernului, cât şi reprezentanții episcopului sârbesc au procedat necorect şi apoi se hotărî îndeplinirea unei cercetări noua, sub conducerea consilierului de curte Seeberg, cari se afla atunci tocmai în Ardeal. Din comisiunea care avea să

[39] Arhiva mitropolitană din Carloviţ, nr. 608 din 1753.
[40] Anexe, nr. 76.
[41] Dr. I. H. Schwicker: Politische Geschichte der Serben în Ungarn, p. 147, 151-155.

facă această vizitațiune fură excluşi toți aceia cari au luat parte la vizitațiunile anterioare, iar consilierul Seeberg avea să fie însoțit de asesorul Tablei Regeşti Emeric Miske şi de un notar. Din partea clerului unit se decise să fie chemat protopopul Nicolae Pop din Daia, pe când mitropolitul Nenadovici trebuia să trimită un delegat, care nu aparținea diecezei Aradului. Vizitațiunea să se facă exact aşa cum a poruncit regina în ultimul său decret, spre a conscrie separat pe cei ce voiesc să fie supuşi episcopului unit din Transilvania ori celui neunit din Arad. Preoții din Hălmagiu să fie împedecați de-a se amesteca în lucrările comisiunei. Tot atunci se hotărî ca administratorul Tátay să fie transferat de pe moşia erarului, deoarece uneltirile lui necontenite erau deplin dovedite, iar iezuitul Salbeck din Blaj, care venise şi el să propovăduiască unirea între români, să fie provocat a se întoarce imediat la reşedința sa. Deputațiunea Aulică mai primi şi propunerea contelui Königsegg de-a lăsa în vigoare privilegiile națiunei ilirice atât în Hălmagiu, cât şi în celelalte districte ungureşti anexate la Ardeal, în deosebire de practica de aici, unde neuniții nu se bucurau de toleranță religioasă, şi de-a permite astfel funcționarea preoților neuniți, iar episcopului din Arad jurisdicțiunea bisericească peste ei, sub supravegherea Deputațiunei Ilirice.[42]

Hotărârea aceasta era o învingere strălucită a punctului de vedere reprezentat de mitropolitul din Carloviț şi a cauzei religioase pe care o apăraseră românii până acum cu atâta stăruință şi atâtea jertfe. În 18 decemvrie i-o aduse la cunoştință lui Nenadovici însăşi regina Maria Terezia, asigurându-l că episcopul din Arad va putea să-şi exerciteze dreptul de jurisdicțiune şi peste ținutul Hălmagiului, îndată ce se va fi îndeplinit vizitațiunea, spre a constata cine-i unit şi cine nu.[43]

După atâtea peripeții, se întruni, în fine, în primăvara anului 1754, comisiunea a treia numită de regina pentru vizitațiunea bisericească a Hălmagiului, care însă avea să fie cea din urmă, deoarece izbuti a rezolvi definitiv problema religioasă din acest ținut. Membri ai comisiunei erau, conform dorinței pe care o exprimase regina, consilierul aulic Martin de Seeberg şi judele regesc de tablă Emerik Miske, apoi protopopul Avram Pop din Daia, iar mitropolitul Nenadovici trimise pe arhimandritul Moise Putnic din eparhia Timişorii, care se dovedi şi aici, ca şi în Bihor, de un bun apărător al românilor ortodocşi. Ca notar al comisiunei figura Wolfgang Cserey, pe când Putnic luă pe lângă sine de interpret pe preotul Silvestru Popoviciu, un preot român

[42] Colecția Rosenfeld, de unde şi la Bunea, o. c., p. 84-85.
[43] Anexe, nr. 77.

din Bănat, care însoţise în anul 1753 până la Braşov pe episcopul Nicanor Melentievici.

Cea dintâi şedinţă o ţinu comisiunea în 10 mai 1754, care însă avu numai un caracter formal. În ziua următoare tratară apoi meritoric chestiunea care aveau să o rezoalve. Se ceti decretul regal, apoi câteva documente, ca să stabilească localităţile cari au fost şi mai nainte unite,[44] precum şi numele persoanelor cari nu aveau voie să se prezinte înaintea comisiunei, deoarece s-au fost declarat odată categoric pentru unire. Aceştia erau cei 35 de indivizi pe cari îi câştigase Tátay în 10 decemvrie 1751. După aceasta, comisiunea hotărî să traducă exact în limba română cele patru puncte deosebitoare ale bisericii unite, cari trebuiau cetite fiecărei persoane care se prezenta înaintea comisiunei. Pe urmă fură chemaţi în faţa comisiei vicecomitele din Zarand şi judecătorul nobililor, spre a li se citi decretul regal şi spre a-i avertiza ca nici ei şi nici altcineva să nu îndrăznească a se amesteca în afacerea aceasta, că să îngăduie ca fiecare om să fasioneze în deplină libertate. O copie a decretului regal o trimiseră şi comitelui Hollaki, ca să se ştie conforma şi el acestor dispoziţii. Comisiunea decise apoi ca să-şi urmeze lucrările în fiecare zi, de dimineaţa de la 9 ore.

Conducătorul comisiunei, consilierul Seeberg, făcu apel, cu prilejul acesta, către arhimandritul Putnic, rugându-l să renunţe de-a cutriera sat de sat, deoarece fiind el cam bolnăvicios, nu ar putea suporta o osteneală aşa de mare. Altminteri, dacă arhimandritul nu se învoieşte, nici el, Seeberg, nu mai insistă, ci se va ţinea de dispoziţiile decretului regal. În şedinţa pe care o ţinură apoi în aceeaşi zi după-ameazi, arhimandritul declară că dânsul nu are nimic în contra propunerii consilierului Seeberg şi e învoit oricum s-ar face vizitaţiunea. El prezentă şi o traducere românească a textului din decretul regal, care însă nu fu primită, fiindcă nu era exactă.

Ca zi dintâi a vizitaţiunei se stabili ziua de luni 13 mai şi se porunci funcţionarilor din district a aduna la terminul aceasta pe locuitorii din Hălmagiu, ca să se prezinte în faţa comisiei, iar celor dimprejur să le anunţe ca să rămână acasă şi să aştepte în pace dispoziţiile ce se vor lua. Fiind ziua următoare târg mare în orăşelul Hălmagiu, porunca aceasta se execută cu uşurinţă.

În 12 mai, duminecă după-masă, comisia mai ţinu o şedinţă, la care protopopul unit ceru să i se dea şi lui voie de a-şi mai lua un tovarăş lângă sine, deoarece şi arhimandritul Putnic e

[44] E vorba de Baia de Criş şi satele familiei Gyulay, unde regina n-a permis vizitaţiunea, deoarece ele aparţinuseră şi mai nainte la Ardeal.

întovărăşit de un interpret. Prezidentul comisiei, consilierul Seeberg, răspunse că cererea aceasta e în contra dispoziţiilor luate de regina, dar dacă are şi el nevoie de un interpret pentru limba sârbească şi arhimandritul se învoieşte, poate să-şi ia şi el un interpret. Arhimandritul îşi dete învoirea fără ezitare şi astfel delegatului unit i se dădu voie să-şi anunţe persoana pe care voieşte să şi-o ataşeze, despre care însă va fi dator să dovedească că e într-adevăr unită.

În dimineaţa zilei de 13 mai, protopopul unit aduse în faţa comisiei pe preotul Petru Popoviciu din Târnova, declarând că pe el vrea să-l ia de interpret pentru limba sârbească. Comisia îi ceti acestui preot mai întâiu cele patru puncte deosebitoare ale unirii şi îl întrebă apoi că vrea să urmeze învăţătura episcopului unit din Făgăraş ori a celui neunit din Arad. Preotul din Târnova răspunse că el îmbrăţişează pe faţă şi în chip statornic unirea şi că deci se supune jurisdicţiunei episcopului unit din Făgăraş. După această mărturisire, el fu admis să asiste la lucrările comisiei de investigare.

Abia acum trecu comisia la ascultarea fasiunilor, pe care aveau să le depună mai întâi hălmăgenii. Fură chemaţi, deci, unul după altul, cei şase preoţi din Hălmagiu, cari răspunseră la întrebarea ce li se puse, că vreau, şi de acum, să fie supuşi tot episcopului din Arad, care i-a hirotonit întru preoţi şi deci nu primesc învăţătura unită.

Pe urmă adunară la un loc tot poporul din Hălmagiu, îl întrebară că ce lege vor să ţină. Toţi într-un glas răspunseră, că precum s-au ţinut părinţii şi moşii lor de episcopul din Arad, aşa şi ei vor să-i fie supuşi acestuia. Numele fiecăruia s-a notat deosebit.

După ce au terminat consemnarea hălmăgenilor, arhimandritul Putnic propuse formal ca să nu mai plece din sat în sat, ci să adune pe rând pe locuitorii din toate comunele districtului la Hălmagiu şi acolo să-i asculte. Comisiunea luând în considerare motivele aduse de prezidentul şi în speranţă că regina va aproba ulterior faptul acesta, primi propunerea deputatului sârbesc.

Astfel, o întreagă săptămână orăşelul Hălmagiu fu martorul unor înălţătoare scene, în cadrul cărora cetele nesfârşite de români, sat de sat, declarară sus şi tare că vreau să-şi păstreze legea veche, pe care au moştenit-o de la părinţii lor.

În 14 mai se prezentară ţăranii din Ţoheşti, Poenari, Ocişori, Ioneşti, Tisa, Leasa, Bodeşti şi Mermeşti, cari toţi, într-un suflet, declarară că vreau să rămână ortodocşi.

Tot asemenea făcură, în 15 mai, locuitorii din Băneşti, Cristeşti, Brustur, Luncşoara, Vozdoț şi Sârbi, precum şi cei din Hălmăgel, Tomeşti, Oci şi Țărmure, în afară de câte doi oameni din satele Hălmăgel şi Tomeşti, cari s-au declarat uniți.

În 16 mai se declarară ortodocşi toți oamenii din Ciuciu, Vidra, Măgulicea, Lazuri şi Groşi, apoi Brotuna, Târnova, Vața de Jos, Stea-Steja, Strâmba, Vața de Sus, Prevăleni, Căzăneşti, Băsărăbeasca şi Ciungani; pe urmă Obârşa, Târnăvița, Tiuleşti, Leuț, Dobroți, Baldovini şi Rişculița.

În 17 mai se prezentară românii din Aciua, Aciuța, Dumbrava, Tălagiu, Pleşcuța, Gura Văii, Poiana şi Răstoci, iar în 18 mai fură admişi înaintea comisiei toți aceia cari din oarecari motive n-au putut veni deodată cu consătenii lor, ca să se declare pentru biserica răsăriteană.

În nădejdea că acum, în sfârşit, li se face dreptate, românii veniră toți, cu mic cu mare, să se declare pentru credința strămoşească. Din Țoheşti se prezentă înaintea comisiei şi un bătrân venerabil, care număra 115 ani şi ştia deci să povestească despre vremurile grele ale stăpânirei turceşti în aceste părți. Ba văzând însuflețirea mare, ce-i cuprinse pe toți, veniră şi cei 35 de oameni, pe care îi ademenise Tátay în anul 1751, ca să declare că nici ei nu mai vreau să rămână uniți. Consilierul Seeberg însă, provocându-se la instrucția decretului regal, îi respinse, spunându-le că ei trebuie să rămână şi mai departe uniți.

Astfel duminică, în 19 mai, după ce comisia îşi termină misiunea, fură convocați toți funcționarii din districtul Hălmagiului şi toți țăranii români din cele 50 de sate ca să le publice rezultatul. Mai întâiu se prezentă în fața comisiei comitele suprem Hollaki, împreună cu subalternii săi. Prezidentul le ceti decretul regal şi îi avertiză, în chipul cel mai serios, să se țină de acum de instrucțiile cuprinse acolo şi să nu mai încalce libertatea religioasă a românilor din acel ținut. Apoi ieşi în fața poporului, care se adunase în număr foarte mare (frequentissimo numero) şi aştepta în linişte deplină. Prin rostul vicecomitelui din Zarand, Adam Pogany, se adresă către mulțime şi spuse cam următoarele: „Cea mai mare parte din voi a mărturisit că se ține de episcopul din Arad, totuşi s-au găsit şi de aceia, cărora le-a plăcut să îmbrățişeze învățătura episcopului din Făgăraş. Deci fiecare trebue să se supună căpeteniei sale spirituale, cei cari s-au declarat pentru episcopul din Arad, acestuia până când vor vrea, iar cei cari s-au mărturisit de uniți, trebuie să asculte pentru totdeauna de episcopul unit şi să se folosească numai de preoți uniți. Trebue să fiți cu dragoste unul față de celălalt, să

încunjuraţi jignirile şi supărările şi să trăiţi în bună pace, căci cine va cuteza să facă altfel, va fi pedepsit foarte aspru".

Prezidentul Seeberg apoi declară că deocamdată nu poate să hotărască nimic în privinţa bisericilor, în cari serviseră deja preoţii uniţi, deoarece nu era nici o instrucţie de la Maiestatea Sa. El făgădui însă, că va face raport amănunţit Curţii din Viena spre a se îngriji de biserici pe seama poporului. Până nu va sosi răspuns de acolo, cele ocupate de uniţi să rămână tot în mâna lor, iar neuniţii să-şi facă rugăciunile aiurea, chiar şi în case particulare[45].

Astfel îşi termină lucrările această comisie, care putu să constate exact câţi uniţi erau în districtul Hălmagiului. Din întreaga preoţime a acestui ţinut numai trei preoţi s-au declarat uniţi: protopopul Simeon Popoviciu din Hălmagiu, fratele său preotul Petru Popoviciu din Târnova şi un preot bigam cu numele Sima, din Băsărăbeasa, iar dintre ţăranii români propaganda unionistă n-a putut prinde decât patru suflete de oameni, bieţi iobagi ai comitelui Hollaki, căci cei 35 de indivizi amintiţi de atâtea ori nu au rămas, de bunăvoie, uniţi. Masa mare a ţăranilor uniţi s-a declarat cu nemaipomenită însufleţire pentru credinţa noastră strămoşească, dând în chipul acesta cea mai straşnică lecţiune prozelitismului iezuitic.

După ce îşi încheiă misiunea comisia prezidată de consilierul Seeberg înaintă un raport amănunţit reginei, adăugând şi protocolul investigaţiunei făcute. Raportul acesta trecu prin Conferenţa Deputaţiunei Ilirice şi a Cancelariei Transilvănene, unde se stabili în ce chip să se rezolve chestiunea bisericească din ţinutul Hălmagiului. Regina Maria Terezia trimise astfel, în 7 septembrie 1754, decretul său către guvern, în care se cuprind hotărârile luate[46].

După ce toţi românii din districtul Hălmagiului, spune regina, s-au declarat de neuniţi, în afară de patru persoane, toate bisericile, cari au aparţinut mai înainte uniţilor (sic), se cedează pe seama românilor neuniţi. Escepţiune formează numai biserica din Hălmagiu, care trebue să se lase în mâna celor trei preoţi uniţi, în vreme ce neuniţilor li se acordă dreptul de a-şi clădi acolo altă biserică. Protopopul Simeon Popoviciu din Hălmagiu şi fratele său, Petru Popoviciu din Târnova vor primi în viitor o leafă anuală de 150 fl. din casa erariului, iar preotul Sima din Băsărăbeasa o leafă de 100 fl. la an, „ca să nu fie spre greutatea uniţilor" şi desigur, ca să-i răsplătească pentru stăruinţa lor şi

[45] Anexe nr. 79.

[46] Colecţia lui Rosenfeld şi Bunea, o. c., p. 87-88 în notă.

pentru lipsa totală de credincioşi. Regina opri însă categoric de a sili pe cineva dintre neuniți să le cerceteze biserica ori de a reclama asistența forței publice.

După ce silințele de a răspândi unirea aici se risipiră, regina retractă ordinele anterioare, prin cari se interzise episcopului din Arad de a vizita acest district, îi dete grijă însă, ca nu cumva să-şi extindă jurisdicțiunea şi mai adânc, în Ardeal. Comitele suprem al Zarandului, Paul Hollaki, pe care l-am văzut în plină activitate misionară, primi poruncă strictă, să nu mai împedice pe episcopul din Arad în vizitațiunile sale şi nici să nu cuteze a face, pe viitor, silnicii românilor neuniți.

În acelaş decret regina luă câteva dispoziții şi cu privire la preotul George Popovici din Hălmagiu, care fusese prins de mai multă vreme, sub pretext că agitase împotriva „sfintei uniri". El avea să fie transportat la Sibiu, ca să fie aşezat într-o temniță mai cinstită şi să aştepte procesul, ce i se va face de către o comisiune compusă din catolicul Ştefan Berzenczey, jude regesc, calvinul Samuil Szilágy, asesor al Tablei Regeşti şi secretarul Winkler de la Tezaurariat. Sentința ce li se va pronunța, în conformitate cu instrucțiile reginei, să nu se execute, ci să se trimită la Curte, pentru a fi aprobată ori schimbată.

În fine, declară regina, că cei 35 de indivizi, cari au îmbrățişat de bunăvoie unirea, în anul 1751, iar acum vor să se facă şi ei neuniți, să fie considerați de uniți, având să atârne de episcopul unit, ca şi până acum. Din considerare la împrejurările de față însă, nici aceştia să nu fie tratați aspru, ci cu blândețe.

Astfel se termină lupta strămoşilor noştri din ținutul Hălmagiului, cu dezastrul complet al politicei unioniste. Cercurile guvernului din Viena, cari inauguraseră această politică şi o puseră în aplicare prin organele subalterne din Ardeal, se convinseră pe deplin de zădărnicia încercării lor. Ea fu abandonată, căci altfel nu se putea restabili pacea între românii din satele acestui ținut muntos.

O amintire dureroasă a lăsat totuşi lupta aceasta, care nu s-a şters nici până astăzi, în faptul că regina a dat uniților frumoasa şi vechia biserică din peatră din Hălmagiu. Când veni în preajma Crăciunului din anul 1754 episcopul Sinesie Jivanovits la Hălmagiu, românii îi deteră o petiție ca să o înainteze mitropolitului Nenadovici, care le ajutase de atâtea ori[47].

Oricât s-a străduit însă mitropolitul Nenadovici să facă pe voie hălmăgenilor, nu fu cu putință a schimba hotărârea reginei.

[47] Anexe nr. 80.

Biserica rămase, până în ziua de azi, în posesiunea uniților, deşi protopopul unit, care servia aici, nu se putea lăuda cu nici un credincios.

Rămâne, ca de încheiere, să amintim, că preotul George Popoviciu (numit Giurca) din Hălmagiu, după ce suferise destul prin temnițele comitatului, neaflându-i-se altă vină decât aceea de a-şi fi apărat cu bărbăție biserica, fu eliberat, sub condițiunea să se mute în alt ținut, cu toată familia şi averea sa şi să nu se mai întoarcă mai mult în Hălmagiu[48].

În afară de evenimentele pe cari le-am enarat, istoricul maghiar Petru Bod ne pomeneşte şi de un țăran român, cu numele Ştefan Pârva, care a spus comisarului Seeberg, cum a fost el prins şi aruncat în temnița cetății din Deva pentru credința sa.

„Ei şi pe urmă te-ai făcut unit şi astfel te-au eliberat?“ întrebă Seeberg.

„Ba Domnule“, răspunse românul, „m-a apărat Dumnezeu sfântu' de unială.“

El povesti apoi cum a avut un cal bun, pe care i l-au luat prigonitorii în schimbul libertății sale.

Întreagă suflarea românească din Ardeal, care se frământa să restabilească ierarhia bisericii ortodoxe, se cutremură aflând veştile din Hălmagiu. Triumful ortodoxiei din acest ținut deschidea acum tuturora o perspectivă mai largă.

[48] Colecția lui Rosenfeld.

SILVIU DRAGOMIR, THE HISTORY OF THE RELIGIOUS LIBERATION OF THE TRANSYLVANIAN ROMANIANS IN THE 18TH CENTURY

Abstract

Silviu Dragomir was a great historian of the Middle Ages, of the Transylvanian Romanian institutions, of the social life (princes, voievodes, town criers), of the Romanians living south of the Danube (the Balkan Vlachs), of the 1848-1849 Revolution (especially of Avram Iancu), of the church. His thorough university studies – which he had dreamt of completing at the Theological Institute of Karlowitz, but finished by doing at the Theology Faculty of Cernăuți – offered him an early knowledge of the history of the Romanian church, of the past spiritual life of his people. Due to his long effort of studying in the archives and libraries, he printed important works on Church history, such as the one on the relationship of the Transylvanian Romanian Church with Russia in the 17th and 18th centuries, or the synthesis of ecclesiastical history, covering a long period of time, from the union with the Roman church to the reestablishment of the Transylvanian Orthodox superior hierarchy. First-grade theologue, historian and specialist in Slavonic languages and literature, Professor at the University of Cluj for almost 3 decades, Silviu Dragomir saw the research of the past as a very special work, with a well-devised methodology, observing positive criteria, favouring the document, promoting comparativism and criticism. Naturally, like any other human being, he couldn't entirely detach himself from the historical context he lived in, from his family upbringing and his acquired intellectual formation, from his confessional affiliation, from the dominant national spirit concerning the Great Union. The same as now, a genuine historian was regarded then as a servant of his nation. Overwhelmed by so many scissions and enslaving of the Romanians, the historian and national spokesman wished to have been able to discover all the causes of past unfulfilments, all the evils that had prevented his nation from thriving, all the deceptions of the powerful people of this world, and to show them to his contemporaries in order to be avoided both then and in the future. This is why he may have, sometimes, stressed too much the material interests of the union with the Church of Rome, the pressures of the House of Austria and the role of the Jesuits, the lack of authenticity of some documents concerning the Union, the positive aspect of some Orthodox movements in the 18th century organized from abroad, a.s.o. It is important to remember that Silviu Dragomir was an Orthodox historian, writing from the point of

view of the Orthodox Romanian Church, which judged very critically the union of some Romanians with the Church of Rome. At that time, everybody took sides, and Greek-Catholic historians resorted to the same type of exaggerations, but on the opposite sense. The truth is that Silviu Dragomir's work marks a new period in the research of the religious unrest in the 17th - 18th centuries Transylvania, a period characterized by earnestness, rigour, critical spirit, comparativism and moderation.

In the historiography on the religious unification, the works of the historian Silviu Dragomir constitute important contributions due to the vastness of the documents he used, to the careful analysis of the Union papers and to his modern interpretation. As a citizen, Silviu Dragomir was sometimes influenced, in his research, by the context of his period. The conclusions he reached are well-ballanced enough to conclude that such influences have not altered the essence of his contributions.

Translated by Delia Radu